Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands.
Deel 5

J.F. Willems (red.)

bron
J.F. Willems (red.), *Belgisch museum voor de Nederduitsche tael- en letterkunde en de geschiedenis des vaderlands* (Vijfde deel). Maatschappij tot Bevordering der Nederduitsche Taal- en Letterkunde, Gent 1841.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/will028belg05_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

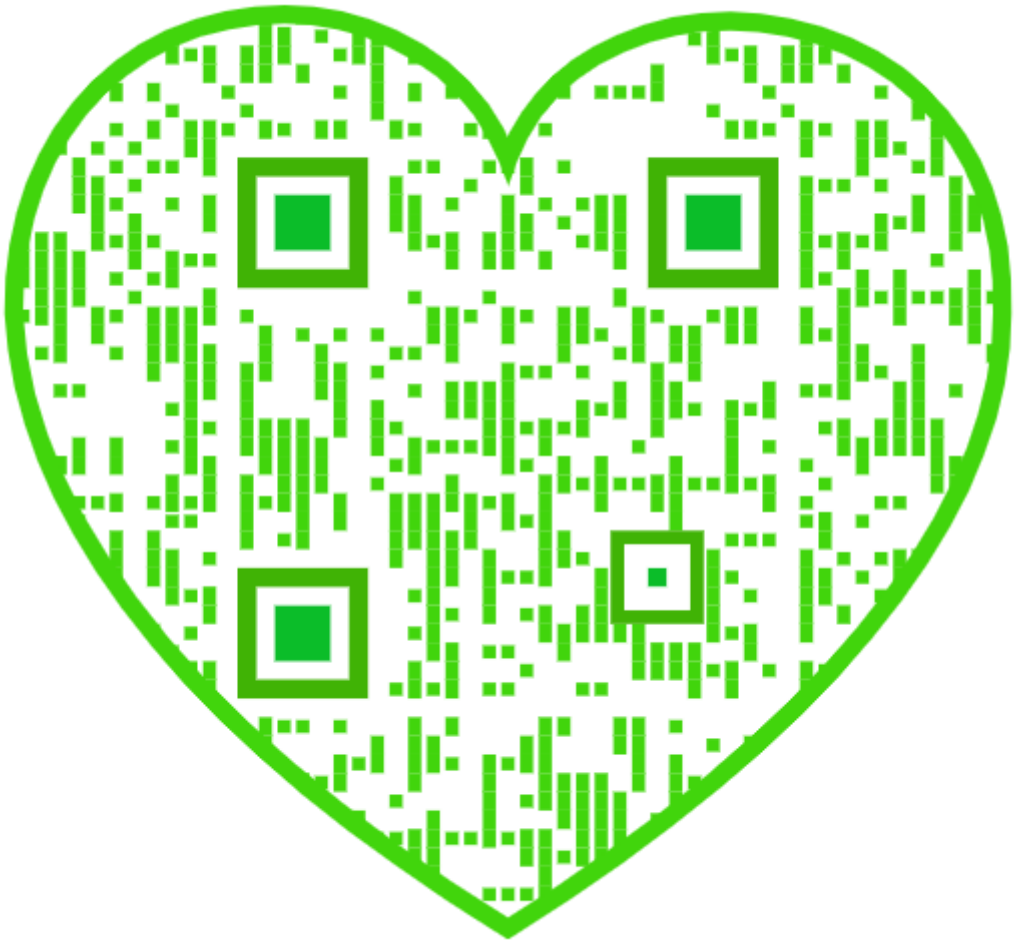

De Nederlanden onder Philippus den Schoonen, in den jare 1505.

DE Venetiaen Vincentius Quirini, die in 1505 als boodschapper zyner republiek tot Philippus den Schoonen, hertog van Burgondie en koning van Castilje, gezonden was geworden, en dezen vorst naer Engeland en Spanje vergezelde, maekt, in het berigt, dat hy na zyne terugkomst aen den senaet afleide, het navolgend tafereel van het hof des jongen konings en van den toenmaligen staet der Nederlanden.

De koning van Castilje, zegt hy, was, gezwegen van zyne edele afkomst, een der magtigste heeren der christelyke wereld. Op den 25sten juny jongstleden (1505), bereikte hy den ouderdom van 28 jaren. Hywas schoon van gestalte, krachtig en bloeyend, geoefend in het tournooyen, goed te peerd gezeten, yverig en oplettend in den kryg, en bekwaem om alle aenstrenging van kracht uit te staen. Van natuer en gemoedsgesteldheid was hy goed, grootmoedig, milddadig, vriendelyk en genadig, en doorgaens zoo gemeenzaem en vertrouwelyk, dat niet zelden zyne koninklyke weerdigheid daerby te kort kwam. In het uitoefenen van geregtigheid was hy streng; tevens was hy opregt, en wanneer hy iets toestond, dan kon men gerust er op rekenen. Zyne verstandelyke begaefdheden waren uitmuntend; de moeyelykste zaken leerde en vatte hy in weinig oogenblikken. Evenwel was hy in het antwoorden iets of wat langzaem,

en kon niet dan moeyelyk ter uitvoering van een voornemen besluiten, in voege dat hy, voor zoo verre de regeringszaken betrof, zich ten eenen male op zynen raed verliet, en denzelven al zyn vertrouwen schonk, om dat hy van natuer geerne datgene geloofde, wat hem door lieden, die zyne genegenheid bezaten, voorgesteld werd. Dezen zoo grooten, zoo edelen en zoo deugdzamen vorst was eene gemalinne te beurt gevallen, dewelke, hoe zeer schoon en van hoogen rang, en bestemd om groote schatten en vele ryken te erven, hem nogtans door hare jaloersheid zoodanig plaegde, dat de arme ongelukkige hoegenaemd geene vreugde by haer kon smaken. Zy sprak slechts met weinigen; vriendelyk deed zy tegen niemand zich voor. Zy hield zich geduriglyk in hare vertrekken opgesloten en was de prooy van hare eigene jaloersheid. Steeds de eenzaemheid zoekend, vermeed zy alle hoffeesten en openbare vermakelykheden. Het meest van al schuwde en haette zy het gezelschap van vrouwen, onverschillig vlaemsche of spaensche, oude of jonge, van hoogen of nederigen staet. Met dat al ontbrak het haer niet aen vernuft: zy leerde gemakkelyk wat men haer mededeelde, en de weinige woorden die uit haren mond kwamen waren bevallig, gepast en geestig. Daerenboven lettede zy op het behoud van die deftige welvoegelykheid, die aen vorstinnen het meest betaemt. Hieromtrent kon ik het best oordeelen, toen ik by de welkomst-audientie haer myne opwachting maekte.

Het vorstelyke paer had vier dochters. De oudste, Eleonora [later koningin van Portugal, vervolgens gemalinne van Franciscus I van Frankryk], is 10 of 11 jaren oud; de tweede, Isabella [later gemalinne van Christiaen II, van Denemarken], 7 jaer; op deze volgen Maria en Katherina [later koningin van Hongarie en koningin van Portugal]. Van de beide zonen is de oudste Karel, 6 of 7 ja-

t.o. 4

PHILIPPUS DE SCHOONE.
Volgens een oud vignet.

ren oud (Carolus V, geboren den 24 february 1500), hebbende een goed voorkomen en toonende ongemeen veel aenleg. In al wat deze jonge prins doet, geeft hy zich zoowel met hevigheid als met moed te kennen: hy heeft veel overeenkomst met den overledenen hertog Karel den Stouten, van Burgondie. De tweede is omtrent 4 jaren oud en kwam in Spanje ter wereld, alwaer hy zich ook meesttyds ophoudt en thans bevindt: zyn naem is Ferdinandus. De woonplaets van hertog Karel is Mechelen in Braband, alwaer hy door het volk zoo zorgvuldig bewaekt wordt, dat men zich eerder in stukken zoude laten houwen, dan hem buitenlands te laten gaen. Thans zal hy, na den dood zyns vaders[1], meester blyven van geheel Vlaenderen, en voorts aen zyne moeder in het koningryk van Castilje, gelyk mede aen zynen grootvader (Maximiliaen I), den roomschen koning, in het aertshertogdom Oostenryk opvolgen.

De inrichting van het hof is op volgende wyze zamengesteld. De eerste kamerheer heeft onder zich twintig kamerheeren van minderen rang, ieder van den hertog 40 gouden dukaten maendelyks trekkende; buiten dien zyn er nog vier kamerdienaren, met 10 dukaten maendgeld. De opperhofmeester heeft onder zich vyf voorsnyders, waervan ieder 50 dukaten ontvangt. De opperstalmeester gebiedt over twintig onderstalmeesters, welke de dienst van schenkers waernemen, zeventig andere die de tafel voorzien, zeventig welke de spyzen aen stukken snyden, en nog zeventig andere, aen wier opzigt de peerden der hertogelyke stallingen toevertrouwd is. Elk hunner geniet 20 dukaten maendelyks. Bovendien staen onder hem vyf-en-twintig jonge lieden, die den hertog altyd

1 Philippus de Schoone was reeds tydens de terugkomst van Quirini te Venetie, op den 25^{en} september 1506, overleden.

moeten vergezellen, en daervoor tien dukaten maendelyks ontvangen, mitsgaders nog twintig knapen, voor wier kleeding en onderhoud hy maendelyks 100 dukaten trekt. De oppergarderobemeester wordt door twee ondergarderobemeesters bygestaen, die voor de kleedingstukken des hertogs te zorgen hebben, en daervoor maendelyks 50 dukaten trekken. De hier opgenoemde vier ambtenaren zyn de voornaemste van het hof; de hertog houdt het meest van hen en zy maken een gedeelte van zynen raed. Hunne onderhoorigen zyn gezamenlyk ryke edellieden, meest vlamingen, en maer weinigen van hen uit andere volken genomen. Hun dienst is niet dagelyks maer by afwisseling, al naer de beurt aen dezen of genen komt. Twee, met en benevens eenige gewapenden (*arcieri*), houden de nachtwacht in de voorkamer. By voorkomende gevallen moeten ook de edellieden zelven gewapend zyn.

Buiten en behalve de opgenoemde hofambtenaren zyn er nog dry opperkwartiermeesters (*possentadori maggiori*), wier pligt het is aen allen, die tot het hof behooren, derzelver wooningen aen te wyzen. Hun maendgeld beloopt op 40 dukaten. Tien gewoone kwartiermeesters, met 10 dukaten bezolding, zyn hem ondergeschikt. Nog heeft de hertog by zich eenen biechtvader, die dominikaen, monnik en bisschop is, een' opperkappelaen met vier-en-twintig ondergeschikte kappelanen, zangers en orgelspelers, waervan elk 10 dukaten bezolding geniet. Voorts heeft de hertog zes geheimschryvers en twee geneesmeesters met 70 dukaten inkomst, zes herauten als wapendragers, twee stafdragers, twaelf trompet- en acht bazuinblazers en pypers, twee cimbael- en vier vioolspelers, honderd boogschutters als lyfwacht, honderd helbardiers, die altyd naest de peerden des hertogs gaen en gezamenlyk duitschers zyn. Nog telt men twee honderd

hommes d'armes, 20 dukaten maendelyksche bezolding genietende, en twee duizend duitschers, met zes dukaten bezoldiging, ter bewaking der grenzen van Gelderland. Honderd dukaten worden maendelyks aen de hofdienaren van den benedensten rang uitbetaeld. Alle opgemelde dienaren, te zamen genomen, veroorzaken eene jaerlyksche uitgave van 300,000 dukaten. Bovendien beloopen de tafelgelden, benevens de kosten van onderhoud der peerden, 40,000 dukaten, en de vrouwelyke hofstoet, voor zoo verre die bestaet, kost 20,000 dukaten. De jaerwedden aen heeren binnenlands toegedeeld, bedragen 50,000; de gezantschappen, welke door de privaetkas bestreden worden, en eenige andere soortgelyke uitgaven, beloopen op omtrent 15 à 20,000 dukaten. Alle gewoone uitgaven te zamen gerekend maekten dus, zonder de buitengewoone, een geheel van omtrent 440,000 dukaten uit.

Alle inwooners der gewesten, die onder de heerschappy van den hertog van Burgondie staen, zullen ten naesten by 200,000 huisgezinnen uitmaken. Hieronder zyn menige heeren, bezitters van kasteelen en plaetsen, onder welke de graef van Nassau de aenzienlykste is, hebbende 15,000 dukaten aen inkomen. Zy zyn alle onderdanen des hertogs, zonder evenwel verpligt te wezen hem een gedeelte hunner inkomsten af te staen. De hertog, in tegendeel, geeft aen allen pensioenen, voortspruitende uit de inkomsten van zyn eigen hertogdom. Wanneer hy als beheerscher hen tot den oorlog oproept, dan doen zy gestand aen zyn bevel, en elk voert gewapende lieden met zich, op zyne eigene kosten, en naer mate van zyn vermogen. In hunne kleeding, even als in hun uiterlyk voorkomen, spreiden deze heeren slechts geringe pracht ten toon; in hunne wooningen daerentegen heerscht veel zwier, wordt geen luister gespaerd, en zy verteeren meer dan zy innen. Spys en drank veroorzaken hun voornamelyk veel

kosten, dewyl zy op overvloed gesteld zyn. Zy houden bestendig open tafel voor 's hertogs edellieden en hovelingen; want deze hebben niets anders te doen, dan by de voorname heeren middag- en avondmael te nemen.

Het volk is van een goedaerdigen inborst; het bemint zynen heer, is godsdienstig gezind, niet hoogmoedig in tael noch houding. De mans houden zich alle met den koophandel bezig. Zy bezoeken vry dikwyls de herbergen, en hun grootst genot bestaet in eten en drinken. Zy zyn geneigd tot muitery, wanneer de vorst tegen hunne belangen en vryheden handelt; maer nog gemakkelyker verzetten zy zich tegen deszelfs stedehouders. Het zou derhalve gansch niet onverwacht zyn, indien zy thans, by den dood van hunnen hertog en koning, tegen de regering aen het muiten sloegen, mits de Franschen hun daertoe den tyd laten. Worden zy echter door dezen aengevallen, dan zouden zy voorzeker zich gezamenlyk verstaen, zich ter algemeene verdediging vereenigen, en van iedereen laten beheerschen, voornamelyk door den roomschen koning, wanneer deze, zoo als te voorzien is, ter bescherming der ervenis zyner kleinzoons, naer Vlaenderen komen zou. Byaldien intusschen de zaken wederom in rust en behoorlyke orde mogten komen, dan moet hy wederom naer Duitschland terug keeren, vermits dit volk zich nu, eens voor al, niet door duitschers wil laten beheerschen. Men kan deze menschen met regt *goed* noemen; want men vindt onder hen noch zedeloosheid, noch godvergetendheid, noch nyd, noch haet, en zelfs geen jaloersheid, niettegenstaende de vrouwen doorgaens schoon en van zeer vertrouwelyken omgang zyn. De kleeding der vrouwen bestaet in een zwart manteltje [de nog hedendaegs in gebruik zynde falie], hetwelk over het hoofd wordt geworpen, even als by onze (italiaensche) vrome zusters (*Pinzochere*); en dit kleedingstuk is aen geene verandering

onderhevig. In haer geheel wezen en gelaet zyn de vrouwen hier zeer levendig, en den tyd, die haer overig blyft na de huishoudelyke bezigheden, besteden zy tot den dans, het gezang, de muzyk en de vermakelykheden. Haer huishouden nemen zy waer zonder tusschenkomst der mans. De dochters worden, tot zy huwbaer zyn, in een soort van kloosters, begynhofjes genoemd, opgevoed, bestaende deze uit eene menigte kleine wooningen van vrouwen, welke tot geen huwelyk willen, of, wegens gedane gelofte, niet durven overgaen. Deze begynen houden zich bezig met vrouwelyke handarbeid, voornamelyk met het weven van linnen [kanten]; elk leeft van haren eigen arbeid, en verscheidene worden daerby ryk. Zy gedragen zich zeer eerbaer, deels om dat een goed opzigt over haer gehouden wordt, deels, en wel voornamelyk, om dat in dit land zoowel vrouwen als mannen van een' koelbloediger aerd zyn dan in ergens een ander my bekend gewest.

Vier voorwerpen zyn by de gewoone inwooners dezer gewesten het meest noodzakelyk tot derzelver levens onderhoud, te weten: bier, gezouten boter, haring en turf, eene soort van aerde uit verrotte wortels en ander bestanddeelen te zamen gesteld en in blokjes gesneden, even als de steenkolen, ter vuring dienende. Deze vier voorwerpen zyn zoodanig onmisbaer, dat in ider goede huishouding jaerlyks een voorraed er van opgedaen wordt, en men dezelve de vier elementen of hoofdstoffen van Vlaenderen noemt.

Het land is uitgebreid en wordt begrenst door Frankryk, de Duitsche Keurvorstendommen, Vriesland en de zee. Het is in tien provincien verdeeld: Vlaenderen, Braband, Artois, Henegouwen, Zeeland, Holland, Namen, Luxemburg, Gelder en een gedeelte van Picardie. Deze gewesten, gedeeltelyk bergachtig, gedeeltelyk vlak,

zyn alle by uitstek schoon, ryk, digt bevolkt, met vele steden, kasteelen en dorpen, waeronder 143 bemuerde plaetsen. De middelmatigsten derzelve tellen 3 à 5000 huisgezinnen, de grootere 6 à 20,000, Brugge 25,000, Antwerpen, door haren koophandel de rykste stad, telt insgelyks 25,000, Gent 20,000, Brussel 12,000, Hertogenbosch en Mechelen 8,000, Leuven 10,000, Arras en Amsterdam 6 à 7,000. Alle deze steden zyn fraey gebouwd en sterkt bevestigd, en meestal in de laegte gebouwd, in voege dat ze ligtelyk met water kunnen omzet worden. Ook zyn zy alle met kloosters en kerken versierd. Plaetsen, straten, huizen zyn met menschen aengevuld; overal heerscht welstand, want de burgers zyn kooplieden en het gemeen handwerkers en ambachtlieden. Voornamelyk houden zy zich bezig met het weven van lynwaet, en het maken van tapyten, mitsgaders met alle andere tot de dagelykssche behoefte behoorende takken van werkzaemheid en nyverheid. Behalve de steden en grootere plaetsen telt het land meer dan 1500 dorpen, onder welke sommige van een muer omringd zyn. Ook in deze houden zich mannen zoowel als vrouwen met het lynwaetweven bezig, minder met den landbouw, om dat de menigte der inwooners niet in verhouding staet met den omvang der landeryen. Intusschen bestaet er een genoegzame voorraed van land, om eene toereikende hoeveelheid van graen op te leveren; maer geen wyn genoeg, om dat de druiven niet overal naer wensch rypen.

De grootste steden en plaetsen, welke aen geene andere stad onderworpen zyn, hebben ieder eenen burgemeester met twaelf schepenen, die de burgerlyke en lyfstraffelyke justitie waernemen: zy worden jaerlyks door den hertog benoemd, die ieder jaer twee zyner geheimschryvers als commissarissen zendt, om burgemeester en

schepenen te kiezen, wordende deze, het zy van jaer tot jaer in hun amt op nieuw bevestigd, of wel door andere vervangen, maer nooyt kunnen andere dan inwooners der plaetse zelve tot die weerdigheid verheven worden. In lyfstraffelyke regtsgevallen oordeelen deze burgemeester en schepenen gezamenlyk, en de geregtigheid wordt met spoed en gestrengheid gehandhaefd. In burgerlyke regtsgedragen daerentegen zyn zy niets minder dan spoedig, waerdoor zy de beide partyen even zeer vermoeyen. Buitendien bestaet er in elke plaets een hoofdofficier, die door den hertog voor al zyn leven benoemd wordt en twaelf schryvers heeft. Zyn pligt is de misdadigen te vatten en de vonnissen ten uitvoer te doen brengen. Er zyn, behalve de opgenoemde posten, nog onderscheidene andere, die naer gelang der byzondere plaetselyke behoeften gewyzigd zyn. Deze plaetsen doen de onder haer geschikte dorpen en gehuchten op dezelfde wyze besturen als zy zelve bestuerd worden. Zy benoemen de land- en dorpregters, wier vonnissen ter bekrachtiging naer de hoofdplaetsen gezonden worden, van welke zy afhankelyk zyn. De geregtskosten worden uit de inkomsten der gemeente bestreden. Behalve deze verschillende plaetselyke besturen telt men nog vier opperraedsvergaderingen of hoofdconseils, te weten: een' raed voor Vlaenderen, een' voor Braband, een' voor Holland en een' voor Burgondie in het algemeen. Ieder der zelve bestaet uit een opperhoofd met twaelf raedsheeren, die alle van het land, waertoe zy behooren betaeld, en voor het leven benoemd worden. Zy vormen het hooggeregtshof van beroeping van alle in de steden gewezen vonnissen, en gewoonlyk moet men langen tyd op hunne beslissing wachten.

De inkomsten, welke de steden trekken, en die voor de openbare dienst en behoeften besteed worden, zyn zoo

menigvuldig, dat het my moeyelyk zou vallen al de zelve op te tellen. Antwerpen alleen, hetwelk thans meer handel dryft dan Brugge en andere plaetsen, en twee vryejaermarkten offoires heeft, ieder van welke niet minder dan dry geheele maenden duert, trekt aen tollen en in- en uitgaende regten jaerlyks 150,000 dukaten. Brugge omtrent 100,000. Gent eene gelyke som. Brussel 30,000. Mechelen 40,000. De hollandsche steden en plaetsen meer dan 300,000. Zeeland omtrent 100,000 en het overige gedeelte des lands omtrent 150,000 dukaten. Alle deze inkomsten beloopen diensvolgens te zamen op omtrent een milioen dukaten, en van deze, zoowel als van de onkosten der gemeentebesturen moet het land aen den hertog jaerlyks rekenschap geven. Dit werd van ouds door de heeren aldus ingesteld, met toestemming van het volk en van de voornaemste inwooners der steden, ten einde alle hun aendeel kunnen hebben aen de genoemde inkomsten, waervan oorspronkelyk de hertogen van Burgondie niets mogten eischen. Dit werd aldus bepaeld op een tydstip, toen de Vlamingen en Brabanders voor hun eigen geld hunnen hertog en hun land van de fransche opperheerschappy, waerin dezelve vervallen waren, loskochten. Op deze wyze bleven zy van elke onderdrukking bevryd, nevens alle andere gewesten, die onder dezelfde voorwaerden onder het beheer van het huis van Burgondie geraekt waren. Uit dien hoofde zyn ook de inkomsten van dit anders zoo ryk land van zoo weinig belang voor zulk een' vorst; gaende dezelve, ten gevolge der gemaekte bepalingen, geen 100,000 dukaten te boven. Het is te vermoeden dat deze som aenvankelyk ter bestryding der uitgaven toereikend was. Toen de opperheerschers echter zagen dat die uitgaven zoo hoog liepen, verzochten zy het volk, dat zeer ryk was, om een' bystand of subsidie voor hunne hofhou-

ding; vervolgens verlangden zy bydragen tot de oorlogen, die zy voeren moesten; eindelyk gewenden zy het volk er aen, elke zes jaren eene som te betalen, die op 300,000 dukaten beloopen mogt.

Toen voorts het bewind op den hertog Philippus (den Goeden), vader van hertog Karel (den Stouten), gekomen was, verhoogde die vorst langs hoe meer zyne vordering of beden, uit hoofde van den oorlog tegen Frankryk, en ontving met ieder zes jaren nagenoeg 150,000 dukaten daerenboven; op zyne oude dagen eindelyk eischte hy met elke vier jaren eene bydrage, die op 250,000 dukaten 's jaers beliep. Hertog Karel, de Stoute, die met dit al door zyn volk zeer bemind en alom hoog vereerd was, bragt het zoo ver, dat zyne onderdanen hem van vier tot vier jaren de niet geringe som van 1,400,000 dukaten als subsidie of bystand toekenden. Van toen af is als een vast gebruik ingesteld, dat de som van 350,000 dukaten voor ieder jaer regelmatig verlangd wordt, en zoodanig is het volk er aen gewend die som te betalen, als of van den beginne af zulks ingesteld ware geweest. Evenwel is daerby als voorwaerde bepaeld, dat de hertog, om de vier jaren, de hoofdplaetsen van het land in persoon moet bezoeken. In geval van oorlog, niet tegen den zin des lands ondernomen, kan de hertog bovendien nog op eene buitengewoone bydrage staet maken.

Aldus schilderde een italiaen voor meer dan drie eeuwen het hof, land en volk der Nederlanden. Menige trek van dit tafereel is nog op den huidigen dag aenwezig, en dit is een bewys te meer voor de opregtheid en onpartydigheid van den geschiedschryver.

Naer het hoogduitsch van Alfred Reumont.
H. SOMERHAUSEN.
Brussel.

Ragnar Lodbrog. Yslandsche saga.

ER was eertyds in Gothland een magtig koning, die eene allerbekoorlykste dochter bezat, Thora genoemd; hy had deze den bynaem van Hertinne gegeven, om dat zy alle andere vrouwen, even als de hertin alle andere dieren, in bevallige schoonheid overtrof. De vader beminde haer zeer teeder. Zyne grootste zorg bestond in haer gestadig nieuwe, verstroeyingen en vermaken te verschaffen. Hy had haer een prachtig kasteel laten bouwen, en op een ochtend bragt hy haer het schoonste slangje[1] dat men met oogen kon zien: in Scandinavie was zulk een diertje eene groote zeldzaemheid. Het had een vurig oog, een dun kopjen, en eene blinkende huid; het was zacht en vleiend. Thora ontving het met blydschap, leidde het op een gouden blad, en sloot het in eene kooy; maer al spoedig groeyde de slang, en ja, by elken oogenblik, op eene verschriklyke wyze. Eerst kon men haer in het holle der hand houden, en zy behoefde slechts een zeer klein plaetsje in een hoek der kooy. Thans verbrak zy de deur harer gevangenis, en overreikte de beide uiteinden der zael, en weldra de beide uiteinden van het huis; eindelyk omvlocht zy in hare krachtvolle kronkeling alle de muren van 't kasteel. Met haer groeyde ook het gouden blad; de slang lag daer neêrgehukt op haer goud, met vlammend oog, en schuimenden mond, en verschrikte door haer blik en gesis allen

1 [In MULLER'S *Sagabibliothek,* II, bl. 464, is het een *lindworm*. Aenmerking van J.F.W.]

die haer poogden te naderen. De koning werd er voor beangst, en deed door den ganschen lande uitroepen, dat hy zyne dochter ten huwelyk aen hem wilde schenken, die het gedrocht dooden konde. Ragnar, zoon van Sigurd, koning der Denen, hoorde dit zonderlinge geval verhalen en besloot Thora te verlossen. Hy liet zich een in jodenlym gedoopt lederen kleed maken, en, met de lans in de hand, stapte hy naer 't kasteel, door het jonge meisje bewoond. De slang braekte een vloed van vergif tegen hem uit, maer Ragnar, door zyne kleeding beveiligd, dreef haer den breeden degen door de ingewanden. Korts daer na huwde hy de schoone Thora, die hem twee zonen baerde, welke om hunnen moed, even als om hunne sterkte, vermaerd werden. Thora stierf, en Ragnar, om troost over dit verlies te zoeken, ging wyd en zyd oorlogen, alles aentastende wat hem ontmoette, en behield altyd de zege.

Op zekeren tocht komt hy in Norwegen. Zyne reisgenooten stappen aen land, en ontdekken, in eene ellendige hut, een jong meisje, met name Kraka, van eene uitmuntende schoonheid; zy spreken met geestdrift van haer aen Ragnar. Hierop deelt deze overste hun een dier raedsels mede, waervan men zoo vele voorbeelden in de Noordsche gedichten der middeleeuwen vindt. Indien dit meisje, zegt hy, zoo schoon is als gy 't my wilt doen gelooven, breng ze herwaerts; maer zy kome tot my, zoo dat ze ongekleed, en toch niet naekt weze; dat ze niets geëten hebbe, en echter niet nuchter zy; dat ze niet alleen kome, en toch van niemand vergezeld.

Wanneer men dit raedsel aen Kraka mededeelde verstond zy het aenstonds, en om het na te komen liet zy hare lange blonde hairen om haer lyf vallen, en bewondt zich met een visschers net. Zy at daerop een weinig look, en geen enkel man vergezelde haer; maer een

hond volgde hare voetstappen. Als de koning haer zag, werd hy op haer verliefd, en nam ze tot vrouwe.

Er verliep eenigen tyd, en Ragnar, dit stille leven moede geworden, rust een schip uit, en gaet, als eertyds, verre zeeën en vreemde gewesten opsporen. Hy bezoekt den koning van Zweden, die hem met groote eerbewyzen onthaelt, en hem in de dischzael op de eerste plaetse doet zitten. Deze vorst bezat eene zeer schoone dochter, met name Ingeborg. Ragnar, by heuren aenblik, vergeet welke banden hem aen Kraka hechten; hy vraegt ze ten huwelyk, en de ondertrouw wordt gevierd. In Denemarken teruggekeerd, ondervraegt hem zyne vrouw, en wil weten wat hem op zynen tocht is wedervaren. - Niets, zegt hy. Driemael doet zy hem de zelfde vraeg, en driemael ontvangt zy hetzelfde antwoord. - Welnu! roept zy uit, ik wete wat er voorgevallen is: gy hebt Ingeborg ten huwelyke gevraegd, en moet ze eerlang trouwen. 'T zyn uwe reisgenooten niet die my uw geheim verklaerd hebben; ik heb het door drie vogelen vernomen, die gy vast rondom u hebt zien vliegen. Maer doe my dien voorgenomen smaed niet aen; want ik ben niet, gelyk gy tot heden toe geloofdet, de dochter van een armen boer: ik ben Aslauga, dochter van Sigurd, die Fafnir doodde; en ten bewyze van myn gezegde, zal ik eerlang eenen zoon baren, in wiens oogen een drakenbeeld zal geprent staen. Aslaugaes voorzegging werd bevestigd, en Ragnar weigert Ingeborg te trouwen.

Op deze tyding zend de koning van Zweden aen alle de stammen het sein des oorlogs, den schicht die de mannen ten stryde roept; en verzamelt zyne benden, om den smaed, zyne dochter aengedaen, te wreken. Maer, even als hun vader, zyn Ragnars zonen onverschrokken waeghalzen. Reeds dikwyls hebben zy de ge-

varen getrotseerd; reeds in menigen stryde het bloed doen stroomen. Terwyl hunne broeders wydafgelegene plassen bevaren, vragen de twee oudsten, Agnar en Erik, om zelven 't deensche heir naer Zweden te geleiden. Beide legers trekken tegen elkander op. De stryd vangt aen; Ragnars zonen houden moedig stand; maer, zie! er komt plotseling eene woedende koe op hen af, die door hare zonderlinge sprongen en vreemd geloey hunne makkers verschrikt en de wanorde in het leger brengt. Vruchteloos trachten zy 't te herscharen: niet tegenstaende hunne verdubbelde poogingen, worden zy door de Zweden omringd en overmeesterd. Agnar valt met wonden overdekt. Erik wordt gevangen en ter dood veroordeeld. Op deze tyding weent Aslauga, en hare tranen, zegt de Kronyk, waren bloed, rood en hard als hagelsteenen. Op dit zelfde oogenblik boodschapte men haer dat een ander harer zonen, met de wapens in de vuist, roemryk gesneuveld was, en zy hoorde deze tyding met de fierheid eener spartaensche vrouw aen, doch weende niet. ‘Deze, riep zy uit, heeft heerlyk zynen schild met bloed gewerfd; zoo als het eenen held past is hy gesneuveld, en hy zal tot Odin varen.’

Intusschen was Ragnar in andere gewesten gekomen. Aslauga dryft hare zonen om hunne broederen te wreken, en blaest in hun harte het vuer der gramschap aen: zy zelve wil aen 't hoofd der benden optrekken en hun in Zweden vergezellen. Zoodra beide legers zich in elkanders gezicht bevinden, zoodra de skalden den strydzang aengeheven hebben, laet de zweedsche koning de woedende koe tegen den vyand los. Maer Ivar, Ragnars zoon, had zich eenen boog van een grooten boomtak en zware sterkgeharde pylen laten vervaerdigen. Hy doet zich, door krygsknechten, tot by 't schrikverwekkend dier dragen, en velt het neder. Toen worden de Zweden door den schrik

overrompeld, bieden geenen wederstand meer en vluchten. Ragnars zonen vervolgen hen, en bezaeyen den grond met dooden en gekwetsten. Hier na zetten zy hunnen zwervenden tocht voort, en gaen van land te lande, waer zy de sterkten stormderhand innemen, de steden plunderen en de wooningen verdelgen: overal als eenen geesel gevreesd, behalen zy overal de zege. De Saga vermeldt dat zy tot in Zwitserland kwamen, en wel wenschten naer Rome te gaen. Men weet dat Rome de wondere stad der middeleeuwen was: haer naem staet in alle kronyken, en geene dichters die haer niet bezongen. Ongelukkig zyn Ragnars zonen, die zoo vele vloeden en rivieren overgetrokken zyn, onbewust, wat weg in te slaen, om te Rome te komen. Terwyl zy met elkander beraedslagen, en al hunne aerdrykskunde samenbrengen, bemerken zy in de nabyheid eenen man, die een grooten pelgrimshoed draegt en een reisstok met yzer beslagen. Zy roepen hem, en vragen: Wie zyt gy? - Ik ben een pelgrim. - Kent gy dit land? - Ik ken alle de landen die een sterveling kan doortrekken; want ik heb myn leven met reizen doorgebragt. - Zyn wy nog verre van Rome? - Van Rome? riep de pelgrim uit: ziet gy dit yzeren schoenenpaer dat aen myne voeten sluit? en dit andere dat op mynen rug hangt? thands zyn ze versleten: ik kome regelregt uit Rome, en toen ik vertrok waren zy splinter nieuw.

Na dergelyke verklaring waren Ragnars zonen van zulk een lange reis afgeschrikt, en keerden naer het Noorden terug.

Midlerwyl was de oude Lodbrok in Denemarken wedergekeerd en had dikwyls hunne heldendaden hooren verheffen. De roem, welken zy behaelden, doet zyn krygszuchtigen trots ontwaken: op nieuw wil hy de zeeën overvaren, de gevechten tarten, en als eertyds

zynen naem in de drie koningryken van Scandinavien doen weêrgalmen. Weldra is alles binnen de Deensche staten in rep en roer: de smeden bereiden het zware harnas en de spitsige lans: de oversten der stammen brengen hunnen benden in gereedheid, en Ragnar doet twee groote vaertuigen uitrusten. De naburige koningen, by 't vernemen dezer toebereidselen, vreezen een onverhoedschen aenval, en plaetsen wachters op alle hunne grenzen. Doch Lodbrok verklaert dat hy Engeland wil bemagtigen; hy scheept in, en de edele Aslauga, wie een akelig voorgevoel bedroeft, brengt, op 't oogenblik des vertreks, hem eenen wapenrok aen, die Odin toegewyd is, en zoowel aen 't water als 't vuer ondoordringelyk. Ella, koning van Engeland, van Ragnars voornemen onderrigt, trekt hem, met een talryk leger, te gemoet: een woedend gevecht heeft plaets. De Denen doen wonderen van dapperheid. Ragnar ziet zyne krygers, de eene na de andere, rondom hem vallen: krachtvol, en door zyn harnas beschermd, blyft hy weerstand bieden; maer, door de engelsche soldaten omsloten en geperst, wordt hy eindeling overmand en gekluisterd. De koning doet hem in eenen grooten kuil vol slangen werpen, en Ragnar brengt er een geheelen dag in door. De slangen verheffen het hoofd en laten haer geschuifel sissen, maer durven hem niet naderen; want hy draegt nog zyn tooverharnas. Ella doet hem dit ontnemen; terstond omkronkelen de slangen haer slachtoffer. En de oude krygsheld, die hare giftige tongspitsen in zynen boezem voelt rondwroeten, heft zynen doodzang aen.

Als nu Engelands koning de dood van den held vernomen hadde, vreesde hy dat diens zonen er eenen verschrikkelyke wraek over zouden nemen; ten einde hunne gevoelens te kennen, vaerdigde hy tot hen gezanten naer Denemarken af. Deze vinden de vier zonen van Ragnar

in eene zael te samen: zy verhalen hun het gebeurde, en wanneer zy zeggen op wat wyze de oude krygsheld het leven verloor, drukt Biorn zoo geweldig het hout eener lanse vast, dat hy er de teekenen zyner vingeren indrukt; Huitserk wringt met zulke gramschap een schaekberd, dat hem 't bloed uit de nagelen springt, en Sigurd, die een mes in de hand hield, snydt zich tot op het been zonder 't gewaer te worden.

Korts daer na, nemen alle vier de wapens op en stevenen naer Engeland. Zy worden geslagen, maer keeren terug om versche benden te halen. Ivar, die de slimste is, verlaet hun en komt Ella vinden: Ik beloof u, zegt hy, nooyt de wapenen tegen u te voeren, wilt gy in uw koningryk my slechts zoo veel gronds geven als een ossenhuid kan beslaen. De koning Ella, die de geschiedenisse van Dido niet kende, grimlacht over een zoo nederige vraeg, en staet die toe. Ivar snydt de ossenhuid in kleine riemen, omspant er eene ruime uitgestrektheid gronds mede, en bouwt er de sterkte van Londen op. Hy lokt, door beloften en geschenken, de byzonderste ingezetenen van het koningryk daer henen, en als hy gelooft op hunne hulp te mogen rekenen, verwittigt hy zyne broeders, dat zy met hun leger zouden komen. Van talryke benden opgevolgd landen zy aen. Ella, door Ivar bedrogen, en door zyne oude wapenbroeders verraden, poogt vruchteloos zich te verdedigen. Ragnars zonen maken zich van hem meester, en doen hem in de hevigste folteringen sterven. Dan keeren zy in Denemarken terug, blyde den dood van hunnen vader gewroken te hebben. Ivar heerschtte nog lange jaren in Engeland, en wanneer hy den dood voelde naderen, gebood hy zynen vrienden hem ter plaetse te begraven waer de kust meest aen de vyandlyke invallen was bloot gesteld; want ik zal nog na mynen dood het ryk beschermen, zeide

t.o. 21

Bl: 21.

hy. Zyn wil werd geëerbiedigd, en men verhaelt dat in het jaer 1066, wanneer koning Harold in Engeland aenkwam, hy naby de grafstede van Ivar landde, en in 't gevent sneuvelde. Toen Willem de Veroveraer in Engeland kwam opende men deze grafstede, en men vond er het lyk van Ivar nog ongeschonden in. Willem deed hetzelve verbranden, en niets verzette zich meer tegen zyne overwinning.

Aldus eindigt de Saga van Ragnar, en de naem van dien held is in 't oude Scandinavien den volke in 't geheugen gebleven. In de Yslandsche hutten spreken de boeren nog van die oude tyden, en deze zyn doodzang wordt daer nog gezongen in de hier bygevoegde muzyk.

I.
Wy streden dapper met de zwaerden,
Niet lang geleên: wy trokken fier
Naer Gothland op, ter nedervelling
Van 't gronddoorgravend monsterdier.
Wy hebben Thora daer verkregen.
De helden noemden, by dien zegen,
My Lodbrok, toen de heidenael,
De sterke draek, in 't bloed versmoorde,
Na ik hem 't ingewand doorboorde
Met blinkend en geteekend stael.

II.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Ik was nog jong, toen deze vuist
Den wolf een ryklyk mael verschafte,
Waer de Oresonddvloed oostwaert bruischt,
Ook aen geelvoetige adelaren,
En havikken, by gansche scharen;

Toen, botsend op den yzren hoed,
Het yzer klonk, en zege kondde;
De zee was maer ééne enkle wonde:
De raven waedden in het bloed.

III.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Wy droegen onze speeren hoog,
Toen ik pas twintig jaren telde,
En woedend steeds den kamp doorvloog.
Acht jarlen storten we in de graven
Ter neêr, by 't Oostlyk Dunahaven.
Wy vingen daer een vetten buit
Den gieren: 't roode zweet, by wellen
Voortgudsend, deed de baren zwellen,
En menig blies den adem uit.

IV.
Wy streden dapper met de zwaerden,
En Hedins vrouw begaf ons niet,
Toen wy de Helsingiers verzonden
Naer Odins somber hofgebied.
Wy streefden voort langs Ifa's baren;
Daer liet de byl zyn wrok bedaren,
En elke wonde een bloedgolf los.
De grond zag rood van bloedrivieren.
Het brandig stael knarstte op pantsieren,
En kliefde door der schilden bosch.

V.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Het heugt my, hoe daer niemand vlood,
Eer Herald by de roeyersbanken,
Al strydende zyn leven sloot.
Nooyt slaekte op 't veld der waterveugelen
Beroemder jarl aen 't ros de teugelen,

En ploegde in zee een vaster spoor
Door 't schuim, tot in de verste haven.
Zoo moedig brak dit hoofd der braven
Alom de legerbenden door.

VI.
Wy streden dapper met de zwaerden.
De schilden, als een last getorscht,
Verwierp het heir, wanneer de boogpyl
Gerigt werd naer der helden borst.
Het zwaerd beet op de Skarpasklippen,
By 't kryggeschrei der veege lippen.
Rood werd der schildemanen boord.
Eer Rafn, de koning, was bezweken,
Dreef uit der helden hoofd by beken
Het bloedig zweet op 't harnas voort.

VII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Verschriklyk rammelde het houw-
toebrengend stael, eer koning Eisstein
Op Ullars akker vallen zou.
Zy trokken ('t goud mogt hen versieren)
Naer 't rookend mael van felle gieren.
Het stael sneed door den schildendrom,
Als zich de helmen saembevonden.
De purpren wyn der halzenwonden
Vloeyde op de schouders af en om.

VIII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
De raven konden voor de kust
Van Einderis een ryklyk voedsel
Verzwelgen, naer hun volle lust.
En de uitgevaste wolven kregen
Spysovervloed van allerwegen.

't Viel moeylyk, toen de zon weêr stond,
Zich voor de pylen te bevryden:
Dit kroost der pees steeg t'allen zyden,
En snorde van de bogen rond.

IX.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Wy zwaeyden 't wondenboorend zwaerd
Voor Bornholm in het rond; en verwden
In 't bloed de schilden saemgepaerd.
Een pylenwolk, den olm ontsprongen,
Brak door der pantsers ringenwrongen,
En Valnar viel in 't strydgeraes,
De grootste koning! de overmanden
Bedekten wyd en zyd de stranden:
De wolf was vrolyk over 't aes.

X.
Wy streden dapper met de zwaerden.
De rustloosaengewassen slag
Ging zonder einde, eer Freir, de koning,
In Vlaenderland ter aerde lag.
De wondegriffel, blauw en bloedig,
Beet dan met stalen tanden moedig
In Hognes gouden harrenas.
De maegd kreet om die morgenslachting.
Ryk was de buit, dien doodsverachting
Bezorgde aen 't hongrend dierenras.

XI.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Ik zag daer 't vreesselyke veld
Van Englanes, by Einfers schaetsen,
En honderden ter neêr geveld.
Zes dagen zeilden wy ten stryde,
Eer 't heir verslagen was, en blyde

Vierde iedereen de lansenmis,
Als de ochtendzon op nieuw kwam blinken,
En Valthiof dood moest nederzinken
In 't vechten voor ons grimmig spits.

XII.
Wy streden dapper met de zwaerden:
Er viel een bloedige oorlogsdauw
Van 't scherpe zwaerd in Bardas golven.
Voor d'uitgespannen haviksklauw
Lag 't bleeke lyk: de boogpyl gonsde,
Waer 't stael op borstharnassen bonsde,
Die Svelners hamer had gesmeed
Ten kampe, by de vlam der smidse;
En de uitgeschoten lindwormflitse
Vloog heen, bedekt met doodlyk zweet.

XIII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Wy hielden, onder 't bylgezwaey,
De borstverweerende oorlogstenten[1]
Vol fieren moed, by Hednings baey.
Toen sleet de hellem van de helden
By 't strydgerammel; mannen snelden
Hervoort, wier onweêrstaenbre kracht
Den echtsten beukelaer doorkliefde.
't Was daer geen zoet gevlei der liefde,
Als waer een bruid de omhelzing wacht.

XIV.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Een vlaeg van pylen stormde rond,
En op de schilden: velen stortten,
Northumberland, op uwen grond.
Men moest geen held, by 't morgenwekken,
Als tegen dank naer 't kampspel trekken.

1 De tenten van Hlaka, d.i. de *beukelaers*.

De glans van 't lemmer blikte wyd.
Het stael scharde op de bekkeneelen.
Ik zag er duizend slagen deelen,
En helden vallen in dien stryd.

XV.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Door Herthiofs alverdelgend stael
Bleef staeg by de onzen, op de Zuider-
Eilandenkust, de zegeprael.
Daer heeft de pylenplas gekletterd
Op schilden: Rognwald viel verpletterd.
En by het havikkengeslacht
Deed deze val de smart verwylen.
Die helmenbreker wierp zyn pylen,
In 't vuer verhard, met forsche kracht.

XVI.
Wy streden dapper met de zwaerden.
De lyken lagen opgetast;
De broeders van den gier, de wolven,
Verheugden zich, lang uitgevast,
Om 't zwaerdenspel: de lemmers blonken:
De schilden en harnassen klonken
In Vedras baey, by 't wraekgetier.
Toen viel ten prooy der maegre scharen
Van raven, valken, adelaren,
Held Marstan, koning over d'Ier.

XVII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Ik zag zoo menig fieren held,
By d'opgerezen storm der zwaerden,
Eens 's morgens in den stryd geveld.
Vroegtydig kwam een scheededoren[1]
Myn zoon het mannenhart doorbooren,

1 *Scheededoren,* (slidra thorn), het zwaerd uit de scheede.

En de onverschrokken Agner zonk
Voor Egils arm: de speeren vlogen
Op 't gryze harnas kromgebogen
Van Hamder: 't zegevaendel blonk.

XVIII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
'k Zag Endils kroost met schittrend stael
Den vyand buik en borst doorklieven,
Den wolven tot een lekker mael.
Rood waren al de waterstranden.
't Ging anders toen met vrouwenhanden
Den wyn by Skede ons werd gebragt.
Nu scheurde 't yzer der pantsieren;
Daer zag m', in 't vreeslyk samenzwieren,
De vorstelyke Denenmagt.

XIX.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Eens speelden wy met 't blanke spits,
Voor Lindesoere, op eenen morgen:
De vyand was een vorstentrits.
Daer roemden zich maer luttel vromen
Als uit den slag terug gekomen.
Een aental viel voor onze vaen
In d'immergragen muil der wolven:
Het bloed der Ieren liep by golven
In d'opgeschuimden Oceaen.

XX.
Wy streden dapper met de zwaerden.
'k Zag 's morgens stryders, schoon van lok,
'k Zag maegdenminnaers, en geliefden
Van weduwen, in d'eersten schok
Gevlucht. Daer kwam geen maegd hun baden
In 't warme bad, met wyn beladen.

De koning Orn smoorde in zyn bloed
By Alasund: de zwaerden knersten.
Ik zag het bloedig maenschild bersten:
Dit brak der helden trotschen moed.

XXI.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Het hooggezwaeyde moordstael dronk
Het bloed, terwyl het roode speergoud
Op harnasschorssen wederklonk.
Nog eeuwen zal me op Angul toogen
En zien met langbewondrende oogen
De plek, waer eens het vorstenheir
Ten zwaerdspel samentrok: het vleugel-
gedrocht, de draek, vloog zonder teugel
Daer rond, en baedde in 't wondenmeir.

XXII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Wordt hem den dood steeds toegekaetst,
Den held, die, in den storm der speeren,
Tot voorbeeld de eerste wordt geplaetst,
Ook hy beklaegt zyn gryze dagen
Wien nooyt de kryg de borst deed jagen.
't Is hachelyk den arendsbek
In 't zwaerdenkampspel op te wekken;
Maer laffen blyven 't leven rekken,
En hebben aen een hart gebrek.

XXIII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Dit noem ik waerlyk schoon en wel,
Dat, by het bloedig samentreffen,
De een jongling d'andren tegensnell',
Dat voor den man de man niet wyke.
Dit strekte t' allen tyd ten blyke

Van d'adel eens heldhaften mans.
De maegden zullen steeds hen kiezen
Die by den stryd geen moed verliezen,
Maer juichen in der zwaerden glans.

XXIV.
Wy streden dapper met de zwaerden.
't Is my bewezen nu voor 't eerst,
Dat overal by stervelingen
't Bevel der schikgodinnen heerscht.
Neen, niemand kan het tegenstreven;
'k Dacht nooyt, dat Ella zou myn leven
Doen knotten, toen ik in de golf
't Gewicht stiet van de schepenbalken,
En prooy bezorgde aen bloedge valken,
Aen Schotlands uitgevasten wolf.

XXV.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Dit strekt tot blydschap aen myn geest.
'k Weet, dat de banken van den Krygsgod
Gereed staen voor het heldenfeest.
Dra zal het bier, met volle teugen,
Uit kromme schedels ons verheugen.
Geen held, die treedt in Odins prael,
Zucht over 't weggevloden leven:
't Woord zal niet op myn lippen beven,
Wanneer ik stap in Odins zael.

XXVI.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Hoe zou, door eedle wraek gespoord,
Het kroost van Asloeg tot den laetsten
Ter hulpe snellen in dit oord,
Indien 't nauwkeurig mogte weten
Wat my gebeurt, wat slangenbeten

My hier, in onverdraegbre pyn,
Verscheuren. Ja, zy zouden 't loonen!
Ik schonk een moeder aen myn zonen,
Die wil dat ze onverwrikbaer zyn.

XXVII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
Het erflot, door geen mensch getart,
Genaekt my: gram is de adderbete:
En slangen nestlen in myn hart.
'k Verwacht, dat Odins stalen roede
Dra over Ellas maegschap woede.
Myn' zonen zal, om 't moordbedryf,
Het bloed in 't aenzicht zyn gestegen.
Der stoute jongelingen degen
Veracht het rustig scheêverblyf.

XXVIII.
Wy streden dapper met de zwaerden.
't Verzamelde een en vyftig keer
Tot schitterende volksgevechten,
Door de omgezonden pyl, het heir.
Nooyt dacht ik, glorieryk gerezen,
Dat ooyt een vorst er konde wezen,
Wiens deugd my zou te boven gaen.
Jong verwde ik 't zwaerd alreeds. Tot Oden
Zal 't schikgodinnenchoor my nooden.
My past geen sterven in getraen.

XXIX.
'k Verlange nu om af te scheiden.
My roept der dienaressen mond
Tot zich, die, uit 's Verdelgers hallen,
Ter opontbieding, Odin zond.
'k Wacht Schikgodinnen aen myn zyde;
Op de eereplaetse drink ik blyde
Het bier: 'k zal sterven met een lach.
Myn levensstonden zyn verloopen,
Myn levensstonden zyn verloopen,
Ja, ik wil sterven met een lach.

PR. VAN DUYSE.

t.o. 31

De strengste winters in De Nederlanden.

Een maend voor Kersmiss', een daer naer,
Is recht de winter van het jaer.

HUYGENS, *Korenbloemen,* d. I, bl. 732.

DE zeeuwsche dichter, Philibert van Borsselen, zegt, in eene aenteekening op het 928e vers van zyn gedicht genaemd STRANDE, ten jare 1838 te Antwerpen uitgegeven: *Winter is een win-teer om dat hy 't gewin verteert, of wind-heer om dat de windt alsdan heerscht*. - Indien deze verklaring niet de regte *étymologie* is van het woord *winter,* zy laet niet na van vernuftig en in den grond eene onbetwistbare waerheid te wezen; immers, wie weet niet dat de kracht waermede de winden waeyen, gevoegd by de streek waeruit dezelve komen, het meeste toebrengen om ons heete of natte zomers, warme of koude winters te geven. De ondervinding, inderdaed, heeft dit van over lange bevestigd, dat noorde, noord-weste, ooste en noord-ooste winden ons den winter vriezend weder geven. De twee laetste winden byzonderlyk, voor zoo veel zy sterk waeyen, brengen felle vorst, en wanneer zy voortduren, doen zy in het grootste gedeelte van Europe lange en strenge winters heerschen. Maer hoe lang en streng sommige van onze tegenwoordige winters zyn, zy worden in langdurigheid en strengheid

verre weg overtroffen door degene van vorige eeuwen, en dit laet zich verklaren door de menigte der wouden en moerassen welke destyds gansch Europa, en in het byzonder Noord-Gallie, overdekten; ook rekent de heer Moreau de Jonnès dat de bosschen van België over achttien eeuwen eenen dusdanigen invloed op deze landstreek hadden, dat de gemiddelde temperatuer van de koudste maend des jaers vyf of zes graden lager was dan tegenwoordig. (Moreau de Jonnès, *Mémoires sur le déboisement des forêts,* dans les *Mémoires de l'Acad. de Brux.* 1825.)

Dit gevoelen wordt gestaefd door verscheidene plaetsen uit de romeinsche en grieksche schryvers.

Aldus zegt Strabo dat de bosschen en moerassen van het grondgebied der Menapiers op hetzelve eene dusdanige vogtigheid onderhielden, dat het er gedurig regende, en dat, wanneer de regen ophield, de lucht derwyze door nevels verduisterd werd, dat men over dag nauwelyks drie of vier mylen verre kon zien. (Strabo, *Rerum geographicarum* lib. IV.)

Aristoteles verhaelt dat ten zynen tyde de ezels in Scythie en Gallië niet konden in leven blyven, uit hoofde van de strengheid der luchtstreek. Van eenen anderen kant ontmoette men in België elanten en rendieren, die thans nergens elders dan in Lapland en Noord-Rusland gevonden worden. (Aristoteles, *Historia anim.* lib VIII.)

Varro verzekert dat de barheid van het klimaet van Noord-Gallië dusdanig was dat er geene vruchten konden rypen.

Elke winter was de Rhyn met eene yskorst overdekt, en Herodianus getuigt dat men in zulk geval dezen stroom zonder gevaer te voet en te paerde overtrok. (Herodianus, in *Alexandro Severo*.)

Men kan de langdurigheid der winters op dit tydstip

alnog afmeten door deze daedzaek dat in de IVe eeuw onzer tydrekening de romeinsche legers in Gallië nooyt voor de maend juny te velde trokken, volgens de getuigenisse van den griekschen kronykschryver Ammianus Marcellinus, in deszelfs XVIII boek, VIII hoofdstuk.

Uit alle deze daedzaken mag men opmaken dat de temperatuer der luchtstreek in België, gedurende de tien eerste eeuwen van ons tydperk, niet veel verschilde van degene van het tegenwoordige Noorwegen en van de landen op de zelfde breedte als dit laetste gelegen (Schayes, *Les Pays-Bas, avant et durant la domination romaine,* II, p. 151).

Intusschen, gelyk de uitvinding der thermometers of weerglazen slechts in 1590 plaets had, en dat deze instrumenten voor het jaer 1700 niet zeer juist de temperatuer aenwezen, is het onmogelyk om met nauwkeurigheid te zeggen tot hoe verre de luchtgesteltenisse der Nederlanden zy veranderd. Wy moeten ons derhalve bepalen tot het blootelyk nederschryven van een zeker getal daedzaken, betrekkelyk de harde winters die zich sedert Christi-geboorte in onze gewesten hebben doen gevoelen. Eenige dier daedzaken zyn misschien overdreven, maer de schuld daervan is aen de oude kronykschryvers, die niet altyd zeer sober zyn in het gelooven aen buitengewoone natuerwonderen.

De vroegste winter, welke in onze gewesten is waergenomen, valt in het jaer 358. De Apostaet Juliaen was toen te Parys en heeft er ons in zynen *Misopogon* eene beschryving van gelaten, waeruit blykt dat de winters in Gallië en westelyk Europa destyds niet veel van de tegenwoordige verschilden: ‘Het gebeurde, zegt Juliaen, dat de winter, dien ik te Lutetia (Parys) doorbragt, ongemeen streng was; de rivier sleepte ysschollen gelyk marmeren vloersteenen: gy kent de steenen van Phry-

gië? dusdanig waren, door hunne witheid, deze ruwe en breede ysschollen, welke zich op elkander stapelden, tot dat zy, zich vast gezet hebbende, eene brugge vormden.' Gelyk men ziet, de Apostaet beschryft zeer goed hetgeen men elken winter by het toevriezen der Seine te Parys waerneemt. (Juliani *Opera omnia,* p. 340, ex recensione D.J. Lipsiae, 1696. - Châteaubriand, *Études historiques,* tome II, p. 36.)

Over de winters van het jaer 400, toen de zwarte zee bevroos; van het jaer 462, toen het leger van den koning Theodomir den met ys bevloerden Donauw overtrok, en van het jaer 763, toen de zwarte zee en de engte der Dardanellen toevrozen, zullen wy niets zeggen, als behoorende deze winters tot uitheemsche landen, bygevolg niet tot ons onderwerp. (*Annuaire du bureau des longitudes,* A^{o} 1825.)

Aldus bereiken wy in eenen stap het jaer 822, toen zwaer geladene wagens, gedurende meer dan eene maend, over het ys van den Donauw, van de Elbe en van de Seine, reden, terwyl de Rhône en de Pô ook toevrozen, en, daer de vorst zich nagenoeg over gansch Europa uitbreidde, moet hy gewis zich in de Nederlanden hebben doen gevoelen. Daerentegen was een andere winter der IXe eeuw, degene van 858, ongemeen warm en zacht, doch veroorzaekte tevens vele ziekten in Europa. (*Mémoire de l'Académie des Sciences,* année 1749. - *Annales Mettensis,* ad annum 858.)

De winter van het jaer 981 liet zich alleenlyk opmerken door de overgroote menigte sneeuw, die door gansch Europa viel[1]. In 1080 heerschte in het midden van ons werelddeel zulk een strenge vorst, waerdoor de meiren en rivieren in de Nederlanden zoo hard bevrozen,

1 W. van Heyst, *D'Boeck der Tyden,* bl. 104.

dat Dirk V, graef van Holland, op het ys van den Rhyn tweemael aen de Vriezen slag leverde, by welk dubbel hoofdtreffen deze laetste tien duizend dooden had[1]. In de XIIe eeuw hebben wy slechts eenen winter vermeld gevonden, namelyk dien van 1128; dezelve was zoo koud dat 'er by menschen geheugen in Vlaenderen nooyt iets dergelyks gezien was[2].

De twee winters van 1216 en 1234 troffen op eene gevoelige wyze Italië en Zuid-Frankryk; maer het is niet wel zeker of die van 1232, toen alle de wortelen der granen uitvrozen, tot Hoog- en Laeg-Duitschland moet gebragt worden[3]. Degene van 1240, 1241 en 1242 waren wel niet streng, maer langdurig, zoo dat men nergens, byzonderlyk in Vriesland, of ploegen, of zaeyen kon[4]. Hetzelfde mag men zeggen van het barre jaergetyde van 1255, 't welk gekenmerkt werd door het droevig einde van den nieuw gekozen roomschen koning, Willem II, graef van Holland, die de Vriezen, over eene half toegevrozen gracht, in vollen ren te gemoet rydende, door het breken van het ys, met zyn paerd in de modder viel, waerdoor man en paerd ellendig versmoorden[5]. Men moet ook onder de nederlandsche winters tellen dengenen van 1293, wanneer de Rhyn en de Baltische zeestraet, het Cattegat, door het ys werden bevloerd[6].

In het vyfde jaer der XIVe eeuw (1305) bevrozen alle de rivieren van Frankryk[7], alsmede in 1323, toen de

1 Petrus Scriverius, *Hollandsche, Zeelandsche en Vriessche chronycke,* bl. 108, et seq.
2 Ondegherst, *Annales de Flandre,* I, p. 394.
3 *Annuaire,* 1825; *Boeck der Tyden,* bl. 139.
4 Ubbo Emmius, *Annales Frisiorum,* lib. X.
5 Scriverius, *Chronycke,* bl. 206.
6 *Annuaire du bureau des longitudes,* année 1825.
7 Papon, *Histoire de Provence,* III, p. 102.

reizigers over de toegevrozene Oostzee van Denemarken naer Lubeck en Dantzick gingen[1]. De winters van 1334 en 1358 troffen byzonderlyk Italië[2]. Die van 1361 was in Vlaenderen vergezeld door duerte en pest[3]; degene van 1363-1364 deed zich gevoelen van Lubeck tot aen Arles, dat is, in geheel westelyk Europa, en was ongemeen lang[4]; eindelyk werd deze eeuw besloten gelyk zy was begonnen, namelyk, door den niet min strengen als langen winter van 1399-1400, die in West- en Noord-Europa met zulke hevigheid heerschte, dat in Vlaenderen de vastgestolde rivieren een geruimen tyd paerden en wagens droegen[5], terwyl men in het noorden de zeeëngte van den Sund te voet mogt overtrekken[6].

Volgens de eenparige getuigenis der kronykschryvers was de winter van 1407-1408 de verschrikkelykste die men sedert vyf eeuwen in Europa gezien had; ook werd dezelve genaemd *de groote winter*. Tusschen Denemarken en Noorwegen, Vlaenderen en Zeeland, geraekte de zee met ys beschorst[7], en de Donauw bevroos in deszelfs geheele lengte. De Maes bleef twee maenden lang toe liggen, en de Luikenaers, van het beleg van Maestricht terugkomende, trokken met hunne wagens over het ys dier rivier. De Seine lag insgelyks toe en men passeerde ze met wagens en paerden[8]. De greffier van het parlement van Parys verhaelt dat de inkt tot in zyne pen

1 *Boeck der Tyden,* bl. 160.
2 *Annuaire,* 1825.
3 *Chronyke van Vlaenderen,* II, bl. 21.
4 *Annuaire,* 1825.
5 *Chronyke van Vlaenderen,* II, 127.
6 *Boeck der Tyden,* bl. 183.
7 O. Van Dixmude, *Merkwaerdige gebeurtenissen in Vlaenderen en Braband,* bl. 41.
8 *Annuaire,* 1825.

bevroos, ondanks het groot vuer 't welk in zyne kamer was aengestoken[1]. Vele menschen en beesten stierven van koude en gebrek; de visschen zelve waren in hunne kolken niet veilig. Eindelyk, na dat de vorst zeven volle weken geduerd had, werd hy gevolgd door eenen zwaren ysgang, die vele huizen en molens wegsleepte[2].

Deze *groote winter* werd twee-en-twintig jaren daer na, in 1434-1435, gevolgd door eenen anderen, welken men met den naem van *langen winter* gedoopt vindt, om dat hy, zoo hy minder streng was dan de eerstgenoemde, daer en tegen veel langer duerde. De eerste koude werd met den aenvang van december 1434 bespeurd, en de vorst, die met den laetsten dier maend inviel, bleef tot den 22 maert 1435 aenhouden. Alsdan had men eenige dagen dooy; maer de koude vervolgens hervat hebbende, ging het in Frankryk tot den 17 april voort met vriezen[3], en in de Nederlanden, tot in het midden van bloeymaend. Vele stroomen bleven gedurende tien weken met eene dikke yskorst betogen, en wy hebben ergens gelezen dat de Schelde toen van Antwerpen tot aen Batz bevrozen lag[4]. Van nieuwjaer tot in juny telde men hier te lande veertig dagen sneeuw, en op Sint Jansmisse stonden de vrouwen nog met vuerpotten voor de kerkdeuren[5].

Na deze twee merkwaerdige winters, tusschen welke de Overrysselsche jaerboeken nog vermelden dengenen van 1423, alswanneer het van Drie Koningen tot den 25 february te Zwolle zoo hard vroos, dat men met zwaer geladene wagens over den golf van den Dollart kon

1 Félibien, *Description de Paris*.
2 Peignol, *Essai sur les hivers rigoureux,* p. 46.
3 Félibien, *Description,* p. 283.
4 *Chronyke van Vlaenderen,* II, bl. 236.
5 Peignol, *Essai,* p. 48.

ryden[1], vinden wy dien van 1442, toen in de Nederlanden vele wortelen en boomen uitvrozen[2]; en van 1457-1458, welke zeer vroeg inviel; want hy begon den 11 october, duerde tot in february, bragt geweldig veel sneeuw mede, vroos byna alle de stroomen toe, en liet over dezelve met paerden en wagens ryden[3].

De winter van 1466 is de eerste over welken het toevriezen der Schelde voor Antwerpen uitdrukkelyk vermeld wordt; vyf weken lang ging men over het ys dier rivier, tot groote verwondering van den Paltzgraef Frederik, die toen te Antwerpen was[4]. Intusschen, vermits de schryver, van wien wy deze daedzaek overnemen, niet altoos in zyne jaertelling zeer nauwkeurig is, zoo vermoeden wy dat deze winter van 1466 dezelfde is, welke de vlaemsche jaerboeken op 1464-1465 stellen, en zeggen met half december te zyn ingevallen, tot half february te hebben voortgeduerd, verscheiden reizigers te hebben doen bezwyken, en den wyn in de bekers te hebben gestold[5].

Ook de winter van 1468 moet in de Nederlanden uitermate streng geheerscht hebben. Philip van Commene verhaelt onder andere, dat men gedurende den zelven het ransoen wyn der fransche soldaten in Vlaenderen met bylen aen stukken kapte[6]. De ruwe winter van 1480-1481 werd algemeen als een straf des hemels aengemerkt[7]; dezelve begon op Kersdag, en den 13 january geraekte de Schelde voor Antwerpen met ys be-

1 B.J. Van Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle,* I, bl. 340.
2 *Boeck der Tyden,* bl. 201.
3 *Chronyke van Vlaenderen,* II, bl. 347.
4 *Boeck der Tyden,* bl. 212.
5 *Chronyke van Vlaenderen,* II, bl. 370.
6 Ibidem II, bl. 370.
7 Ibidem II, bl. 598.

vloerd, zoo dat men die rivier tot half maert te voet kon overgaen[1]. Het is gedurende den zelfden winter dat Maria van Bourgondie, te Brugge zynde, met alle de heeren en juffers van haer hof in sleden reed en op schaetsen ging[2]. Wat de winter van 1493 betreft, die de reeks der harde wintergetyden van de XV^{de} eeuw besluit, dezelve was slechts opmerkelyk in Zuid-Europa, alwaer de haven van Genua, op Kersdag, toevroos[3].

De godsdienstige twisten, die de XVIe eeuw kenmerken, waren nog niet begonnen, toen Europa, in 1507, door een nieuw bezoek van Boreas zeer onaengenaem verrast werd; inzonderheid leerde de zoele zuidelyke luchtstreek van Provence hem van naby kennen: te Marseille ging de zeehaven geheel door het ys toe, en op deze yskorst viel drie voet sneeuw[4]. In 1512 was het de beurt van de Nederlanden, die veel van den doortogt des wintervorst moesten uitstaen: het stroomend water der Maes veranderde in eene vaste en stevige ysbaen, langs de welke men met wagens van Luik naer Maestricht reed[5]. Hetzelfde werd in 1521 op de Schelde waergenomen, over welke bevrozene rivier, tusschen Vlaenderen en Zeeland, Antwerpen en Burcht, eene gemeenschap met rytuigen werd daergesteld[6].

Ofschoon niet streng was echter de koude van 1522 merkwaerdig door haren langen duer, en uit dien hoofde zeer verderfelyk voor de veld- en hofgewassen: in november 1521 begonnen, bleef zy tot in juny 152 aenhou-

1 *Boeck ter Tyden,* bl. 217.
2 *Die wonderlycke oorloghen van den keyser Maximiliaen,* LXIXe hoofdstuk.
3 Papou, *Histoire de Provence,* IV, p. 18.
4 Ibidem. IV, p. 26.
5 Galliot, *Histoire de Namur,* V, p. 44.
6 *Antwerpsch Chronykje,* bl. 9.

den[1]. In 1543-1544 zag Frankryk het feit vernieuwen van den bevrozen wyn, die men met bylen aen stukken kapte[2]. Deze laetste winter begon ook zeer vroeg, doch had verscheidene tusschenpoozen van dooy, vergezeld van ysgang. By dien van den 20 november 1543 zonken te Antwerpen twee merktschepen[3].

Met het afloopen van het jaer 1564 kwam een der strengste winters, waervan de geschiedenis melding maekt. De koude begon met half december en ging zonder tusschenpoozen gedurenden tien weken voort, dat is, tot het einde van february 1565. In alle de rivieren der Nederlanden was het ys twee voet dik. Van Rupelmonde tot aen Sinte-Bernards lag de Schelde zes weken toegevrozen, en te Antwerpen gedurende dertien dagen. Op al dien tyd kon men de rivier met wagens, sleden en paerden overtrekken. Voor Antwerpen stond men er met kramen en tenten op, in welke men spys, drank en ververschingen verkocht. Treurig is het hier te moeten byvoegen dat in dezen strengen winter, die zich geheel Europa door deed gevoelen, vele menschen en beesten van koude en honger bezweken zyn. (Van Meteren, *Historie der Nederlanden* en Van Meerbeck, *Chronyke der gantsche Wereld,* ad Annum.)

De menigvuldige sneeuw, die in de maend january 1569 viel, was het eenigste en merkwaerdigste verschynsel van den winter in dit jaer[4]. Maer het wintersaisoen van 1570-1571 was buitenmaten fel, vooral in Languedoc en Provence, alwaer alle de rivieren voor menschen en paerden vaste reisbanen werden[5], en in de Nederlanden, waer de

1 Galliot, *Histoire de Namur,* V, p. 45.
2 Mezeray, *Histoire de France*, tome VI.
3 *Antwerpsch Chronykje,* bl. 43.
4 Ibidem. bl. 183.
5 Mezeray, *Histoire,* tome VI.

B. Museum 1841
Bl. 40
Ysfeest voor Antwerpen in het jaer 1564 volgens een houtsnede van dit jaer.

vlietende waters van november tot in january versteend bleven[1]. Zulk een streng jaergetyde werd in 1594 andermael in onze gewesten waergenomen, wanneer de vorst, met Sinte-Marten ingevallen zynde, tien volle weken duerde. By wylen had men een dag of twee dooy, doch dit verdikte het ys nog meer[2], weshalve men eenigen tyd van Antwerpen naer Burcht over de Schelde kon wandelen. Met den bestendigen dooy, die op het einde van february inviel, kwamen zware ysgangen, slagregens en overstroomingen, dezen winter besluiten[3], welke sterk afstak by dien van 1596, waerin het zoo warm was dat men omtrent Kersdag in ons land vele boomen zag bloeyen, en dat men omtrent den zelfden tyd reeds jonge spreeuwen, kraeyen en raven vond[4].

De zetel van den eersten strengen winter der zeventiende eeuw, namelyk van 1603, was in Zuid-Europa[5]; maer degene van 1608 vestigde zich in het centrum van ons vastland, byzonderlyk in België en Batavië. Gedurende de maenden january en february was de Zuiderzee geheel met ys bevloerd[6], alsmede de geheele Maes, van Namen af tot aen Rotterdam toe[7]. Ook op de Schelde was alle scheepvaert gestremd, tot zoo verre dat de markies de Spinola, de president Richardot, don Juan Mancididor, pater Neyen en de audiencier Verrycken, welke alle vyf door den koning van Spanje benoemd waren geworden, om een twaelfjarig vredebestand met de Vereenigde-Provincien te sluiten,

1 Galliot, *Histoire de Namur,* V, p. 59.
2 Van Reyd, *Nederlandsche Historien,* I, bl. 253.
3 Van Meerbeeck, *Chronyke,* bl. 789.
4 Van Reyd, *Historien,* I, 298.
5 *Annuaire,* 1825.
6 Van Reyd, *Historien,* II, bl. 50.
7 Galliot, *Histoire,* V, 76.

verhinderd werden zich te water naer hunne bestemming te begeven, en de reis naer den Haeg over land aennamen, trekkende met een gevolg van twee honderd sleden over den vasttoegevrozen Biesbosch[1].

In de eerste helft der XVII[e] eeuw treft men alnog de winters van 1622-1623 en van 1643-1644 aen, als onder de strengste behoorende. Eerstgenoemde winter begon in december, en, na een poos dooy, bleef de vorst tot in february aenhouden; alle de nederlandsche binnenwaters gingen toe, en de Zuiderzee werd met eene dikke yskorst beslagen, over dewelke men op schaetsen en in sleden van Holland naer Vriesland reisde[2]. Een nieuwe dooy had in february plaets, maer hield niet aen, en de prins Maurits van Oranje, deze weêrsverandering hebbende willen te baet nemen, om eenen aenslag op Antwerpen te wagen, werd daerin verhinderd door den schielyk terugkomenden vorst, welke de ruiters belette van op hunne niet scherp beslagen paerden te harden[3]. Wat de winter van 1643-1644 betreft, dezelve kwam na een buitengewoon drooge zomer, en was zoo lang als streng, weshalve alle de waters tot in maert vast lagen[4].

Komende tot de tweede helft der XVII[e] eeuw ontmoet men vooreerst den winter van 1655-1656, wanneer het in de Nederlanden van den 8 december tot den 10 maert, dat is vyf-en-zeventig dagen, met twee tusschenpoozen dooy, elk van eene week, bleef vriezen[5]. De winter van 1657-1658 duerde zoo lang niet,

1 Van der Vynckt, *Histoire des Troubles des Pays-Bas,* édit. Tarte, III, 266.
2 Van Reyd, *Nederlandsche Historien,* II, bl. 87.
3 Scriverius, *Chronyke*, bl. 584.
4 Van Reyd, *Nederlandsche Historien,* II, bl. 183.
5 *Annuaire,* 1825.

maer was volstandiger en voornamelyk op het einde zeer gestreng; want, van den 24 december tot den 18 february, had men slechts drie dagen afbreuk van vorst. Het is in deze laetste winter dat de zweedsche koning Karel-Gustaef de zee-engte van den Kleinen-Belt, met geheel zyn leger, kanon en bagagie, overtrok[1].

De onmetelyke menigte sneeuw, welke in den winter 1660 viel, maekt denzelven vermeldingswaerdig, en men leest in de Antwerpsche Kronyken, dat de beeldsnyders van die stad, te dezer gelegenheid, eenen omgang van sneeuwbeelden vervaerdigden[2]. Frankryk en Engeland, ten naesten by onder dezelfde luchtstreek als de Nederlanden zynde, zoo moet men in onze gewesten hebben waergenomen de winters van 1662-1663 wanneer het te Parys van den 5 december tot den 8 maert vroos; - van 1676-1677, als de Seine vyf-en-dertig achtereenvolgende dagen toebleef, terwyl men te Namen gedurende drie weken met zwaer geladene wagens over de Maes reed[3]; - en van 1683-1684, als de Teemsch voor Londen ter dikte van elf duimen met ys werd bekorst, zoo dat aldaer ook zwaer bevrachtte rytuigen overtrokken[4]. Nopens de winter van 1698-1699 hebben wy niets aengeteekend gevonden, dan dat het van den 9 van slagtmaend tot den 15 van bloeymaend, gestadig, doch met tusschenpoozen van dooy, bleef vriezen[5].

De eerste merkwaerdige winter der XVIIIe eeuw had veel overeenkomst met den laetsten der XVIIe, en, gelyk deze, strekte hy zich uit over geheel Europa. Hy begon

1 *Annuaire,* 1825; Peignol, *Essai,* p. 76.
2 De Rouveroy, *Chronyke van Antwerpen,* bl. 194.
3 Galliot, *Histoire,* V, p. 92.
4 *Annuaire,* 1825.
5 J.L. Schuur, *Nederlands Merkwaerdigste Gebeurtenissen,* II, bl. 341.

den 24 december 1708 met eenen ysregen, en de vorst die daerop volgde duerde tot laet in het voorjaer. Den 13 january 1709, daelde de kwik in den thermometer tot 18 Reaumur-graden beneden het vriespunt[1]. In Italie bevrozen de waters der havens aen de Middellandschezee, en in geheel Europa was de ellende verschrikkelyk[2]. Een duitsch tydschrift heeft over eenige jaren de volgende, ons dunkens eenigzins overdrevene schets van dezen winter 1708-1709 gegeven:

'Alle oorden van Europa, zoowel zuidelyke als noordelyke, schenen evenzeer door den vorst te lyden. Tot op tien mylen van de kust was de Oostzee met dik ys bezet. De rivieren van Frankryk en Spanje lagen alle toe, *en over het Britsche Kanael reisde men te paerd en te voet van Frankryk naer Engeland*. Iedere landstreek van Europa telde duizenden harer bewooners die op de landwegen doodvrozen, of in hunne wooningen door de felle koude bezweken. Alleen in den aenhoorigen omtrek van het aertsbisdom van Parys, kwamen er door den vorst, en ten gevolge der duerte van allen leeftogt, meer dan 20,000 menschen om het leven. Ontallyke vruchtboomen stierven; zelfs spleten vele eiken en pynboomen van een, en geheele wouden werden vernield. Tamme en wilde dieren schenen den gestrengen vorst niet te kunnen wederstaen. Honden en katten werden dol van koude, en geheele driften van wolven drongen dorpen en steden binnen, om derzelver bewooners aen te vallen. De vogels vielen van koude verstyfd uit de lucht neder, en in de voorsteden van Weenen vond men elken morgen herten, rheeën en hazen, die zich, als tamme huisdieren, met de bloote hand lieten grypen. Toen ein-

1 J.L. Schuur, *Gebeurtenissen,* II, bl. 382.
2 *Annuaire,* 1825.

delyk in de maend mei de nood des winters, na honderddertig dagen geduerd te hebben, met slechts korte tusschenpoozingen van dooy, een einde nam, en de langgedrukte beangstigde menschen meenden weder hoop te kunnen opvatten, ontstonden er verwoestende ziekten, die eene groote menigte pas aen de koude ontkomene menschen en dieren, ten offer van honger en pest, deden vallen.' Een dergelyk streng jaergetyde moest men in 1715-1716 beleven. De Schelde voor Antwerpen, de Teemsch voor Londen, en de Maes voor Rotterdam, lagen zeven weken toe. Gedurende al dien tyd stond men op het ys dier rivieren met kramen en tenten, waer men koffy, thee, wyn en bier schonk, dans en speelpartyen gaf, en vele vermakelykheden bedreef[1]. Ook was de winter van 1728-1729 niet min fel en aenhoudend. Dezelve duerde 157 dagen, en deed zich voornamelyk gevoelen in de oostelyke en noordelyke streken van Europa. Gelyk deze winter met tusschenpoozen van dooy vergezeld was, had men te Weenen het verschynsel van den Donauw driemael te zien toevriezen en opengaen: op de laetste ontdlooying volgde een zoo zware als rampspoedige ysgang.

Een der winters, zoo door langen duer als vinnige koude, vermaerd geworden, is degene van 1739-1740. Dezelve begon omstreeks het einde van october, toen schier plotseling de vorst op eenen buitengewoon heeten zomer volgde. Den 5 november 1739 waren genoegzaem alle de rivieren van Duitschland vastgevrozen. Den 3, 4, 5, 10 en 11 january 1740 was de noordooste wind zoo scherp en bytend dat men hem schier niet kon verduren. Een gelyktydig schryver, pater Cornelissen, toen in het kollegie van Gheel stu-

1 De Rouveroy, *Chronyke,* bl. 197. *Annuaire,* 1825.

derende, verhaelt dat de inkt in zyne pen bevroos, ofschoon hy by een goed vuer gezeten was; by voegt er by dat zyn adem het deksel van zyn bed tot eene yskorst maekte[1]. Men moge dit een en ander voor overdreven houden, altoos blyft dit niettemin waer, dat de koude dermate fel was, dat vele menschen doodvrozen, dat eene ontelbare menigte wild en gevogelte bezweek, en dat alle zaden, granen en wortelen, werden vernield; alleenelyk de peën en de klaver, tegen den wind beschut, ontkwamen aen deze algemeene verdelging der kleine veldgewassen[2].

Gelyk doorgaens by andere strenge winters was waergenomen geweest, zoo bevrozen in 1740 ook de meeste rivieren van Europa, namelyk, de Seine te Parys, de Teemsch te Londen, de Schelde te Antwerpen, de Maes te Luik en te Rotterdam[3], de Rhyn te Keulen, de Donauw te Weenen. Gedurende twee maenden reed men met zwaer beladen vrachtwagens over de Oostzee. In Spanje lag het vlakke veld met tien voeten sneeuw bedekt. De Zuiderzee werd in een onafzienbaer ysplein herschapen: den 21 january kwamen over die zee drie sleden, waervan er eene bepannen was, van Staveren te Enkhuizen, en dit voorbeeld anderen hebbende aengemoedigd, zoo kwamen er den 26 dito in de laetstgemelde stad honderd zestig vriessche sleden aen, benevens vier of vyf duizend schaetsryders[4].

Deze verschrikkelyke winter deed zich ook gevoelen in Rusland, alwaer zoo veel sneeuw viel, dat de boerenstulpen niet meer kennelyk waren dan door den rook, die uit de schoorsteenen opsteeg, en de Newa bleef 162 da-

1 J.L. Cornelissen, *HS. Kronyk,* ad annum.
2 Ibidem.
3 *Annuaire,* 1825.
4 J.L. Schuur, *Gebeurtenissen,* III, bl. 276.

gen digt bevrozen. Ter zelfder tyd werd te Petersburg een paleis, met kolonnen, sieraden, meubelen en vier stukken kanon uit ysblokken vervaerdigd: een van die kanons werd geladen, losgebrand, en de kogel ging op zestig treden afstands eene plank van twee duimen dikte doorbooren. (*HS. Aenteekening* uit Mairan's *Physique*.)

Om kort te gaen, de winter van 1739-1740 evenaerde onder vele opzigten dengenen van 1708-1709, en de koude bleef in geheel Europa tot in zomermaend met zulk eene strengheid aenhouden, dat die maend niet veel verschilde van wintermaend, dewyl de boomen nog geene bladeren droegen. Evenwel kreeg de landman een goeden oogst in zyne schuren. (J.L. Cornelissen, *HS. Kronyke;* J.L. Schuur, *Merkw. Gebeurtenissen,* III, bl. 276.)

Zes weken drooge vorst, doorgaens met zonneschyn, en altyd zonder sneeuw, kenmerkten den winter van 1762-1763. Van tyd tot tyd had een zuidenwind de bovenstreek, en echter bleef het gestadig sterk vriezen. In weerwil van eb en vloed bleef de Schelde gedurende tien dagen tusschen Antwerpen, Burcht, Hoboken en Cruibeke een ysplein, op hetwelk men met kramen en tenten stond, waer de wandelaer zich alle soorten van ververschingen kon aenschaffen. Den 2 february was het dooyweder sedert vyf dagen ingevallen, toen het ys eerst begon los te raken; maer een overgroote ysblok, die van de bovenrivier met den vloed afdreef, tusschen de Werf en de Vlaemsche Wal zynde blyven vast zitten, konden er dien dag nog honderde menschen overtrekken. (Van den Sande, *Gazette van Antwerpen,* ad Annum; De Rouveroy, *Chronyke,* bl. 355.)

Een allermerkwaerdigste sneeuwwinter volgde in 1771-1772 dengenen waervan wy komen te spreken. Den 13^{en}, 14^{en}, 15^{en}, 16^{en} en 17^{en} january had men zulke zware sneeuw-

jagten, dat de liefhebbers der beeldhouwkunst te Antwerpen dezelve te baet namen om eenen omgang van dertig of veertig sneeuwbeelden te boetseeren; onder andere bewonderde men op de Beurs een Scaldibeeld van vier-en-twintig voeten hoogte, en een Thetisbeeld van zeventien voeten, beide vervaerdigd door de leerlingen der Akademie van teekenkunst. (Vanden Sande, *Gazette,* op het jaer.)

Vyf jaren later, in 1776, had men in de Nederlanden en de naburige gewesten vyf-en-twintig achter een volgende dagen vriezend weder, waerdoor de Maes van Namen tot aen Rotterdam[1], de Seine te Parys[2] en de Schelde te Antwerpen, hare waters onder ysbanken zagen verdwynen, en de oude verlustingen van met paerden en sleden over het ys dier stroomen te ryden, en van er met kramen en tenten op te staen, vernieuwd werden. Te Antwerpen had men onder andere op de toegevrozene Schelde, behalven herbergen en wafelbakkeryen, een fraey met tapyten behangen houten koffyhuis opgerigt. Den 31sten january vuerden de kuipersgasten eene ton op het verstolde element en het schermersgild kampte er voor prys. Den 3^{en} february, het ys, door dooy en vloed losgemaekt, aen het dryven zynde gekomen, plantte men drie brandende pektonnen op eenen der grootste blokken, en liet ze met denzelven op Gods genade naer zee gaen[3].

In 1779 veranderde het wintertooneel; in stede van koud of windig te wezen, was het jaergetyde zacht en warm, in zulker voege dat men kon zeggen dat men zonder onderbreking van den herfst tot de lente was overge-

1 Galliot, *Histoire,* V, p. 233.
2 *Annuaire,* 1825.
3 Van den Sande*, Gazette,* ad Annum.

gaen, te meer daer men reeds in maert de perzik- en abrikoosboomen zag bloeyen[1]. Daerentegen had men in 1783-1784 negen-en-zestig dagen vorst met overvloedigen sneeuw[2], en in 1785-1786 vroos het van den 1sten december tot half maert, met tusschenpoozen van zware sneeuwjagten, welke, echter, een zegen voor het land waren, doordien het blanke tapyt 't welk zy over de velden heen spreidden, belette dat planten, kruiden en wortelen bevrozen[3]; maer by het ontdooyen werd de sneeuwlaeg voor die zelfde velden een geessel, want er kwamen groote overstroomingen van voort[4].

De winter van 1788-1789, den 30sten november, met felle vorst en dikken sneeuw invallende, bedreigde den behoeftigen met een zoo lang als streng jaergetyde; doch dit droevig vooruitzigt werd niet verwezenlykt; want met half january was het weêr ten goede veranderd. Nogtans was de koude vinnig genoeg geweest om de Schelde voor Antwerpen tweemael te kluisteren; de eerste mael den 15sten december, wanneer het dryfys tusschen de Werf en de Vlaemsche Wal vast raekte, waer door 's anderdags de overtogt mogelyk werd, schoon niet zonder gevaer, want reeds op den middag brak het ys, en dertien menschen, die op eene schol waren gebleven, dreven met dezelve weg, doch mogten, wat lager, behouden aen land komen. Boven Hoboken ging het ys slechts in den nacht van den 21sten tot den 22sten december door den ingevallen dooy los, en 's namiddags kwamen er eene menigte ysvlotten, met tenten, huisraed en tappersgerief voorby de stad dryven. Weinige dagen

1 Van den Sande, *Gazette,* op het jaer.
2 *Annuaire,* 1825.
3 Van den Sande, *Gazette,* 1786.
4 Staes, *Lovensch Nieuws,* XXIII, bl. 130, 213.

daerna, de vorst met nieuwe krachten hervat hebbende, vroos de Schelde weder toe, en het ys, schoon gedurig met den vloed op en neder gaende, vormde eene vaste brug. Den 7 january werd op het ys voor de Kraen door eenen mandemaker eene mand gevlochten, en een burger, genaemd Jan Rymenants, oud 105 jaren, toog over de ysbaen. De koude was toen twee graden scherper dan in 1740. Het ys brak, na dat het vyf dagen had vast gelegen[1].

By de tallooze onheilen, welke de groote fransche staetsomwenteling van het einde der XVIIIe eeuw over alle de standen der maetschappy uitstortte, voegde zich in 1795 een der ruwste winters, welke men sedert eene halve eeuw beleefd had. Den 25 january stond de kwik in den thermometer tot 18 graden, 8 strepen, beneden het vriespunt[2]. De Zuiderzee, in hare geheele uitgestrektheid bevrozen zynde, liet den franschen huzaren toe deze ysvlakte te berennen en de hollandsche vloot te veroveren; maer deze ongehoorde wapendaed werd, te midden der algemeene ellende des volks, nauwelyks opgemerkt[3].

In de XIXe eeuw vinden wy den ontydigen en verschrikkelyken winter van 1812, die in Rusland het groote fransche leger verdelgde; daer nogtans dezelve byzonderlyk tot de noordelyke landen van Europa beperkt bleef, zoo kan hy niet gerekend worden onder degene die de Nederlanden bezogt hebben, te min, vermits de koude hier zeer gematigd was. Hetzelfde kan men zeggen van de winters van 1820 en 1823, welke by het gemeen voor streng doorgaen, ofschoon de kwik, op den thermometer van

1 Van den Sande, *Gazette,* van 1788 en 1789.
2 *Annuaire du bureau des longitudes,* 1825.
3 *HS. Aenteekeningen*.

Réaumur, niet beneden de 13 graden onder het vriespunt daelde, en dat de Schelde in het eerstgemelde jaer, tusschen de Vlaemsche Wal en de Jordaenskaey te Antwerpen twee dagen bleef toe liggen. (*HSS. Aenteekeningen,* ad 1820 en 1823.)

Maer in 1829 had men waerlyk een ongemeen streng wintersaisoen, want de kwik daelde op Réaumur's thermometer tot 18 graden beneden het vriespunt, en de koude was van den 19 tot den 27 january zoo fel, dat men in Zeeland vele wilde eenden en ganzen dermate verkleumd vond, dat men ze met de hand kon vangen. Ofschoon de Schelde zoo menigvuldige als vervaerlyk groote massen dryfys kruidde, vormde dezelve maer eerst den 24 january voor Antwerpen eene vaste brug, weshalve een schipper met een twintigtal andere persoonen het waegden om er over te loopen, en ook gelukkig de Vlaemsche kust bereikte; maer ten einde van twaelf uren ging het ys weder dryven. (*HSS. Aenteekeningen,* 1829.)

Talryke herftstormen gingen den winter van 1833 tot 1834 vóóraf, welke overigens in alle opzigten aen den genen van 1779 gelyk was, dat is te zeggen, warm en zwoel. Ook begonnen de bladeren en bloemen reeds met half february uit te botten. In vergoeding voor dezen zegen bleef het koude jaergetyde 1836-1837, tot het einde van mei hardnekkig voortduren, dewyl de wind bestendig in het noorden bleef, van tyd tot tyd sneeuwjagten aenbrengende, of, zoo hy by wylen uit dien hoek naer eenen anderen schoot, toefde hy niet zyne oude standplaets te hervatten, waerdoor men ernstig voor eenen duren tyd bedugt was, wanneer, in het begin van juny, Boreas door Zephirus gelukkiglyk werd verwonnen, hetwelk toeliet dat men nog eenen overvloedigen oogst in de schuren haelde. (*HSS. Aenteekeningen*.)

Een ongemeen helderschynend noorderlicht, dat in den avond van den 23 october 1837 te Verviers, te Brugge, te Parys en elders werd waergenomen, deed vele persoonen veronderstellen, dat er eene nieuwe strenge winter voor de deur stond. Aenvankelyk meende men dat de weêrwichelaers den bal hadden misgeslagen, en 1838 scheen door eenen uitnemend zachten winter te zullen gezegend wezen, doordien den 3 january de kwik op Réaumur's thermometer 10 graden warmte aenwees; maer weldra werd de voorspelling bevestigd, want dags naer Drie Koningen veranderde het weêr schielyk, de kwik daelde achtervolgens tot 3, 5, 6, 8, 10, 14 en 16 graden beneden zero; en in min dan eene week waren alle onze rivieren toegevrozen. Dit weder, hetwelk, na eenen valschen dooy, tot het einde van february bleef duren, gaf gelegenheid tot het houden van een bal op het ys der Schelde te Dendermonde, tot het geven van eene ysfeest op de Maes voor Rotterdam, en deed lord Seymour te Parys eene wedding winnen van in eene koets met vier paerden bespannen over het ys der Seine te ryden. (*HSS. Aenteekeningen*.)

Boven Hoboken bleef de Schelde vier weken toe, en te Temsche werd op het ys naer den wipvogel geschoten. Voor de stad Antwerpen, tusschen het Kranenhoofd en het Noordfort, raekte de stroom den 19 january insgelyks toe, weshalve honderde menschen er over liepen, onder andere zekere bakkersjongen, die slechts zyne baeyen ondervest, met eenen linnen voorschoot en slechte sloffen, zonder koussen, aenhad; op den middag echter ging het ys met de ty afdryven. Den 10 february raekte het ys wederom vast, doch alleenlyk voor eene halve uer, hetwelk lang genoeg was om aen drie waeghalzen toe te laten 'er over te loopen. (*HSS. Aenteekeningen*.)

Het was slechts den 25 february dat het dooyweêr zich voor goed vestigde; maer de gevolgen van eene zoo lange als strenge koude waren beweenlyk. Vele arme menschen bezweken langs de groote banen of des nachts op hun strooybed; anderen, die in hunne slaepkamer vuer gemaekt of vuerpotten by zich genomen hadden, verstikten of verbrandden in hun bed. Maer was de ellende groot, niet min groot waren de menschlievende poogingen, welke in alle de steden en dorpen van België werden aengewend, om de behoeftigen ter hulp te komen. Geld, brood, vleesch, soep, sargien, kleederen, en bedden, verstrekten tot verzachting van het noodlyden dier ongelukkigen. Deze winter van 1838 was ook zeer nadeelig voor de veldvruchten, bloemplanten en boomgewassen: vele granen bevrozen; het kool- en sloorzaed onderging op menige plaetsen een dergelyk lot met de klaver en de meeste wyngaerden was het eveneens gesteld; veele heesters, heiplanten, houtgewassen en chineesche roozen vervrozen tot in den wortel. In de bloemhuizen en broeykassen was de verwoesting overgroot; vele hoveniers en bloemkweekers verloren het vierde deel van hunne planten.

Nu nog, ten slotte, eene schets van den jongsten winter (1840-1841).

Men zal zich herinneren dat op het einde van 1839 de Almanakken ons voor het jaer veertig, zoo niet 's werelds ondergang, ten minste pest, oorlog en hongersnood voorspelden. Doch, in weerwil van de hevige spanning, waerin Europa gedurende het grootste gedeelte van dit noodlottig jaer verkeerde, kwam geen dier drie geesels ons werelddeel overvallen; de bevolkingen, nauwelyks van hunnen schrik bekomen, vermeenden derhalve by het ten einde spoeden van het gedagte rampjaer, zich te mogen verheugen aen dit drievoudig gevaer ontsnapt te

zyn, toen er eensklaps uit Weenen eene stemme opging, gelyk degene van Jonas, wanneer hy den ondergang van Ninive verkondigde.

Deze stemme was die van een' oostenrykschen weêrwyzen, het menschdom een' nieuwen inval van Boreas' ys- en sneeuwstoet aenkondigende. Gelyk vaek gebeurt dreef men den spot met den ongeluksprophet; misschien niet ten onregte, want meermalen had men harde winters willen voorspellen uit eenen overvloedigen noten-oogst, het vroege vertrek der zwaluwen, het voorbarig verschynen in onze gewesten van noordsche watervogels, enz., en zeer zelden was de uitkomst deze voorspellingen komen bewaerheden.

Tegen het einde van november verdubbelden de schertsingen: *Sinte Catharina was niet in wit gewaed verschenen!* dat is te zeggen, men had den 25 van de gemelde maend nog geene sneeuwjagt vernomen, hetgene volgens onze kempsche boeren als de gewisse voorbode van een streng jaergetyde zoude hebben kunnen aengemerkt worden. Maer volkssprookjes zyn niet altoos metereologische pronosticatien, en weldra kwamen de daedzaken uitwyzen dat een oostenryksch starrekyker in staet was geweest om vader Mattheus Laensberg, in het stuk van voorspellingen, de loef af te steken.

Inderdaed, vóór dat november geheel verloopen was, had Boreas zynen zetel in onze Nederlanden gevestigd, en met den aenvang van december had de Winterheer zynen sneeuwmantel over alle de gewesten van Europa uitgeschud. Inmiddels, daer de vorst in de drie eerste weken vry gematigd was, en slechts na Kersmis en Nieuwjaer hevig begon te nypen, bleef men in de hoop verkeeren dat deze vroege koude van korten duer zoude wezen, en in deze hoop werd men niet weinig gesterkt door den dooy, welke den 10 january, met veel sneeuw, inviel, ten

gevolge waervan den 20 dier maend *Sinte-Sebastiaen mogt optreden zonder een harden kop te hebben*. Doch ook dit ander sprookje onzer Kempenaers moest by deze gelegenheid verkeerd uitvallen.

Na een zwaren ysgang van de Schelde, Maes, Rhyn en Waal, waerby ettelyke onzer nederlandsche provincien door zeer rampspoedige overstroomingen werden geteisterd, hervatte de vorst met eene nieuwe hevigheid, en op sommige plaetsen ging zulks met zware dondervlagen vergezeld, zynde dit voor het jaergetyde een waerlyk vreemd verschynsel. Als eene andere by menschen geheugen voorbeeldelooze byzonderheid, werd opgemerkt, dat alle de staende en loopende waters eene tweede reize onder de ysschotsen vastraekten. Wel is waer dat de koude tevens veel heviger was dan de eerste mael, en de Reaumursche weêrwyzer zakte eens tot 15 graden beneden het vriespunt. Op de groote wegen en zelfs in de huizen vrozen verscheidene menschen dood.

Maer eindelyk den 11 februaary moest de vorst andermael voor den dooy wyken, en de scheepvaert, welke te Oostende in het geheel niet was gestremd geweest, werd den 17 dier maend te Antwerpen hersteld. Doch in Holland bleven de meeste havens nog gesloten, onder andere die van Amsterdam, alwaer de kooplieden geen genoegzaem geduld hebbende om het losgaen van het ys af te wachten, hetzelve met groote kosten deden doorzagen, met dit gevolg dat de hoofdstad van den hollandschen handel den 25 van sprokkelmaend de eerste zeeschepen langs het Nieuwe Diep in hare dokken zag aenkomen.

Over het geheel genomen is deze winter van 1840-1841, schoon voor de geringe volksklassen zeer gevoelig geweest zynde, op verre na niet te vergelyken by verscheidene andere van vorige eeuwen, en misschien hebben wy

ongelyk gehad denzelven in deze schets op te nemen. Maer wy hebben gedagt dat deze Winterkronyk alsdan welligt by velen niet volledig zoude worden bevonden. Deze bedenking en de aenmerking dat de laetste kwalen den meesten indruk op het menschelyk gemoed maken, tot zoo verre dat zy alle voorgaende kwellingen schynen te overtreffen, dit een en ander, zeggen wy, heeft ons bewogen om onze schets met een beknopt berigt over het laetste wintergetyde te besluiten.

Antwerpen.
J.H. DARINGS.

Proeven van Belgisch-Nederduitsche dialecten.
Dialect van Mechelen.

DE was enne zekere vent, di twië joenges[1] ha: de joenkste van de twië za an (zeide aen) ze vâider: vâider gemme 't pâit da me toekomt. In (en) de vâider verdeelde z'hulle[2] pâit. Eenige dâigen denna (daerna), as em alles ba jiën ha, trok de joenkste wech ner e veêr lant, in deê (en daer) verzoóp hem alle ze geld me 't slecht vryvolk, der en (waer hy) me leêfde. Assem (als hy) na jalles oep ha, kwam er nen dieren tayt in da lant, en ha begost hoenger te laye.

Ha goenk dan der e wech, in ha verhuerden hen ba nen burger van dië kant. Dië zont hem oep zen hoef oem de verkes goy te slagen in ha kreéch me da zoe nen danigen hoenger dat em zennen boïk ot (uit) den troch van de verkes wel za wille vullen hemme (hebben), mar ha jen kréech het nit. Dan begost hem niki (eenen keer) te païze: Hoe vul dinstboyen en zen der nit in 't hoïs va me vâider, di brood kraïgen zoo veul asse (als zy) mar en wille, in 'k gane kik hi van hoenger (en ik gaen ik

1 In dit woord wordt de *g* uitgesproken als hebbende eenen klank tusschen de *ch* en de *g*.
2 De *u* als in het fransche *un*.

hier) kapot. 'K zal oep staïn (staen) in tot me vâi gaïn, in 'k zal hem zegge: Vâider, kem gezondigt tege den hemel in tegen ha; ken ben ni mië weêd (niet meer weerd) hooë (uwe) zoón genoempt te wurre: mar nempt me toch aen as iëne van hoe dinstboyen. Hâ deé datten (hy dede dat), in ha goenk ne ze vâider.

As em ne nog en betje van hoïs was zag ze vâider hem van weêts (van verre) en de vent kréech er compasse[1] (compassion) me, in ha was hiëlegans bewéegd: ha lieper na toe, ha viel hem oem zennen hals, in ha kustten hum. Vâider, zéed de joenge dan, kem gezondigd tege den hemel in tegen ha, ken ben ni mië weêd hooë zoón genoempt te wurre.

Ma de vâider zay seffes tege zen knechte: Geft al gaï e kliëd, in 't beste dat er is, geft em nen rink en (aen) zen hant, in schoenen en zen voete: in hult (haelt) seffes 't fel kalf in doeg (doet) et doot, we zullen eten in vrolak zaïn. Want menne joenge was doot, in ha-j-is (hy is) wêe leêvetig gewurre; ha was verloren in ha-j-is weê gevonne. In ze begonne wel te smeêren. Jammer (ja maer) den aetste (oudste) dië was oep et felt as da feur viel; in gelak em nar hoïs kwamp, hoorden em der (daer) e lawaït van zinge in springe, in de joenge was hiëlegans verwonderd: ha rupt eene van de knechten, in ha vroeg wattat da wa zegge. Dië zêt em (zegt hem): Hoe bruer is terug, in hoe vâider hêeg (heeft) et fet kalf doen doot doen, oem dat em nog wel te pas terug gekommen is. Die joenge wid (wierd) kwaïd (kwaed) in ha wa ni binne gâin. Der oep komp ze vâider boiten in ha begost em te bidden in te smiëken, dat en toch za binne gekommen hemme (hebben). Ma dan za de joenge tegen

1 Het woord *compassie* wordt meermaels voor *medelyden* gebezigd.

hum: Si, zeêtem, kem hoe ne jal (nu al) zoe lank gedint, kem (ik heb) van zoe leêve niks (niets) tegen ha gedâin, in gen het (en gy hebt) me nog noot (nooyt) nen boek gegêeven, oem me men vrinde ne kië blay te zayn. Ma na dië sloebber dië jalle ze geld me slecht folk heêd (heeft) oepgedaen, terug es, na doedet fet kalf doot doen. - Ma de vâider die zée jem: Ge za gay oemmes (immers) altayd ba may; in al dak ik em (dat ik heb) is oemmes ook fan ha: ge zod mutte blay zayn dat hoe bruer dië doot was, we levetig gewurren is, ha was verloren in ha jis weê gevonne.

Opdelvingen in den Kempen.

> Quidquid sub terrâ est in apricum proferet aetas.
> ADRIANUS HEYLEN.

OP korten afstand, en wel in het noord-oosten der oude stad Herenthals, begint de grond, die de grenslyn vormt tusschen ten zuid-oosten het dal der kleine Nethe en ten noord-westen de vallei der Aa, zich graedsgewys te verheffen en neemt de gedaente aen van een heuvelrug, en te midden van zyne zandhorens, waervan eenige zich hoog genoeg verheffen, om van hunne spitsen de kloktorens der steden Antwerpen, Lier en Turnhout te laten ontdekken, liggen de dorpen Lichtaert en Casterlé. Deze grootendeels naekte, schrale en onbebouwde heuvels, die in hunnen schoot eene aenmerkelyke hoeveelheid van goed yzererts besluiten, uit de verte beschouwd, nemen, ter oorzake van het wederkaetsen der lichtstralen, door het witte zand, dat hen overdekt, veroorzaekt, een glinsterende voorkomen aen; uit welken hoofde men ze in den Kempen begroet met den naem van '*Lichtaertsche blinkers*.'

Een der kundigste mannen uit deze landstreek, myn achtbare vriend, de heer Vissers, in leven arrondissements notaris, maire, en, tot het uer zyner dood, burgemeester van Casterlé, in welke gemeente hy de trooster der bedrukten, de voorstander van weduwen en weezen en de vader der behoeftigen bestendig geweest is,

overtuigd zynde dat voorbeelden oneindig meer invloed, dan wel gekunstelde redeneringen, op 's menschen handelwyze hebben, legde zich ieverig en onvermoeyd toe, niet enkel op het ontginnen, bebouwen en vruchtbaer maken van woeste, schrale en dorre heidegronden, maer spaerde daerenboven noch vlyt, noch moeyte om deze en gene verbetering in die vakken des landbouws, welke hem eenigermate daertoe vatbaer schenen, ingevoerd te krygen. De door hem in woeste oorden aengelegde en zoo wel gelukte kunstbeemden zullen zynen naem nog lang in het geheugen van den kempenaer doen leven.

Terwyl deze regtschapen burger zich onledig hield met eenen dier veelvuldige zandheuvels in een kreupelbosch te hervormen, ontdekte hy toevalliglyk dat die hoogte vele in yzer versteende *zee-voorwerpen,* als namelyk krabben, krekels, en soortgelyke schelpvisschen, in haren schoot besloot. De byzonderste en aenzienswaerdigste vruchten zyner opdelvingen werden naer Weenen overgebragt door zyn zwager, den eerwaerden heer Dillen, een der hoogleeraren van het voormalig seminarie-generael, door den keizer Jozef II te Leuven opgerigt. Sedert 1794 had laetstgenoemde letterkundige zich met der woon in de Oostenryksche erflanden gevestigd, toen hy, nu pas luttel jaren geleden, zich in den Kempen begaf, ten einde vrienden, magen en vaderland met een laetste vaerwel te komen begroeten.

Als hoofd van het plaetselyk bestuer, nimmer de belangen der gemeente uit het gezigt verliezende, was onze Vissers steeds bezorgd om ieder plekje vageloozen grond van de gemeente winstgevende te doen worden. Ook was het hem gelukt, by middel van eenige, door zyne zorgvuldigheid gegaderde, spaerpenningen, vele heidegronden te doen ontginnen, en langzamerhand in mast- of

dennen-bosschen te herscheppen. By de jongste zyner bewerkstellingen lachte de luimige fortuin hem vriendelyk toe, door hem een voorwerp der hooge oudheid te laten ontdekken en opdelven. Het verhael dezer gebeurtenis kan niet gepaster medegedeeld worden, dan met 's mans eigene woorden.

Op eene kortbondige wyze teekende hy aen:

Eerst, hoe, tydens de jaren 1770, 1791 en 1792, men te *Alphen,* een dorp van Noord-Braband, aen de provincie Antwerpen palende, en wel tusschen den windmolen en de pastory, door de heeren der kempensche abdy van Tongerloo gevonden en ontgraven waren negen *urnen,* of lykpotten, waervan de byzonderste anderhalve voet hoogte, en ongeveer een voet breedte had, en begraven lag onder een zandheuveltje van zes of zeven voet hoogte, en ongeveer twee honderd voet omtrek. Deze *urnen* bestonden in geelkleurige en slecht gebakkene aerdepotten, die de geleerde heer Heylen, in leven archivarius van gemelde abdy, wiens bekende spreuk ik, uit eerbied voor de talenten dezes verdienstelyken mans, aen het hoofd dezer verhandeling laet pryken, dacht herkomstig te wezen van de aloude bewooners dezer landstreek, die, alsmede alle volksstammen van het noordelyke Duitschland, ja zelfs de Denen, de Zweden, de Noorwegers en de Yslanders, op wiens grond de overheerschende Romein nooyt zynen voet heeft mogen drukken, insgelyks gewoon waren de doode lichamen te verbranden, en de overgeblevene asch, beendertjes en kolen in uit klei of leem gebakkene potten verzamelden, en onder hoopen van aerde, gras, zand, of steen begroeven; zoo en als blykt uit het hieromtrent medegedeelde by Tacitus, Thorschmidt, Loccen, Eckart, Cluverius en Bartholinus. De noordsche schryver Snorro zegt dat Othin, reeds vóór de geboorte onzes Zaligmakers, zou

gegeven hebben de wet: '*At alla daud menn skyldi brenna*.' dat is: 'Na den dood zal men het lichaem verbranden.' twelk men vooral in Scandinavie zoo nauwkeurig uitvoerde, dat men geen beendergedeeltje liet overblyven.

Met dit onderscheid echter:

A. Dat de romeinsche urnen, uit goede en doelmatig bereide potaerde gewrocht, en zeer wel in het vuer gehard, fyn, glad, en volgens de regels der kunst bewerkt zyn, hebbende schier altyd (hoezeer ze voor het overige in vorm en gestalte zouden kunnen verschillen) de opening smaller dan het midden; terwyl de lykpotten van de volken uit het noorden grof, oneffen en bultachtig zyn, hebbende eene opening of mond, gelyk aen de breedte van hun midden of buik.

B. Dat de Romeinen, by wie de kunsten, wetenschapen en letteren bloeyden, hunne urnen van een bevallig fatsoen en van boven enger dan in het midden gemaekt, gewoon waren met de opening of mond hemelwaerts, in min of meer regelmatige grafheuvels, te plaetsen; terwyl de bewooners van ons vaderland, alsmede die van de nog verder in het noorden liggende gewesten, de overblyvende asch in hunne lykvaten, met de opening of mond grondwaerts gekeerd, begroeven en overdekten door onregelmatig er op geworpene aerde, graszoden en steenen. En zulks greep hier te lande plaets tot omtrent de vierde eeuw, wanneer by de Salische en andere wetten het verboden werd de lyken te verbranden.

In de tweede plaets verhaelt de heer Vissers hoe, tydens het laetste gedeelte der jongstafgeloopene eeuw, te Rethy, Desschel, Moll, Olmen, Baelen, Gheel, Oolen en Grobbendonck ontdekt, en uit de *Alfen-Berqen* te Meerhout en omtrent den windmolen tusschen Westerloo en Zoerle-Parwys, ontgraven zyn lykpotten, die, ofschoon van eene

zeer hooge oudheid, echter geen kenmerk van Romeinschen oorsprong hebben opgeleverd.

Ten derde bewyst hy dat die hoogten, uit welke men soortgelyke lykvaten heeft opgedolven, volgens eene voorouderlyke overlevering, in alle de gemeentens van den Kempen, genaemd worden *Alfen*[1]*-Bergen*.

Alvorens tot zyn ontdekkingsverhael over te gaen, deelt de heer Vissers, als een inleidende voorwoord, ons nog de navolgende inlichting mede:

'Ten gevolge eener voorvaderlyke overlevering verhalen ons de oudste burgers dezer gemeente (Casterlé) hoe zeker persoon, in de stad Lier geboren, na als soldaet in een korps partygangers, destyds algemeen *Partisans* geheeten, en den oorlog over de spaensche troonsopvolging tydens de eerste jaren der achttiende eeuw bygewoond te hebben, te Casterlé getrouwd was, en zyne woon in deze gemeente gevestigd had; - hoe die

1 In zoo verre spraek, verdichtsels en vooroordeelen, by verschillende volken bestaende, en hun van oudere hand toegekomen, mogen beschouwd worden als tot eenen gemeenen oorsprong geleidende, dan bewyzen de in Engeland, Schotland, ons vaderland en het noordelyke Duitschland bestaende volkssagen, sprookjes en spreekwoorden, dat de bron, uit welke ze zyn opgeweld, dient gezocht te worden in de *Scandinavische* Godenleer. Want in deze vinden wy immers dat zoodra *Woden* (die zyn' naem onzen woensdag, welk *wodensdag* wil zeggen, gegeven heeft) onder de benaming van *Nickar, Nikker,* of *Hnichel* voorkomt, hy als een werktuig der verdelging, of als een vergramde of booze geest optredende, mag aenzien worden; wy treffen er insgelyks aen dat van de *Scandinavische Nickars* zyn voortgesproten de waterduivels, of rivier- en stroom-geesten; en deze werden hier te lande insgelyks *Nikkers* geheeten. In den merkwaerdigen naemlyst van alle de kleine duivels der volkssagen en gemeene sprookjes, weleer in rym opgesteld door den alouden britschen dichter *Heywood,* ziet men in den eersten rang voorkomen de *Alfen*.
Dat de overlevering van het bestaen van goede en booze geesten zich in de verdichtsels der Edda gereedelyk vinden laet, bewyst ons baerblykelyk de oude Yslandsche dichter Snorro-Sturleson, wanneer hy leert dat er twee soorten van *Alfen* zyn, namelyk: de *Licht-Alfen,* die, het *Alfheim* (zaligheidsverblyf) bewoonende, onsterfelyk zyn, om dat hunne lichamen door het vuer van *Surtur* niet kunnen verslonden worden, en wiens laetste wooning in *Vid-Blain* (de verhevenste van alle de hemelen) zyn zal, en de *nacht-Alfen,* ook de zwarte duisterlingen geheeten, die, sterflyk en aen ziekte, rampen en ellende onderworpen zynde, den schoot der aerde bewoonen, en in de holte der bergen, zoo als de *Duergars* of *Dwergen* uit Noorwegen, van welk land zy, eveneens als de meer zuidwaerts overblyvende *Kabouters,* herkomstig zyn, zich onledig houden met het polysten van steenen en het geven van zekere gedaenten en afbeeldingen aen versteende voorwerpen. De Echo, die in vele bergstreken zoo welluidende weêrgalmt, zou niets anders dan de stem der *nacht-Alfen* zyn.
De laetste lettergreep des naems van zoo vele gemeenten, aen den linker Rhynboord, in *heim,* en in ons vaderland (by verkorting) in *hem* en *em* uitgaende, zou deze niet dezelfde oorsprong hebben, als het Scandinavische *Heim* (verblyf)?

man, ten gevolge van dit voor hem zeer ongelukkig uitgevallen huwelyk in eene droefgeestige krankzinnigheid gevallen is, en hoe hy, door de wanhoop aengeprikkeld, een einde aen zyn rampzalig leven heeft gesteld, met zich op te knoopen en te worgen op den zolder zyner woning, zynde een huis thans toebehoorende aen Kornelis van Baltaer, staende schums over het nieuw opgebouwde schoollokael in de zuidlyn der straet, alwaer in den gevel heden nog bevonden wordt het kruis, dat alsdan daer is geplaetst geworden; - hoe, volgens een oud barbaersch[1] gebruik, het doode lichaem des par-

1 Als het waer is dat het leven, de vereeniging van ziel en lichaem zynde, door God den mensch gegeven is, om hetzelve, zoo lang mogelyk, te behouden, dan mag de zelfmoord aenzien worden als eene euveldaed, als een heimelyke en schandelyke dood, als een diefte ten nadeele van het menschdom begaen, en, onder dit oogpunt beschouwd, moet men het door alle mogelyke middelen trachten te keer te gaen.
'De mensch, zegt Plato, in zyn negende boek over de Wetten, die dengenen, aen welken hy op het allernauwst verbonden was, dat is, zichzelven zal vermoord hebben, niet op bevel van de overheid, noch om eene schande te vermyden, maer uit zwakheid, zal gestraft worden.'
Buonaparte, toen hy nog eerste consul was, drukte zich hieromtrent, en wel ter gelegenheid der zelfsmoord van den grenadier Grobbin, in zyn dagorde, gegeven in het paleis te St-Cloud den 22 floreal jaer X, en ondergeteekend door hem en door Bessières, op de volgende wyze uit: 'Een soldaet moet de smart en zwaermoedigheid der hartstogten weten te overwinnen: er is evenveel ware moed gelegen in met standvastigheid de smarten der ziel te verdragen, als onder het schrootvuer onbeweeglyk stil te staen. Zich laf over te geven aen het verdriet, zich te dooden om hetzelve te ontwyken is het slagveld verlaten voor dat men de overwinning behaeld heeft.'
Te Nyborg in Denemarken treft men het navolgende grafschrift aen: 'Hier ligt de zelfmoorder Jakob Hanser, die, den 20 maert 1826, zyne hoop in den Heer verzaekt heeft. Voorbyganger, gedenk uwen Schepper gedurende uwe jeugd, vóór dat de kwade dagen komen.'
Montesquieu zegt dat de zelfmoord by de Romeinen een gevolg van hunne opvoeding was en uit hunne manier van denken en uit hunne gewoonten voortvloeyde; maer dat ze by de Engelschen de uitwerking eener ziekte is, die van het natuerlyk gestel hunner lichaemsorganisatie zou afhangen; alsmede, dat men in vele landen redenen gehad heeft, om, by de burgerwetten, straffen op den zelfmoord te stellen; maer in Engeland, voegt hy er by, kan men deze misdaed even zoo weinig straffen, als dat men eenige straf op de gevolgen der krankzinnigheid zou kunnen zetten.
Derhalve zou de manier van handelen van onzer vaderen jegens het lyk van hem, die (om my van eene engelsche uitdrukking te bedienen) geweldadig de handen aen zichzelven geslagen heeft, verschoond kunnen worden door het vooruitzigt van door de vrees anderen te wederhouden van soortgelyk voorbeeld na te volgen. Daerom ook spreekt de Godsdienst geene openbare gebeden uit over het lyk des zelfmoorders, noch vergunt aen hetzelve eene rustplaets op den gewyden grond van het kerkhof.

tisans toen nog op eene slede, langsheen al de bewoonde gedeelten der gemeente, werd voortgesleept en vervolgens tusschen de tanden eener eikenhoutene mik, die geplant werd op een' dier zandheuvels, niet verre van de grenspalen van Lichtaert is gehangen, ten einde in deze, toen nog woeste en dorre heide, aen de roofvogelen en vleeschvretende zoogdieren tot prooy te verstrekken; - hoe eindelyk (dank zy der mildadigheid van eenige menschenvrienden!) men, voor geld, bemagtigd werd het lyk in dien zandheuvel te begraven; zoo nogtans dat de mik, ter geheugenis dezer wandaed op den heuvel zou staende blyven. Ten gevolge van deze gebeurtenis, wier juiste datum, zoo min als den naem des ongelukkigen partisans, hier niet kan medegedeeld worden, uit oorzaek dat de overlydensregisters, eveneens als de handvesten van kerk en gemeente, de prooy der vlammen geworden zyn

in den noodlottigen brand, die, op den vierden september 1735, kerk, toren en het grootste gedeelte van den dorpscirkel in asch heeft geleid. Ten gevolge dezer gebeurtenis, zeg ik, wordt deze zandheuvel sedert altyd den naem van *Partisans Berg* geheeten.

'Toen men, in den zomer van 1830, (verhaelt verder de heer Vissers) toen men bezig was met het westelyk deel der *Rulle-Heide,* langsheen de grensscheiding van Lichtaert, te bewerken en toe te bereiden, om ten nutte der gemeente met mast of den bezaeyd te worden, vond men, en wel op den woensdag 23 der maend juny, acht nederlandsche ellen (of meters) beoosten de Rulle, honderd ellen van den grond van Lichtaert ten noorden van het Rullegat, twee-en-twintig ellen bewesten het beekje, geheeten Rulleloop, dáér waer het voetpad, naer Thielen leidende, er overloopt, en twee-en-twintig ellen van het

uiteinde der middeldreef, in opgemelden Partisans-Berg, houdende in middelyn ongeveer zeventien ellen of vyftig ellen in omtrek, eene *urne,* staende eene anderhalve el boven den harden grond, en overdekt met eene laeg van vyf palmen aerde, welke lykpot opgevuld was met asch en min of meer verbrande beenderen.

'Deze lykbus, rondom welke eene laeg van houtkolen gevonden werd, van eene zwarte of donkerbruine kleur, is, in ronde, breed: aen den voet drie honderd strepen, aen den middenbuik duizend strepen of een el; hoog van den voet tot op den middenbuik twee honderd strepen, boven den middenbuik vyftig strepen; *rondte:* boven den middenbuik tot aen den tweeden lyst zeven honderd tachtig strepen. Op het breedste van den middenbuik, daer waer de vermindering begint, vertoont zich als een uitspringende kant, van welke de rondte, op eene hoogte van vyf duimen of vyftig strepen, zich vermindert van honderd tot acht-en-zeventig strepen; dan vertoont zich wederom een uitspringende kant, na welken de pot, by forme van vaes, schynt op te gaen; maer dit bovendeel was verduerd en is in stof gevallen. Deze lykpot schynt uit goede klei gemaekt, glad, effen, wel gebakken en met een zwart of donkerkleurig vernis of verloodsel bekleed. De daer onder schuilende stof heeft een witachtig voorkomen, die mogelyk tot eene soort van roomsche Pozzolane zou kunnen hooren. De lykpot stond juist in het midden van het heuveltje met de mond of de opening hemelwaerts gewend; hetwelk doet veronderstellen dat ze eene *Urna Romana* is.

'Het kort voor het vinden dezer Urne ontgravene gebeente des rampzaligen partisans deed ik verzamelen en andermael begraven met het opgedelfde stuk eikenhouts der mik, en wel in het midden van den heuvel, dien ik vervolgens met eene gracht omzoomen en met

een uitheemsche soort van mast bezaeyen liet, en, ter geheugenis dezer dubbele lykvinding, deed ik een treurwilg op de kruin van het heuveltje planten. Edoch, alzoo de schraelheid van den grond my doet denken dat die wilg er niet zal wassen, ben ik voornemens, tydens de lente van 1831, dezen boom te laten vervangen door een asdoorn, of een acaccia, beide luttel in onzen Kempen gekweekt.

'De opdelving der urne, by welke noch penningen, noch muntstukken, noch lampje, noch olieflesje, noch hals- of armsieraed, noch eenig wapen gevonden zyn, welke voorwerpen de Romeinen nogtans gewoon waren in het graf van den overledenen te plaetsen, is gedaen geweest in myne tegenwoordigheid, en in het byzyn van Frans Agemans, secretaris van het plaetselyk bestuer, door S.B. Stappaerts, winkelier, staende als opziener over de arbeiders der gemeente, Hendrik Snelis en Frans Sneyers, daglooners.

'Daer deze lykbus eene hooge oudheid schynt aen te duiden, en dat, noch by overlevering, noch by aenteekening ergens gewag is gemaekt, dat er in eene gemeente van den Kempen ooyt eene soortgelyke urne gevonden, of uit den eenen of anderen *Alfen-Berg* ergens ontgraven zou geweest zyn[1], is het my pligtmatig voorkomen deze urne, in den staet, zoo als men haer gevonden heeft, voorzigtig naer het gemeentehuis te doen overbrengen, om er, ter inzage en onderzoek van deskundigen, bewaerd te blyven.

1 [Vier grafheuvels, op een halve myl oostwaerts Herenthals gelegen, zyn, zegt men, op bevel van den graef van Norderwyk in den aenvang dezer eeuw opgegraven geweest. Een derzelve, zoo het scheen nog onbeschadigd, heb ik in 1839 laten opdelven, doch er niets in gevonden, dan alleen een stuk van een hoefyzer. Aenteekening van J.F. Willems.]

‘Wanneer men, den 8 july van hetzelfde jaer, de cirkelgracht rondom den Partisans-Berg groef, ontdekte men de overblyfsels eener tweede, maer ongelukkiglyk verbryzelde, urne, die, ofschoon van dezelfde stof en vorm als eerstgemelde, echter zoo kunstmatig niet bewerkt voorkwam. Ter plaetse, waer men de stukken opgroef, trof men noch asch, noch beendergedeeljes aen. De overblyfsels heb ik by eerstgenoemde urne doen voegen. Dit bewoog my om een ander soortgelykvormig heuveltje, edoch minder in grootte en omtrek zynde, dan de zoogenaemde Partisans-Berg, niet verre van daer, op den Lichtaertschen grond gelegen, te doen doorgraven; maer men vond er slechts houtskolen, en geene lykpot, asch of beenderen in.’

De heer Vissers, die in weêrwil zyner talenten en aenzienlyke diensten, tydens eene zoo lange reeks van jaren, zynen medeburgeren bewezen, zich niet heeft kunnen beveiligen tegen de vervolging van den blinden partygeest, tydens het bulderen van het jongste onwentelings orkaen, wiens bliksem meer dan eenen regtschapen ambtenaer deerlyk trof, om dat, in de verlichte eeuw, die wy beleven, hy eenvoudig genoeg was om zich overtuigd te houden dat verraed en meineed zonden, en trouw aen vorst en verkleefdheid aen 's lands grondwet maetschappelyke deugden zyn, die edeldenkende man, zeg ik, hier door ontmoedigd, dacht zyne, voor de gemeente zoo veel winst gevende, ondernemingen tydelyk te moeten opschorsen, en zyne ontworpene opdelvingen tot een gunstiger tydstip te verschuiven. Intusschen kwam de dood, als een dief in de nacht, hem uit het getal der levenden wegrukken.

Moge de rust der gelukzaligen 's mans lot zyn!

Lier, sprokkelmaend 1841.
G.J. AVONTROODT.

Gielerstael, of haeltael.

VOOR eenige dagen viel my een boekje in handen, getiteld: *Legende der dieven, ofte historye van de snoode practycquen, ende de behendige listicheden der dieven. Overgeset uyt het frans. Hier achter is noch bygevoeght Gielers vocabulaer haeltael. Tot Leyden, by Davidt Lopes De Hars, a*^{o} 1640. Achter hetzelve is een lyst gedrukt van ruim honderd vyftig woorden eener dieventael. Daer het *Belgisch Museum* het gevoelen uit, dat het Bourgonsch, waervan men in het eerste en tweede deel van dit tydschrift proeven aentreft, ook wel tot zulk een slag van dieventael zou kunnen behooren, zoo denk ik dat dit lystje, hetwelk met het Bourgonsch uit de Kempen en het Rotwaelsch groote overeenkomst schynt te hebben, nog meer zekerheid aen dit gevoelen kan byzetten. De weinige woorden van eenerlei beteekenis, die in de *Gielerssprae*k en in het kempensche *Bourgonsch* voorkomen zyn zoodanig aen elkander gelykend, dat ik geenszins twyfel of beide komen tot den zelfden oorsprong te huis. Zoo heeft men daerin, B.V. *botten,* eten; *casse* en *kas,* huis; *dossement* en *dossing,* kleeding; *morf* en *meurf,* mond; *quisten* en *kwisten,* spreken; enz.

In het Rotwaelsch gedichtje, in het *Belgisch Museum,* I^{e} deel, bl. 453 aengehaeld, treft men de volgende woorden aen, die met de hier ondergevoegde van de *Gielerstael* van zeer naby schynen in betrek te staen, hoewel ik, by gebrek aen kennis van het Rotwaelsch

niet kan oordeelen of zy wel juist dezelfde beteekenis hebben: *Glatthart* en *glaethart,* tafel; *fluchart* en *fulchaert,* haen; *strombart* en *stroboeter,* gans; *therich* en *therick,* aerde; *windfang* en *wintfanck,* mantel. *Glesterick* is in beide spraken hetzelfde.

Daerenboven treft men in de dry proeven dezelfde vorming van substantiven aen, met den uitgang *ling* of *aerd,* by een werkwoord of een adjectief gevoegd zynde, om daerdoor een voorwerp uit te drukken, dat met de werking van het verbum of de eigenschap van het adjectief in verband staet. Zoo heeft men van *knagen, knagelinck,* rat; van *kraken, krakelinck,* noot; van *gauw, gauhaert,* duivel; van *blanc, blanckaert,* melk.

Eveneens als in het bourgonsch uit de Kempen zyn er in de gielerstael woorden, die heden by het volk nog gebruikelyk zyn, als: *sporen,* loopen; *knooyen,* arbeiden, in de eerstgemelde spraek, en *snateren,* klappen, *cabas,* korf, in de laetste.

In de *Legende* wordt nooyt van de gielerstael melding gemaekt, waerom ik ook geloof dat het een aenhangsel des vertalers is. Ik moet hier nog byvoegen dat de lyst met de grootste onnauwkeurigheid opgesteld is. Ik schryf letterlyk uit:

Gielers vocabulaer[1], haeltael.

A
Abon, *God*.
Alchen, *gaen*.
Avelcoert, *tassche*.

B
Bocxer, *diefleyer*.
Blicklagere, *naeckten landlooper*.
Breehaert, *straet*.
Besaffot, *brief*.
Bucht, *gelt*.
Bosschaert offeren, *vleesch*.
Botten, *eeten*.
Bay, *wyn*.

1 *Ghile,* bedrog. By Kiliaen is *ghyler,* Flagitator.

Buysen, *dryncken*.
Blanckaert, *melck*.

C.

Calaensche mosse, *schoone vrouwe*.
Cristiaen, *pelgrim*.
Claffot, *kleet*.
Casse, *huys*.
Cassement, *gevangenhuys*.
Cout of sax, *mes*.
Cuysen, *smyten*.
Caval, *paert*.
Coxe, *hinne*.
Cren, *vleesch*.
Crommen, *rechter*.

D.

Distel, *kercke*.
Dille,[1] *meysken*.
Deystere, *teerlinck*.
Dos, *koek*.
Dossement, *kledinge*.
Decker, *hoet*.
Dolman, *galge*.
Dollingher, *hanghman*.

E.

Erlat, *meester*.
Erlattine, *meesteresse*.

F.

Flick, *knecht*.
Fiel, *rabaut gesel*.
Flossen, *pissen*.
Foncke, *viere*.
Flossaert, *water*.
Floyback, *schip*.
Flosselinck, *visch*.
Floncken, *sieden of branden*.
Flader, *badt stove*.
Fulchaert, *haen*.
Fonckaert, *hout*.
Flackaert, *kaersse*.

G.

1 *Dillekens*., klappeien. Zie *Belgisch Museum,* IIII[e] deel, bl. 86.

Glisbout, *kint*.
Galle, *priester*.
Gallenbosch, *priestershuys*.
Gogelfrentse, *nonne*.
Glyde, *hoer*.
Goute, *lichte vrouw*.
Glydebos, *hoerhok*.
Griecxse, *luys*.
Grypelic, *vinger*.
Glathaert, *tafel*.
Gensen, *stelen*.
Gitselyn, *stuck brood*.
Gesanckt, *gebannen*.
Gestoept, *gegeesselt*.
Grimhert, *beeste byt*.
Glesterick, *glas*.
Gauhaert, *duivel*.
Greyse, *galge*.

H.

Houts, *boer*.
Houtse, *boerinne*.
Horselen, *kyven*.
Hemelstych, *paternoster*.
Houele, *hondt*.
Horenbock, *koe*.
Horencrens, *runtvleesch*.

Hanswalter, *luys*.
Hat, *vloo*.
Heghys, *gasthuys*.
Hans van Gelder, *roggen broot*.
Hoef, *broot*.

J.
Jonen, *bedriegen*.
Joner, *bedrieger*.

K.
Kroener, *man*.
Kroenie, *wyf*.
Kamesierer, *geleert bedelaer*.
Krax, *clooster*.
Klems, *gevanckenis*.
Klicksteen, *rock*.
Klinge, *lier*.
Krakelinck, *note*.
Kabas, *korf*.
Knagelinck, *ratte*.

L.
Leepenent, *quaet wyf*.
Laurette, *klappeye*.
Lyms, *hemde*.
Laert, *speck*.
Loerman, *kaes*.
Lausen, *eyers*.
Leuselinck, *oore*.

M.
Muylfacelet, *barbier*.
Molsamer, *verrader*.
Menge, *ketellapper*.
Morf, *mont*.
Monye, *gelt*.
Mynen, *steelen*.
Meepsen ros, *kleynbier*.
Meuse, *katte*.
Mocke gout, *sy stinct*.

N.
Neeringh doen, *spieden of spyssoecken*.

P.

Priemer, *priester*.
Priemcater, *prochiaen*.
Platscheerder, *preker*.
Plueger,[1] *diaken*.
Poderlysters, *hoenders*.
Prepensen, *boecken*.
Par P. *wambays*[2].

Q.

Quyen goffere, *honde slager*.
Quien, *honden*.
Quinckere, *oog*.
Quisten, *spreken*.

R.

Rouwelinck, *jongh kint*.
Reel, *kranckheyt*.
Rotbosch, *bedelaers hulpbergh*.
Ryster, *stroo*.
Rippaert, *sack*.
Reylinck, *sout*.
Regenworm, *worst*.
Rompelinck, *mostaert*.
Robbelic, *pottagie*.
Rumsen, *bedriegen*.

1 In 't hoogduitsch een landbauwer.
2 Misschien papiere wambas of respytbrief.

S.
Sauke, *kersten*.
Schreyelinck, *kint*.
Soens, *edelman*.
Soensinne, *edelvrou*.
Sancken, *getrouwt*.
Schockervetser, *waert*.
Scuppe, *byslapen*.
Snye, *beurse*.
Smixe, *boter*.
Spranckaert, *sout*.
Stuppaert, *meel*.
Spitlinck, *haver*.
Strabulier, *broodtsoechert*.
Stroboeter, *gans*.
Swems, *visch*.
Schocken, *eeten en drincken*.
Snateren, *klappen*.
Screns, *stoove*.
Sluymerie, *slaeplakens*.
Sonenbos, *hoerenhuys*.
Seselbos, *kakhuys*.
Smalkage, *hoerjager*.
Stoeffe, *steen*.
Strickelinck, *twee koussen*.
Swensen, *lantlooper*.
Snuyterick, *neuse*.
Stubelen, *vechten*.

T.
Therik, *landt*.
Trewael, *schoenen*.
Treckers, *koussen*.
Tottil, *wyfs heupke*.

V.
Vyle, *stadt*.
Voppen, *liegen*.
Verlunsen, *verstaen*.
Verbost, *kyven*.
Vestieren, *sy gaet*.
Verhaert, *'t is genomen*.
Vosch, *goude penningh*.
Verkimmeren, *verkoopen*.
Versencken, *verhandelen*.
Vermonen, *bedriegen*.

W.
Winnenbergh, *schoon vrouwe*.
Wederhaen, *hoet*.
Wintfanck, *mantel*.

Z.
Zoevel, *hooft*.
Zwitlinck, *ooge*.
Zickusz, *blint*.
Zwengelinck, *wambays*.
Zwicker, *beul*.

Die van de kunst is beschaemt syn meester niet.

Mechelen, 11 meert 1841.
E.L.

Disputacie tusschen den sone ende den vadere[1].

BERECHT mi nu te deser tijt,[Vs 1]
Vader, oft ghijs wijs sijt,[2]
Wat dinghen in die werelt wijt
Gheven mach dat meeste jolijt?[4]

Gherne, sone; dat es die wijn:
Hi doet die lieden vrolijc sijn,
Ende doet die lieden, dats anschijn,[7]
Stouter dan een everswijn.

Vader, dat wederseggic, trouwen.[9]
Aldermeest verbliden vrouwen;
Si hebben soe sconen aenscouwen!
Elc man verget daer bi sijns rouwen.

Sone, scone vrouwen die sijn goet,
Maer, die goeden wijn indoet,
Hem verhoget te male die moet,[15]
Ende heeft te vele dinghen spoet.

1 Soort van gedicht hetwelk men in 't fransch *jeu-parti* noemde, waerover zie DE ROQUEFORT, *État de la poésie française dans les* XIIe et XIIIe *siècles,* pag. 224, 227, 257 et 261, en DIEZ, *Die Troubadours,* bl. 113.
Vs 1 *Berecht mi,* onderwys my, breng my te regte.
2 Indien gy het weet.
4 *Jolijt,* vreugd.
7 *Doet,* maekt; *dats anschijn,* dat is klaerblykelyk.
9 *Trouwen,* in trouwe, trouwens.
15 *Verhoget,* verheugt; *te male,* teenemael.

Vader, dat en [es] daer jeghen niet
Dat een man te bebbene pliet,[Vs 18]
Die sconen vrouwen ane siet;
Want [si] sijn een vrolijc diet.[20]

Sone, haddi den dorst groet,
Saegdi den wijn ende den mont roet,
Met wien waerdi best bemoet?
Dies seght mi die waerheit bloet.

Vader, ic kore tot allen stonden
Die vrouwen metten roden monden;
Want, soe dochte mi dat ic vonde
Die meester van mijnre ghesonde.[28]

Sone, al dunct u nu dat[29]
Dat u vrouwen behaghen bat,[30]
Seker, ghi wert der noch wel sat,[31]
Eer ghi doerwadet mijn ghewat.

Vader, hoe moeghdi des ghewaghen!
Al waer ic herde out van daghen,
Vrouwen souden mi behaghen
Wel, als si te voren plaghen.

Sone, aldus docht mi van desen
Doen ic van uwer tijt mocht wesen;
Maer nu es die brief ghelesen:
Haddic den wijn, ic ware ghenesen.

Vader, hevet u vergheten
Waerom dat vrouwen vrouwen heten?
Om dat si vroude onghemeten[43]
Gheven connen, wildijt weten.

Sone, ic heb u wel verstaen;
Maer dat es mi al vergaen:
Die wijn doet mi vroude ontfaen,
Als men mi scinct den edelen traen.

Vs 18 *Te hebbene pliet,* gewoon is te hebben.
20 *Diet,* volk.
28 *Meester,* heelmeester.
29 *Ghesonde,* gezondheid.
30 *Bat,* beter, meer.
31 *Der,* dier, daervan.
43 *Vroude,* vreugd.

Vader, een lieflijc opsien,
Dat mi van vrouwen mach gescien,
Willic altoes prisen voer dien
Wijn, salic der waerheit gien.[Vs 52]

Sone, ic prise meer een gelach
Van goeden wine, die ic wel mach,
Dan dat opsien, dat si op mi sach,
Die mi te verblidene plach.

Vader, ghi en doet niet wel,
Dat ghi den vrouwen sijt rebel,
Die goedertieren sijn ende niet fel.
Daer voor en prisic gheen dinc el.[60]

Sone, bi trouwen, ic en ben;
Maer op den wijn steet mi mijn sen;
Want ic hebbe meerre ghewin
Vanden wine, dan van hen.

Vader, volgdi dan ghewinne?
Ende wilt laten vrouwen minne,
Die ic soe goedertieren kinne?[67]
Soe sidi onwijs van sinne.

Sone, soe seldi noch doen,
Als ghi sijt een oud gartsoen,[70]
Ende prisen meer des wijns fautsoen,[71]
Dan ghi nu doet der vrouwen pardoen.

Vader, ic en sal nemmermeer;
Want ic sprac tot u lanc eer:[74]
Ic blive vaster dan een meer[75]
Bi vrouwen, sonder weder keer.

Sone, ic sprac noch als ic sprac:
Al sijn vrouwen sonder lac,[78]
Vanden wine hebbic gemac,
Dat mi aen die vrouwen gebrac.

Vs 52 *Gien,* belyden.
60 *Gheen dinc el,* geen ander zaek.
67 *Kinne,* kenne.
70 *Gartsoen,* fr. *garçon*
71 *Fautsoen,* kracht, samenstel, fr. *façon*.
74 *Lanc eer,* voorlang.
75 *Meer,* meerpael.
78 *Lac,* vlek.

Vader, noch gemac noch joyen[Vs 81]
En mach niet soe wel verfroyen,[82]
Als solaes van goeden vrouwen.
Daer blivic bi, in goeder trouwen;
Noch en es gheen feeste volmaect
Daer en sijn vrouwen wel geraect.[86]
Vader, eest dat ghi vrouwen laect,
Soe sidi van vroetscapen naect.[88]

Sone, ic wille vrouwen loven,
Want si connen droefheit roven;[90]
Maer den wijn prisic daer boven:
Hi can soe blidelike doen hoven!
Salic oec, sone, van uwen dingen
Der waerheit na den rechte gehingen,[94]
Ghi moestet andersijns toe bringen.
Die wijn doet mi soe vrolijc singen.

Vader, die werelt, groet ende smal,
Es van vrouwen comen al.
Die vrouwe, die ons noch helpen sal,
Si beterde des menschen val:
Hierbi salmen vrouwen minnen,[101]
Int ere der werder coninghinnen;
Want sonder hare, wilt versinnen,
Soe en mach nieman troest gewinnen.

Sone, ic kinne dat tonser vrame[105]
Jhesus daelde in Marien lichame,
Die edel Gods Sone bequame:
Hi dede daermet af onse blame.

Vader, of ghi dat dan kint,
Waerom sidi dan soe blint,
Dat ghi den wijn, hier present,
Boven den vrouwen houdt convertent?

Vs 81 *Joye,* vreugd, fr. *joie*.
82 *Verfroyen,* baten, vermaken.
86 *Wel geraect,* wel gemaekt, mooy.
88 *Van vroetscapen,* van wysheid.
90 *Hoven,* hoveeren.
94 *Gehingen,* geheugen, aenhangen.
101 *Hierbi,* hierom.
105 *Ic kinne,* ik bekenne; *vrame,* baet.

Sone, ic kinne voer waerhede:
Marien doeghet ende hare gratie mede
Beiaghede ons den jersten vrede,
Van dien dat Adam mesdede:
Dit es kinlijc ende openbaer;
Maer mettien brode ende wine claer
Maect men Gode in den outaer.
Hier met scakic u aldaer!

Al scaecti mi ic en ben niet mat.
Vader, wanen quam ons dat[Vs 122]
Anders, dan die Gods Sone trac
In Marien suveren vat?
Vader, dit merct ende besiet;
En ware ons dit niet ghesciet,
Dat sacrament, dat ons God liet,
En conformeerde men dan niet.

Sone, ghi hebt al waer gheseit.
Te biddene es si altoes bereit;
Maer den wijn prisic, hoe dat geit;[131]
Want hi verhoget al die werelt breit.

Vader, gemaect, joye ende spel[133]
En mach mijn herte niet verfroyen soe wel,
Als vrouwen ter doget snel.
Ic en prise daervoer gheen dinc el.
Maria es met sterren ghecroent;
Al dat hemelsche heer daer mede verscoent;
Si es die alle doghet loent;[139]
Wie haer dient en es niet ghehoent.

Sone, dat hebdi wel begonnen,
Dat ic mi liden moet verwonnen.[142]
Allen vrouweu willic goets onnen[143]
Om ene, die ghecleedt es met der sonnen,

Vs 122 *Wanen,* van waer.
131 *Geit,* gaet.
133 *Gemaect,* voor *gemac*.
139 *Doghet,* deugd.
142 *Liden,* belyden.
143 *Omnen,* jonnen, gunnen.

Ende es op die mane gestaen!
Laet ons haer wesen onderdaen;
Soe moghen wi den loen ontfaen,
Die nemmermeer en mach vergaen.

AMEN.

Dit schoone gedicht wordt gevonden in het HS. der XIV eeuw, berustende ter Bourgondische Bibliotheek binnen Brussel, *Catalogue* VAN HULTHEM, VI, n° 192.

J.F. WILLEMS.

Stadsbrieven van Brussel, uit de veertiende eeuw, betreffende de kleederen, de jaerwedden, de dagloonen, enz., van de ambtenaren, dienaers en inwooners dier stad.

I. Dit is vanden genen die der stad dienen, van haren loen ende vander scepenen, rentmeesters ende clercke ende cnapen cleder, etc

ALLEN den ghenen die dese letteren sien sullen of horen lesen. Scepenen, Rentmeesters ende Raet ende allen porteren gemeynlic vander stat van Bruecele saluut, in kinnissen der waerheit. Cont si allen, want wi aensien den last ende den commer vander voerseider stat, alse vander lijftocht[1], die si sculdich sijn iaerlics, ende alse vanden iij^{m} ponden tsjaers, die de stad onsen heer den hertoge geeft, ende die goede liede vander stad, van hare scaden, ende den cost, die de stad dagelics hebben moet, ende wi begheren dat, dat de stat in eren blive ende in state blive: soe hebben wi gemaect ende geordineert eendrachteliken voert aen meer te houdene die poenten, die hier na bescreven sijn.

Ierstwerven hebben wi geset ende geordineert, dat men en gheenrehande werc van timmeringhen, noch van murene, wercken noch maken en sal van der stat weghen,

1 *Lijftocht,* levensonderhoud.

en si nuttelec te doene, ende bi rade der vij scepenen der rentmeesters ende der goeder liede vander stat.

Item hebben wi geordineert dat elc vanden scepenen ende rentmeesters vander stat sal hebben vander stat weghen twe paer clederen tsjaers, ende overmids dien en selen si niet hebben cruut, noch was, noch hoede, noch hantscoen, noch glase[1], dat si voermaels plagen te hebben, dat vele goeds meer coste dan die cleder.

Item hebben wi geset dat die guldekene ende dachten[2] vander gulden, die der gulden recht gesworen, hebben wettelic te houdene: so wanneer dat si getaxeert hebben soe selen si copien overgeven den rentmeesters van der stat van hare taxacien, ende si en selen der gulden goet niegerinc[3] gheven, noch bekeren, dan in nootsaken der gulden, ende die gulde mede te houdene, noch si en selen cruut gheven, noch glas, noch was, noch ander goet, uutgenomen dien, dat si den here presente geven selen, gelijc dat si tot hare[4] gedaen hebben, ende dat si haren clerc ende hare cnapen loenen selen, bi rade der scepenen ende der rentmeesteren van der stad; uutgenomen oec dien, dat die guldekene ende die achte vander gulden te gader cleder hebben selen, elc van hen ij p.[5] tsjaers, de welke cledere men gelden sal mitter gulden goede; behouden oec dien, alse die gulde taxeert ende omme geet[6], dat dan elc vanden guldekenen sal hebben iiij gelten wijns, ende elc vanden achten sal hebben gelten wijns; ende al dat goet dat hier boven coemt ende wast der gulden[7] dat sal men bekeren inden orbare der stad ende der gulden, altoes bi rade der scepenen ende der rentmeesters vander stad.

1 *Glase,* waerschynlyk *uerglazen*.
2 *Dachten,* de acht gezwoornen of hoofdmannen.
3 *Niegerinc,* nergens.
4 *Tot hare,* tot her, tot hier toe.
5 *P* d.i. *paer*.
6 *Omme geet,* omgaet.
7 Wat het gilde daer boven heeft en aenwast.

Item wi hebben gewillecoert, dat die stat houden sal noch hebben meestre van visiken[1], noch surgien[2], dien si gelt ochte cleder geven sal; mer, dat elc die haers te doen heeft, salse selve loonen, dat si metter stad gelde ochte goed niet geloent en sijn van eneghen dienst, dien si yemende doen moghen.

Item hebben wi geset ende geordineert alse vanden loene onser clercken ende van haren clederen, dat Jan De Boc, ons clerc, sal hebben twe p. cleder tsjaers ende twe pont groot tornoyse, dat es te verstane den scilt voer xxviij grote, ochte die werde daer af, ende daer toe dat pond groot tsjaers, dat wi hen geloeft hebben en besegelt, gelijc dat sijn brieve spreken.

Item Jan Tripijn, ons clerc, sal hebben twe paer cleder tsjaers ende xxx sc. grote tornoyse tsjaers, den scilt voer xxviij groot toernoyse, of die werde daer af.

Item Jan De Bonte, ons clerc, sal hebben twe paer cleder tsjaers ende xv sc. groot tornoyse gerekent.

Item Claes, der rentmeesters clerc vander stat, sal hebben twe paer cleder tsjaers, gelijc den clercken, ende twe pont groot tornoyse tsjaers, den scilt voor xxviij groot gerekent, of elken voergenoemden clerc die werde daer af.

Item de stat sal hebben ij cnapen ende enen koc, die sal hebben cnapen cledere, elc van hen twe p. tsjaers. [Ende die coc ende die knecht zullen hebben hare goetdoen van den presenten, die men sent scepenen ende anderen goeden lieden van anderen staden[3], gelijc dat zy tot hare gehadt hebben. Ende elc vander stad cnapen zal hebben XXV pond tsjaers voors. ghelts, ende die coc

1 *Meestre van visiken,* meesters in de physica. Zoo noemde men eertyds de heelmeesters.
2 *Surgien,* chirurgyns.
3 *Staden,* steden. In 't HS. leest men *scaden*.

XV pond tvoors. payments, ende die knecht xv pond tjaers des selfs payments.

Item die wachtere up den torre sal hebben twee paer cleedre tsjaers metten knechten, ende xl sc. voors. ghelts die maent, gelijc dat hy tot hare gehadt heeft.

Item en zal die stad houden noch meester van temmerwercke, noch steenbickere, noch [hen] cleederen, noch loonen, maer heeft die stad yet te doene van temmeringen ofte van metselrien, dat zal zy doen wercken, sy in tasse[1], sy dachloonen, alse der stad oirboirlixste ende best dunct.

Item die meterers vander stad, die daer toe gecoren sijn ochte geset, ochte die men zetten zal, selen der stad ende den goeden lieden dienen[2] om trecht datter toe steet, dat zy van den goeden lieden heffen van der stad, ende daer boven zal elc van hem hebben twee paer cleedere tsjaers vander stad, gelijc den cnapen.

Item alse onse heere die hertoge ontbiet der stad van Bruessel, dat zy van haren rade sende, sy te Loven, sy ter Vueren, zy te Mechelen, zy te Cortenbergen, ofte elre binnen Brabant, waer dat zy, so sal daer die stad zenden eenen scepenen ende eenen goeden man, ochte twee scepenen van der stad, ende nemmeer op der stad cost ende op hare porcie, ende als zy weder comen zijn binnen der stad, en zy der stad gethoent hebben welc die zaken zijn daer zy omme ontboden waren, ende men om die zelve zake daer weder oft elder rijden moet, binnen Brabant, of op die palen vanden lande, eest dat zake dat die zaken so cleene zijn, dat ment met hem tween wel lijden[3] mach daer te zendene, soe zal ment doen, om den cost vander stad te verhoedene. Es oic

1 *In tasse,* fr. *en tâche,* by wyze van aenbesteding.
2 *Dienen*. In den tekst staet *die men*.
3 *Lyden,* doorliden, overkomen, doen.

die zake zo groot dat men niet wel lijden en mach met hem tween, zo zullen daer varen zy drie, oft zy viere ten meesten, ende niet meer, van den scepenen ende van den goeden lieden vander stad, ende op hare porcie. Ende voerre daer meer dan viere, die en zouden niet varen op der stad cost. Ende al dit selve zal zijn als die stad van haer zelven sent van haren rade, om oirboire der stad, wat dat es, dat daer voren[1] zullen zy twee, ochte zy drie, ochte zy viere, ten meesten van den scepenen ende van den goeden lieden van der stad, tegen dat die oirbore groot es, ende op hare porcie, ghelijc dat boven bescreven es.

Item ware dat sake dat onse heere die hertoge, ochte zinen raed voere in Vrancrijke, ochte elre buten Brabant, waer dat ware, ende begheerde daer te hebbene van den rade vander stad, daer zullen varen die ghene diere toe gecoren zullen worden vander stad wegen, omme die vrientscap van den heere ende vander stad, op dat zy willen, ende die en zullen niet varen op der stad cost, by dien dat die cost so hooge loopt, datter die stad zeere mede gelast ende gecranct werdt, ent den heere gheen prouffit en doet ende die stad te waers[2] daer by den heere zoude mogen dienen, ende want zy engheen vesticheit[3] aldaer doen en mogen ende zy wederbracht an die stad, ende gedaen metter gemeynder stad.

Item heeft die stad eenege boden te zendene om oirboire der stad, dat zal men doen ter minster cost, daer men mach.

Item en sal men engheenen scepenen van anderen steden present zenden, dan den ghenen die ons present plegen te zendene.

1 *Voren,* voor *voeren*.
2 *Te waers,* te wars, afkeerig.
3 *Vesticheit,* handvesting, akte.

Item engheenen cost en zullen die scepenen, noch die goede liede van der stad doen binnen der stad, op die stad, en ware dat die scepenen ende die goede liede quamen op den meerte, om oirboire der stad ofte slants, dat men dienen zoude van cruyde ende van wijne, ghelijc dat men pleecht te doene, oft dat die scepenen dassise vercochten, ochte vulle wine zochten[1], dat zy daer te gader aten ende tamelijcken ende weselijcken cost daden.

Item engheen guldeken nochte achte van der gulden en zal engheenen drapperier te hemwert nemen, noch quijtte houden van gheenen brueken[2] noch gheenen zaken, die hy verboert of mesdoet iegen die gulde, of daer hy af getaxeert wert. Ende wie van den guldekenen, ochte van den achten yemene quijte hielde oft quijte houden wilde, hy saelt selve ghelden.

Item die gulde zal houden drie cnapen, eenen clerc, ij waerdeins in die ramen, ende nemmeere.

Item en zullen die cauchide meestere[3] vander stad en gheenen loen hebben, noch gheen goet vander cautchiden, noch vander stad, maer zullen om gode der cautsiden dienen, ende zullen rekeninge doen alle jare voor scepenen ende voor die goede liede vander stad, die welcke meestere men afdoen sal van jare te jare, op dat[4] den scepenen goet ende oirboirlic dunct.

Item die pape oft die clerck, die daer cautchiden dient, sal hebben te loone vander cautchiden den XV pond tsjaers borseghelts. Item elc vanden wagheren[5] vanden

1 *Vulle wine zochten*. Wat dit beteekent wordt in een charter van het jaer 1122 geleerd: *Si decem vasa vel plura habuerint, unius vasis Theloneum remittatur eis, quod vulgo* vullewijn *dicitur* (MIERIS, *Groot Charterboek,* I, bl. 87).
2 *Bruecken,* breuken, boeten.
3 *Cauchide meestere,* de opzichters over de kassydewegen.
4 *Op dat,* indien.
5 *Wagheren,* wegers.

broode zal hebben xx pond tsjaers borseghelts, ende die zal men afdoen van jare te jare, op dat den scepenen goet ende oirboirlic dunct.

Item geviele eene oorloge, dat onse heere verhueden moete, so dat die stad uut trocke met onsen heere den hertoge, daer zouden varen viere scepenen, een rentmeestere, een van der stad clercken, iij cnapen vander stad, ende een cnape, die der stad bannier vueren soude. Ende elc van den viere scepenen ende rentmeestere, die daer varen, zullen hebben v florine sdaechs van Florenchen, vander stad, te hare cost wert[1], alzo lange alsmen uute leecht[2], die clerc twee florine sdaechs, ende elc vanden voors, cnapen eenen florijn sdaechs. Ende die priestere, die de misse doen zal in de tente daghelijcx, zal hebben vander stad eenen florijn sdaechs van Florencen.

Item die gheene die de banniere voert vander stad sal hebben iij florine sdaechs, ende men sal hem een bannierpeert leenen, der stad banniere op te vuerene. Ende als men weder incompt van der oorloge zal die stad dat voors. bannierpeert weder hebben, ende alle dat den bannierpeerde toebehoort. Item zullen die iiij scepenen ende die rentmeestere, die ten oorloge varen, hebben iiij wagene op der stad cost, hare tenten ende hare harnasch op te vuerene, ende die wagenliede ende waghenknechte zullen geloent zijn, na goetduncken der scepenen ende der rentmeestere vander stad.

Item die stad zal hebben twee trompeneeren ende twee piperen in den oorloge, ende elc van hem zal hebben eenen florijn sdaechs, te zijnre cost weert, ende zullen der stad dienen op haers selfs paerde.

1 *Cost wert,* kostweerde, bedrag van hetgene zy te verteeren hebben.
2 *Leecht,* ligt.

Item engheen guldeken nocht achte, noch cnape van der gulden, als men uutvaert in ons heeren shertogen oorlogs, en zal ligghen metten weveren noch metten volren, noch inder weverien noch inder volren cost zijn, noch die weveren noch die volderen en zullen den guldekenen noch den achten, noch nie]men vander gulden wegen, noch te haren behoef, waghene ontlenen, haer haernasche op te vorene, noch paert, noch tente, noch die weveren, noch de volderen en selen ghenen cost noch verlaet hebben inden orloge van eneghen guldekene noch van achten van der gulden, noch van gulden clerc, noch van cnapen, noch niemen die ter gulden toebehoert, in gheenrehande manieren.

Item wie portere ochte porteresse wert te Bruecele sal geven, ter causieden behoef van Bruecele, twe florine van Florensen, ende dies en sal men niemene verdragen, noch verlaten, de welke twe florine van Florense die causiede meesters heffen sullen ter causieden behoef, ende inder causieden orbar te bekeren.

Item en sal hem geen geslachte te Bruecel te gader [uutsniden] boven twe lakenen; wie dat meer lakene uutsnede dan twe, tenich geslechten behoef, waers om x pond, half den here ende half der stad te geldene.

Item alle die assisen, die men vercoept, die sal men wel verborgen met goeden sekeren borghen, ende daer af sal men brieve van Bruecele nemen, so dat men mitten scepenen brieve der assiseneren goet ende hare borgen vercopen mach, op dat si in fauten waren van geldene.

Item so wie dat asssise coept hi sal coepen op alle aventure, dier af comen mach, ende men sal nemmermeer namels[1] niemen verlaten van dat hise coept, hel-

1 *Namels,* namaels.

linc noch penninc, so wat ongevalle ochte aventure dat gevalt, al en hadt noyt gesien geweest, noch vernomen.

Item sal men van nu voert aen vercoopen ende nemen alle die assisen van der stad, den groten tornoysen over ij sc. gerekent, ochte die werde daer af, om lijftocht, die de stad schuldich es daermede te geldene.

Item sal men den ghenen die lijftochte hebben op die stat, wisen hare lijftocht te heffene ane die coperen van den assisen vander stat, also verre alse die assisen dragen. Also waert dat tsake dat die gene, die lijftochte hebben op die stat ende bewijst werden op die coperen van den assisen, cost of teere daden, ochte scade rekenden op die stad, overmids gebreke van gelde der coperen van den assisen, dien cost, tere ende scade selen die coperen van den assisen, daer die bewisenesse aen gedaen es, gelden ende betalen den lijftochteneren, mitter principael der scout[1], ende selen der stat daer af commerloos ende scadeloos houden.

Item die rentmeesters van der stad selen af ende aengaen voertmeer te bamisse.

Item so wie scepenen wert te Bruecele, ochte guldekene, rentmeesters van der stat, ochte achte van der gulden, selen sekeren [ende] geloven[2], op den eet die hi dede doen hi scepene wert ochte guldeken, rentmeester ochte achte van der gulden van der stat, alle die poenten, die in desen chartere bescreven sijn, wettelec ende wael te houdene.

Ende waer enich van den scepenen, rentmeester, guldekene ochte achten, die des niet sekeren noch geloven en woude, dien soude die Amman alsulc hebben mit hem, ende mit sinen goede, dat hi dese vorseide poenten sekere ende gelove soude te houdene, gelijc dat boven bescreven is.

1 *Scout,* schuld.
2 *Sekeren,* zeker doen, plegtig zweeren.

Ende omme dat wi willen ende begeren dat alle dese voerseide poenten vaste ende gestade gehouden bliven, soe hebben wi onsen gemeynen segel an desen letteren gehangen, in kennissen der waerheit, ende in vestingen van allen desen dinghen.

Deze poente waren geset ende geordineert, mit eendrachticheden ende mit ripen rade, om orbare der stad, int jaer ons Heren M,CCC ende XXXIX, des disendages naer tsinxenen, in de maent mey [16 mei 1339].

Getrokken uit het *Corenboec* der stad Brussel, HS. op perkament, schrift van den aenvang der XVe eeuw, en, wat de tusschen de haekjes [] ingeklamde regels van bladz. 84 tot bladz. 89 betreft, uit een honderd jaren later gekopyeerd cartularium, mede op perkament, beide berustende by het Museum der oudheden te Gent. De gaping in het eerstgemelde handschrift is ontstaen door het uitscheuren van een blad.

II. Van den cleederen ende veerghelde.

Allen den genen die dese lettren selen zien ende hoiren lesen, Scepenen ende Raet ende gemeinlec de stad van Bruessel, saluut ende kennesse der waerheit. Cont zy allen, dat wi aenziende den groten orbore ende profiit der voirs. stad, ende omme te behoudene pays ende raste in de vors. stad, ende omme tpaysmakerscap[1] vander stad te sterkene ende in sinen state te blivene, hebben wi geordineert, met gemeinen accorde ende consente, te houdene die poenten, die hierna bescreven staen.

1 *Tpaysmakerscap,* wat men nu zou noemen het *vrederegterschap*.

In den iersten hebben wi geordineert dat de scepenen ende de rentmeestre vander stad hebben selen elcx jaers, elc van hen, twee paer cleedre, dats te verstane twee laken telken saysoene, ende dat elc laken, dat zi hebben selen te cleedren, sal costen twee pond ouder groten tornoyse, ende niet meer.

Item dat die guldekene ende die achte vander gulden selen hebben elc van hen twee paer cledere tsjaers, van twee lakenen telken saysoene, ende daer af sal elc laken costen twee pond ouder groten tornoyse, lakens gelds, ende niets meer.

Item dat die paysmakere vander stad selen hebben, elc van hen, een paer cleedre tsjaers, dats te verstane twee lakene tsjaers, elc van twee pond ouder grote, lakens geldes. Ende dese vier pond ouder groten tornoyse lakens gelds te cleedren, die de paysmakers hebben selen tsjaers, sal de gulde hen jaerlecx gelden ende betalen altoes te Alreheylegen messe[1]. Ende soe wie wart[2] Scepene, Rentmeestere, Guldeken, ende Achte vander gulden sal jaerlecx sweren dit vaste ende gestade te houdene telken tiide dat zy scependom, rentmeestre, guldekene ende Achte vander gulden sweren. Ende soe wie des niet en doen noch houden en woude, dat hy ware meynheedich ende versworen voirtane, te ewelicken dagen.

Voirt es te wetene dat de Scepenen, de Rentmeestere, de Guldekene, de Achte vander gulden ende paysmakeren haer vedergeld[3] hebben selen, te haren vederen, geliic dat zy tot haer gehadt hebben.

Voirt hebben wy geordineert dat die cautschiede meestre vander stad hebben selen alle jare, vanden cautschieden goede, elc van hen, een paer cleedre tsjaers, ende haren vedren dair toe altoes te Alreheylegenmesse.

1 *Messe,* feestdag. Het woord is nog gebruikelyk in Vlaenderen.
2 *Wart*, wordt.
3 *Vedergeld,* pluimgeld.

In orconscapen van welken dinghen wy etc. Datum des donredaechs voire Sinxenen [29 mei 1354].

A-THYMO, *Historia diplomatica Brabantiae,* Handschrift op perkament der XVe eeuw, deel II, cap. 107, bl. CLXXVI, recto et verso.

III. Dit es den brief daer mede die scoepen[1] ende ander cledere van geselscappe af geleit syn.

Alle den genen etc. Amman, Scepenen ende Rentmeesters, Raet ende alle die portere gemeinlic vander stad van Bruecel, saluut, met kennissen der waerheit. Cont si allen, want het wel betaemt ende behoeft in goeden steden, ende sonderlinge daer so grote menichte van volke in es als inder stad van Bruecele, onseden ende saken, daer onraste[2] of porren[3] af mochte comen, ende die gemeynen orbar mede gecrenct werden, te bevellene[4] ende af te leggene, ende van corten tiden hier af in alderhande menichte van scoepen, van caprunen, rocke

1 *Scoepen,* of *schoeven,* zekere soort van overkleeden. Zie KILIAEN, op *schoef. Die Limburger chronik* (uitgave van C.D. VOGEL, Warburg 1828, bl. 27) vermeldt ook deze *Scoepen* op het jaer 1350. 'In dieser Zeit (zegt zy) vergiengen die Platten in diesen Landen, und die reisigen Leute, Herren, Ritter, Knechte und Burger, die führten allen *Schuppen*, Pantzer, und Hauben... Die Mainirung von den *Schaupen* (*sic*) hatten bescheidene Läng, und die Arm waren eins Theils einer Spannen von der Achsel, oder zweyer Spann, und eins Theils hatte nicht mehr dann da man die Arm ausstosset, und hatte Seidene Quasten hinten nieder hängen, das war freudig.' Hiervan daen waerschynlyk de nog gebruikelyke namen van *Schobben* en *Schobbejakken*. Zie DE JAGER, *Taalkundig Magazyn*, I, 322 en III, 63.
2 *Onraste*, onrust.
3 *Porren*, beweging.
4 *Te bevellene,* te doen vallen, weg te ruimen.

ende andere cledinge op verstaen sijn[1], ende van dage te dage noch meer menichfuldigen, die ridderen, heren ende jonckeren, oft ander goede liede nu geven menegerhande lieden, derre[2] oec die sommege, mit vriende of mit dienste, verworven hebben of verwerven der vorseider heren ende der goeder liede scoepen ende caprunen, rocke of ander cledinge te gecrigene, daer af dat dicwile van den sommegen, sonder weten en wille der heren, onder der goeder liede vorseit, derre cleder si dragen, goeden, gemackeliken lieden[3] vele bedrucheden[4] ende overlast gesciet dagelijcs ende noch meer gescien mochte, daer en ware goede remedie toe gekeert, ende oec den vorseiden heren ende goeder lieden, derre cleder si dragen, grote moyenisse ende sceemte[5] aen liggen mochte: *Soe eest* dat wi, omme vort aen te verhoedene dat des niet meer en gescie, ende omme te belettene alle onraet, die hier af inder stad van Bruecele porren[6] ochte gevallen mochte, ende omme alle goede gemackeliken lieden te bat in rasten ende in vreden te blivene, mit al onser eendrechtigen wille ende consente, vorsienegen goeden ripen raet daer op gehadt, gemaect, geset ende geordineert hebben, maken, setten ende ordineren al sulke poente ende ordinancie, alse hier na volgen, te houdene ende te hanterene inder vorseider stad van Bruecele, enen tijt durende van vij jaren naest toe comende. Dats te wetene, dat van nu vort aen ne geen here, prelaten, baenrutsen, ridderen, joncheren of ander man, van wat state hi si, binnen Bruecele, wie hi si,

1 *Op verstaen syn,* waerschynelyk te lezen *op gestaen* (opgerezen, verschenen) *sijn*.
2 *Derre,* van welke. Het HS. heeft *d're*.
3 *Gemackeliken lieden,* gemakkelyk levende persoonen, lieden welke door hunne middelen eenigzins op hun gemak zyn.
4 *Bedrucheden,* bedrog, of wellicht *verdrukkingen*.
5 *Sceemte,* beschaming.
6 *Porren,* voortkomen.

geseten, of woninge houdende, enegerhande personen binnen Bruecele geseten of woonachtich, enege scoepen, caprunen, rocke, huyken, keerle of ander cledingen, die gelijc sijn of strijpt[1], of van enegen teykene van borduren gevracht of anders, geven en selen, dan allene den genen[2] die dagelijcs haer huusgesinde sijn, in haren brode ende dagelics in haer huus etende, drinkende ende slapende. Ende dat nie man, so wi hi si, binnen Bruecele geseten, van enegen here, jonchere of andere man aldusdane caprune, scoepe, rocke, huyken, keerle, of ander cledinge, gelijc, van eenen tekene, en neme of en drage, binnen der stat van Bruecele, hi en waer van den ingesinde des geens, die de cleder gave, dagelics etende, drinkende ende slapende in sinen huse, gelijc vorseit es. Ende soe wie binnen Bruecele geseten es aldusdanege scoepen, caprune, rocke, huyken of keerle, of ander cledinge vorseit, van yemanne name, dies ingesinde hi niet en ware, alst vorseit es, die soude die cledinge verboren[3] ende x sc. ouder groot, alsoe dicke als hijt dade, half den heer ende half der stad, sonder verlaet[4].

Vort, dat nu vort aen alle gelike cledinghe, het si van bruderscap, van geselscap, van ambachte, van brulochten, ochte anderssins, te nieute[5] sijn selen, den

1 *Strijpt,* gestreept.
2 *Dan allene den genen,* enz. Er waren namelyk heeren die aen menestrels, sprekers, of andere persoonen, kleederen schonken, welke gelyk waren aen die van hunne bedienden, hetgeen veroorzaekte dat men dikwyls, in het openbaer, de lieden van hun gezin (ingesinde) niet behoorlyk kon onderkennen. Sommige gezelschappen, sommige familien, wilden zich ook *uniform* kleeden, waer uit de verwarring ontstond, welke het magistraet van Brussel door deze ordonnantie verlangde te doen ophouden.
3 *Verboren,* verbeuren.
4 *Sonder verlaet,* zonder remissie.
5 *Te nieute,* te niet.

vorseiden tijt durende; uutgesceden[1] den ridders clederen, die princen ochte andere heren gewoenlic sijn te gevene, ende die cledinge die den rechteren ende die dieneren van der stad toe behoren, den seven geslechten, ende oec der groter gulden van den voetbogen ende handbogen vander stad van Bruecele, gelijc si toet heer[2] toe geplogen hebben. Uutgesceden oec den stateliken cledingen, die prelate ochte baenrotsen goeden talweerdegen lieden[3] jaerlics te gevene plegen, al so hare state toe behoert, het si strijpt iegen pleyn, ondersneden, of al pleyn, of strijpt, dat men die dragen mach, sonder borduere of ander tekene daer op te settene. Ende oec uutgesceden wel geboren lieden van den vij geslechten, van haren magen of geselscap, tot viii personen, ende niet meer, hem te gader cleden mogen; ende oec ander gemakelike cnapen, sijn si van ambachte of anders, hem te gader cleden mogen, sonder borduer of tekene op te settene tote iiij personen, ende niet meer. Oec en selen ij gebruers of meer, of ander mage ende vrinde, haer ingesinde te gader niet mogen cleden, maer elc de sine bi hem selven, met kenliken ondersceden, op die vorseide boete, het en waer dat si in enen cost te gader huus hilden. Ende so wie van dusdanigen cledingen heeft benayt mit borduren, of van anderen geliken tekenen, die si binnen der stad van Bruecele dragen willen, die tekene selen si[4] moeten af doen, ochte sijn [si] onbenayt of strijpt, die ontlixemen[5] in anderen varwen, tusschen dit ende sondach naestcomende, op die selve

1 *Uutgesceden,* uitgezonderd.
2 *Toet heer,* tot her, tot hier toe.
3 *Talweerdege lieden,* lieden weerdig om als zoodanig *geteld* te worden, of (tgeen nagenoeg hetzelfde is) *taelweerdige lieden*.
4 *Die tekene selen si,* in het HS. staet: *die si tekene selen,* wat blykbaer een schryffeil of omzetting derzelfde woorden is.
5 *Ontlixemen,* veranderen. Zie *Belgisch Museum,* I, bl. 249.

boete, sonder verlaet, behoudeliken cledinge der heren, princen, prelaten, baenrutsen, der wel geborene liede van den vij geslachten, ende andere goede cnapen, gelijc si voer uutgenomen sijn ende verclaert.

Item quame yeman van buten, die binnen Brabant geseten waer, in de stad van Bruecele, die enege cledere, anders dant vorseit es, aen hadde, die en sal hi mogen binnen Bruecele dragen, maer sijn weert sal hem des te voren warnen[1] ende seggen mit orconscappe[2]. Ende soe waer die gast daer en boven die droege, na dat hijs van tsheren wegen gecalengiert wert, so soudi die vorseide boete gelden, ende die cleder verbueren, sonder verlaet. Maer onse meyninge es niet dat onse genadege vrouwe van Brabant, ochte andere prince, ende diegene die si haer cledere geven, van dien clederen[3], noch dat die gene, die des drossaten van Brabant gesworene cnapen sijn, ochte sijn selen, inden ambachte sijns drossentensscaps, ochte des ammans van Bruecele gesworene cnapen, ochte sijn si onder meyerien, die den here eet gedaen hebben, hier iet begrepen selen sijn.

Ende om dat wi willen ende begeren dat alle dese saken vors. gehouden selen bliven, vast ende gestadich, den vorseiden tijt durende, soe hebben wie geordineert, ende willen dat alle diegene, die hier en binnen amman ende scepenen te Bruecele werden selen, te haren aencomene, gelijc wi amman ende scepene vorseit, nu sijnde, geloeft ende gesworen hebben, sweren selen ende geloven alle dese vorseide poente, den vorseiden tijt durende, te houdene ende te doen houdene in der vorseider stad, in alre manieren vorscreven. Ende hebben,

1 *Warnen,* waerschouwen.
2 *Mit orconscappe,* by getuigen.
3 *Van dien clederen*. Deze woorden moeten in verband gelezen worden met de straks volgende: *hier iet begrepen selen sijn*.

des orconden, wi amman onzen properen segel ende wi scepenen, rentmeesters, raet ende alle die porteren gemeinlic der stad van Bruecele gemeynen zegel hier an doen hangen. Gedaen int jaer ons heren M.CCC.LXXXV op den XX^{sten} dach in oeghste.

Getrokken uit het bovengemelde *Corenboec* der stad Brussel, berustende in het Museum van oudheden te Gent, n^{o} clix.

J.F. WILLEMS.

P.S. De Charter van 1339 staet ook gedrukt, doch onvolkomen en krielend van fouten, in den *Luyster van Brabant,* I, bl. 104. Onder andere wordt daer geen melding gemaekt van JAN TRIPIJN, klerk der stad Brussel, enz.

Oude raedsels.

I. Gheraetsel.

XVII bederven meneghen man,
Die hem te tide wachten can

XVII { sijn van hoeghen prisen,
XVII { doen den meneghen risen,
XVII { doen den meneghen minnen,
XVII { doen den meneghen ontsinnen,
XVII { vinden meneghen list,
XVII { stichten meneghen twist,
XVII { maken den meneghen rike,
XVII { slaen den meneghen swike[1],
XVII { sijn van hoeghen state,
XVII { sijn van cleener bate,
XVII { houden een dinc verholen,
XVII { doen den meneghen dolen,
XVII { sijn van groten gelucke,
XVII { houden den meneghen in drucke,
XVII { sijn vrisch van manieren,
XVII { connen hem niet wel bestieren,
XVII { sijn van groten moede,
XVII { verdullen meneghe vroede,
XVII { helpen uter noet,
XVII { bringhen den meneghen ter doet,
XVII { sijn schoene van ansiene,
XVII { sijn subtijl van engiene[2],
XVII { sijn den meneghen ghetrouwe,
XVII { bringhen den meneghen in rouwe,
XVII { doen den meneghen peinsen,
XVII { connen hem wel veinsen,
XVII { maken den meneghen vro,
XVII { legghen den meneghen in stro.

1 *Swike,* zwyk, d.i. zoo dat zy bezwyken.
2 *Engiene,* vinding, geest.

Sonder xvij, sonder waen,
Mach de werelt niet lange staen.

Doet telkin .xvij. een .f. ende een .s.
Soe weet ghi wat dit dicht es:
Diet can gheraden hoet mach sijn,
Rekenic voor een gheselle fijn.

II. Gheraetsel.

J A V
In den *Miserere mei Deus* staet voorwaer
Een woort, beteekent claer
XX beesten met .xl. oeghen,
Die up .lxxx. voete loepen moghen:
Si hebben, ic bediet u wel,
XL. oeren ende tande fel;
Si hebben .xx. rocke, die sijn weert;
Si hebben jolijt in haren steert;
Si dooden den meneghen, diere om crit[1],
Nu gheraet wat woorde es dit?
C S Y

III. Gheraetsel.

Mijn vader wan mi hier te voren,
Eer hi ghewonnen was of gheboren.
So dede mijn moeder, sijt seker das:
[Si] drouch mi eer soe[2] gedreghen was.
Ic ben oec de selve man
Die mier ouder moeder maeghdom nam;
Oec ben ic die niet en verdrouch,
Die tvierendeel van der weerelt verslouch.

1 *Crit,* kryt.
2 *Soe,* zy.

Nu vraghic elken, die dit aensiet,
Of hi minen name mach weten yet?[1]

IV. Gheraetsel.

Merct ende siet dese figuere,
So[2] sprect van eenre creature,
Die tweewarf in de weerelt es commen,
Ende lijf ontfinc, te onser vromen;
Dese creatuere, gheloves mie,
Die heeft namen meer dan drie.
In sine joncheit was hi besneden,
Dat was te onser nuttelicheden,
Te payene[3] was hi harde goet;
Al sijn leven ghinc hi barvoet;
Selden dranc hi eeneghen wijn;
Gheloeft, ghedanct moetti sijn:
Hi liet hem passien toter doot;
Door ons sturte hi sijn bloet roet;
Die papen nutten[4] metten wine;
So doen die leeke by termine.
Of ghi hiet weet, wie es dese heere?
So doet hem waerdicheit ende eere.
Die meneghe mochte wanen dat[5] Christus ware:
Die Christus riede hi ried onnare[6].

1 Dit raedsel vinde ik ook op het achterste schutblad van myn HS. van VAN MAERLANT'S *Naturenbloeme,* in schrift der XIV[e] eeuw, aldus:

> Mijn vader wan mi hier te voren
> Eer hi ghewonnen was ochte geboren;
> Mijn moder, gheloeft mi das,
> Droech mi eer si gheboren was;
> Ende ic was ooc die selve man,
> Die mire oudermoder magdom nam;
> Ende ic was oec, hoe ict verdroech,
> Die tfirendeel vander werelt versloech.

Het staet almede achter het HS. der *Vrouwen heimelicheit* ter bibliotheek van Gent, en in een HS. van het jaer 1400 van wylen den heer VAN HULTHEM.

2 *So, zy*.
3 *Te payene,* te bevredigen.
4 *Nutten,* te lezen als of er stond: *nutten n',* nuttigen hem.
5 *Dat,* dat 't.
6 *Onnare,* onnaer, niet naby.

V. Gheraetsel.

Hoort, ghi heeren, elc ende elc,
Dat men botre, bloeme, eyer, melc
Met drie lettren can ghespellen,
Dats een eerscip[1] van ghesellen.

VI. Gheraetsel.

Als de .m., sijt seker das
In een .n. verwandelt es,
Ende de .t. es uut ghedaen,
So dat de .v. in de stede comt staen,
Metter .v. so compt de .p.
Die ghemint es voor de .g.

Uit een HS. der XVe eeuw, zynde eene Wereldkronyk, formaet klein-folio, berustende ter Bourgondische Bibliotheek te Brussel (*Inventaire* n° 837-845). Zie aldaer bl. 103. Wy laten den lezer raden, en zullen de verklaringen, welke men ons zou willen toezenden, later mededeelen.

J.F. WILLEMS.

1 *Eerscip,* eerschap, een zaek van eer.

Wapendichten op sommige ridders, gevallen in den slag by Staveren, in Vriesland, ten jare 1345.

IN een codex der Bourgondische boekery te Brussel, hetzelfde waeruit ik het gedicht *van den derden Eduwaert* heb medegedeeld[1], bevindt zich eene vertaling en uitbreiding der latynsche kronyk van JOHANNES DE BEKA, geschreven in den aenvang der XVe eeuw, en weleer het eigendom van *Edmond De Dinter*. De tekst verschilt op vele plaetsen merkelyk van dien, welke door MATTHAEUS, in het derde deel zyner *Veteris aevi Analecta* in-quarto, is uitgegeven. Onder andere treft men daerin aen eenige korte versjes, door my als *wapendichten* beschouwd, op de voornaemste hollandsche en henegouwsche ridders, gesneuveld in het gevecht van Willem IV, graef van Holland, tegen de Vriezen, den 26 of 27 september 1345, en by 't welk de graef zelf zyn leven inschoot. Men weet hoe overheerlyk deze vriessche krygstogt in de *Roos van Dekama* van VAN LENNEP geschilderd is.

Misschien behoorden eertyds deze versjes tot een grooter dichtwerk. Dat op den heer van *Hoorne* vond ik afgeschreven op het achterste blad van een HS. der *Rymkronyk* van JAN VAN HEELU, uit de XVIe eeuw, en is aldaer vermeld als getrokken uit een zeker *oud kronykje*[2]. Men vindt het daerenboven gedrukt met een paer andere in den *Neder-*

1 Zie *Belgisch Museum,* IV, bl. 298.
2 Zie mynen HEELU, bl. 313.

landschen herauld van T. DE ROUCK[1]. Vier andere regels komen er ook nog voor in de *Batavia Illustrata* van S. VAN LEEUWEN, bladzyde 1007: zy worden daer aengehaeld als overgenomen uit *een out schrift van den jare* 1409. Voor zoo verre ik echter wete zyn deze stukken nergens geheel door den druk gemeen gemaekt[2]. Zy worden, in het handschrift, voorafgegaen door de volgende woorden (slechts gedeeltelyk te vinden by MATTHAEUS, III, bl. 232):

'Ende in dezen stride bleven doet V^{c} gewapent[3], daer dees vij die vormaerste af waren, die hier verwapent sullen staen, ende .vij. dier vermaerste riddren, ende veel ander riddren. Item ons seit Catoen[4] dat huegeliken[5] is dat een sterve voer zijns zelfs properlic goet, als dees edel prince dede. Ende oic vinden wijt in den *Spieghel historiael* dat Vrieslant zoude wezen des graven rike toter Lauwairts toe; want die Spiegel entie Cronike sullens wy volgen.'

Nu sal ic u overslaen
In corten rime, ende doen verstaen
Die vij baenroetsen, wie sy waren.
God ontferme der leyder maren[6]!

Den besten here set ic voren:
Hy droech gout, van keel[7] iij horen:

1 Zie de lyst der *konstwoorden,* bl. 7, 8 en 52.
2 Ik neem deze gelegenheid te baet om hier nog een paer aenmerkingen neder te stellen op het uittreksel der Kronyk van *Beyeren,* in het vierde deel bl. 193-217 van het *Belgisch Museum* voorkomende. In de eerste aenteekening op dat stuk heb ik gezegd, dat hetzelve diende vergeleken te worden met het Kronykje van den *Klerk uit de lage landen*. Lees: *met het Kronykje door* SCRIVERIUS *uitgegeven achter dat van den Klerk der lage landen,* bl. 211-235, als bevattende op zeer vele plaetsen letterlyk dezelfde woorden. Het *Mancop in cool* van bl. 210 leest men by SCRIVERIUS aldus: *ManCCoep In CooL,* en is dus het jaer 1351.
3 By MATTHAEUS *Wapentuers*.
4 *Catoen,* een oud nederlandsch gedicht, waer over *Belgisch Museum,* III, bl. 203, 208.
5 *Heugeliken,* heugelyk, gedenkenswaerdig.
6 *Der leyder maren,* wegens deze leeddoende maer, of tyding.
7 *Keel,* rood.

Van silver waren si gebonden[1].
Manlijk sach men[2] tallen stonden,
Als hem last op quam oft nood.
Dees is ten vriesen bleven doot.

Die here van Hoerne.

Dander[3] droech den scilt van keel;
Een leeu daerin, tot menigen speel:
Van silver was hy noch min no mee.
Sijn doot doet noch den menigen wee.

Die here van Antongen[4].

Den derden here ic niet en hele[5],
Hy droech gout, een bende[6] van kele;

1 *Van silver gebonden,* fr. *virollés d'argent*. Zie DE ROUCK, l.c. p. 52.
2 *Sach men,* voor *sach menne,* zag men hem.
3 *Dander,* de tweede.
4 *Antongen,* Antoing uit Henegouwen, *qui porte de gueulles au lyon d'argent*. VINCHANT, *Annales de la Province et Comté d'Haynau,* p. 221. Zie het wapen by HEMRICOURT, *Miroir des Nobles de Hasbaye,* p. 144.
5 *Hele,* verzwyge.
6 *Bende,* band.

Hy was bekint wel mitten heren,
Ende leefder al sijn tijt in eeren.

Die here van Linge[1]**.**

Den vierden baenroots sult ghy horen,
Van conincx Willams slecht[2] geboren.
Hy droech den scilt van goude,
Een leeu van keel, die ridder boude[3],
Ende in die borst een silveren rat.
Men vantten niet in Vlaenderen mat.

Die here van Aemsteden[4]**.**

1 *Linge,* De Ligne. Zie het wapen in het *Recueil Heraldique par le baron de* REIFFENBERG, pl. VIII.
2 *Slecht,* geslacht. Guy van Haemstede was namelyk de zoon van Witte van Haemstede, natuerlyk kind van graef Floris den V.
3 *Boude,* stout.
4 *Aemsteden,* Haemstede. Zie over dit huis J. KOK, *Vaderlandsch Woordenboek,* d. XIX, bl. 12 en VAN LEEUWEN, *Batavia Illustrata,* bl. 974. 'Het regte wapen der heeren van Haamstede (zegt KOK) 't welk met den dood van Arend van Haamstede, in het jaer 1604, als den laatsten mannelijken afstammeling van zijn geslacht, werd in stukken geslagen, en op de kist in 't graf geworpen, was het wapen van Holland, namelyk, een roode klemmende leeuw op een goud veld, met tong en klaauwen van azuur, staende een rad, wegens het bloed van Heusden, op de borst van den leeuw.'

Den vijfsten suldi dus verstaen:
Hy droech van keel doergaen
Een faes[1] van silver gebisanteert[2].
Van goude so wast geblaseneert[3].

Die here van Marwede[4].

Die seeste ridder drouch den scilt
Van silver, doe hy voer hilt,
Van keel twee baren getinneert[5],
In dien dat ghijt te weten geert[6];
Een maerle int hooft van den scilde,
Van sabel[7] droech die ridder milde.

Die here van Asperen.

1 *Faes,* fasce, balk.
2 *Gebisanteert,* voorzien met *bésans,* zekere ronde stukjes, oorspronkelyk muntstukken.
3 *Geblaseneert,* fr. *blasonné*.
4 *Marwede,* Merwede (*qui portait de gueules à la fasce d'argent et quinze bésans d'or*). Zie over dit geslacht en zyn wapen M. BALEN, *Beschrijving der stad Dordrecht,* bl. 33 en volgende.
5 *Baren getinneert*. KOK (*Vaderl. Woordenb.,* IV, bl. 1373), beschryft het wapen van Asperen aldus: 'Twee roode aen wederzyde *getande baaren* [fr. *barres*], boven vier ende onder drie, liggende overdwars op een zilver schild, hebbende een zwarte marle zonder pooten boven in den rechter hoek, zynde dat van Arkel met de zwarte marle gebroken.' Dus waerschynlyk te lezen *baren getandeert*. Wy zullen lager zien wat *getinneert* beduidt.
6 *Geert,* begeert.
7 *Sabel,* zwart.

Die sevende baenroots, wet voer waer,
Droech den scilt van silver claer,
Een leeu van kele ramphand[1],
Van lasuer getandeert een rant.

Die here van Waluicort[2].

Den eersten[3], suldi dus verstaen,
Die dede den roc van sabel aen,
Thooft van silver, ij staken van kele;
Men vint nu sijns gelike niet vele.
Op elke stake een sterre van goude
Van vijf tacken, alst wesen soude.

Her Geraerd mitten Bairde[4].

1 *Ramphand,* fr. *rampant*.
2 *Walvicourt,* my onbekend. BEKA (édit. *Buchelii,* p. 118), noemt twee heeren van *Walcourt* onder de gesneuvelden, *Dominus de Walcourt* en *Theodoricus de Walcourt* (die straks volgt); doch hoe dit overeen gebracht met het wapen?
3 *Den eersten,* van de mindere ridders.
4 *Gerard mitten Bairde,* Geeraerd met den Baerd, by BEKA *Gerardus Barbatus*. Volgens UB. EMMII *Rerum Frisicarum historia,* p. 202, schynt hy *Gerardus Balderius* geheeten te hebben.

Nu seldy den anderen hoeren.
Sint hy spien vergulden sporen[1]
Wart hy in wapene niet versaecht:
Hy heeft mit sinen live[2] bejaegt
Dat men hem na der doot sal geven.
Hy droech van silver in sijn leven,
Een leeu van keel daer op gemaelt:
Hy heeftet mitten live betaelt.

Willam van Naeldwijc[3].

Den derden soudic noode vergeten:
Hy droech van goude, doe ic u weten,
Van sabel mit drien keperijn[4].
Aldus weet ghy die wapen sijn.

Her Wouter van Manni[5].

1 *Sint hy spien vergulden sporen,* sedert hy vergulden sporen aenspiedde (aendeed), sedert hy ridder werd.
2 *Live,* leven.
3 *Willem van Naeldwijc*. Zie KOK, l.c. XXIII, bl. 135, en VAN LEEUWEN, bl. 1023. De laetste beschryft het wapen: ‘een roode klemmende leeuw, geharnasseert van lasuur op een velt van silver.’
4 *Keperyn,* keperen.
5 *Wouter van Manni*. By FROISSART wordt hy altyd *Mauny* genoemd. Zyn wapen is afgebeeld by HEMRICOURT, p. 274; doch komt met de beschryving niet overeen.

Nu willic u den vierden noemen,
Den huesschen[1], trouwen, enten vromen:
Hy droech van goude, daer in geset
Een arn[2] van keel, ic wil ghijt wet.
Hy hadde besocht menich aventuer.
Een baren steel[3] van lasuer,
Gevoet, ghebec[4] was die arn
Van lasuer, ic noempt u gharen.

Her Diederic van Waelcort[5].

Die vijfste wapende hem van goude,
Een leeu van keel alst wesen soude;
Van silver een baren steel:
Dit waren sijn wapen al gheheel.

Her Symon van Teylinghe[6].

1 *Huesschen,* heusschen.
2 *Arn,* arend.
3 *Barensteel,* fr. *lambel.*
4 *Ghebec,* gebekt.
5 *Diederic van Waelcort*. Dirk van Walcourt, maerschalk van Henegouwen, opgenoemd by BUTKENS, *Trophées,* II, bl. 110. Zyn wapen ib. I, p. 340, n° 32.
6 *Teylinghe*. Over dit geslacht KOK, *Vaderl. Woordenb.,* XXVIII. Het wapen komt, onder andere, voor in de *Jurisprudentia Heroica,* p. 193.

Hoirt den zesden ridder coen:
Hy droech den schilt beneden groen,
Een faes van gouden, die ridder milde;
Toverste van sinen scilde
Dat hy drooch, des benic wijs,
Dat was een hooft van Gomegijs[1].

Her Jan Lusserelis[2].

Hoirt den sevenden, oft ghy moocht:
Het was een ridder van grooter doocht,
Hy drooch van silver, aldaer binnen
Van keel twee baren al van tinnen[3],
En van lasuer eenen rant,
Getandeert, die hy aen hem bant.

Daer en bleven geen baetselere[4]
Effen menich[5] in al den heere,
Dair men meer scaden aen coos
Dan doe men dees seven verloos.

1 *Gomegys*. Deze naem kan ik voor het oogenblik nergens vinden; doch ik herinner my zoo half en half hem als den naem van een reus aengetroffen te hebben.
2 *Lusserelis,* my onbekend. Waerschynlyk is deze naem verminkt door den afschryver.
3 *Van tinnen,* d.i. *getinneerd* of *gecastelleerd,* fransch *bretessé,* engelsch *embattled;* van *tin,* trans van een gebouw.
4 *Baetselere,* fr. *bacheliers*.
5 *Effen menich,* evenveel.

Vint mense beter, ende kan mense prisen,
Ende machment mitter waerheit wisen,
Op dat[1] riddren ende knecht
88 Volgen[2], so houdict over recht.

Her Claus Oom[3].

J.F. WILLEMS.

1 *Op dat,* indien dat.

2 *Volgen,* een oude regtsterm. Wanneer een der regters zyn gevoelen had geuit zei de tweede, indien hy eenstemmig dacht: *ik volge,* d.i. ik ben van 't zelfde gevoelen. De dichter wil dus zeggen: *indien ridderen en knapen het waerlyk beter oordeelen*.

3 *Claus Oom*. Uit het geslacht van *Oem* is dat van Wyngaerden gesproten. Zie daerover BALEN, *Beschryving van Dortrecht,* bl. 1335 en vgg., alwaer men de beschryving van het wapen der *Oems* aentreft in de volgende woorden: ‘Voert tot zijn wapen een silvere schild, met vyftien groene zooden, negen in 't bovenste deel, en zes onder, elke ry een verminderende, hebbende den schild in 't midden een rooden balk, belast met een gouden leeuw tot de schamelheyd, de staart na het hoofd omgekruld, de tong en klauwen blaau en uytgestrekt met dit devise:

Den leeuw is bevryd door groene zooden.

Ik twyfel of deze twee beschryvingen van het wapen overeen te brengen zyn.

Voorvaderlyke bygeloovigheden.

I. *Tekene daer men den veygen mede kent.*

DIT sijn tekene daer men den veygen mede kent. Dien tfoerhoeft[1] root wert ende elre bleec, sijns es vrese. Die hem omme keert van den lichte ende den dach, no de lucht[2] niet en mach sien, dats teken der veicheit. Dien in sire ziecheit die luchter[3] oge mindert, dats vrese. Dien de neze bleec wert ende scarp, dats een teken der doot. Dien sijn kinne neder hanct uten haken, entie lippen bleec worden, dats vrese. Dien de buuc neder valt ende stilt van den ademe, dats vrese. Dien de voete cout sijn, ende doget[4] hi wel dat men daer onder ketelt, dats vrese. Es een mensche ionc ende waect hi vele in sire ziecheit, dats vrese. Es hi out ende slaept hi vele ende niet[5] hi den dach; dats vrese. Nem broot ende wrijf sijn voete daer met, ende gevet enen hont: eet hijt, dats goet; ende laet hijt, dats vrese. Wrijf sijn vorhoeft met ere swaerden[6] ende sine wangen, ende gefse enen hont: ende eet hise niet, dats vrese. Legge sine hant up enen hont, ende en doget hijt niet, dats vrese. Gef hem water drincken, ende dats hem blijft sette vor enen hont, ende drinct hijs niet, dats vrese. Nem sinen orine, ende gietse savons op netelen: sijn se smorgens valu[7], dats vrese; maer blivense groene, dats goet[8].

1 'T voorhoofd.
2 Licht.
3 Linker.
4 Gedoogt.
5 *Niet,* versmaedt.
6 Huidzwaerde.
7 Vaelkleurig.
8 In een HS. der XIIIe eeuw, ter bibliotheek van Kameryk, leest men: 'Si vous voles savoir si uns hom mora u non, quant il est malades, prendes sen orine et se le metes en .i. vasiel, et faites une feme, ki nourise un oir male, degouter de son lait ens. Se vous vees le lait floter il mora, et se li lais se mielle avec lorine, si puet bien warir [guérir].' LE GLAY, *Catalogue descriptif des MSS. de la bibliothèque de Cambrai,* n° 351.

II. *Mandragora.*

Mandragora sijn wortelen van cruden, ende sijn tweerande, ende wast alse man ende wijf, ende dat mannekijn heeft bladere alse beetcolen, ende dwijfken alse latuwe, ende diet uter eerden trect hi moet sterven. Ende daert stervet siet men bi nachte groet licht. Ende dmankijn helpt den man, ende dwijfken den wive. Ende thoeft van den mannekine es goet iegen den hoeftswere. Entie ogen sijn goet jegen die oegen, ende also vort elc led vanden mannekine jegen elc led van man, al toten voeten toe. Ende also van den wijfkine jegen dwijf. Ende wiltu dat een wijf een cnechtkijn drage, so gef hare drincken tsap van den mannekine; ende wiltu eene dochter hebben gef hare van den wijfkine. Ende die tsap drinct van den mannekine hi lecht als of hi doot ware. Ende als die surgine[1] willen werken so doense den lieden hier met liggen als of si doot waren, also dat si niet en weten wat dat men hen doet. Ende alsise willen doen waken, so nemensi tsap van ruten ayzijn en gentiane, ende mengent over een, ende doent hen loopen in den oren, ende dan ontwakensi.

HS. der Bourgondische bibliotheek, te Brussel, geschreven ten jare 1351, *Catalogue* VAN HULTHEM, VI, n° 193.

J.F. WILLEMS.

1 *Surgine,* chirurgyns.

Over de Fabel van Reinaert den Vos[1].

De dichters der Dieren-Sage gaen ons eigenlyk niet aen, om de dubbele reden dat zy noch op het duitsche grondgebied noch in de duitsche tale dichtten. Wy moeten echter te dezer plaets ons daermede bezig houden om de dubbele tegenreden dat deze Dieren-Sage, merkwaerdige verschyning, aen welke wy de voortreffelykste dichtoefeningen der middeleeuwen te danken hebben, onder duitsche volksstammen oorsprong nam, en in hare eerste ontkieming voorzeker tot tyden terug voert, waerin onze vaderen nog niet in vervreemdende volksgedeelten geplitst waren, en zy op het tydstip harer volkomen rypheid naer Duitschland terugkeerde, zoodat wy den geheelen toestand der Sage slechts onvolmaekt zouden kennen, indien wy niet ook iedere vreemde bewerking derzelve in den kring onzer beschouwing sloten; vervolgens omdat juist de *Reinardus,* het latynsche gedicht eens vlamings uit het midden der XIIe eeuw, onlangs door Mone uitgegeven, de volmaekste vertegenwoordiger der dichtsoort is, welke in een tyd, als dien der frankische keizers, konde optstaen, en overigens omdat zulk een tyd alleen op de Dieren-Sage zyn voornaemste ken-

1 Naer het hoogduitsch van Gervinus, *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen,* Leipzig, 1840, Erster Theil, Zweite Ausgabe, bl. 123-161.

merk kon drukken, hetwelk, schoon dikwyls uitgewischt, by iedere voortreffelyke omwerking toch altoos weder te voorschyn kwam. De belangrykheid der zaek en het gebrek aen geschiedkundige ontwikkeling der opvolgelyke veranderingen, die deze dichtoefeningen leden, zullen ons verontschuldigen, indien wy omslagtig, ofschoon zoo bondig mogelyk, den gang trachten te volgen, dien deze tak der volkspoëzy schynt genomen te hebben, en daerom, even als by het historische volksepos, in verscheiden tydperken zyne verschillende herscheppingen aen eene afzonderlyke waerneming onderwerpen.

Eerst in onze dagen is de geschiedkundige ontwikkeling van het Dieren-Epos mogelyk geworden, dewyl de oude latynsche bewerkingen door Grimm en Mone, de fransche door Méon, de oud-nederduitsche door Grimm en Willems bekend gemaekt zyn[1]. Datgene wat men tot hiertoe over deze merkwaerdige dichtsoort gezegd had, de eenigste der vroegere middeleeuwen, die ten allen tyde eene voortdurende deelneming gevonden heeft, dewyl zy de eigenlyke gesteltenis van dien tyd, niet uit het enge standpunt eens enkelen staets van halve beschaving, den lateren tyden half verstaenbaer overlevert; maer de algemeene menschelyke betrekkingen in steeds geldiger wyze van beschouwing opvat, - ging niet verder dan tot het letterkundige, de *auteurs* en de persoonlyke aengelegenheden der dichters, waerby dan eenige schoone redevoeringen kwamen over de belangrykheid en de esthetische waerde van dit Epos. Nu echter heeft ons

1 *Reinardus Vulpes,* edit. MONE, Stuttg. en Tübingen, 1832. *Le Roman du Renart,* édit. MEON, Paris, 1826. *Reinhart Fuchs, von* JACOB GRIMM, Berlin, 1834. *Reinaert De Vos,* édit, J.F. WILLEMS, 1836. Daerby kan men nog de nieuwe uitgave van het Nedersaksisch Reineke van Hoffmann von Fallersleben (Breslau, 1834,) voegen, en zoo heeft men de gansche bouwstof by elkander.

Jakob Grimm, tegelyk met de nalezing of de zuiverder uitgaven der kleinere tot de Dieren-Sage betrekkelyke stukken, eene breedvoeriger verhandeling over het geschiedkundige zamenstel, den voortgang, den oorsprong, en het wezen der Dieren-Sage geleverd, en hetgeen hy reeds in een schriftje zyner jeugd in het Duitsch Museum aengeduid had, eene geheel andere baen en een nieuw veld ter navorsching geopend. Dewyl de yver der onderzoekers omtrent deze onderwerpen met byzondere voorliefde gedurig werkzaem is, en, gelyk Willems zegt, er nog in lange geen einde aen de Vossenjagt schynt te zullen zyn, zoo moeten wy hier, nog meer dan op andere plaetsen, den vorm der historische voordragt met een kritischen ruilen, en de beschouwingen der voorgenoemde mannen volgende, onze eigene daerby trachten te ontwikkelen, daer zy overigens hare zelfstandigheid alleen in geschiedkundige waerneming zoeken. Wy moeten tevens, in opzichte van het eigenlyke letterkundige, tot J. Grimm's verhandeling verwyzen, alzoo wy deze overal vooraenstellen.

Grimm gaet van de eenvoudige opmerking uit, dat de bronwel der dieren-fabel in de beschouwing der veelvuldige naer de menschheid zweemende neigingen, hebbelykheden, eigenschappen en driften der dieren ligt, als die namelyk aen de menschen der oorspronkelyke samenleving gewigtig genoeg moesten voorkomen om een enger en vertrouwelykeren band tusschen mensch en dier aen te knoopen. Bleef, wel is waer, de wezenlykheid altoos met grenspalen omperkt, toch ‘overschreed en versmolt zy alom de geheele onschuld des voortyds, zoo ryk aen Phantazy. Even als een kind, de groeve des afstands weinig voelend, de dieren byna voor zyns gelyken aenziet, en als zoodanig behandelt, zoo begreep ook de oudheid hun verschil met de menschen geheel anders

dan de latere tyd.' Dus geloofde zy aen herscheppingen der dieren in menschen, der menschen in dieren, aen bovennatuerlyke krachten en bovenmenschelyke kennissen by de dierenwereld. Zy leende hun de kennis van het lot der menschen, en eene eigene of zelfs menschelyke tael. 'Waer echter zulke en dergelyke voorstellingen (en by volkeren tot den trap eener halve beschaving gestegen, waren zy het sterkst en levendigst,) in het gemoed der menschen wortel vatten, zal zy het leven der dieren gaerne een ruimer tooneel, een dieper verschiet vergunnen, en de brug opslagen, over welke dezen in het gebied van menschelyke handelingen en gebeurtenissen kunnen worden toegelaten.' Diensvolgens is de dieren-fabel op niets anders gegrond, 'dan op den zekeren en duerzamen bodem van iedere epische dichtsoort, namelyk op onverdichtbare, lang aengehoudene, stevige overlevering;' zy bloeyt, als ieder epos, in gestadigen wasdom en kleeft, zelve veranderd, de veranderde tyden aen. Echte dieren-fabels te verzinnen houdt Grimm daerom voor bezwaerlyk; alle proeven mislukken, 'dewyl het wel slagen aen eene onuitgevondene en onuitvindbare stoffe verbonden is, over welke zich de langdurigheid der overlevering moet uitgestrekt hebben, om ze in te wyden en te vestigen.'

Dan, hier moeten wy by dien samenloop van Dieren-Sage en Dieren-Fabel verwylen. Het zyn hoofdzakelyk de beide Grimms, die in Duitschland op het onderscheid tusschen volks- en kunstpoëzy opmerkzaem gemaekt, en met anderen het by ons zoo ver gebragt hebben, dat aen de volkszinnige, opvolgelyke geboorte onzer groote Eposgedichten, even als aen die der Grieken, nauwelyks twyfel meer overblyft; zy hebben de geschiedenis der dichtkunst daerdoor eene houding gegeven, die zy by ons nooyt weder zal verliezen, welke de Franschen moeye-

lyk, de Engelschen nog moeyelyker, de Italianen en Spanjaerds zelfs in het geheel niet zullen aennemen. Nauwelyks had men ook buiten 's lands deze ontdekking in ons Epos opgemerkt, of zy werd in vergelyking der homerische gedichten bespot, en wekte zelfs by ons, by voorbeeld in Göthe, den innigsten afkeer. Dit heeft zyne zeer duidelyk aenwysbare oorzaken; het draegt zyne verklaring en verontschuldiging in zich. Den maetstaf der geschiedenis onzer dichtkunst aen iedere vreemde toe te passen, zou ook eene partydigheid zyn, die ons, Duitschers, het minst te vergeven ware. De volkmatigheid der poezy by de onderscheidene natien is volledig of gebrekkig, volgens de geschiedenis, en voornamelyk volgens de houding der lagere burgerklassen by die volkeren. Daerover opmerkingen te verzamelen ware hoogstnoodig geweest, voor aleer men onbepaeldelyk alles volkspoëzy noemde wat slechts onder eenige betrekking een weinig volkszin verried. Nu is by onze duitsche navorschers de voorliefde tot deze volkspoëzy, niet alleen opzichtens onze oude dichtoefeningen, maer tevens in betrek tot de poëzy in het algemeen, tot eene zoodanige hoogte gedreven, dat men, om die volgen, de zuiver nationale geest dezer mannen moet bezitten, die zulke éénige rigting misschien met te veel verachting der wederstrevers aennamen. Zy hebben niet alleen zekere volksliederen en Epen voor hoogst verdienstelyk gehouden, waerover menigeen anders zou geoordeeld hebben; maer ook dikwyls volkspoëzy genoemd, wat toch slechts zeer oneigenlyk aldus genoemd kan worden. Zoo heeft dan ook Grimm (en hier met regt) in de Dieren-Fabel eene volkmatige dichtsoort gezien, denkende dat de Dieren-Fabel, de Dieren-Sage, het Dieren-Epos en het Dieren-Sprookje op één en denzelfden stam geworteld waren.

Inderdaed, één enkele stam zal ook wel dit alles ge-

dragen hebben, en het zal even die zyn welken wy hiervoren met Grimm's woorden hebben aengeduid. Wanneer hy echter het Dieren-Epos en de zedelyke Dieren-Fabel achtereenvolgend als bloesem en vrucht van een eenigen ongeënten tak dezes stams beschouwt, dan weet ik hem - welligt uit gebrek aen grondig doorzicht - niet te volgen. De Dieren-Fabel, te weten die, welke iedereen van ouds Dieren-Fabel genoemd heeft, is van den aerd des Dieren-Epos, daer waer dit op zyn reinste is, oorspronkelyk verschillig; en niets bewyst hier welligt meer dan het gevoel van elken onbevooroordeelde, wien namelyk by eene eerste lezing van den Oud-Nederduitschen Reinaert of van het Nedersaksisch Reinike, de Esopische fabelen, die aldaer in het tweede deel zyn ingedrongen, op het onaengenaemste stuiten, of ten minste als iets vreemds lastig vallen. Deze Dieren-Fabel is eenig en alleen in het oude Oosten een inlandsch voortbrengsel (ik zeg uitdrukkelyk *in het oude Oosten,* dewyl het nieuwe onder Griekschen en anderen invloed ligt); nergens elders is zy oorspronkelyk weder verschenen, en datgene wat in Duitschland by de Dieren-Sage oorspronkelyk is, is geene *Dieren-Fabel*. Zy moge hare eerste beginselen verkregen hebben in die tyden, wanneer de menschen voor het eerst van de kloof tusschen dier en mensch bewust werden. De eerste indruk, dien dergelyke bedenking in den mensch moest doen ontstaen, kan geen andere zyn dan die van dankgevoel voor de behulpzaemheid en het onderrigt dat hy van de dieren ontvangen had; want in deze betrekkingen leerde hy even die dieren, welke zich aen hem aensloten, en andere, die hem vyandig waren, dat is, juist die welke byna uitsluitend in de Dieren-Sage optreden, voor het eerst kennen. Krygs- en huisstand, samenleving en regelen der samenleving leerde by van de dieren. Er bestaet geene

denkbare vroegere verhouding tusschen dier en mensch dan deze. Daerom zyn welligt overal de oudste spreekwoorden diegene, welke de handelingen en eigenschappen der dieren op de menschelyke toepassen, en die zich by alle natien even algemeen en even zelfstandig (by ons volk in groote menigte) bevinden; waeruit dan tevens zichtbaer is hoe zich het leerzame met de waerneming der dierenwereld verbindt. Door iederen toestand der Dieren-Sage, van den eersten tot den laetsten, heen, is blykbaer geworden dat de gezellige betrekkingen en deugden of ondeugden haer middelpunt uitmaken, en indien de proeve in de *Gesta Romanorum* gedaen om christelyke zedekunde er uit te halen, zoo zeer mislukt is, moet zulks juist aen deze oorzaek toegeschreven worden; en wanneer de deugden der dieren over het algemeen kleiner rollen dan de ondeugden spelen, moet het daer aen geweten worden dat de vredestand overal in de samenleving als verkieslykst werd beschouwd, en de stooring daervan alleen aenleiding tot vertelling en onderrigt gaf. In dezen zin konden ook de deugden der vriendschap, der eenzaamheid (De duiven in het nest, De twee stieren en leeuwen) en dergelyken ingang vinden. Daer-en-tegen heeft men overal vermeden den dieren, in fabel of verhael, deugden der edeler menschheid, als daer zyn de godvrucht, de zelfsopofferingen, enz. by te zetten, dewyl dit ligtelyk in godslastering of belachelykheid zou hebben kunnen ontaerden. Ja, het Dieren-Epos schynt hier nog een schrede verder gegaen te zyn, geheel eigenlyk de dierlyke natuer der menschen tot zyne sfeer genomen te hebben, en al het hooger stygende dat helaes! ook zoo ligt de menschen, naer deze gewoon zyn, in doling brengt, stelselmatig te bespotten. Indien de mensch nu deze eerste betrekking tusschen hem en de dieren bevatte, zoo zien wy dat de *leering* allezins het oorspronkelyke

in de fabel, en de fabel het oorspronkelyke in de Dieren-Sage is. De vreedzame fabel ziet op de vreedzame kindschheid van het menschdom terug, het krygshaftige Dieren-Epos op den oorlogsstand, die in de ontwikkeling van het menschelyk geslacht geenszins de oorspronkelyke kan zyn. Voor de fabel volstond het nadenken over 's menschen gezellige omstandigheden, hetwelk vroeg genoeg moest opgewekt worden, mitsgaders eene oppervlakkige bekendheid met de uitmuntendste eigenschappen der dieren. Beide deze begrippen kon de scherpzinnige, sedert onheugelyke tyden tot Raedsels, Allegorien en Parabelen genegene oosterling ligt verwerven; en het zou wel schynen als of tot de geboorte der fabel eene landstreek en een tyd moesten gezocht worden, die reeds hoogere zaden van menschelykheid voedden dan het oosten in de oudheid doorgaens bezat; en het vaderland en de tydkring, die men Esopus geeft, komen hiertoe zeer gepast voor, zonder dat wy overigens daerom, ligtzinniglyk, juist *hem* den uitvinder der fabel willen noemen. Veel vroeger zal zy gewis ergens in een volkmatiger vorm bestaen hebben. Een ongeleende vorm en oorsprong schynt ook de voortreffelyke fabel uit het Boek der Regteren aen te toonen; hem echter, die der fabel hare Esopische houding gegeven heeft, mag men stout als haren uitvinder beschouwen. Deze gesteltenis mag men voor de oudst oorspronkelyke houden, want al het vroegere bleef, om deszelfs onmiddelykheid, ongeschreven, en de verandering welke de fabel eene zelfstandige beduidenis gaf, was van zulke uitwerking, dat van den tyd af aen dat de zedekunde de ziel der fabel werd, deze kleine schepping eene stevigheid, duerzaemheid en vastheid in zich vereenigde, die noch tyd noch eenigerlei ontaerding afbreuk kon doen. Het moet derhalve aenstootelyk voorkomen, wanneer Grimm van een verzwakten

vorm, van verflauwing der Esopische fabel spreekt. En daermede bedoelt hy juist dien strengen innerlyken zamenhang, die doordringende en verbindende leer; dat noemt hy de *fabel naer de Epimythien voorsnyden;* de kortheid noemt hy den dood der fabel, waerin Lessing hare ziel stelde; in dezen zin verwerpt hy de Lokmansche fabelen; in dezen zin wil hy de Esopische niet als toppunt beschouwd hebben; in dezen zin veroordeelt hy Lessing's fabelen, als of zy den grondslag der eenvoudigheid verloren hadden, dewyl de handeling zyner dieren niet op zich zelve, maer alleen door de spannende verwachting op de zedeleer belang inboezemen. Of dat oordeel billyk zy, of Lessing's fabelen een spannend verlangen naer de zedeleer veroorzaken of die doen verwachten, dewyl wy aen niets anders gewoon zyn; of het gebrek aen *naïveteit* niet een noodzakelyk geleide van alle nieuwe poëzy zy, die overal door de gedachte beheerschts wordt; of het puntdichtige in Lessing's fabelen, dat Grimm schynt te bedoelen, niet eene eigenschap van Lessing zy, die wyders aen zyne grondstelselen over de fabelen geen nadeel doet, dit alles laten wy onaengeroerd. Een ding is zeker, dat het geheele westen Esopus, en gansch het oosten Lokman, als de eerste meesters der fabel en hunne fabels als voorbeelden beschouwd hebben. Zeker is het dat die verwydering van het kortbondige en overgang tot de epischverhalende wydluftigheid in de Alexandrynsch-roomsche wereld en in de middeleeuwen, van Phaedrus tot Lafontaine, Lamotte, Richer en de duitschers der vorige eeuw, als eene verbastering, - ja, door den beroemdsten dezer vertellers zelfs als eene verbastering is aengemerkt geworden, en er bestaet vast geene bevoegde stem, die Lessing's terugtreden tot de oude eenvoudigheid niet eene wederkeering tot het classische en echte zou hebben genoemd.

Tegen zulke, sedert duizende jaren vaststaende beschouwing op te komen, strydt met alle historische mogelykheid. Dergelyke beschouwing, indien zy doling mogt zyn, moest eene doling wezen die op de waerheid berust, en kan alzoo slechts doling schynen, maer niet zyn. De strenge en drooge, korte en spaerzame voordragt is overal een kenmerk der oorspronkelykheid en oudheid der poëtische vormen. De oorspronkelykheid der fabel als dichtsoort is echter even zoo natuerlyk als bewysbaer. De dieren-poëzy weêrkaetst niet, als het Epos, het reine beeld eener bloote beschouwing. Tot deze hoogere en zuiverste soort der dichtkunst behooren grootsche en edele onderwerpen, uit eene wereld van helden en Goden. Zy geeft het allegorische beeld eene *abstractie,* en past zich toe op wezenlyke betrekkingen, die door de vrye inkleeding eerst den poëtischen adel bekomen. Deze dichtsoort, in huis en vaderland opgegroeyd, ontspruit uit gezellige noodwendigheid; zy moest in haren aenvang de betrekking van mensch tot mensch, de zedelyke betrekking tusschen wezens van gelyke hoedanigheid, schilderen, en in haren voortgang op de betrekking van stand tot stand, namelyk de staetkundige betrekking tusschen wezens van ongelyke gesteldheid, komen; een voortgang die by de menschelyke ontwikkeling natuerlyk is. Gene schildert de fabel; het is eene betrekking die tegenover den loop der wereld, slechts in theorie, verschynt, even als ze de fabel daerstelt; de andere betrekking echter is eene dadelyke, wiens daerstelling noodzakelyk den epischen vorm aenneemt. De fabel moet daerom by haer ontstaen zelfstandig, en leerdichterlyk verondersteld worden, als de aenvang eener lagere kunst, eener huislyke dichtsoort, die zich in het Dieren-Epos in vryer levendigheid ontwikkelt. De tyden der eerste ontkiemende deelneming des geringen volks

in de poëzy, de tyden der heerschende *Didactiek* hebben dus ook altoos de Esopische fabel gezocht, en in Duitschland is dit niet alleen in de XIIIe eeuw zichtbaer, wanneer de zelve, na dat zy reeds lang, volgens hare stoffe, in het Dieren-Epos was gedrongen, nu ook haren vorm, volgens eigene zelfstandige ontwikkeling, aennam, en dit wel hoofdzakelyk, naer de eerste sporen te oordeelen, sedert den *Welschen gast,* juist dat boek, dat de afscheiding der hoogere ridder-poëzy kenmerkt; maer veel duidelyker vertoonde het zich nog in de XVIIIe eeuw, wanneer de fabel in het engste verband met het leerdicht stond, en zelfs in een tyd van letterkundige veelzydigheid, die zich slechts een verward denkbeeld vormde van de noodzakelykheid om tot oude zuiverheid en eenvoud terug te keeren, zich deed gelden, alle voortbrengende verstanden, alle *theoristen* bezig hield, en het eerst onder alle dichtsoorten de oude classische eenvoudigheid bereikte. In de grootste verwarring eener onkiemende doch van het vreemde overstroomende letterkunde, heft zich de Esopische fabel uit de ergste ontaerding tot hare ware onopgesmukte reinheid weder op, en voor aleer zy deze van Lessing bekwam, was er in Duitschland geenerlei uitzicht tot eenige welkdanige classische dichtoefening. Zoo zeer werd de oude innerlyke kracht der fabel proefhoudend bevonden, dat zy onder eene menigte van toen ontstaende dichtoefeningen als de eenige verdienstelyke voorkomt, en in Breitingers theorie de volmaekste dichtsoort genoemd wordt. Als eene volkomene schepping, als eene *uitvinding* heeft de fabel van ouds de grootste vernuften bekoord; het meest echter denzulken welke in de poëzy geen verstandelyk grondbeginsel wilden, missen; de grootste dichters, als Göthe en Schiller, heeft zy als gedicht koel gelaten, en by Göthe slechts als historisch verschynsel belang verwekt; want alleen zulke

tyden, als welke de dichtkunst tot eene verstandszaek maekten, hebben van ouds de fabel begunstigd. Ware het Epische in de fabel haer oorspronkelyke aerd, dan zou dit *juist het tegenovergestelde* hebben moeten zyn; het Epos heeft met zulke tyden nooyt bevriend geweest. Daerom kan men niet zeggen dat het leerzame en verstandige in de fabel latere toegift of teeken van ontaerding zy. Laet ook Göthe, van zyn dichterlyk genie bewust, den homerischen overvloed niet kunnen dulden, hoe zouden de groote vernuften, die ooyt fabelen verzonnen of dichtten, opschreeuwen by het hooren dat dit al mislukte poogingen geweest zyn! Gaerne zouden zy toegeven dat hunne voortbrengselen zoo verre van Esopus afwyken als zy, dichters, van de natuer, van de eenvoud des levens, van de kunst der waerneming, van de scherpzinnigheid der ouden in het algemeen afweken; en zy zouden bekennen hem des te meer naby te komen, naermate zy tot dit alles naderden. Doch verder zou hunne toegevenheid of hunne verontschuldiging niet gaen.

Maer nu de andere zyde! Aen deze beschouwing van Grimm, zy moge dan gegrond of ongegrond zyn, hebben wy de schoonste ontdekking te danken, die over het gansche Dieren-Epos het beste licht verspreidt, en te gelyk onzer vaderlandsche dichtkunst de kern van die verdienstelyke dichtsoort eigen maekt. Er bestond in Duitschland, wie weet van welke tyden reeds, een tak der Dieren-Sage, die ons, of het noorden in 't algemeen, geheel eigen, en van de Esopische en alle andere fabels gansch onafhankelyk is. Dezen tak zou men Dieren-sprookje kunnen noemen; hy treedt niet alleen in ons grooter, door vermenging van oude fabelen vervalschte Epos op; maer tevens in de byzondere onafhankelyk gebleven sprookjes. De door Grimm medegedeelde Esthnische en Serbische fabelen, welke het verschil der noordsche Dieren-

Sage ten aenzien der Esopische fabel bevestigen, zyn hier van onschatbare waerde. De innige beteekenis der namen van de hoofdhelden in het Duitsche Dieren-Epos voert het bestaen dier vertellingen tot vroege tyden terug[1], waerin nog aen geen romeinschen invloed te denken is; het gansche zamenstel dezer gedichten draegt alle teekenen van uitvindende ruwheid, zinryke eenvoud, natuergetrouwe waerneming. Er is daer nog eene toegift van woestheid in te ontdekken, waervan Romeinen en Grieken afkeerig zouden geweest zyn. De door Grimm aengewezen stukken[2], welke over het algemeen geen spoor van Esopische fabel in zich dragen, zyn louter zulke *sprookjes*. Het zou eene groote kunst zyn, er eenige *leering* uit te trekken; hun doel bestaet in hun-zelven, zy willen door onderwerp en voordragt werken. Alle vereischten, die Grimm voor den oorspronkelyken vorm der Esopische fabel verlangt, vereenigen zy, en hebben die epische breedvoerigheid, welke alle middeleeuwen gezocht en ook op deze fabelen-zelven hebben overgedragen; maer zy zyn aen de *karakteristiek* der fabel even zoo tegenstrydig, als deze laetste de *karakteristiek* der sprookjes wederstreeft. Een algemeene band omstrengelt beiden; waer de fabelen in de middeleeuwen by het Dieren-Epos, het dieren-sprookje, de kwinkslagen, de *fabliaux* der dieren ingang vonden, moesten zy gewigtige veranderingen ondergaen om er zich natuerlyk te laten inmengen; en, zoo als wy hierboven reeds aenduidden, is het voortreffelykste stuk onder onze Dieren-Epen, namelyk het oud-nederlandsche uit de XIIe eeuw, hoofdzakelyk daerdoor zoo éénig, om dat het de Esopische fabel *geheel uitsluit,* en de latere voortzetting van dit gedicht verraedt

1 Grimm, Einleitung, p. CCXCIV.
2 Ibid., p. CCLXVII, in de aenteekening.

zich door niets meer, valt door niets meer in het oog dan door de inlassching van zulke fabelen, en (hetgeen daermede noodzakelyk verbonden was) door eene duidelykere betrekking tot het zedelyke, aen het geheel toegedacht. Wanneer echter Grimm ook zekere deelen der duitsche epen, die gelykenis met de Esopische fabelen verraden, niet van deze wil afgeleid hebben, - wanneer hy daerom in de aenneming eener vroegere verplanting van grieksche fabels in de tyden des verkeers van de Gothen en andere duitsche volkeren in het Byzantynsche ryk zoo vele zwarigheden vindt; - wanneer hy, terwyl menige schoone trek uit de Esopische fabelen in zulke ontleeningen werd ontkleurd, deze niet als ontleeningen wil laten gelden, als of de middeleeuwen niet in alles wat zy van de oudheid overnamen het schoone uitgewischt hadden; - wanneer hy daerom in alle dergelyke stukken, die in den Griekschen fabulist en in het duitsche Epos zich slechts in 't algemeen voordoen en geene latere duidelyker ontleening verraden, eene aloude gemeenschap, eene verwantschap der Sage aenneemt, die zich op een aloude verbinding van den Indischen en Duitschen stam grondt; dan is het moeyelyk hem te volgen. Daergelaten dat alles er tegen aendruischt, wanneer men twee aen Ganges en Schelde overeenstemmende Sagen, en daerby nog zulke algemeen gelykende dingen als in de *Hitopadesa* den in eene kuip met blauwe verwe gevallen schakal, en, in den franschen Renart, den geelgeverwden vos, tot eene oorspronkelyke sage wil terugbrengen, zoo gaet men van vooronderstellingen uit, die met de geschiedenis strydig zyn. De waernemingen over volkspoëzy, hoe nieuw, nauwkeurig, en voor echt erkend zy ook mogen zyn, steunen ligt op overdrevenheid of valsche toepassing. Juist zoo is het hier. Onze duitsche navorschers hebben een nieuw taelonderzoek helpen grondvesten;

overal putte dit de verwantschap der duitsche en classische spraken uit eene diepere bronwel, dan die der ontleening van de middeleeuwen. Dat was natuerlyk; want talen kan men wel op het onkennelykste veranderen; doch nimmer ten volle afleggen. Maer sagen! gedichten! de kruistogten hebben vast elke herinnering aen den tyd der Ottos, wanneer de grieksche en latynsche letterkunden in Duitschland bloeyden, verdelgd; de volksverhuizing heeft in het vaderland gezamelyk al de herinneringen, welke het bezat, vernietigd; herinneringen aen groote daden en gevechten der natien tegen vyanden die vryheid en al in gevaer stelden; en door deze afschuwelyke verwoestingen van het oude, en vooral door wie weet hoe veel duizende jaren na de verhuizingen uit het oosten en de verplaetsingen in het noorden, is de fabel van den blauw-en geelgeverwden vos bewaerd gebleven! wonder genoeg dat in de tael zoo veel ouds voortduerde; in de veranderlyke sage kunnen wy dit niet aennemen. En zelfs in de tael schynt het my toe, als of men te weinig had gade geslagen dat een gelyke zin van opmerking by gelyke onderwerpen, dezelfde uitdrukkingen voor den innerlyken indruk onafhankelyk heeft kunnen vinden en dikwyls gevonden heeft. Indien men van zulke beweeringen van aloude gemeenschap by elke overeenkomst in de geschiedenis wilde uitgaen, zou er geene wet van inwendige ontwikkeling zyn, geen volk, geen mensch zou eenen stap kunnen doen zonder iets na te bootsen. Het is dezelfde gedachte als of men aennam dat gelyke plantgestalten op de Alpen en Cordilleres van vogelen zouden voortkomen, die onverteerbaer zaed droegen; deze gedachte zelve ware onverteerbaer.

Maer wat de verscheidenheid van het duitsche dieren-sprookje en de oostersche dieren-fabel alsmede hunne

wederzydsche verwydering bepaelt, is de bodem op welken zy gewassen zyn. Het oosten, dat in de oudheid, met uitzondering van Joden en Perzen, in het geheel geene of eene zeer deerniswaerde en magere sage en geschiedenis had, die niets van handeling en vrye beweging wist, nam in de Dieren-Sage, gelyk in alles, het algemeenste op, en gebruikte het spoedig tot een doel, en dit doel deed zich vanzelve voor. De wyze, op welke de dieren in de fabelen verschenen, vereischte eene veel geringer vertrouwdheid van de menschen met de dieren; dan, tot eene zoo nauwkeurige, dikwyls op de natuerlyke geschiedenis gegronde kennis der dieren, zoo als zy in het Duitsche-Sprookje zichtbaer is, tot zulk eene waerneming der heimelykheid van de Dieren-Wereld, behoorde een geheel ander slach van menschen. De geheele oudheid kent geene vreugde over de natuer, en vreugde over de natuer is de grondslag dier gedichten. De vroegere oudheid kent slechts natuerwonderen; maer noch natuergeschiedenis noch betrachting derzelve. De oudheid kent, over het algemeen, noch de wyze van jagen, noch de liefde tot de jagt, die, al de middeleeuwen door, dikwyls tot onzin steeg. Er is eene stoute uitspraek, die Grimm waegde, maer ieder niet gereedelyk instemde, dat er een oude woudgeur uit het duitsche Dieren-Gedicht waeyt. Dit is nogtans eene uitspraek, wier waerheid ieder voelen zal, die dit eenvoudige gedicht met onbedorven gemoed leest, die zucht tot het natuerlyke en vrye leven gevoelt. Nu beproeve men de fynste zin om te ontdekken of iets van dezen wasem in de Esopische fabel ligt. Geen spoor! Maer is zy daerom jonger, onreiner? Neen! er straelt integendeel, ook daer waer menschen niet nevens dieren in de fabel optreden, maer uit hoofde der *Epimythien* zelve, eene kinderlykheid, eene verhouding tus-

schen dier en mensch door, welke de duitsche Dieren-Sage niet meer bereikt, waerin reeds eene grootere kloof tusschen de beide wezens ligt, en het eigenlyk geheel onsmakelyk en dikwyls walgelyk wordt, wanneer in den franschen tak de mensch, ja slechts de boer, menigmael en meest tot zyn nadeel, met het dier in aenraking komt. Ten aenzien der fabels is de mensch als een leerjongen, en zoo zyn de fabels nog altyd in gebruik by de leerjongens. In het duitsche Epos echter is het zichtbaer dat de mensch tot het dier afdaelt, terwyl men in de latynsche stukken den schryvenden priester ontwaert, die er vermaek in stelt zyne monniksche sofistery aen den wolf te leenen; in den franschen *Renart* is de menschengëaerdheid der dieren nog steeds zeer duidelyk, en er werd een kunstig terugtreden tot het eenvoudig, zelfs in dit Epos, even als later in de fabel, vereischt, om weder tot dat punt te geraken, waerby, gelyk in *Reinaert,* de dierenwereld zuiverder en niet verhinderd door ten onpasse ontleende hoogere bekwaemheden, gesteltenissen en eigenschappen, te voorschyn komt. Deze gang bepaelt reeds de waerde der onderscheidene latynsche, fransche en duitsche Epen; in dezelfde verhouding staen zy nader of verder van de jeugd, die men altoos by dergelyke volksgedichten het eerst moet hooren, dewyl zy steeds reiner gevoelt dan wy, meer bejaerden, die by de beoordeeling van een kunstgewrocht voor duizend bykomstige betrekkingen al te dikwyls het middelpunt over het hoofd zien. Waerom zich nu het duitsche sprookje, ondanks al dit verschil, met de Esopische fabel zoo zeer versmolt, lag eenvoudig daer in, dat deze fabel den middeleeuwen werd aengebragt in eene gestalte, welke reeds eenigzins van de vorige al te strenge innerlyke zelfstandigheid was afgeweken, en reeds veel meer de vertelling tot hoofdzaek had gemaekt; ook kon zy al-

leenlyk onder velerlei veranderingen benuttigd worden.

De vreugde over de natuer, welke den nieuweren tyd in tegenstelling der oudheid, eigen is, die in de vroegste gedichten van de middeleeuwen doorstraelt, en waerin overigens de oudheid by haer uitsterven zich met de germanische natuer samentrof, deze natuervreugd by het waernemen van dier- en plantenleven is de ziel der hier bedoelde dichtoefening. De oudheid kende in al hare dichtsoorten, even als in hare plastische kunst, slechts de betrekking tot helden en Goden: haer blik was steeds hooger gerigt. De lage sfeer der fabel liet de oude wereld aen slaven en vreemdelingen over (Esopus en Lokman, in de Sage): Socrates neemt het eerst genoegen zich met haer bezig te houden, hy, die de Grieken het eerst leerde op geringeren dan huns gelyken neder te zien, die de denkbeelden van de gelykheid der menschen het eerst voordroeg, denkbeelden welke zich allengskens uitbreidden, en, door het christendom geholpen, by de Germanen in vruchtbaren grond weder ontkiemden. By wyze van uitzondering kon er in Griekenland eene *Batra-chomyomachie* (muis-en kikvorsch-kryg) ontstaen, want wat schiep dit volk al niet! maer eigenlyk wortelvatten, en tot eene ongemeen ryke ontwikkeling geraken, kon de Dieren-Sage slechts daer, waer eene onverdelgbare neiging tot het stille leven en de natuervreugde, en zin tot de kleinere menschelyke betrekkingen heerschte. Dit geldt in ieder opzicht Vlaenderen; in het algemeen geheel Duitschland. Hier moge het Dieren-Epos ontvangen zyn, in Vlaenderen werd het opgevoed, in de wereld gezonden en dus waerschynlyk ook geboren. De Nederlanden hebben, vroeger dan andere landen, de lagere schilderkunst aengekleefd door het maken van landschapen veetafereelen; zy beoefenden ook de lagere poëzy; en

men moet slechts het verhael van den vervolgden wolf of beer, of dat van de kat en den priester, lezen, om de volmaekste en echtste nederlandsche schildery zich voor te stellen. Het zuiden van Europa heeft den hooger opzienden ouden geest weinig, of eerst laet, afgelegd. Uit dien hoofde verschenen eerst laet poëtische fabels in het zuiden, niet in dezen innigen geest en ernst geschreven, maer luimig als de Batrachomyomachie, uit welke zy voortsproten (*Gatomachie* en dergelyken). Overal verder staet deze soort van schilder- en dichtkunst gelyk met republikeinsche, of laet ik liever zeggen, met burgerlyke gezindheid, met achting tot de lagere volksklassen, met vryheidszucht en tyrannenhaet; daerom vond zy allerwege slechts ingang waer deze heerschten. Dit is juist het scheidingspunt der uitwerkingskracht van de Reinaertsfabel en tevens dat der uitwerking van de hervorming. Er zal voorzeker geen verschil gevonden worden tusschen het lot des gedichts en dat der hervorming in eenige landen. Men geve, by voorbeeld, slechts acht op de groote poogingen die voor deze soort van poëzy en voor de hervorming, gedurende eeuwen, in Frankryk zyn bewerkstelligd, en hoe men beide verliet en de vruchten daervan verwaerloosde, terwyl in Duitschland het een en andere zich gedurig als nieuw voordeed en ontwikkelde. Dus voert de geschiedenis hier weder eigene uitkomsten aen, die even zoo eenvoudig als verrassend zyn. Wat Grimm[1] over de plaetselyke perken van het Dieren-Epos opmerkt, treft daerentegen, zoo men zien zal, niet het echte doel, en is over het algemeen onzeker. Den geschiedenisschryver is het echter, voor alles, pligt, in de neigingen en denkbeelden der natien de keus der onderwerpen van hare verstandelyke werk-

1 Bladz. XVI.

zaemheid te zoeken, dezelve uit elkander op te helderen, vervolgens hare uitwerksels na te sporen en in alles den samenhang en de noodzakelykheid aen te wyzen.

Was ooyt het Dieren-Epos op dezen grond van *populariteit* gevestigd, zoo was het natuerlyk in tyden, waerin het onderscheid der standen nog weinig merkbaer, en dus algemeen eigendom was. In zulke tyden mogt de vertelling door en voor zich, sprookje of fabel, den aenhoorder of lezer behagen en kon de lust voor het raedselachtig bedryf der dieren zich enkelyk by de stoffe vergenoegen. Maer zoodra de standen zich bepaeldelyker afscheidden, zoodra het monnikswezen begon op te ryzen, en vooral zoodra dit begon te verbasteren, zoodra men een streng godvruchtig leven de overhand zag nemen, waervan de onnatuerlykheid door het gezond verstand des volks moest beseft worden, zoodra men in een onzinnig verminken der menschelyke natuer heiligheid en zaligheid stelde[1], zoodra men deugden predikte, die men nu *eerst schiep,* en juist zulke deugden verzuimde of beschimpte welke de menschelyke samenleving sedert aloude tyden als wetten erkende, en zonder welker instandhouding het bestaen der samenleving zelfs eene onmogelykheid ware, hoe kon het dan anders uitvallen dan dat deze Dieren-Poëzy, die van ouds op de stoffelyke zyde van den mensch, door welke hy de nature en hare schepselen nader staet, vastkleefde, die zich steeds aen de gewoone bedryvigheid hield, en allengs meer oorzaken vinden moest om zich by deze enger aen te sluiten, hoe hooger de priester- en ridderwereld zich in een ideael en luchtig droomen en bedryven verloor, by welke alle vaste grond wegzonk. Hoe kon het anders uitvallen dan dat deze poëzy, ook zonder het te willen,

1 [*N.B.* Hier spreekt een protestant, naer *zyne* wyze van zien.]

staetkundig, zedelyk en esthetisch eene tegenkanting tegen de hoogere standen, hunne werking en hunne poëzy begon te vormen? Dat zy het heilige en verhevene parodieerde, het gemeene en den dagelykschen wereldloop *ironisch* in een helder daglicht stelde, hier en daer de overdrevenheid van het ideale bespotte, en het smadelyke door de satyre vervolgde? Was er ook geen doelwit, geene bewustheid van dit soort by sommige dichters, zoo bragt de stoffe zulke verhouding met zich; ieder beter volksboek in Duitschland vertoonde allegorisch de gesteltenis of de wederwaerdigheden van eenen stand, van eene helling, van eene eigenschap des tyds, zonder dat eenig spoor van opzettelykheid daerby is op te merken. Het is juist dat wat aen de stoffe een waren volkszin geeft, en het valt in het oog dat zulk een onderwerp uit de algemeenheid geput wordt. Of nu echter deze voorstelling in den behandelenden dichter al of niet met bewustheid zou getroffen worden, hing natuerlyk van zyne individualiteit en tevens van den tyd af, waerin hy leefde, en van het volk waertoe hy behoorde. Hier moet men zich allezins wachten van te ver te gaen; men moet zich wachten van eene voorbereide en opzettelyke allegorie te zoeken; maer, langs den anderen kant, moet men ook het allegorische, dat deze dichtsoort, volgens haren aerd en oorsprong, in zich draegt, niet miskennen, en wyders niet willen loochenen dat enkele bearbeiders der sage zich de verhouding van dezen tak der poëzy, en van haer wezen, met het leven meer of min duidelyk voorgesteld en daervan eenige nuttige toepassingen gemaekt hebben, waertoe de zedeleer der Esopische fabelen hen van zelf leiden moest. Loochent men dat, om aen verwarde denkbeelden over volkspoëzy gehecht te blyven, zoo verzet men zich tegen het schoonste voorregt van den menschelyken geest; en zy, die ook in het geschied-

kundige Epos iedere belangryke inwerking van een lateren kunstdichter willen betwisten, zouden in de geschiedenis der Dieren-Sage en in den vlaemschen Reinaert zich kunnen laten te regt wyzen, dewyl dit gedicht by de zuiverste bewaring van den volkszin, niet in het voortbrengen, maer in het vatten van den grondvorm, eene werkdadigheid des dichters aen den dag legt, die byna voor oorspronkelyke schepping gelden kan.

Het valt in 't oog dat, in den ganschen kring dezer dichtsoorten, de wolf in ouderen tyd de hoofdrol speelt, en eerst later door den vos verdrongen wordt, die in de ouder gedichten ten deele eene slechte rol, soms die van een bevoordeelden speelt. Indien het ook niet uitdrukkelyk gezegd ware, zoo zou het toch uit geheel de aenvankelyke speelrolle des wolfs, waerin hy meer voor zichzelven handelt, en slechts by gelegenheid met den vos, gelyk met ieder ander dier, in aenraking komt, en tevens uit zyne eerst later scherper voorkomende houding omtrent den vos, en uit het optreden dezes laetsten, hetwelk in den *Reinaert* en deszelfs vervolg steeds bepaelder wordt, niet te miskennen zyn, dat hier, als by eene toevallige verpersoonlyking, de geestelykheid, de groote gewapende ridderschap en de latere ridderlyke hoflieden en regtsgeleerden verschynen, zoo als dan ook uitdrukkelyk de wolf vooreerst altoos als monnik, vervolgens als groot leenman, en de vos eindelyk als kanselier optreedt. Om echter niet mis verstaen te worden verklaer ik niet te denken dat al deze betrekkingen oorspronkelyk in de Dieren-Sage gelegen waren; maer de eerste voorstelling van een dieren-staet kon toch niet anders dan het beeld van een wezenlyken staet zyn; en zoo kan het wel waer zyn wat Grimm, uit andere oorzaken en tevens volgens een uitdrukkelyke getuigenis[1] beweert, dat

1 Bladz. LI.

toen er nog, volgens inlandsche regten, koningen bestonden, de beer het ryk der dieren beheerschte, en dat eerst na het invoeren van het bybelsche koningschap van Karel-den-Grooten, de hebzuchtige, gramstoorige, veranderlyke en in erkende majesteit onwerkzame leeuwden troon innam, daer hy nu onder alle betrekkingen de zoo even gemelde koningen van het ernstige epos vertoont. Zoodra zich de sage verder uitbreidde, zoodra men schimpwoorden uit de namen en naer de eigenschappen der dieren vormde, zoodra men gebeurtenissen in de sage met het werkelyk leven vergeleek, zoo als geschiedde, was het natuerlyk dat men ook trekken uit het werkelyke leven in de sage weder invoerde, en haer welgekend afbeeldsel in het gedicht steeds meer ophelderde, verfrischte en bepaeldelyker afteekende. Zoo doet Willems bemerken dat men by de inwendige beroerten van Vlaenderen in de XIIe eeuw, onder de partynamen van Blauw-voeters (een naem dien de vos nog in het noorden draegt) en van Isengrimmen de standen der boeren en van den adel verstond. Daer wyders deze sagen, van den beginne af, in handen der geestelyken geraekten, die de latynsche fabelen hadden gelezen, die geleerd, beschaefd, en met de oude dichters en *auteurs* bekend waren, zoo bekwamen zy daerdoor eene houding, waerin het dwaes ware de sloffe voor de hoofdzaek te willen doen gelden, welke stoffe, in tegendeel, reeds doorgaens het misbruik aentoont en tot een hekeldicht tegen den monniksstand overgaet. Deze stellingen worden klaerblykelyk bevestigd door de *Ecbasis*[1] onlangs door J. Grimm uitgegeven, gedicht van een lotharingischen schryver, dat, indien het wezenlyk, zoo als de uitgever denkt, tot de X^{e} eeuw behoort, het oudste gedenkstuk der Dieren-Poëzy mag

1 In GRIMM'S *Lateinische Gedichte des X und XI jahrhundert*.

heeten. Het behandelt de (Esopische) vertelling van den vos-geneesheer, die den leeuw door de huid des wolfs redt, oorzaek der vyandschap tusschen wolf en vos; de hoofdzaek echter is voor den geestelyken dichter de gebrekkig uitgevondene vermomming, waerdoor hy waerschynlyk zyne eigene vlugt uit het klooster, onder de fabel van een kalf dat den stal ontloopt, '*per tropologiam,*' vertelt. Den wolf (Grimm denkt uit hoofde van diens ouderdom en gryzen kop, of om dat hy veeltyds verkleed of met een schaepsvacht omloopt) als monnik voor te stellen, behoort, zoo het schynt, reeds tot de oudste tyden. Bereids in deze *Ecbasis* komt hy in die gedaente voor, en in den *Luparius*[1], die in de XIe eeuw werd opgesteld, wordt hem de kruin geschoren. Het is mogelyk dat deze voorstelling in den beginne onder de geestelyken zelve zonder arg verpleegd werd; maer daertoe behoort reeds een geheel eigene tyd. Zulk een tyd kan vóór Gregorius den VIIe bestaen hebben, zulk een tyd was het ook in de latere middeleeuwen, tot welke Grimm de steenen beelden brengt, in de hoofdkerk van Straetsburg zich bevindende, die eene uitvaert en een lykstoet voor den schyndooden vos verbeelden; een tyd die de dolste en uitgelatenste schimp en bespotting of parodieering van het heilige veroorloofde. In de dagen van den kamp tusschen wereldlyke en geestelyke magt zou iets dergelyks moeyelyk te vinden geweest zyn. Wanneer dus, by voorbeeld in den Byzantynschen kruisboog der Freiburgsche domkerk (hel oudste gedeelte dezes tempels dat in de eerste helft der XIIe eeuw gebouwd werd) twee mael een wolf in het monniksgewaed is afgebeeld, als wordende door een monnik (voor zoo veel uit de ruwe beelden is op te maken) in het lezen onderwezen, en hy

1 Grimm, p. 410.

daerby naer eenen achterstaenden ram ziet of dien aengrypt, zoo moeten deze beelden niet als een nader bewys van de verdraegzaemheid der geestelykheid worden beschouwd, dewyl de bisschoppelyke kerkbesturen doorgaens geene redenen hadden om de monniken te verschoonen. De wolf treedt nogtans altoos als monnik in de latynsche gedichten op. Of er in het brokstuk *Isengrimus,* door Grimm voor de eerste mael uitgegeven, en dat een bron van den Reinardus van Mone schynt te zyn, en misschien wel den omvang van dit laetste gedicht kan hebben gehad, eene gelyksoortige satyrieke scherpte als in den Reinardus voorkwam, laet zich niet zeggen, zoolang men het geheele stuk niet bezit. Het is inmiddels twyfelachtig, dewyl Grimm[1] te regt bemerkt, dat de guerheid en uitvoerigheid der hekelachtige uitvallen in den Reinardus op rekening des monnikschen dichters moeten worden gesteld. Grimm brengt den Isengrimus, volgens scherpzinnige nasporingen, tot het eerste tiental jaren der XIIe eeuw. De vervaerdiger schynt even als die van den Reinardus een geestelyke geweest te zyn, de eerste uit het zuidelyke, de laetste uit het noordelyke Vlaenderen. De Isengrimus vervat niets wat ook niet in den Reinardus voorkomt; doch alles met veel meer beknoptheid. Het eerste geval, dat in den Isengrimus slechts 528 versen telt, is in den Renardus tot 1200 versen aengegroeyd. Hoe weinig eenvoudig reeds de tael in den Isengrim voorkome, hoe breedsprakig, hoe vol van monnikswysheid die zy, zoo is toch hier de gang der vertelling meer hoofdzaek dan daer, en enkele trekken munten boven de behandeling des Reinardus uit, by voorbeeld de versen 53, enz., die den polsvoelenden arts zeer voortreffelyk schilderen.

Daerentegen is de Reinardus in Mones uitgave, te

1 Reinhart Fuchs, p. CCLIX.

midden der XIIe eeuw, even als Isengrimus, in latynsche elegische versen geschreven, een regt ondragelyk gedicht. De titel is willekeurig: het stuk zou ook Isengrimus moeten heeten, want deze is het middelpunt des inhouds. Overal verschynt hy als abt, overal in de hongerige behoeftigheid eens bedelmonniks, in monniksche domheid, onwetendheid en vratigheid[1]. De fabel, de vertelling wordt geheel en al bykomstig; overal poogt de geestelyke vervaerdiger[2] de oudere bronwel, waernaer hy op eenige plaetsen verwyst[3], te benuttigen, om uit te vallen tegen de hebzucht der geestelykheid, de ordens, de synoden, het bedorven kloosterleven, tegen Rome, deszelfs geestelyke oppermagt (*Praecipue sidus celebrant, ope cujus, ubi omnes defuerunt testes, est data Roma Petro*) en geldgierigheid[4]. 'Een bittere spot, zegt Grimm, slaet op het verval der geestelykheid, en noch het opperhoofd der kerke (persoonlyk wordt Eugenius III in zyne betrekkingen tot Koenraed en Rogier vyandlyk aengevat[5]) noch andere doorluchtige bisschoppen, zelfs niet de man, wiens roem destyds door geheel Europa klonk, de heilige Bernardus, werden verschoond.' Wyders vermeent Grimm dat de bytende, aen de stoffe der fabel vreemde, Satyre de lange onderdrukking en zeldzaemheid des werks heeft veroorzaekt. My dunkt dat de geleerde priesterlyke bewerking en de tael zelve dit even zoowel kunnen te weeg gebragt hebben. Byzondere inzichten (meent Grimm verder), nauwe betrekkin-

1 Reinardus, ed. Mone, 1, v^{s}. 203, 1389, p. 115 en 203.
2 Volgens Grimm, Lat. Ged. p. XIX, heeft Lachmann den naem des vervaerdigers, Magister Nivardus, ontdekt.
3 III, 1879. Gavisam *scriptura* resert his luribus illam.
4 Ibid., p. 296.
5 IV, 1217 sqq.

gen van zyn stift met de naburige gestichten en met Rome kunnen hem den mond ook geopend hebben. ‘In dezen tyd had zich reeds herhaelde malen onder wereldlyken en geestelyken een aenhang tegen den pauselyken stoel gevormd, die zich soms met koningen verbond, soms geheel zelfstandig optrad. De dichter was geen goddelooze spotter, maer een man die vrome geestelyken eerbiedigde, zoo als blykt uit zyne lofspraek op Walther (abt van Egmond) en op Boudewyn (van Lisborn), wier vriend en vertrouwde hy voorgeeft te zyn. Zulks getuigt almede van zynen geestelyken stand. En houdt men hem voor Benedictyner naer den ouden regel (de abten, welke hy pryst, zyn Benedictyners), wien de magtig toenemende nieuwigheid der Cisterniënsers aenstootelyk was, zoo wordt zyne hevigheid tegen derzelver hoofd, den heiligen Bernardus, en den kruistogt, door dezen gepredikt, veel meer begrypelyk.’ Wanneer men ook in de hoofdpunten van zyne meer algemeene satyre met den dichter overeenstemt, wanneer men zyne al te groote wrangheid, en den tyd waerin hy leefde, wil ten goede houden, wanneer men zyne persoonlyke hekelingen en loftuitingen van alle ingevingen der partyzucht vryspreekt, dan nog blyft er by hem een leelyk karakter doorstralen. Zyn spot is dikwyls schaemteloos, zoo als die zelfs in de middeleeuwen maer zelden wordt aengetroffen; de scherts met de heiligen moge voor *populair* doorgaen, en ook de aenvallen tegen de kruistogten niet kwalyk aengewend zyn; de ironie toch gaet wat te ver, by voorbeeld wanneer de apostelen voor onnoozel uitgekreten worden om dat zy de grondstellingen eener ydele preek (p. 190) niet deelden; nergens heerscht maet of verschooning; in het afmalen van obscene dingen gaet hy, indien mogelyk, nog verder dan de fransche dichters, en schynt vuilaerdige geestigheden te bemin-

nen. Ik weet niet of het niet nog een trap dieper afzinkt, dat hier alle treken, die door den wolf en den vos begaen worden, uit vraetzucht voortspruiten. (Geheel anders zyn de dryfveeren in den Nederlandschen Reinaert). Men zou schier gelooven dat er in zyne welsprekendheid eene kwaedaerdige vreugde doorschynt wanneer het er op aen komt Isegrim te plagen en te stroopen. Indien scolastieke wysbegeerte, bekendheid met oude dichters, dragelyk latyn, enkele beschryvingen, enz. den dichter maken, dan mag men den vervaerdiger van Reinardus pryzen. Maer dat eindeloos wydluftig gezwets, dat rondtasten naer volzinnen, die zinspreuken en tegenstellingen, die *sofistiek,* dat woordspelen, die zoutelooze schyngeestigheid, dat herhalen en uitweiden, die bestendige vernietiging van elke goede gedachte door het eeuwige item der verandering, die langwylig uitgerekte redevoeringen, welke als tusschen twaelf ure en middag komen, en iederen voortgang der handeling verhinderen, die regtstreeksche ironie, welke gedurig, tot vermoeyens toe, de ondeugd pryst en verheft, dat alles willen bemagtigen door den ongehoordsten woordstroom over minbeduidende daedzaken, zich met dezelve vergenoegende en het overige over het hoofd ziende, dit is meer dan men zelfs van eenen tydgenoot, van eenen vlaemschen geestelyken, zyne gezonde vyf zinnen bezittende, zoude kunnen verwachten, gezwegen van eenen tydgenoot des uitgevers. Met regt heeft Mone, by de uitgave van den Reinardus, eene oudere bron vermoedt, die meer vertellend en minder welsprekend van aerd moet geweest zyn dan dit werk der XIIe eeuw. Zy vloeyt blykbaer in *Isengrimus*. Geschiedkundige toespelingen op vroegere gebeurtenissen deden zich daerby op, en Mone heeft met den Reinardus het vermoeden vernieuwd, door

Eccard[1] voorlang over de historische betrekkingen der Vossen-Sage uitgedrukt. Deze geschiedkundige beduidenis heeft by J. Grimm en Raynouard wederspraek, by ettelyke duitschers daerentegen, als by Willems en anderen, byval ontmoet. Toespelingen op historische persoonen en gebeurtenissen zyn in de Dieren-Sage altoos als waerschynlyk aengenomen geweest. In de geschiedenisbeschryving echter, waerby het zekere en gewisse gezocht wordt, is het gewaegd bepaelde zinspelingen te onderstellen, voor aleer er beslissende getuigenissen zyn. Doch de waerheidsliefde dwingt my in te stemmen dat ik de historische beduiding van de kern onzer Vossen-Sage genegener geworden ben, sedert ik de beteekenis der allegorie in de poezyën van alle ruwe volkeren nader heb leeren kennen, en in het vernieuwde historische volkslied der XIVe en XVe ja zelfs der XVIIe eeuw de doorgaens beslissende neiging bemerkt heb om geschiedkundige betrekkingen en persoonen in Dieren-allegorien te verkleeden; waerby nog het voorbeeld der Ecbasis komt, die de tropologie uitdrukkelyk bewyst.

Reeds in de XIIe eeuw was er eene hoogduitsche bearbeiding van Reinaert den Vos door Hendrik den Glicheser[2] bekend, die wy slechts (gelyk zoo veel anders) door eene omwerking der XIIIe eeuw kennen, welke uit het Koloczaer Codex[3] reeds vroeger verscheen, en nu, na eene vergelyking met het Heidelbergsche handschrift, door Grimm weder uitgegeven is, die het beproefde,

1 Francia Or. 1729, 2, 781 sq. 797-800. Over Mones tegenwerpingen tegen Grimm, Raynouard en eenige plaetsen onzer eerste uitgave, zie zyn *Anzeiger,* VI, 28.
2 Thans noemt J. Grimm hem een Elsasser.
3 Koloezaer Codex Altd. Ged. Pesth, 1817.

met algemeen behoud van den toon der omwerking, enkele plaetsen des ouden schryvers te herstellen. Deze oudere dichter had weder eene fransche bron voor zich, want ook in Frankryk waren de vertellingen van den vos en den wolf[1] 'reeds in den aenvang der XII[e] eeuw zoo verspreid, dat men eenen mensch van een norsch aenzien spotsgewys den naem van Isengrim toekende, en iedereen de zinspeling vatten kon.' De duitsche Reinhart Fuchs behelst ook, buiten het verhael der oorzaek van de ziekte des leeuws en zyne vergiftiging, niets wat niet reeds in den franschen *Renart* ergens weder verschynt, en dewyl het er ons niet op aenkomt de enkele verscheidenheden in toon en geest van den *Renart* en *Reinhart* uitdrukkelyk te bewyzen, zoo durven wy zeggen dat het hoogduitsche gedicht, by schynbaer grootere tuchtigheid, naïveteit en onberispelykheid, en by meerdere kortheid, in het algemeen den styl van de fransche *branches* houdt, en met den *Renart* op éénen rang kan worden gesteld.

Gelyk de kleine legenden of *Contes dévots,* zoo komen weder deze duitsche Reinhart en de fransche *branches* des Renarts met de *fabliaux* en boerden in aenraking. Wy willen niet dan met algemeene wenken by deze soort verwylen, die eerst in deburgerlyke tyden der hervorming hare verspreiding en beoefening onder ons vond. Eerst in de XIIIe eeuw schynen dergelyke stukken overvloedig in Duitschland geschreven te zyn; veel (ofschoon in vergelyking van den rykdom der franschen slechts weinig) bestaet daervan in handschriften, en in den Koloczaer Codex, in de Müllersche verzameling, in Lassberg's *Liedersaal,* in de *Altdeutsche Wälder,* in Bragur en elders is toereikende stof van dezen aerd gedrukt gewor-

1 Zie Raynouard, in het *Journal des Savants,* 1826, p. 339, en Grimm, cap. 10.

den. Deze kleine stukken zyn van den verschillendsten inhoud: het zyn *tensons* (woordenstryden over liefdehandel tusschen twee of meer dichters), allegorien, beknopte novellen of romansonderwerpen, sophistische geschilstukken, trekken van eenvoudigheid, sluwheid, schalkheid en bedrog, sprookjes, liefdegevallen, dikwyls zedelyk aengewend als regels en satyren (in niets zyn zy moedwilliger dan wanneer 't het huwelyk betreft, in niets schelmachtiger dan wanneer het monniken en nonnen geldt, in niets vindingryker dan in obsceniteiten, schoon de kunst om deze regt behagelyk te schetsen ook in Duitschland in Johan von Briberg, Diederik von der Glezze en in menige naemlooze stukken mededingers gevonden hebbe). Gaerne ontsluieren zy de keerzyde der wereld; het nederige burgerlyke leven behandelen zy veel liever dan de hoogere sferen; zelden treedt de Ridderwereld er in op; men blyft in het vaderland, in stad en dorp, in klooster en huis, onder menschen van ons vleesch en bloed; alle engere betrekkingen, alle huiselyke zaken worden er in blootgelegd. Nevens de ontaerding der Ridderromans treffen wy hier ook gezonde waerneming der wezenlyke wereld aen. De verdienste van heldere vertelling en levendige voorstelling deelen deze kleinere gedichten met den Reinhart van Glicheser en de fransche *fabliaux* van den *Renart*.

Grimm schynt van den franschen *Renart* een gunstiger dunk te hebben opgevat dan my billyk voorkomt. De verspreiding van denzelven in Frankryk, de uitbreiding, welke de Dieren-Sage aldaer bekwam, is daer allezins belangryker dan ergens elders; de Duitsche en Nederlandsche omwerkingen zien op fransche bronwellen, die thans zelfs niet meer bestaen, en buiten de 42,000 versen, die de door Meon uitgegevene *Roman du Renart* behelst, heeft de ongedrukte vuilaerdige *Renart con-*

trefait uit de XIVe eeuw, in twee handschriften nog voorhanden, een gelyken omvang. Zulk een overvloed heeft zeker niemand tegen te stellen, ofschoon het, wat den overvloed betreft, billyk schynt de bloote navolgingen der latere eeuwen niet mede te tellen. Doch, willen wy alles omvatten wat in Frankryk en in de Duitsche landen uit de verspreiding der sage, hare werking en de vreugde die het volk er uit genoot, te besluiten is, zoo moeten wy in rekening brengen dat in Frankryk alle oude dichtstukken veel beter by elkander bleven, en er daer op verre na zoo veel niet verloren ging dan in Duitschland, waer de dichtoefening eene grooter en gevoeliger afbreuk leed dan elders; dat verder de franschen den Renart geheel vergaten, terwyl in Duitschland het nedersaksich Reineke eene verspreiding ten deel werd welke bewyst dat Duitschlands groote belangen eerst later dan die van Frankryk opdaegden, en dat het zich, zoo als in 't karakter der oorspronkelyke natien ligt, tot eene enkele, maer voortreffelyke, bewerking beperkte, die over het algemeen den ganschen kring afsloot, terwyl de Franschen oppervlakkig en vlugtig, eeuwig naer het nieuwe trachtteden, van 't een tot 't ander fladderden, zoutelooze herhalingen en platte varianten schiepen, en alzoo noch een vast Epos, noch de voleindiging eens romans bereikten. Zoo karakteristiek is deze wyze van beschouwing der Franschen, dat zy ook by de uitgave van Meon zich ontwaren liet, die onze duitsche beoordeelaers zou hebben afgeschrikt: uit twaelf handschriften heeft hy zyne 32 *Branches* verzameld, en hun een willekeurige orde gegeven, op dat een enkele draed de onderscheidene twygen mogt verbinden, welke uit gansch verschillende tyden, van zeer uiteenloopenden smaek en waerde zyn. Maer, wat was er aen oordeelkundige behandeling en historisch gevolg gelegen als de lezing

maer gemakkelyk gemaekt was? Inmiddels heeft ook dit alles niet veel om het lyf; want nergens vormde zich de Renart tot een episch aenéengesloten geheel, gelyk dit zelfs eenigermate het geval is met den duitschen Reinhart (hoe onvolmaekt hy moge zyn), behalve iets in den twintigsten tak by Meon, waer een vervolger van Pierre De St-Cloot, dien men voor den oudsten en hoofdbewerker van den Renart houdt, nagenoeg den inhoud van Reinaert, ofschoon met allerlei slechte afwykingen, verhaelt[1]. Ook deze dichter had almede eene oudere bron[2] voor zich, welke, indien zy bewaerd gebleven ware, ons welligt zou leeren dat ze ten haren tyde uit het nederlandsch was overgenomen[3]. Doch, zoo als gezegd is, ook deze betere *branche* draegt het karakter der *fabliaux,* even als al de andere in de drie eerste boekdeelen van Meon. Wanner Grimm[4] denkt dat de noordfransche gedichten de mildste aders der Dieren-Sage zyn, mag dit in zekeren zin worden toegegeven, doch noemt hy ze hare zuiverste bronwel, dan gaet hy te ver. Den

1 Hy begint te regt met deze woorden, vers 9649:

> Perroz, qui son engin et s'art
> Mist en vers fere de Renart
> Et d'Isengrin son chier confrère,
> *Lessa le miez* de sa matere,
> Quant il entr'oblia les plez
> Et le jugement qui fu fez
> En la cort Noble le lion.

2 Vers 9659. Ce dist l'estoire, es *premiers vers,* que jà estoit passez yvers, et l'aube-espine florissait, etc.

3 Willems in zynen *Reinaert de Vos,* Gent 1836, heeft doen opmerken dat het woord *Willecome,* op eene plaets van het fransche stuk staende, waer het ook in den Reinaert voorkomt, de ontleening uit den nederlandschen tekst bewyst.

4 III, bladz. CXVI.

buitendien ouderen Reinaert zou men immer de zuiverste bronwel moeten noemen; daerin heerscht onbezoedeld het echte en blykbare nationale; deze reinheid moge ook, na de verplanting der Sage, op den Gallischen bodem lang bewaerd gebleven zyn, enkele, voorzeker echte Duitsche dierensprookjes zyn zichtbaer in de nog behoudene *Branches* bewaerd; zy zyn daer echter niet alleen met het stof van Esopische of Avienische fabelen overladen, nemende dikwyls eene leerzame wending aen, maer vertoonen zich nog veel meer in de maniere der *fabliaux* en *contes*. Zy konden almede volgens hun innig wezen, toon en kleur, tot de boerden gerekend worden. Wy deden hiervoren opmerken dat eene openbare tegenkanting tegen de ideäliteit en de voorregten des ridderlevens, en tegen de hoogere standen in 't algemeen, zich van zelf in dit volkmatig Dieren-Epos moest veropenbaren, en daeraen moge het wel toe te schryven zyn dat men het in geene der hoofsche dichters vermeld vindt, ten ware by Thomasin, die met de hoofsche avonturen niet veel opheeft. Het is dus zeer natuerlyk dat het ontstaen dezer gedichten naer het nyverige burgerlyke Nederland verwyst, dewyl hun zuiverste toestand (in den Reinaert) nog vóór den bloey der Ridder-Poëzy (in de XIIe eeuw) invalt; - dat men ze in Duitschland gedurende de ridderdichtoefening verwaerloosde, en dat ze in Frankryk hoofdzakelyk eerst na den uitbloey der ridderlyke poëzy, in den toon der boertige grap, behandeld zyn. Zoo stond ook het fabliau, even als de gansche schat der kleinere vertellingen, overal in de middeleeuwen tegenover het ridderlyke leven en deszelfs gemaekte en styve houding. Hier is echter niets opzettelyks; vermits de tegenstelling louter esthetisch blyft. Wat namelyk omkleede tael en daerstelling, uitwerking en levendige bevatting betreft, zoo staet allerwege datgene wat in

genoemde klasse valt zoo verre boven het hoofsche epos, als de onderwerpen, welke deze tak der lagere kunst zich verkoos, en de wyze waerop men ze afschilderde, de natuer en de wezenlykheid nader kwamen. Die voortreffelykheid deelt de Renart, ten minste in enkele, waerschynlyk uit oudere tyden afstammende takken (want de oudste die wy hebben zyn omgewerkt en uit de XIIIe eeuw) met de *fabliaux,* dewyl de franschen hier en daer eene erkende snedigheid in het behandelen der heldere, ligte, vrye en wufte vertelling, hebben bewaerd, waertegen Reinaert en Reineke, zoo zy daermede willen wedyveren, andere verdiensten moeten doen gelden. Gevolgelyk kan men beweeren dat ook in deze gedichten, met de duitsche Ridder-Epen vergeleken, eene gelykmatige kunst heerscht; en ook hier blyft de voorgemelde Esthetische tegenstelling als eene eigenschap van het Dieren-Epos zichtbaer. Over het algemeen vinden wy in iederen tak dezer dichtsoort, in welke tael hy ook behandeld zy, tegenover den grootschen styl der kunst in het Ridder-Epos, de kleine, nauwgezette, uitvoerige manier der Nederlanders; tegen het algemeenste, uitgebreidste en onbepaeldste tooneel, op hetwelk men vaste zitplaetsen verwachten zoude, staet hier, waer men alle onbepaeldheid moest laten gelden, dikwyls de meest ingeslotene localiteit, de engste schouwplaets; tegen veel beduidende namen geheel afgezonderde persoonlykheden; tegen de laffe afgesleten karakters van gindsche helden de scherpgeteekende dier-persoonaedjen (namelyk daer waer, gelyk de middeleeuwen het in ontelbare spreekwoorden en zinspreuken uitdrukten, het dier, even als de gezamelyke natuer in tegenstelling van den wankelenden mensch, getrouw blyft aen zyne oorspronkelyke bestemming); het prachtvolle voorkomen der Ridderwereld tegenover de alledaegsche gemeenheid; in de plaets der

hooge treurspel-laers, de lage blyspelbroos; hier het genoegelykste welbehagen, ginds het droomerig verlangen; terwyl daer alles wonder en verrassing is, vloeyt hier alles in de effenste gewoonlykheid voort; hoe meer edelmoed en zelfopoffering daer, des te meer ondeugendheid en zelfroem hier; hoe hooger daer het denkbeeld der kruistogten gestegen was, des te onbeschaemder en afschuwender bespot men het hier[1]; daer kent men de algemeene behoeften niet, hier wendt zich alles om dezelve rond; daer is de liefde luchtig en kiesch, hier is zy beestachtige ontucht, en als of zich alles wilde vereenigen tegen het dikwyls zoo moeyelyke stamelen der goede ridderlyke poëten, vindt men hier eene ontbondene tong, kracht van daerstelling, bekoorlyke ligtheid, terwyl daer, meermalen uit hoofde der lange wydluftige stoffe, de frischheid verdwynt, de tael hort, het rym zich verlamt, of gapingen aenvult; en in Duitschland, waer het tegenovergestelde zich het volkomenst zou voordoen, moest zich als steun van het geheele gebouw eene overzetting of bearbeiding in eenen tongval doen gelden, die als eene verderafgelegene byzonderheid tegen de algemeenheid der hoogere dichtkunst te voorschyn treedt, een tongval die, hoe weinig hy zich anderzins hebbe voorgedaen, zoo geheel voor dien aerd van dichtoefening geschapen scheen, dat men de latere omwerkingen, zelfs die van Göthe, daermede vergelykend, niets waerach-tiger zeggen kan, dan hetgeen Lauremberg vóór jaren reeds gezegd heeft[2].

De fransche Renart nu, munt, even als de fransche

1 Twintigste *Branche;* vers 11250 sqq.

2
Man hefft sich twar thomartert dat bock tho bringen
In hochdütsche Spraek, men ydt wil gantz nicht klingen.
Idt klappet yegen dat Original tho recken,
Als wenn man placht ein Stücke vul holt tho brecken,
Edder schmitt einen olden Pot gigen de Wand;
Dat maket, dewyl yuw ys unbekand
De natürlicke Eigenschop der sülven Rede
Welcke de angebahrne Zierlichkeit bringt mede, enz.

fabliaux in het algemeen, in de kunst van heldere voordragt, vergeleken met de drooge ridderlyke epen der Trouveres, nog meer uit dan het gelyksoortige in vergelyking van het gelyksoortige in Duitschland; zy overtreffen het grootere epos als de Gellertsche en dergelyke vertellingen en fabels de gedichten van *Schönaich,* en staen tot de reine Dieren-Sage in dezelfde verhouding als Lafontaine en zyne navolgers tot de reine Esopische of Lessingsche fabelen. Of dit nu den aerd dezer dichtsoorten eigen is, laet zich zeer ligt van zelf begrypen: er bevinden zich in den franschen Renart duizend trekken, welke, wanneer men aen Reinaert of Reineke gewoon is, zoo aenstootelyk voorkomen als Lafontaine, wanneer men de Esopische fabel kent. Wy willen dit in 't kort aentoonen. In de esopische fabel, by welke de vertelling, zoo als Lessing voortreffelyk betoogd heeft, zoo weinig doel is dat zy iedere verhaelde gebeurtenis, zoodra de zedeleer duidelyk voorkomt, afbreekt, zonder het slot er by te voegen, kon alles dienen wat slechts het oogmerk moest doen bereiken, dieren, potten, planten, menschen, goden, alles kon in de schoonste gelykheid met elkander in gesprek treden; zelfs de menschelyke inzichten mogt de dichter aen de dieren leenen, zoo veel hy maer kon. Het Dieren-Epos, dat, reeds stoffelyk in zyn onderwerp, den dichter eene geheel andere dan onze wereld aen de hand gaf, maekte het noodzakelyk dat de dichter dit vreemde geslacht in zyne handelingen, in zyne verstandelyke en zedelyke bedryvigheid, tot de werkelyk menschelyke wereld nader bragt, en hoe nader

hy daerby de gemeene waerheid trof, des te beter was het. Geen dichter, die zulk eene op bloote inbeelding berustende wereld wil verlichaemlyken, kan anders handelen. Het zy hy van den olymp, van den christelyken hemel, van Petrus of van Mephistopheles zingt, hy zal de menschheid in de toestanden en karakters overbrengen; door contrast zal daeruit altoos iets luimigs ontstaen; maer het schynt dat dit luimige alleen den Olymp van Homerus en den Mephistopheles van Göthe verdraeglyk maekt. Ook hier vertoont zich weder de natuerlyke tegenstelling, waerin de Dieren-Poëzy met ieder andere staet: gemeenlyk gaet de dichter, na gelang der stoffe, van de wezenlykheid uit, en poogt zyn poëtische wereld te scheppen, terwyl hy de handelingen en het zedelyk bedryf zyner karakters van ons gewoone leven verwydert. Hier had het omgekeerde plaets, hier zou ik dus de beide noodwendige vereischten der Dieren-Sage zoeken, daerin bestaende dat zy langs den eenen kant de Dieren-Wereld *in al hare uiterlyke betrekkingen* naer waerheid afmaelt, en haer slechts menschelyke *hebbelykheden* leent (ik verkieze de onbepaeldste uitdrukking) om ons hare innige werking te verklaren, en slechts waer dit laetste doel, hier of daer, een uitstap uit de werkelyke uitwendige toestanden vereischt, slechts daer mag men toegeven dat het standgrype, vooral om dat op die wyze, wanneer zulks met voorzorg geschiedt, eene styging der luimige uitwerking wordt te weeg gebragt, die hier, wel is waer, niet opzettelyk moet worden gezocht, maer ook niet geheel dient vermeden te worden, dewyl de geheele grondkleur van het Dieren-Epos ironisch is. Het is der ironische schildering eigen eene gelykmatige helderheid voor te brengen, die echter altoos aen ernst grenst, en liever tot satyrische drift of diepe gedachten, dan tot ydele ligtzinnigheid of oppervlakkige en dwaze

spoterny overslaet. Tot het eerste wordt zy gedeeltelyk in den Renardus, gedeeltelyk in het Reineke gedwongen, tot het laetste in den Renart, op weg en straet; Reinaert's eerste deel staet daer tusschen in. Wanneer even by den aenvang des franschen romans het ongeloof opgewekt en op de dwaesheid der aenneming eener vernuftige Dierenwereld als met den vinger gewezen wordt, terwyl men naer Balaâms ezel verwyst en zich schertsenderwyze op het gezag van zekere boeken beroept; wanneer aen de karakters der dieren eene zedelyke beduidenis gegeven wordt, in den wolf en den vos de gierigheid en ontrouw verpersoonlykt opgevoerd worden, zoo verdwynt dadelyk alle indruk, en de strekking naer zedeleer ten slotte van Reineke is daertegen zoo weinig hinderlyk, dat menigeen daerin vooreerst eene bevrediging vinden zou. Hier gaet de dichter geheel buiten zyn onderwerp, deelt ons zyne eigene wysheid mede, en vernietigt alzoo het belang dat wy in het Epos stellen. Hy tracht ons, even als de latyner, door sofistische redenen, door zyne fyne vertelkunst, door het afmalen van obscene gesteltenissen, door uitvinding en aenleg van kuiperyen, belang in te boezemen, en het is reeds zeldzamer dat de dikwyls bekoorlyke, beschouwbare, levendige vertelling, den gelykmatigen grondtrek van het oolyke behoudt, dat hier het meest doorschynt, zeer verschillend van het nederlandsche en saksische gedicht. Wanneer de dieren hier met menschen verkeeren, menschen bedriegen, zoowel als huns gelyken, ja menschen mishandelen, zoo vinden wy daerin een misbruik, en eene kwetsing van het hoofdvereischte, die doorgaens een volslagen misverstand der sage verraedt, en uit de zucht ontsproot om iets nieuws en ongehoords te zeggen. Dat rondtasten naer nietsbeduidende wydluftigheid, in de vertelling, is hier zoo onverdragelyk als de gemaekte geestigheden in de latynsche

gedichten; zoo is het ook gelegen met die eindelooze redevoeringen, welke de vlugste handelingen onderbreken, opschorten en verhinderen, en deze kwade eigenschap doet zich uitdrukkelyk voor[1]. Het moet wyders alle grondregels kwetsen, wanneer hier langs den eenen kant, zondere eenige aenleiding, de dieren met rottingen, in menschelyk gewaed, met menschelyke wapenen, met paerd en sporen, opgevoerd worden, meest zonder dat men anders dan figuerlyk er van spreken wil, en langs de andere zyde ziet men ze weder in alle hunne fynste dierlyke eigenschappen verschynen: de haen zingende met een gesloten oog, met een uitgebreiden vleugel, waerop hy den voet zet; de kat met haren staert spelende en om zich zelve drayende, of dergelyken. Het is moeyelyk en valt buiten myn bestek, wetten te geven en grenzen te trekken tusschen het belachelyke en smaeklooze, tusschen het gemeene dat de Dieren-Sage afmaelt, en het nutteloos ondeugende waertoe zy hier overslaet; nogtans vraeg ik: is niet de zevende *branche,* waer de kat twee priesters, welke haer willen vangen, naer huis zendt, zoo laf als men, ooyt iets lezen kan? Is in de negende het verzwelgen der hostien door den vos, en de kerkdiefte, met andere begeleidende omstandigheden, niet zoo nutteloos beuzelachtig als 't mogelyk is? Is de veertiende, wier titel men ten huidigen dage niet eens in het oude fransch kan bezigen, even als zoo menige fransche fabliaux, in hare naekte vuilaerdigheid waerd dat er zoo veel kunst van voordragt aen verspild zy, even als in de een-en-twintigste en zeven-en-twin-

1 Vers 5468. - Voir dist li vilain, ce me semble, qui dist qu'entre bouche et caillier avient sovent grand encombrier: or en sui bien certain et fiz, Sages fu Catons et remiz, qui enseigna son filz petit, qu'à son mengier parlast petit, mès ne l'ai pas bien retenu, bien voi que mal m'est avenu, de trop parler à ceste foitz.

tigste? Is in de twintigste *branche* de ontheiliging der bedevaertsteekenen noodzakelyk om het misbruik der bedevaerten te hekelen? Bestaet er ergens een voorbeeld waer de overdragt van uiterlyk menschelyke betrekkingen naer de dierenwereld, zoo belachelyk verschynt als in dien zelfden tak, by de belegering van Maupertuis? Is de opeenstapeling van kinderachtige uitvindingen, vernieuwingen en uitbreidingen ergens duidelyker en walgelyker dan op het einde van hetzelfde gedicht, of wel in de hier vry algemeene neiging, om den vos door allerlei dieren te laten belagen en bedriegen? Kortom, byna overal ziet men dat deze dichtoefeningen der franschen niets dan een zouteloos gesnap ten doel hebben, en in het algemeen staen zy ook met het nederlandsche en nedersaksische epos in geen andere verhouding dan gelyk eene reeks van fabliaux, van een schoon uiterlyk voorkomen, te vergelyken zyn met een episch gedicht, dat zamenhangend en steeds op het innigst van den zelfden geest bezield, in staet is den reinsten en diepsten duerzamen indruk te maken, als trachtende dit laetste één algeheelen indruk voort te brengen, zoo als ieder gedicht doen moet, dat niet bloot op verstrooying of vlugtige uitspanning uitziet. Geen wonder dan, dat, op *dezen grond,* in de XIIIe en XIVe eeuw niets kon gesticht worden (om van het niet onverdienstelyke stuk *Couronnement Renart* van *Marie de France* te zwygen) dan een *Renart le nouvel* van Jacquemars Gielée (omtrent 1290), die reeds dierenoorlogen behandelt, en tot een veld overslaet, dat weder aen eenen geheel anderen aerd van dier-vertelling grenst, vervolgens een *Renart li contrefet* (omstreeks het midden der XIVe eeuw voleindigd) die nog armzaliger moet zyn dan het armzaligste dat ooyt gedruktis, indien men naer de uittreksels by Legrand d'Aussy mag oordeelen.

Hoe geheel anders daerentegen is het met den nederlandschen Reinaert gelegen! Op den vlaemschen bodem, waer de Dieren-Sage onder de handen der latynsche dichters eene vaste epische ronding bekwam, ontstond, zoo het schynt, geen andere vorm. Het eerste en oudste deel des gedichts houdt de laetste uitgever, Willems, voor een werk der XIIe eeuw, dewyl het hem niet waerschynlyk voorkomt dat de vermelding van eenen pastor met vrouw en kind later nog mogelyk zou geweest zyn, en daer het tooneel in Vlaenderen en (eens) in Vermandois geplaetst zynde, op de vereeniging der beide landen (1263-86) schynt te duiden. Dit deel, dat hy met vers 3394 sluit, waer eene nieuwe figuer ingevoerd en een overgang tot het latere vervolg gezocht wordt, houdt hy, gelyk wy reeds in onzen eersten druk genegen waren te doen, voor oorspronkelyk vlaemsch. En dit werk heeft zulk een vasten zamenhang, geeft eene zoo volkomene bevrediging, bezit eene zoo beslissende, by iedere herhaelde lezing steeds duidelyker voortredende waerde, put de hoofdgedachten der gezamelyke dier-gedichten zoodanig uit, dat een niet onvernuftig navolger iets later slechts op het denkbeeld kon komen om dit oorspronkelyk gedicht in een vervolg meer te herhalen dan uit te breiden. De stoffe van dit vervolg nam de nadichter uit het fransch, want in de XIIIe eeuw had de romanische dichtsoort reeds de inlandsche overvleugeld. Zyn werk, waerin het oudere deel werd omgewerkt, is de tekst van het door den uitgever dus genoemde Hollandsche handschrift[1]; en de omwerker, die zich Willem noemt, vermoedt hy te zyn Willem Utenhove, een geestelyke van Aerdenburg in

1 Kort na het verschynen van het eerste deel des *Reinaerts* hoorde Willems dat er in Londen een handschrift van het geheele verkrygbaer was, en het staetsbestuer kocht het voor de Bourgondische boekzael te Brussel aen. De tekst van dit handschrift is verschillig met den tekst van Gräter en Grimm, en is eene jongere onwerking. Willems liet in zyne uitgave Grimms afdruk als grondtekst bestaen, en gaf de veranderingen op.

Vlaenderen[1]. Van toen af werd dit vereenigde werk, dat men, volgens Grimm's opmerking, spoedig aenzag als uit ééne pen gevloeyd, vooreerst in proza veranderd, ‘die grooten byval verwierf, en hare bron, de oude gedichten, in het kort geheel deed vergeten; - die zich zeer getrouw aen de woorden der dichters hield en overal eene menigte van hunne rymen liet bestaen.’ Even zoo nauwkeurig hield zich weder aen deze proza eene engelsche vertaling, die reeds twee jaren, na dat den Reinaert in 1479 te Gouda by Gheraert Leeu voor de eerste mael gedrukt was, verscheen. De uit beide voortgesprotene hollandsche en engelsche volksboeken zyn verkort en omgesteld. Wyders schynt zich iedere bearbeiding tamelyk getrouw aen haer voorbeeld te hebben aengesloten. Wat was hier toch te veranderen of te verbeteren, en welke roem met verandering en verbetering in te oogsten? Zoo ontstond uit den vlaemschen Reinaert het nedersaksisch Reineke, een boek welks raedselachtige

1 De vermelding van het byna onbekende Hoekenbroeck (v. 6904) in de nabyheid van Aerdenburg laet aen geenen anderen denken. Willems wordt als opsteller van eenen Madoc in de eerste versen genoemd. Maerlant kende dit gedicht, hetwelk hy op het einde van zynen rymbybel noemt: *Want dit is niet Madocs droem no Reinaerts no Artus boerden*. Mone duidde het op Malagys. Daerentegen zegt Willems, blz. XXXIII; ‘Of men hier niet zou mogen denken aen de zonderlinge lotgevallen van Madoc, zoon van Owen Guynedd, prins van Wallis, die omtrent den jare 1170 America ontdekte (Michaud, bibl. univ. XXVI, p. 95)? Hy toch vertelde wonderlyke dingen van eene andere wereld; maer zyn verhael werd niet geloofd, en welligt was het om deze reden, dat Maerlant er van spreekt als van droomeryen.’

oorsprong vroeger zoo vele pennen in beweging heeft gebragt, en thans nog by Grimm, in zyn achtste hoofdstuk, aenleiding heeft gegeven tot het opnemen der navorschingen naer welke de nieuwe uitgever van Reineke verwees, en het my ook zal toegelaten zyn te verwyzen. Dit gedicht is onmiddelyk uit de nederlandsche gedichten gesproten, niet uit de proza, terwyl zeer dikwys de gelykluidende rymen behouden zyn. De toevoegsels, uitlatingen en verdere verscheidenheden zyn, wat de stof aengaet, nauwelyks te rekenen. Deze nedersaksische overzetting werd, zoo als reeds gezegd is, de steunpilaer van het geheel. In Duitschland beleefde zy tot den huidigen dag eene menigte van herdrukken; sedert de laetste tien jaren is de bovenaengehaelde van Hoffmann von Fallersleben de derde; hoogduitsche vertalingen en daeruit voortgevloeyde latynsche vertolkingen wedyverden lang met elkander, hoezeer het gedicht er by verloor. Indien zich nog iemand veroorloofde, zich van den grondtekst nog verder te verwyderen, zoo zou de vermetele onderneming zich van zelve wreken. Uit het platduitsch ging Reineke over tot het deensch, uit het deensch in het zweedsch, uit zweedsche versen in proza, en er schynt zelfs eene yslandsche vertaling van te bestaen. In het oneindige vermenigvuldigde zich dit uit eene vlaemsche pen voortgesproten gedicht! De kloekgeestigste poëtische schepper van onzen tyd (Göthe) heeft het zyner zangster niet onwaerdig geacht Reineke in nieuw-hoogduitsche tael en in klassischen vorm te kleeden, en waegde het niet zich slechts op eene schrede van hem te verwyderen. By deze door alle eeuwen door allen smaek van tyd en landaerd voortdurende innerlyke verdienste moet de fransche Renart, volgens zynen aerd, verdwynen, dewyl hy niet eens in den smaek zyner landgenooten de latere kwynende naboot-

singen heeft kunnen verdringen. Nevens de indrukmakende en veel omvattende verbreiding van dit werk, in tallooze uitgaven, nevens zyne iedere verandering trotserende kracht, kunnen de honderd duizend versen des franschen Romans in geene aenmerking komen.

Maer welk een werk is ook de Renart in vergelyking met Reinaert! By den laetsten is de dierenwereld wezenlyk een poëtisch afgeslotene wereld, waermede zich vooral geene dier-fabelen vermengen. Overal waer dit in de fransche takken, in het Vervolg van Willem, of waer ook elders, geschied is, is de innerlyke gang verstoord; want zulke dingen zyn al te zeer verenkelvoudend en bezitten te weinig epischen aenleg om zonder dwang te worden ingelascht; daerby verwekten zy in den dichter, die ze opnam, een zucht tot *moraliseren* en *allegoriseren*. Niets van dien aerd vindt men in het vlaemsche gedicht. Het is het echte Dieren-Sprookje, namelyk *dat,* hetwelk, in zyne *rhapsodische* gesteldheid, door zichzelven naer voltooying en uitbreiding streefde. Terwyl de dichter den kring der uiterlyke toestanden van de dieren streng volhoudt, brengt hy geene menschen in het spel, dan waer deze, natuerlyker wyze, hunne vyanden, de roofdieren, vervolgen: zy spelen, als halfraedselachtige wezens, slechts in het verschiet mede, en men denkt er niet aen dat zy mede op den voorgrond zouden treden, of zich met de beesten onderhouden, met hen onderhandelingen aenknoopen of dergelyken, zoo als in den Renart geschiedt, en slechts dan in het latynsche gedicht voorkomt wanneer de satyre zich op de monniken spitst. De takt des oudsten dichters heeft, niet in betrekking tot de verbanning der fabel, maer opzichtelyk dit laetste punt, zynen navolger of voortzetter Willem beslissender wyze aengezet. Nog schynt my deze zuivering van den grond op verre na niet de voortreffelykste zyde des ge-

dichts of de grootste verdienste van den schryver. Voor de fabel en parabel merkten wy op dat geene waerschynlykheid ja zelfs geen graed van waerschynlykheid wordt gevorderd, wanneer men aen de dieren deugden en inzichten toevoegt. De hoogste wysheidsspreuken, de uit het onderwerp getrokkene zedeleer mogen daer den dieren zelven in den mond worden gelegd. Het schaep mag zich vol christelyke zelfverloochening ten offer aenbieden. In eene handelende wereld kan dit niet geschieden; hier zonderen zich de wetten der epische samenhangende vertelling van het leerdicht eens dichters af, dat uit brokstukken byeen is gebragt. Hier wordt ook overal, waer het de handeling zelve betreft, de regte maet gehouden, zoo als wy zagen. De dieren uit den lagen kring, waerin zy streven, te willen doen treden, viel geenen dichter in; zelfs de franschen en latynen hebben geen hunner schepselen edeler handelingen of hoogere beweegredenen toegekend. Wat het intellectuele betreft, dat is wat anders. Hoe zou men ook van eenen verteller van *contes* en *fabliaux* kunnen vorderen dat hy den hem zoo dierbaren geest, dien hy bezit, niet zou ten toon spreiden? Hoe kan men billykerwyze verlangen dat hy zyne dieren niet iedere gedachte zou laten uitspreken, door zyne eigene hersenen voortgebragt? of hoe zou een sierlyk latyn schryvende monnik, den geest der Dieren-Sage ten gevalle, zyne schoonste woordspelingen weglaten, om wier uitstorting het hem misschien eenig en alléén te doen was? Nu liggen die voortbrengsels daer, en werden vroeg vergeten, want dit lag in de voortbrengsels zelven, die geen beter lot verdienden. Het is over het algemeen eene gemakkelyke zaek, over verloren schatten der letterkunde te klagen en de verwaerloozing van sommige stukken te betreuren; doch het verlies en de verwaerloozing *te verklaren,* is wel zeer dikwyls

eene mogelyke, maer niet zeer dikwyls eene beproefde zaek. De dichter des Reinaerts echter ondernam het, zich boven de vertelling te verheffen; nergens treedt hy zelf te voorschyn, en terwyl hy enkelyk met den gang zyner gebeurtenissen en met het bedryf zyner dieren de verbeelding boeyt, versmaedt hy de kunst van door zinnebeeldige, zedekundige en geleerde wysheid zynen lezer op te houden, en, met dien zelfverloochenenden aerd begaefd, kon hy het wezen der Dieren-Sage zuiverder in zich opnemen, en door het uitmuntendst genie den echten vorm met den echten geest bezielen. Hy begaeft zyne dieren slechts met het menschelyk inzicht dat tot dit alledaegsche leven behoort, hetwelk aen de sfeer der dieren-poëzy overal zoo wel past; een inzicht dat door *routine,* gewoonte en instinct van zelf wordt aen de hand gegeven. Hy onthoudt zich van aen zyne dieren bestemde beweegredenen van hunne handelingen toe te voegen. Had hy hun die beestachtigheid gegeven waermede de vervaerdiger van den Reinardus hun bedeelt, zoo ware hy tot het afschrikkend gemeene gezonken; had hy hun toevallige, uiterlyke hoedanigheden toegekend, zoo ware hy in het willekeurige, luimige en platte der franschen vervallen; had hy hun stelselmatig bewuste ondeugendheid geleend, zoo ware zyne milde ironie nauwelyks vol te houden geweest. Daerom liet hy hun de dierlyke aengeboren driften, die ook in den gewoonen mensch de bron van goed en kwaed zyn. De vos gaet by hem niet uit vyandschap tegen den wolf te werk, tot diens ongeluk, maer zonder eenige andere oorzaek dan de drang van zyn kwaedlievende inborst, die zich in aller nadeel vervrolykt. Volgens de omstandigheid is hy een biechtende zondaer en dan weder een zondige biechteling; nn schynt hy een teeder echtgenoot en vader, dan is hy een ligtzinnige gade en zoon, die by gelegenheid

zyn wyf vergeet (ofschoon dit bekende tooneel hier niet eenmael voorkomt, maer slechts vermeld wordt) en het gebeente zyns vaders lastert. Hy neemt voordeel waer hy kan; doch bedryft zyne looze treken niet om des voordeels wille, maer uit ligtzinnigheid, zelfs waer die zyn gevaer vermeerderen. Ik weet niet of men het my ten kwade duiden zal, maer dit schynt my het ware beeld van den gemeenen mensch, die geene innerlyke grondbeginselen kent, niet van den gemeenen *slechten* mensch, maer van den mensch, gelyk hy in het algemeen zou zyn, indien men hem kon ontdoen van hetgeen de achterhoudendheid, het vernis der wereld, de school en de preek in schoone woorden hem hebben doen aenkleven. De vos verschynt daerby als ondergaende den invloed van zyn bloedryk lichaemsgestel en van zyne tot het booze overhellende behendigheid. Hy is het werkend grondbeginsel in dezen kring; de wolf en andere dieren verschynen dus in hunne minderheid en lydzaemheid, met een noodzakelyk nadeel. Dit alles is in de wereld der menschen, helaes! niet anders, en indien myne lezers dit op den eersten oogslag niet willen instemmen, terwyl zy de inspraek van hun gevoel gehoor geven, zoo wenschte ik dat zy onderzochten of zy zich door het volgende niet hebben laten misleiden. In het werkelyke leven plaetst zich alle verdorvenheid in een gunstig licht, dewyl ons het christendom het verschoonen van zwakheden aengeleerd heeft, en over het algemeen het nieuwere verdeelde leven en de groote bevolking eene openbaerheid des byzonderen levens in den aerd der zaek niet mogelyk maekt, gelyk by de oudheid; en dan verontwaerdigt ons, als mensch, al het slechte dat wy van menschen eegen menschen bedreven zien, zelfs wanneer wy gaerne in staet gesteld waren onder zekere omstandigheden hetzelfde te plegen;

en in onze hartstogtelykheid denken wy ons dan beter dan wy zyn; niet geheel ten onregte, want het medelyden is inderdaed eene ryke bron onzer schoonere daden. In deze poëtische dieren-wereld echter wordt, zoo als Lessing met betrekking tot de fabel zoo schoon heeft gezegd, onze hartstogt weinig of in het geheel niet opgewekt, ons medelyden komt niet in het spel, ook niet ons afschuwen; want ieder zal er zichzelven op verrassen dat hy voor den booswicht Reinaert party trekt. Ja, in de geschiedenis gaet het ons ligt zoo, dat wy in overtreflende, krachtige karakters belang stellen, die wy in de tegenwoordigheid, wanneer hunne ondeugd ons dieper treft, afschuwlyk zouden vinden. Ons welbehagen in stoutmoedige roovers en dergelyken vloeyt uit deze bron van bewondering voor het sterke, uitmuntende en schrandere, ofschoon het ook dikwyls het slechte zy. Zoo vinden wy in ons binnenste den grond waer dit geheele tafereel op geteekend is; wy nemen den indruk, dien het maekt of bekwaem is te maken, geheel in ons op, ja nemen dien onveranderd op, omdat geen veréénlykt gevoel door geweld wordt opgewekt, alzoo het lot der handelende dieren ons gemoed niet zoo sterk ontroert gelyk of wy handelende menschen in dergelyke gesteldheden zagen; en hier komt weder, langs eenen anderen kant, de dwaesheid te voorschyn, die by het invoeren van menschen als medehandelende persoonen in de Dieren-Sage gelegen is. Daer nu de Reinaert overal met bezadigdheid, en een onvergelykelyken takt, deze schepsels zonder grondbeginselen altoos zóó doet handelen gelyk zy, volgens hunne aendriften, handelen kunnen, daer hy hen alleen in die toestanden brengt welke dezer aendriften eigen zyn, zoo moest hy ook noodwendig hunne bevattelykheid beperken, hunne wyze van zich uit te drukken, hunne tael een voegelyk karakter geven. Natuerlyk viel aldus alle

redenering, alle spitsvondig sophistisch gesnap der latynen en franschen geheel by hem weg; noch planmatige ontwerpen, noch vergrootende overzichten, noch stelselmatigheid konden dienen; zelfs niet de geestigheid dorst hy hun, in dezelfde mate als zyne voorarbeiders gedaen hadden, leenen. Daerom is het zeer voortreffelyk dat de dieren hier gestadig louter in den vertrouwelyken toon van het dagelyksch onderhoud spreken, niettegenstaende zy aen het *triviaelste* een zeker gewigt hechten dat de echtburgerlyke herbergganger ook nooyt aflegt. Waer zy zich over honger en dorst verheffen, redeneeren zy volgens algemeene verouderde denkbeelden, wier beduidenis men steeds gevoeld ofschoon welligt niet altoos begrepen heeft; want men heeft ze uitgezonderd, in cursyfletteren gedrukt, en de waerde des boeks er in gezocht. Terwyl de dieren der fransche gedichten zich in hunne dierlykheid over het algemeen dwaes aenstellen, meer dan de hun geleende wysheid in woorden en werken betaemt, zoo spreken zy hier (en is dit weder by de negen tienden der gewoone menschen niet het geval?) altoos veel verstandiger dan zy zyn. Er ligt in het nauwkeurigste en waerachtigste wat zy zeggen (met eene bewonderenswaerdige kunst is dit bereikt) ik weet niet welke vertrouwlykdomme *Philistery,* die niet fyner kan geschilderd worden. De grenzen, die de dichter voor het verstandelyke zyner schepselen trekken moest, waren gevaerlyk; ligt kon de onverdragelykste langwyligheid er uit voortspruiten; maer hy wist zich voortreffelyk te behelpen, terwyl hy hun even met die oude kloekzinnigheid en dien oorspronkelyken geest begaefde, die by deze grenzen zoowel voegen. Op dit punt zyn de jongeren in gebreke. De dichter van Reinaert zou zynen held nooyt zulke biecht in den mond gelegd hebben als die in het tweede deel van het Reineke voorkomt, hoe voortreffelyk

zy ook in zichzelve en voor zichzelve moge wezen; dewyl zy veel te duidelyk op volle bewustheid in handelen en denken verwyst, ofschoon men anders moet bekennen dat Reineke juist daerdoor een voortreffelyk stuk is, omdat het den geest des Reinaerts zoo getrouw heeft weten vol te houden. Ook is de biecht in Willem 's Vervolg nog zeer verschillig van de bewerking in Reineke. Göthe heeft daerin gefeild dat hy dezen misslag van het nedersaksisch opstel nog verder dryft; in diezelfde biecht spreekt bywylen uit zynen vos eene voorname schouderophalende wysheid, die tot iets diepers en geheimzinnigers doet vermoeden. Ook hier echter moet men bekennen dat de oorspronkelyke toon, in het algemeen, ook door Göthe bewaerd is, hetgeen in zynen tyd en in zyne tael voorzeker zeer moeyelyk was. Doch wy moeten niet vergeten dat (met opzicht tot hen, die aen de hoogduitsche gebruiken gewoon zyn) de nederlandsche en de nedersaksische tael veel hebben bygedragen om dit karakter van koutend gesprek voort te brengen, gelyk het ook, voorwerpelyk beschouwd, onmogelyk als toeval kan aenzien worden dat de nedersaksische, anders in elke dichtsoort zoo weinig bekende tongval, dit onderwerp met zoo veel voortreffelykheid heeft bemagtigd. Door deze opvatting en behandeling der sage blykt hier wederom langs eene andere zyde, hoe, in het algemeen, deze dichtsoort tegen de andere dichtoefeningen van dien tyd, en tegen het geheele bedryf der hoogere kringen in de toenmalige menschelyke samenleving, gerigt was. In alle ridderlyke epen van Duitschland en Frankryk zullen wy, geheel overeenkomstig de tyden omstreeks de XIIIe eeuw en hunne geschiedenis, algemeenlyk dit volslagen gemis aen beginselen in de behandeling aentreffen. Waer zulks in de gedichten voorheerscht, daer strekt het ten bewyze van volkomen ver-

dienstelоosheid. Zelfs in de beste epische stukken tast de dichter of zyn held meest naer grondbeginselen rond, en kan daerby meestal niet te regte komen. Van daer die eeuwige jammertoon in alle werken der hofdichters, welke slechts wegvalt, wanneer een Gottfried van Strasburg, tot een grondbeginsel der kunst gekomen zynde, acht geeft om, naer den aerd des onderwerps, zynen helden dadelyk alle principen te ontrooven, terwyl hy hen als speelballen van noodlot, toeval of hartstogt, afmaelt, en op deze wyze voor hen eenig belang poogt in te boezemen. Deze gedichten betuigen dus een pynelyk, bezwaerlyk en veelal vruchteloos worstelen uit het gemeene tot het verhevene en ideale, en tot hooger leidende grondstellingen. Ons Dieren-Epos daerentegen verschanst zich achter derzelver onstentenis en kent of vermoedt ze niet; ginds ziet men eeuwige afwisseling van lief en leed, en het volmaekste geluk dat men er kent, is reeds door de natuer met bitterheid vermengd; maer hier gaet alles op het lustigste toe, en het ongeluk, dat men lydt, wordt niet zoo ernstig gevoeld; dáér treft men die plagen en dat innerlyk lyden aen, welke de groote hoogere betrachting in den mensch altoos met zich draegt; hier slechts het ongestoorde vergenoegen dat de lagere standen, trots hun uiterlyk lyden, steeds bezitten. Terwyl daer de dichter zelf het wankelen zyner helden natuerlyk mêevoelt, verzwakt dit den indruk dien zyn gedicht maekt. Hier is de onvernielbare onwrikbaerheid van een volksgedicht, dat door den voor natuer en eenvoud vatbaren dichter, onbelemmerd wordt voorgedragen, en in zyne werking op het gemoed des lezers gemeenlyk gansch en volkomen is. By het Ridder-Epos dolen wy van twyfel tot twyfel; hier voelen wy ons innerlyk verkwikt; wy voelen edelere menschheid. De fyne ironie des gedichts, die wy, ver-

voerd door het episch belang der vertelling, gedurende het lezen of hooren, slechts in het verschiet in staet waren te vernemen, en die ons dus in het genot van byzondere schoonheden nergens stoorde, treedt, als wy het boek sluiten, op het levendigst te voorschyn. Zoodra wy ons de onderscheidene deelen der schildery van naby verstaenbaer gemaekt hebben, keeren wy terug om alles in eens te overzien, en dan leeren wy uit den toon der kleuren in welk licht wy het geheele moeten beschouwen. Edeler en opgeruimder verlaten wy het gedicht, en dit is de voornaemste uitwerking welke een kunstgewrocht ooyt doen kan. De Reinaert staet ten aenzien der ridderlyke epen en romans in volstrekt dezelfde verhouding als Aristophanes staet tegen de grieksche treurspeldichters. Gelyk hy het ernstig drama en de heldhaftige zeden der oudheid, tegen laetere zeden en ontaerding, op het scherpst deed contrasteeren, zoo ook stelde dit gedicht de alledaegsche menschelyke handelingen tegen het verhevene der epische helden. De verhevenheid van het oude treurspel verdrong alles, wat daer tegen werkte, in het kluchtige. Geheel anders ging het hier, waer de romans geenerlei verhevenheid vertoonden, vermits zy hun eigen tyd steeds ten doel hadden, dien zy in eenen bovenmenschelyken glans wilden stellen. Het Dieren-Epos onttrok daerom aen dienzelfden tyd ook nog het voorstellen van het menschelyke, om het, even daerdoor, zulk een grooten trap te doen dalen als men het hooger gevoerd had. Een zoo gelukkig gewonnen grond, een gebouw, daerop zoo vast en zeker gevestigd, moest noodwendig de sterkte en duerzamenheid bekomen van de onsterfelyke werken des Atheenschen blyspeldichters.

F. RENS.

Hulde aen geleerde mannen, geboren te Heist-op-den-Berg.

TERWYL de gemeente Duffel, tusschen Antwerpen en Lier gelegen, een prachtig gothiek gemeentehuis zag opryzen, schreef de heer Avondroodt in het *Advertentie-blad van Lier* belangvolle regelen over *Corn. Kilianus* (*Van Kiel*), in de XVI[e] eeuw te Duffel geboren[1]. De schryver dier regelen uitte zyn vurigen wensch dat zulk man, als Kiliaen, wien men het onwaerdeerbaer *Etymologicon Teutonicae linguae* en andere werken te danken heeft, by die gelegenheid in zyne geboorteplaets een gedenkstuk of eerzuil bekomen mogt. Deze wensch scheen my zoo billyk en welgegrond dat ik niet nalaten konde daeraen toe te juichen, en het

Exegi monumentum aere perennius,
Regalique situ Pyramidum altius,

van Horatius met dankgevoel op dergelyke eerzuil zou hebben willen drukken. 'T ware zeker loffelyk, zeide ik, en honderdmael beter zulk verdienstelyk man te eeren, dan

1 PAQUOT, tom. 1, pag. 112. VALER. ANDR., pag. 156. PEERLKAMP zegt in zyn *Vita Belgarum,* etc.: 'Kiliano magnam gratiam debent Hollandi, qui studium patrii sermonis, a plerisque, sive propter segnitiem, sive fastidium neglecti, cum paucis aliis revocaverit.' Zie aldaer pag. 199.

wel zoo veel wierook te verkwisten voor die genen, welke eerder dwingelanden des volks dan weldoenders, eerder zedenbedervers dan handhavers des algemeenen welzyns geweest zyn. Daerby bepaelden zich voor dat oogenblik myne gedachten.

Doch een ander dag, de zaek wat ernstiger nagaende, en my het gezegde des wyzen Seneca te binnen brengende, dat dikwyls uit dorpen en kleine huisjes groote mannen komen, *potest ex casa magnus vir exire,* werd ik als door nieuwsgierigheid en ter onderzoeking aengezet, of er ook niet de eene of andere verdienstelyke man in myne gemeente mogt geboren zyn. Ik sloeg de hand aen 't werk, ontrolde myne archieven, en zie, een Didymus bood zich myner aendacht aen. Niet de Didymus van Alexandrie, welke niettegenstaende hy van op zyn vyfde jaer blind was, nogtans zeer ervaren was in de gewyde en ongewyde geschiedenis, en welke leeraer in de school van Alexandrie de groote Hieronymus, Ruffinus, Palladius, Isidorus, gevormd heeft; neen, die Didymus niet, maer een andere, wie zou het denken, te Heist-op-den-Berg omtrent 1440 geboren, zekere *Nicasius de Voerda* (*Van Voerden*); en wat was dat voor een man? Blind van op zyn derde jaer, door de pokkenziekte, had hy zich niet te min ernstiglyk toegelegd op de wetenschappen, en was daerin wel gelukt. Na dat *Van Voerden* zyne lagere studien met eer voltrokken had, begaf hy zich naer de Universiteit van Leuven, waer hy dermate in de wysbegeerte uitscheen, dat hy by de algemeene promotie van 29 november 1459 Primus uitgeroepen werd[1]. Hy werd vervolgens tot Rector der latynsche scholen te Mechelen

1 Nicasius de Voerda vulgò Van Voerden, vel Vervoort, ex *Heyst-ten-Bergh* Dominii Mechliniensis, etc. *Catal. omn. prim. univ. Lov.*, an. 1459.

aengesteld; om welke reden, doch by misgreep, Valerius Andreas hem *Machliniensis* heet[1]. Van daer is hy naer Leuven weêrgekeerd om de studie der godgeleerdheid te voltrekken, waerin hy, niet tegenstaende zyne voortdurende blindheid, den graed van Licentiatus bekomen heeft. In 1483 is *Van Voerden,* om zyne uitstekende geleerdheid, zegt Diercxsens, by dispensatie van den Paus, daegs voor Paesschen, in St. Martinus kerk binnen Leuven, priester gewyd, door Libertus, bisschop van Beritha, suffragaen van 't bisdom van Luik[2]. Naer het schynt zou hy in dat zelfde jaer tot pastor van St. Georgius kerk, binnen Antwerpen, genoemd geweest zyn, ten minsten zou men zulks kunnen opmaken uit echte brieven van 1484, in de archieven dier kerk berustende, waerin men leest dat zekere Adriaen Happaert aen den pastor (curato) en de kapellanen dier kerk II ponden en XII groote stuivers brabandsch geld betaelde, om daervan XIII stuivers aen de kapellanen te geven, en dienende tot een altyddurende jaergetyde ter zielenlafenis van Jan Happaert en Elisabeth Van der Heyden, beide in de voorzeide kerk begraven. In deze brieven heet de pastor *Nicasius de Vorda*.

Hoe lang *Van Voerden* te Antwerpen verbleven heeft blykt niet; wat bekend staet, is, dat hy van daer naer

1 Nicasins dicitur Mechliniensis lato modo, quia natus erat in *Heyst-ten-Berg,* qui pagus est sub Dominio Mechliniensi. *Antverpio Christo nasc.,* tom. III, page 123.

2 In vigilia Paschae; id autem intelligi debet stylo Romano, quem observabat Dioecesis Leodiensis: nam litterae supradictae confectae notantur 3 februarii ejusdem anni 1483; quod intelligi debet stylo Cameracensi, adeoque stylo Romano an. 1484. Alioquin dies tertia febr. praecedebat vigiliam Paschae ejusdem anni, adeoque fecisset functiones pastorales antequam fuisset sacerdos. Nicasius... agebat annum aetatis circiter 43. *Ibid.,* pag. 123.

Keulen vertrokken is, waer zyn broeder Jan het ambt van bedel by de universiteit waernam. Nicasius werd er in de faculteit der kunsten aengenomen den 20 september 1489, en in plaets van de gewoone theses te moeten ontvouwen, werd hem slechts eene *quaestio quodlibetica* te verhandelen gegeven. Weinigen tyd daerna is hy in de zelve universiteit baccalaureus en vervolgens doctor in 't kerkelyk regt uitgeroepen.

Nicasius onderscheidde zich door de duidelykheid in 't geven zyner lessen. Menigvuldige aenhoorders, door nieuwsgierigheid uitgelokt, kwamen die bywoonen. Valerius Andreas spreekt in weinige woorden zynen lof uit: ‘Amplius: leges omnes divinas, humanas, per immensa pandectarum, ceteraque juris volumina sparsas, quas numquam legerat, solo auditu percepit, perceptas publice in Vbiis tradidit[1].’

By zyn leeraersambt oefende hy nog met veel iever de taek van prediken uit, en gaf daerby geestelyke onderrigtingen. De schryver der duitsche kronyk van Keulen des jaers 1499 zegt dat hy zyne conferentien en sermoenen bygewoond heeft.

Nicasius Van Voerden overleed verre van zyne geboorteplaets, te Keulen, den 26 augustus 1492, omtrent den ouderdom van 52 jaren, en is in de parochiale kerk van St. Columba aldaer begraven. Hem werd na zyne dood dit vers toegepast:

> Caecus eram; quid tum? verbo duce, lumine Jovâ,
> Jura Dei atque hominum, lynx novus, aure lego.

Hy heeft onderscheidene werken nagelaten, waervan de volgende als de voornaemste gerekend worden:

I. *Enarrationes in libros quatuor institutionum juris civilis*. Coloniae, 1493, 1513, 1541, 1566, 1579, in-12°.

1 Bladz. 678.

II. *Casus longi super institutis*.
III. *Arbor actionum utilissima domini et magistri Nicasii de Voerda, juris canonici professoris clarissimi et sacra Theol. licentiati*. Coloniae, 1497.

Niet verre van Heist-op-den-Bergh, omtrent eene uer gaens, ligt een dorpje, klein in omtrek, hier en daer met leemen huisjes bezaeyd, waer in het midden der plaetse een fraey, en by wyze van een grieksch kruis, oud kerkje gebouwd staet, dat door eenige merkweerdige voorwerpen, onder anderen door een fraeye predikstoel en een zeer oud altaer onderscheiden wordt. Dat dorpje heet *Hulshout,* en hoe klein het zyn moge, zoo is het nogtans zeer vermaerd in de jaerboeken der latynsche studien, welke voortyds daer met grooten toeloop bygewoond werden, en hoe weinig van aenzien vele dezer huisjes schynen, zoo zyn daeruit nogtans vele geleerde mannen voortgekomen, welke tot den huidigen dag kerk en staet vereerlyken.

In dat studiedorpje nu had over ruim 25 jaren zekere leerraer zyn zetel, en was alom bekend om zyne ervarenheid in de latynsche tale. Deze leeraer was zekere *Lodewyk van Oostenryck,* geboren te Heist-op-den-Bergh, in 1728. Na dat hy in 't seminarie van Antwerpen zyne eerste studie van godgeleerdheid aengevangen had, en aldaer tot het priesterdom verheven was, is hy die in de universiteit van Douay gaen voltrekken. Eenigen tyd daer na, in zyn vaderland en bisdom weêrgekeerd, is hy onderpastor geworden te Beersel, een dorpje niet verre van Heist; van daer is hy als onderpastor in 't gasthuis van Antwerpen overgegaen. De geleerde schryver van het *Antverpia Christo nascens,* etc., was alsdan pastor in het gasthuis; niets konde dus den leerzuchtigen *Van Oostenryck* beter gevallen dan te woonen by eenen pastor, die de latynsche tael en tevens de kerke-

lyke geschiedenis van ons land zoo hoog achtte, by den zeer Eerw. Diercxsens, die in dat oogenblik bezig was met zyn verdienstelyk werk op te stellen. Ook schynt het dat *Van Oostenryck* hem daerby de hand leende door het doen van opzoekingen en door gedenkstukken op te delven, welke zyn pastor hem aenwees. Doch hetzy dat die jonge geestelyke van een veranderlyk karakter was, hetzy hy al te zeer van iever tot de latynsche tael blaekte, en tot niets anders, lang bleef hy evenwel in 't gasthuis van Antwerpen niet; hy werd rector der latynsche scholen te Westerloo, en later te Herenthals. Zyn verblyf was daer al wederom van korten duer; hy werd professor in de latynsche tael te Hulsthout, waer hy, om zyne kundige lessen, een aental leerlingen uit Holland, Vlaenderen, Braband, tot zich trok, en velen van dezelven tot verdienstelyke mannen vormde, naer hetgene een HS. van hem zegt: ‘Ea cum laude, sedulitate et fructu, ut jam plurimos ecclesiasticos praestantes ex ejus discipulis noverimus parochiis deservientes.’ *Van Oostenryck* heeft te Hulsthout zyne lessen blyven voortgeven, tot dat hy eindelyk onder het hollandsch bestier gedwongen werd de zelve te staken en zyne leerlingen huiswaerts te zenden. Hy leidde van dan af een stil en afgezonderd leven, en hield zich bezig een *latynsch woordenboek* op te stellen, dat hy voornemens was in 't licht te geven. De dood heeft hem zulks belet. *Van Oostenryck* overleed den 16 february 1820, in den ouderdom van 91 jaren. Zyne menigvuldige leerlingen, onder welke men zeer aenzienelyke door hunne bedieningen telt, hebben het ontwerp gemaekt om hunnen zoo verdienstryken meester een gedenkzuil, uit dankbaerheid en hoogachting, op 't kerkhof van Hulsthout op te rigten.

Behalven op deze twee geleerde mannen mag Heist-

op-den-Bergh zich ook nog beroemen op zek n *Gisbertus Van den Broeck,* aldaer geboren den 8 february 1605, en die by de universiteit van Leuven *primus* in de faculteit der kunsten, ten jare 1625 uitgeroepen is geweest. Daerna werd hy professor in de wysbegeerte in 't collegie van den Valk, en heeft den 28 november 1635 den graed van licentiatus in de godsgeleerdheid bekomen. Hy overleed den 11 augusty 1640 te Spa, waer hy gezondheidshalve zich begeven had.

Ook muntte later uit zekere *Lambertus Van Gorkum,* geboren te Heist-op den-Bergh, den 25 october 1728, die na dat hy zyne lagere studien in 't collegie der H. Dry-vuldigheid te Leuven, en die der wysbegeerte, gedaen had, zich voornamelyk op de regtsgeleerdheid toegelegd en daerin zyne licentie den 1 augusty 1752 gedaen heeft. Behalven in deze studie oefende hy zich ook in de geschiedkunde, en heeft ons nagelaten:

Beknoopt denkbeeld van Oud-Nederland, gedrukt te Brussel in 1789;

Beschryvinge der stad en vryheyd van Turnhout, gedrukt by Van der Elst, te Mechelen.

Van Gorkum overleed den 16 july 1794. Zeker HS. meldt van hem:

Vir dilectus Deo et hominibus, religione, pietate, dilectione, indolis suavitate, morum probitate, conservatione aliisque virtutum insigniis conspicuus.

Heist-op-den-Bergh, 1841.

P. VISSCHERS, PRIESTER.

Het knechtjens-huis te Antwerpen.

> Si les pères et mères n'ont pas de moyens suffisants pour alimenter leurs enfants, ils doivent, selon les lois romaines, les faire admettre dans un hôpital, pour y être nourris et substantés avec les autres pauvres.
> FEVRET, *Traité de l'abus,* liv. IV, chap. IX.

ONDER de menigvuldige liefdadige gestichten, waer de stad Antwerpen te recht haren roem op draegt, is een der merkwaerdigste het jongens-weeshuis, gemeenlyk genaemd het KNECHTJENS-HUIS. Het is gesticht in 1558, door Joanna Van Schoonbeke, *alias* de Beaurieu, weduwe van Jehan de Bourgoigne, *alias* Hygo de Moreau, fourier van keizer Karel den Vyfden, en bleef tot nu toe zonder afbreuk byna drie eeuwen in wezen. Het getal der jongens, dat in het knechtjens-huis wordt opgenomen, is op honderd bepaeld, alle tusschen de twaelf en achttien jaer oud. Vóór de fransche omwenteling van 1789, mogten deze kinderen er tot hun twee-en-twintigste en zelfs tot hun vier-en-twintigste jaer blyven. By voorkeur ontvangt men in dit gesticht weeskinderen van brave burgers en die by hunne aenneming bereids eenige kennis van een ambacht bezitten, als mede die kinderen, welke, te zwak zynde om aen den landbouw te worden gebezigd, een ander beroep moeten leeren om den kost te kunnen winnen.

Wy zeiden zoo even dat het knechtjens-huis in het

jaer 1558 gesticht is. Grammaye, daerentegen, stelt het tydstip dier stichting op het jaer 1528; maer ten onrechte. Volgens de getuigenis van Diercxsens bevond zich eertyds in O.L. Vrouwe kerk, nevens het altaer der oude kleerverkoopers, eenen zarksteen, op welken men het volgende grafschrift las:

'Icy gist Hugo de Moreau, alias Jehan de Bourgoigne, en son vivant fourier de l'empereur Charles V, de haute et louable mémoire, trespassa l'an 1554, et sa femme dame Jenne de Beaurieu, fondatrice de la maison des pauvres garçons; trespassa l'an 1563.'

Van eenen anderen kant kunnen wy ook aenhalen de volgende boven de poort van het knechtjens-huis geplaetste ruwe en ongeschaefde rymen:

'Vyftien hondert ende acht-en-vyftig jaer,
September negen, was hier geleyt den eersten steen
Van Joanna van Schoonbeek, vrouw eerbaer,
De weduwe van Hugo Moreau alleen,
Alias de Bourgoigne, ende heeft uyt liefden reen
Dit werckhuys helpen stichten seer excellent,
Om arme jongens te leeren een ambacht gemeen;
Waer af de Allemoesseniers hebben het regiment,
Ter eeren Godts ende tot saligheyt van de stede:
Godt verleene haer, ende al die noch sijn onbekent,
Ende andere, die noch bystant doen mede,
Naer desen corten tijt den eeuwigen vrede.'

Uit beide deze opschriften volgt, ons bedunkens, duidelyk, dat het knechtjens-huis meer dan vyf-en-twintig jaren later dan het tydstip door Grammaye gesteld, is gesticht geworden, en dat in allen geval de eerste steen van het huis slechts in 1558 is gelegd. Tot verdere opheldering dient te worden aengemerkt, dat *Schoonbeke* de vertaling is van het waelsche *Beaurieu,* en derhalve den zelfden persoon aenduidt.

Vreemd zal het luiden dat de gewezene armenkamer

van den H. Geest het Antwerpsche knechtjens - huis heeft willen vernietigen, om er een oud-mannen-huis van te maken. Maer om dit besluit, 't welk in haer *resolutie boek,* onder de dagteekening van den 8 november 1780 staet geschreven, ten uitvoer te brengen, had de kamer de goedkeuring van het antwerpsche magistraet noodig, en om deze te bekomen spaerde zy geene valsche voorgevingen noch snoode aentygingen tegen de knechtjensjongens.

Zoo beweerde onder andere de armenkamer dat het knechtjens-huis ten jare 1500 door de stadsaelmoesseniers gesticht was, doch zonder daervan eenige bewyzen aen te voeren. In haer vertoog tot het magistraet betigtte zy de jongens, die buiten besteed werden om koeyen en verkens te hoeden, van meermalen hout en potaerde te hebben gestolen, en verklaerde dat andere, die op de winkels werkten, met hunne meesters overeenkomsten sloten, en in plaets van 14 stuivers voor het huis te winnen, er slechts 5 of 6 aenbrachten, en het overige van hunne dagloonen in hunnen zak staken.

Het eenigste bezwaer tegen de knechtjens-jongens met schyn van waerheid ingebragt (veronderstellende dat de aengehaelde betichtingen valsch zyn), was, dat de jongens, op hun twee-en-twintigste of vier-en-twintigste jaer het huis verlatende, eenen uitzet kregen, in den echt traden, schoon zy nauwelyks voor zich-zelven den kost konden winnen, en weinige jaren daerna met vrouw en kinderen ten laste van het armbestuer vervielen.

De knechtjensjongens, ondersteund door, de protestatien der zyde- katoen- en lynwaedwevers, poogden den hen bedreigenden slag af te weren, en verzetten zich by procureur tegen het vernietigen van hun huis; zy vertoonden dat men die vernietiging door subreptieve of sluiksche middelen wilde bekomen, en protesteerden

plegtig tegen de onrechtvaerdige en bedriegelyke handelwyze van de antwerpsche armen-kamer.

Het proces, 't welk uit dit geschil volgde, eindigde in 1783, door een vonnis van het hof van Braband, waerby de knechtjensjongens onbevoegd werden verklaerd tot het maken van conclusien. Eene ordonnancie der aertshertogen, landvoogden Maria-Christina en Albert-Casimir, machtigde het magistraet van Antwerpen om de vernietiging van het knechtjens-huis ten uitvoer te brengen. Dan, er schynt aen het ontwerp der armenkamer geen verder gevolg gegeven, en dat de zaek in der minne is bygelegd.

Alle deze daedzaken zyn getrokken uit een vry zeldzaem voorkomend boekje, getyteld: *Verzaemelinge van de voornaemste bescheeden der vermaerde saeke van het Antwerps knechtjenshuys*. Maestricht, 1784, in-12. Uit dit werkje trekken wy nog de volgende byzonderheden.

Onder een dertigtal weldoenders van het knechtjens-huis ontmoet men, als de voornaemste, de schilder Simon De Vos, Jacobus Bulteen, pastoor van Bouchout, jonkvrouw Helena-Maria De Coninck, gemalin van jonker Guillelmus Carolus Lunden, regent van het huis in 1731, en jonker Joannes Van Susteren, van 's Gravenwezel, regent in 1761, mitsgaders de reeds gemelde stichteresse Joanna Van Schoonbeke, die in 1560 by haer testament aen het huis vier duizend guldens liet. (Bl. 32-59.)

Zeker heer De Coninck heeft aen het knechtjens-huis honderd-zes kamertjes doen bouwen, en dezelve met yzeren bedden doen voorzien. Ook had in 1780 elke jongen zyn afzonderlyk kamertje, bed en gemak. (Bl. 5 en 33.)

De knechtjensjongen Minderbroeders liet alle zyn goed aen den armen van Antwerpen, hetwelk aenzienlyk

genoeg was om het in 1746 afgebrande schouwburg (tapissierspand) te herbouwen. (Bl. 36.)

De schilder Simon De Vos liet de helft zyner goederen aen hetzelfde knechtjens-huis. Men bewaerde in dit gesticht zyn afbeeldsel, onder hetwelk deze rymregelen stonden (Bl. 79.):

‘Simon De Vos heeft naer de konst
Hem zelfs hier uytgebeld,
En tot den armen zyne jonst
Aen ider voorgesteld,
Mits den armen erfgenaem maekt
In de helft van zyn goet.
'k Wensch dat daer u hert geraekt
Gy ook hetzelve doet.
Ob. 15 october 1676. E$^{tat.}$ 73.’

Volgens eene fondatie van den heer Goes moesten de knechtjensjongens jaerlyks in de Lieve-Vrouw-Broeders kerk eene misse komen hooren. Dengenen die wilden studeren werd, uit dezelfde fondatie, boeken bezorgd. Er waren nog andere fondatie-missen welke door de knechtjensjongens moesten bygewoond worden, en de kloosters en brouwers gaven eene zekere hoeveelheid bier aen het huis. (Bladz. 80.)

Onderscheidene deftige mannen zyn uit het knechtjens-huis voortgekomen. Onder andere noemt men Norbertus Godefridus, licenciaet in de godgeleerdheid, en Jacobus Bulteen, pastor te Bouchout. (Bl. 61.)

Deze laetste liet alle zyne goederen aen den armen van Antwerpen, op besprek dat in het knechtjens-huis dier stad eene kapelle of bidplaets met een altaer ter eere van de H. Dryvuldigheid zouden worden gebouwd; aen welk altaer een daertoe gekozen priester alle dagen 's morgens de misse moest doen en de litanie van

O.L. Vrouwe lezen, in tegenwoordigheid van alle de inwoonende knechtjensjongens, die bovendien, des avonds het lezen van Aller-Heiligen litanie moesten bywoonen. De dienst doende priester moest by voorkeur een knechtjensjongen geweest zyn; op zon- en heiligdagen werden hem vier stuivers en op de werkdagen twaelf stuivers uit de fondatie toegelegd. Eindelyk wilde de begiftiger dat de feesten der H. Drievuldigheid, van O.L. Vrouwe Ontvangenisse en van den H. Joseph door eene plechtige octave in het knechtjens-huis gevierd wierden. (Bladz. 81.)

Dezelfde Jacobus Bulteen heeft de volgende recreatie voor de knechtjensjongens gefondeerd:

'Eyndelyk heeft denzelven comparant ten dezen nog geconditionneert ende besproken dat de voors. heeren aelmoesseniers aen de voors. kinderen van het knechtjenshuys zullen moeten uytreyken tot eene volkomen recreatie (*verlustiging*) ook met eenen eerlyken dronk wyns, de somme van 100 guldens, ende dat (*dit*) naer dat dezelve kinderen, op den eersten zondag van de maend naer zyne dood zullen tot laeffenis van zyne ziele getragt hebben te verdienen den aflaet van de generale communie, en voorders tot dien eynde dry dagen, zoo voor als na den zelven zondag, zullen hebben gelezen de voorz. litanien (*die van O.L. Vrouwe, en van Alle Heiligen*), ende opgedragen hunne andere gebeden ende goede werken. (Bl. 85).

De wet van den 16 vendemiaire, jaer v (7 october 1796), heeft het bestuer van het knechtjens-huis en van de andere godshuizen aen de armenkamer gelaten. Het is dus deze kamer welke thans nog, onder de benaming van *bestuer der Godshuizen,* over de knechtjens jongens het toeverzigt heeft. Van onheugelyke tyden is ook in het knechtjens-huis de graenzolder met de broodbakkery

der armen gevestigd; ook derzelver schoenmakers en kleermakers hadden er weleer hunne wooning.

Voordezen werden de knechtjens-jongens altoos geroepen om de processien, lyken en berechtingen met flambeeuwen te vergezelschappen, hetgeen jaerlyks aen het huis tot twaelf honderd guldens opbragt; maer daer zulke plechtigheden byna dagelyks voorvielen, was dit oorzaek dat de jongens niet zeer spoedig hunnen stiel leerden. Tegenwoordig ziet men hen niet meer by deze plechtigheden dan op zon- en feestdagen, en het geld dat zy daer mede verdienen, wordt, zoo wel als het gene zy op de winkels winnen, aen de regenten van het huis besteld, 't welk op die wyze, en met hulp eener subsidie uit de stadskas, in alle de uitgaven moet voorzien.

Ten slotte van deze noticie over een allezins merkwaerdig opvoedingsgesticht, laten wy hier een reglement volgen, ten jare 1614 gedrukt by Plantyn, en dat ons by het verkoopen der boekery van wylen den heer Steenecruys is ten deele gevallen. Dit stukje heeft ons den druk waerdig geschenen, om dat het voornamelyk kenschetst den godsdienstigen geest, die gedurende de regeering van Albertus en Isabella in geheel Belgie heerschte, en tevens dat het een begrip kan geven van de opvoeding, welke de jeugd hier te lande genoot, en die geheel met dien geest overeen kwam. Onder die betrekkingen beschouwd gelooven wy dat dit reglement de aendacht van meer dan eene klasse van lezers zal verdienen.

Antwerpen, Grasmaend 1841.

J.H. DARINGS.

Regels ende ordonnantien voor alle jonghers, soo groot als kleyn, woonende in 't godtshuys van Antwerpen, ghenaemt Het Knechtkens-huys.

Opgesteld by bevel van de oude Aelmoesseniers, Meesters ende Regeerders van den voorseyden godtshuyse, nu ter tydt dienende, ende die namaels dienen sullen.

De jonghers die met consent van mijne heeren d'Aelmoesseniers *binnen den geseyden* huyse sullen ontfanghen zijn moeten neerstelijck *betrachten te doen,* te verstaen, t'onthouden ende te beleven alle het *ghene men hen onderwysen* sal in de dinghen der sielen saligheyt raeckende, *gelyk als er* staet Mattheus 6, *soeckt voor al het rijcke godts. Daerom sullen* sy in het bysonder onderhouden dese regelen[1].

Aengaende de Godtvruchtigheyt.

1. Niemandt en sal hem vervoorderen in de kercken onder den dienst Godts te clappen, spelen, lachen, eenighe historien oft clap-boecken te lesen, in malckanders boeck oft beeldekens te kijken, oft vet anders onbehoorlijcks te bedryven: maer met alder devotie op beyde hun knien knielende, met ghevouden handen voor hen siende, sullen oodtmoedelijck Godt loven ende dancken van alle sijne beneficien ende weldaeden, biddende voor de gheheele H. Catholijcke ende Apostolijcke Roomsche Kercke: voor de Borger-meesters ende Schepenen deser Stadt: item voor de Meesters, Gouverneurs, Fondateurs ende Weldoenders van desen Godts-huyse; ende voor hun ouders, 't zy dat zy noch leven, oft deser weereldt ghepasseert zijn.

2. Op de Kerck-hoven, oft andere ghewijde ende oock

1 De woorden in cursyf gedrukt ontbreken aen het stuk.

openbaere plaetsen, sal hem niemandt vervoorderen te spelen, oft eenige nootsaeckelijckheyt der natueren te doen. Inder Kercken comende, sullen eerst Wy-waeter nemen, stillekens hun voeten opheffen sonder die te sleypen, ende gestadelijck neder-knielen sonder eenigh gheluyt te maecken oft ramoer: ende comende twee ende twee, sullen de selve paeren by malckanderen knielen, ende wederom alsoo gepaert uyter Kercken gaen, sonder clappen op de straet, oft yemanden aen te spreken.

3. 't Sondaeghs ende 't Heylighdaeghs sal een yeghelijck wesen inde Catechisatie, en neerstelijck toehooren, om daer mede eenigh prouffijt te doen: waervan niemant uyt blijven en sal sonder expres consent van mijn Heere, oft hun Vaerken in sijnder absentie: ende niemant en sal van sijn eerste plaetse gaen voor dat den Pater buyten den huyse is.

4. Ten minsten ses mael s'iaers, ende dat opde principaelste Feestdaghen, sal een yegelijck sijn sonden biechten: te weten, omtrent Kerstdagh, in 't beginsel van den Vasten, omtrent Paesschen, Sinxen, Onser liever Vrouwen Hemelvaert ende voor Alderheyligen dagh: wanneer oock ter Communie gaen sullen de welcke daertoe van mijn Heere oft hunnen Biecht-vader bequaem sullen gevonden worden.

5. Passerende eenige ghewijde plaetsen, beelden Christi, oft van sijn Heylighen, sullen hunnen hoet afdoen: 'twelke sy oock niet laeten en sullen, soo dickwils als sy eenighe gheestelijcke Persoonen, oft yemandt vande Borger-meesters, Schepenen, Gouverneurs ende Regeerders van desen Godts-huyse, oft ook andere treffelijcke Mannen ende Vrouwen voor by gaen, in 't ghemoet comen oft aenspreken, behoorlijcke eere ende reverentie bewyzende.

6. Als de Bede-clocke slaet, s' morgens, s' middaeghs,

ende des avonds, sal een yeghelijck op sijn knien, oft te minsten met blooten hoofde, naer de oude gewoonte der H. Kercken bidden; den Leser met luyde stemme segghende: *Den Engel Godts heeft aen Maria sijn bod-schap ghebrocht,* etc.

Aengaende de Schole ende het leeren.

1. Naer dat de boecken, papier, pennen ende inck sal ghegheven zijn, zullen voor al aenroepen de gratie van den H. Gheest, seggende naer het teecken des H. Cruys: *Comt H. Gheest, vervult de herten,* etc.

2. Niemandt op sijn plaetse of stede geseten sijnde en sal hem vervoorderen te clappen, d'een metten anderen te spelen, oft van sijn eerste plaetse sonder consent op te staen, ende naer een ander te loopen.

3. De welcke gestelt sullen worden van mijn Heere om d'andere te leeren, sullen hun uyterste devoir doen, op dat sy ghereet zijnde hun lessen moghen op-seggen; ende ter gesetter ure sullen sy hun gheschrifte comen thoonen. In fauten ghevonden zijnde, sullen naer hun verdienste van mijn Heere daer af ghestraft ende ghecorrigeert worden.

Aengaende de goede manieren binnen ende oock buyten den huyse.

1. Smorgens wacker gemaeckt zijnde, sullen terstont opstaen, en henlieden al-voren wapenende met het teeken des H. Cruys, sonder eenigh gheclap oft gheruchte haestelijck cleeden, ende hen cleedende, sullen Godt loven en dancken, dat hy hen dien nacht voorleden door sijn goddelijcke voorsichtigheyt ende goedertierenheyt ghespaert ende bewaert heeft, met dit naer-volghende Ghebedt, 'twelcke yemandt, daer toe van mijn Heere

ghestelt, sal met tragher ende claerder stemmen lesen, aldus beghinnende: *In den naem van mijnen ghecruysten Heere Iesus Christus stae ick op,* etc. daer naer, *Onsen Vader. Weest gegroet. Ick gheloove. Boven al bemint. De vijf gheboden der H. Kercken. De seven H. Sacramenten. De vier uyterste,* etc. die alsoo eens ghelesen zijnde, sullen wel ghecleedt staen uyt hun bedde.

2. Den *Onsen Vader, Weest ghegroet, Ick gheloove,* ende *Boven al bemint,* noch eens herhaelt zijnde sullen naer dat de belle getrocken is, met alder manierlijcheyt ende sonder eenigh geclap, naer d'ordonnantie van mijn Heere, oft boven blijven ende daer lesen, oft naer den Refter comen; al waer sy, boven oft inden Refter, op hun plaetse nedergeknielt zijnde, met ghevouden handen sullen lesen het Morghen-ghebedt daer toe inghestelt.

3. Ghelesen hebbende, en sal hem niemandt verstouten winter ende somer te gaen op het werck ongekamt, sonder wasschen aensicht ende handen, ende met onghespoelden mondt; 'twelk sy sullen doen sonder eenigh gheratel oft gheclap, op dat de naervolghende soo veel te eer plaetse moghen crijghen, om hen oock te wasschen.

4. Ghecomen zijnde op hun werck, sullen dat beghinnen met het teecken des H. Cruys: al-waer niemandt georloft er sal wesen te spelen, oft eenighe oncuysche, vuyle, oneerlijcke, oft oock lichtveerdighe liedekens te singhen; maer sullen hun werck met alle neerstigheyd soecken te vervoorderen.

5. Soo wanneer yemandt door nootsaeckelijckheyt der natuere bedwongen waere van sijn werck te gaen, sal eerst vanden Meester oft Vrouwe consent vraeghen, ende terstont maecken ghedaen te hebben.

6. Dat niemant onghenestelt, met coussen oft schoenen onghebonden, oft met eenighe ghebrokentheyt aen

sijn cleederen bevonden en wordt: de welcke daerom 's Maendaeghs ghemeynelijck sullen ghelapt worden.

7. 'S morghens ten ombyt, s' noenens ende t' savonts de belle ghetrocken zijnde, sullen alle dinghen laeten staen, ende terstont propelijck naer den Refter comen, daer niemandt en sal moghen uyt blijven sonder consent van mijn Heere.

8. De Benedictie sullen sy seggen met alsulcken ordene, dat de ghene die den naem beghinnen vande A, eerst sullen lesen, daernaer die vande B, ende soo voorts: ende als den Leser noemen sal dese H. naemen *Jesus* oft *Maria,* sullen met alder eer-biedinghe hun been uytsteken als sy staen, ende het hooft buyghen als sy knielen: ende de Benedicite gheseyt zijnde, sullen stillekens sonder clappen ende de voeten te sleypen van hun plaetse gaen.

9. Dat sy aen de tafel recht opsitten, met beyde hun handen opde tafel sonder die inde sacken oft boesem te steken ('twelck seer leelijck staet) ende sonder daer op metten elleboghe te ligghen, oock wachtende met de voeten oft elleboghe te stooten die teghen over hen staen, of daer sy by sitten: dat se oock gheen gheluyt oft gheratel en maecken met de lepels, etende haer melck pap, etc.

10. Dat hem daer niemandt en verstoute te clappen, te lachen, te roepen, oft eenighe rabauwerye heymelijck oft openbaer voort te stellen: anderssints sullen d'omstaenders aen der tafelen die 't sien oft hooren, terstont by mijn Heere comen stillekens segghen.

11. De ghene die ghestelt sullen worden om ter tafelen te dienen, sullen de selve Dienaers, soo langhe de maeltijdt ghedueren sal, ghehouden wesen te gaen langhs der tafelen, ende wel nauwe toe te sien wat sy van doene sullen hebben, sonder eenigh geclap met henlieden te maecken.

12. Eerst ende voor alle spijse te drincken, is tegen de goede gesontheyt: daerom sullen hun de Tafel-dienders wachten van te schencken, eer sy wat ghegeten hebben.

13. Tusschen de maeltijt sal yemant van de geleerste yet lesen uyt het leven der Heyligen, oft uyt eenige andere goede geestelijcke boekskens, naer d'ordonnantie van mijn Heere, op dat soo wel de siele als het lichaem ghespijst werde, niet alleene neerstelijck toehoorende, maer ook beneerstighende tzelve te beleven.

14. Naer het eten, de Gratie s'noenens gheseyt zijnde, met *De profundis,* ende de Collecte over de Aelmoesseniers deser wereldt ghepasseert, ende eenen *Pater noster* ende *Ave Maria* voor alle siecke menschen, principaelijck die in haer uyterste ligghen, sal een yeghelijck propelijck uyten Refter gaen naer de plaetse, alwaer sy sullen moghen spelen tot een ure, ende s'avonts oock inden Somer naer de Gratie een half ure, ist dat hun neerstigheyt ende den tijdt sulcks toelaet.

15. Te gheender tijdt en sal yemant georloft wesen, op de slaep-camer ende de heymelijcken boven oft beneden te spelen, oft die vuyl te maecken.

16. Buyten den tijdt van recreatie en sal hem niemandt verstouten noch buyten noch binnen den huyse sonder consent te spelen.

17. In 't spelen sullen sy hen wachten van alle oneerlijcke spelen, met teerlingen, caerten, om gelt, nestelen, oft om yet anders eenighsins te tuysschen, ende oock van yemants dingen heymelijck te verbergen, oft te nemen, van liegen, sweeren, kijven, vechten, etc. Oock en sullen sy noch messen, priemen, nagels, oft dierghelijcke over hen draghen.

18. Dat sy oock niet en ghebruycken eenighe spelen inde welcke perijckel geleghen is van ghequetst te worden. Men sal dan niet toelaeten het worstelen, sprin-

ghen, met sneeuw-ballen, met steenen, oft met aerde worpen, met stocken spelen, etc.

19. Den prijs daer sy om mogen spelen, sal wesen een beeldeken, oft eenen *Vader onse* ende *Weest gegroet,* oft een Thienken, oft Roosen-hoeyken voor malckanderen te lesen.

20. Orlof vercregen hebbende om hen buyten te gaen vermaecken, sullen altijd spelen op een plaetse daer toe van mijn Heere gecosen, ende hen oock wachten van heymelijcken te gaen uyt het ghesicht van mijn Heere, van eenighe schade te doen in boomen, beesten, etc. oft eenighe vruchten sonder consent te plucken.

21. Dat sy noch met stocken, noch met steenen, oft yet anders en worpen inde linden, oft over het dack inden hof, 't zy onsen, of der ghebueren.

22. Passerende door den hof, dat sy daer niet en trecken oft plucken noch bloeme noch blat, oft yet anders, sonder consent.

23. 'Savonds inde somer naer de Gratie consent vercreghen hebbende om te spelen eer sy slapen gaen; naer dat de belle ghetrocken is, sullen terstont met alle stilligheyt inden Refter al 't samen Godt comen loven ende dancken, hun conscientie ondersoecken naer het uytwijsen van d'Avondt-ghebedt, ende daer naer manierlijck boven gaen, daer doende de Meditatie van de Vier uyterste des Menschen, met sulcken ordene als gheseyt is van de Benedictie des tafels.

24. Slapen gaende, sullen hen wachten van d'een den anderen vervaert te maecken, met schoenen te worpen, oock van clappen, lachen, ende principalijck van hen oneerlijck te ontdecken, oft yet te doen dat teghen de eerbaere schaemte soude moghen wesen, dat sy hen oock niet en vervoorderen by eenen anderen te slapen, als hunnen Medegheselle van mijn Heere ghestelt.

25. Alle hun cleederen, schoenen, nestelen, etc. sullen sy oock wel ende suyver bewaeren, wachtende van de selve te verliesen.

26. Dat sy hen niet en verstouten mette coussens, oft andere cleederen, dan met hun hemde, ende inde Somer sonder sargie te slapen, oft uyten bedde onghecleedt te loopen, oft oock ghecleedt, sonder grooten noot der natueren; oft oock op te staen, eer sy opgheweckt zijn, sonder consent van mijn Heere.

27. Een yeghelijck sal hem t' Sondaeghs ende s'Heylighdaeghs versien, ende teenemael reynighen ende suyver houden van alle oncruyt oft wormen, ende oock op andere daghen als den noodt sulcks sal vereysschen: ende sullen oock besorgen dat de cleederen schoon ghemaeckt wesende, fray ende net metten riem oft coussebanden wel vast ghebonden zijn, om s'Dijsdaeghs de selve te laeten opsluyten, ten zy dat het s'daeghs daer naer Heyligh-dagh is.

28. Dat niemandt hem vervoordere te gaen inde kelders om bier te tappen, oft houdt te halen, oft inden hof ende aen de poorte om yemanden aen te spreken, wie dat het zy, al waert oock sijn eygen Vader oft Moeder, al waerense hier binnen der poorte staende, hy en hebbe eerst expres consent van mijn Heere, oft hun Vaerken oft Moerken in sijne absentie.

29. Dat hem niemandt en verstoute eenige brieven te schrijven, oft te doen schrijven aen sijn Vrienden oft Vremde, sonder consent van mijn Heere oft hun Vaerken: dies sal een yeghelijck ghehouden wesen de selve te laeten visiteren, op datter regaerd ghenomen worde, wat ende aen wie dat sy schrijven.

30. Niemandt en sal yet ghesloten houden, oft yet van sijn Vrienden oft andere ontfanghen, oft ontfanghen hebbende bewaeren, oft oock yet coopen of vercoopen

buyten oft binnen den huyse, sonder de wete van mijn Heere.

31. Niemandt en sal oock toeghelaten worden eenigh gelt by hem te houden, maer sal tselve terstont aen mijn Heere brenghen te bewaeren.

32. Dat hem een yeghelijck wachte vande deuren, poorten, vensters, tafels, coetsen, mueren, etc. met crijt oft colen te beschryven, oft vuyl te maecken, oft oock met messen oft yet anders te bederven.

33. Dat niemandt buyten den huyse en gae om sijn Vrienden te besoecken sonder consent van mijn Heere: 'twelcke vercreghen hebbende, niet langer uyt en blijve dan hem gheseyt sal worden. Binnen den huyse sullen sy hen oock wachten van ghemeynschap ende gheclap met de Meyssens te houden.

34. Datter oock niemant wie hy zy den anderen na en roepe, aen en spreke met eenighen toenaem, dan met sijnen gherechtighen naeme, noch oock en heete lieghen, nae en spreke, dreyghe, smyte, verwijte, quaet en wensche: alle twist, achterclap, bespottinge, begheckinghe, leugentale, begrijsen, belieghen, etc. alle oneerlijcke ende vuyle woorden schouwende als een doodelijcke peste, anders niet sprekende dan dat een Jonghman met eeren betaemt.

35. Dat niemandt sieck wesende en blijve te bedde ligghen sonder consent van mijn Heere, Vaerken oft Moerken; maer soo wanneer hem yemandt sal qualijck ghevoelen sal 't selve terstont laeten weten.

36. Dat hem een yeghelijck manierlijck ende gestichtelijck achter de straete drage, elck paer ontrent vijf voeten van malkandere gaende sonder eenigh geclap, ramoer en gesleyp der voeten, hun ooghen nederwaerts slaende, niet herwaerts ende derwaerts gapende; op dat de Borghers hun dancbaerheyt, neerstigheyt, en goede eerlijcke ma-

nieren siende, gesticht ende oock te meer beweeght mogen worden om henlieden deught te doen.

37. Ten laetsten, sullen sy malcanderen als lidtmaeten van eenen lichaeme beminnen, ende wel nauwe wachten van d'een den anderen met woorden oft met wercken te hinderen ende te quetsen.

Conclusie.

Ende op dat alle dese voorseyde saecken te beter onderhouden worden, sullen sommige van mijn Heere gestelt, neerstelijck gade slaen, ende ghetrouwelijck teeckenen alle de ghebreken hier teghen ghedaen, schrijvende den naem ende toenaem vande ghene die eenighe der voorseyde artijkelen overtreden hebben; ende dese sullen sy aen mijn Heere overbrenghen, de welcke sal besorghen dat alle quaede manieren verbetert ende ghecorrigeert, ende de quade totter deught met soetigheyt oft slaghen ghetrocken worden: want, ghelijck men seght,

> De quae doen somtijds deughd, uyt vrees' ghestraft te zijn:
> De goe doen 't al met vreughd, want liefd en is gheen pijn.

Dese Toesienders sullen seer neerstigh ende ghetrouwe wesen in hun officie te volbrenghen: anderssins in dien sy hun officie niet en bedienen soo dat het betaemt, den eenen door faveur verswijgende, oft den anderen door haet ende nijdt verclappende, sullen voor henlieden ghestraft ende ghecastijdt worden.

Tot Godts meerder eere ende glorie.

Imprimatur: L. BEYERLINCK, Censor libr.
IN DE PLANTIINSCHE DRUCKERIE, M. DC. XIV.

Spreekwoorden aen geestelyke zaken ontleend.

Interdum vulgus recte sapit.
HOR.

DE spreekwoorden maken de *mnemotechnique* wysbebegeerte des volks uit: deze is niet louter bespiegelend, maer uitoefenend; zy is dus vol levenssap. Schaersch zyn de omstandigheden des menschelyken levens, waerin die bezielde spreuken, wien de wysheid der volkeren tot moeder was, geen raed, en les, en leere, zouden kunnen aenbieden.

De spreekwoorden zyn 't erfdeel van den vader tot den zoon, hetwelk van alle nalatenschappen 't minst verandering ondergaet, even als 't karakter des volks, waervan zy eene afspiegeling zyn: zy maken de gesprokene overlevering uit, welke van geslachte tot geslachte herbloeyt.

Misschien vindt men, buiten 't Oosten, geene landen, waer de spreekwoorden in de samenleving zulk eene groote rol spelen, als by den Nederlander. Diep doordringend van aerd, bemint de Belg de tael van die volkswysbegeerte, wier orakelen voor elk verstaenbaer zyn, als ten algemeenen gebruike ingerigt. De spreuken der vaderen zyn een rykdom, waeraen de franschsprekende en fransch-denkende Belg verzaekt, en deze gevoelt dit zelf zoo wel, dat hy somtyds tegen wil en dank mêegesleept wordt, om in zyne *langue par excellence et universelle* een vlaemsche spreuk in te vlechten. *Assuitur pannus*...

De verzameling van die onverborgen schatten, welke, als de romeinsche oudheden, door geheel ons vaderland verspreid zyn, zoude tot een dik boek gedyen. Wy herin-

neren ons ter snede de woorden des *Predikers:* ‘Van vele boecken te maken en is geen eynde, ende veel lezens is vermoeyinge des vleesches.’ De spreuk is oud maer niet verouderd, en een once van zulke Oosterspeceryen geldt meer dan menig pond van Europeesche reukwerken.

Ook gevoelen wy ons de lust niet om, als de snedige Erasmus, een nieuwen foliant over de spreekwoorden in de balans der ontluikende Belgische letterkunde te leggen: hy kon wel lichter wegen dan de luttel bladeren des Predikers, en, als een pluimtjen, voor den eersten adem der kunstkenners wegstuiven. Wy willen ons ditmael bepalen tot eene kleine verzameling van spreekwoorden, die op het H. Schrift, de legenden, kerkgebruiken, en andere min of meer godsdienstige omstandigheden, zinspelen.

Indien eenige derzelve thans min gebruikt, of min verstaenbaer zyn voor 't algemeen, ja, zelfs voor anders vry ervarene persoonen, men schryve dit toe aen den gang der eeuwen. De Bybel, die zedelyke en staetkundige hoeksteen van 't maetschappelyk gebouw der voorgaende tyden, is aen velen onder ons nu zoo onbekend als de Koran; ook de *gouden* legenden hebben reeds een ruimen tyd in 't stof der afgebrokene kloosters gelegen, schoon bestemd om met de oude Ridder- en Dierenromans afgeborsteld te worden.

'T valt moeyelyk en meestal onmogelyk, het tydstip der wording van menige geestelyke spreekwoorden na te gaen. By de volgende kan die regel uitzondering lyden, is het niet wegens't *wanneer?* dan toch wegens't *na wat tydstip?*

't Synode van Dordrecht zal om zynent wil niet gehouden worden.
Hy liegt als of hy Luthersche psalmen zong.

Dewyl die psalmen kerkelyk ongetrouw waren.

Dat is een sterk argument tegen de Socinianen.

Zie SPRENGER VAN EIJK'S *Vaderlandsche spreekwoorden*.

Hy is een omgekeerde Armeniaen.

Dit zegt men van een opengespouwene, gestoofde baers. Zie den zelfden schryver, *Nal. op vad. Spreekw.,* Rotterdam, 1839, II, 16.

Daer geen dwang is, is geene eer, zei de koster, en hy sloeg de beelden in zyn kerk.

Waer eer voor vrees of ontzag gebruikt wordt (MATT. I, 6). Hier mede komt overeen de spreuk: De Heer uit, de eer uit (TUINMAN, II, 159).

Hy riekt naer de Noormannnen (of naer den mutsaert).

Hy is heterodox: By misslag gaet *mutsaert* in *mostaert* over, die toch niets met de lyfstraf der ketters gemeen heeft.

Hy drinkt gelyk een Tempelier.
Hy zag noch heiden, noch christen.

Uit de kruisvaertstyden.

Hy snuift gelyk een ketter.

Die vergelyking wordt by ons algemeen op elke overdrevenheid toegepast, doch faelt wel eens, zoo als in 't gezegde: Hy vloekt als een ketter.

Men moet de heiligen vieren gelyk zy zyn.

Een gezegde dat naer de hervorming, of, gelyk wy straks zeiden, naer den mutsaert riekt.

Het H. Schrift.

Doe Adam spittede en Eva span' Wie was doe een edelman?
't Is wonder wat Adams kinderen al brouwen.
God zal 't voorzien, sprak Abraham.

Naer aenleiding van GENESIS.

Hy weet wel waer Abraham de mostaerd haelt.

> Verbasterd uit het woord *mutsaerd*, en ziende op Isaacs gezegde, toen hy, ter offering 't gebergt betrekkende, de brandstof wel zag, maer t' overig niet.

't Is een kalf MOZES.

> Men vergelykt een zachtmoedig mensch by dit dier, dat geene horens heeft om te stooten. Mozes wordt mede (*Numeri* 12:3) als een zachtmoedig man opgegeven. De spreuk kan wel eene verkorting zyn van: 't is een kalf zacht als Mozes. (Zie SPRENGER VAN EIJK, *Nalezing op vaderlandsche Spreekwoorden*. Rott., 1836, blz. 57, en DE JAGER, *Taalkundig Magazijn*, III, 98.)

't Is een Rebecca.

> Van een snaterige vrouw, klankspeling op *bek* in 't woord Rebecca.

Zy is uit den stam Levi.

> *Levis mulier:* eene platte woordspeling.

Die kan gewinnen zyn nature ’ is sterker als Samson t'elker ure.
Die zyn leed met leed wil wreken ’ Salomons magt zal hem ontbreken.
Als David zyn volk telde, verloor hy den stryd.
Hy is zoo wys als Salomons kat (waerby ook gevoegd wordt:) die van wysheid de pooten brak.

> Van een onnoozel mensch: het onverstand van Salomons kat word hier tegen zyne bekende wysheid overgesteld.

Het lot valt altyd op Jonas.
Arm als Job.
Hy is gelyk van Gods hand geslagen (als Antiochus).
Hy draegt Uriaes brieven.

> Hy is verraden.

Iemand verzenden van Cayphas naer Pilatus, of van Pontius naer Pilatus.

Eene verbastering van Pilatus naer Herodes: 't laetste welligt om de gemakkelyker uitspraek der beide namen met eene P beginnende.

't Is een Judas
Hy is de Joden overgeleverd.
Zy leven met hem gelyk de Joden met Onz' Heere.
't Is een *Ecce homo*.
Ik wil gaen, en Pilatus zyn offer brengen.
't Is een theologus, of getuige, als Judas een apostel.
't Roept er al Barrabas op.

't Schreeuwt er al tegen: 't spreekwoord is ook verbasterd in de toepassing.

't Is hem te vergeven, hy weet niet beter.

Naer aenleiding van LUC. 23:34.

Hy is van St. Thomas volk.
Hy meende dat hy in Abrahams schoot was.

Op Lazarus zinspelende.

't Is een ryke vrek.

Staet in verband met het voorgaende woord, als tot dezelfde parabel behoorende.

Hy heeft van de dertig penningen medegenoten (of: niet gehad).
Hy heeft van de gersten brooden niet gegeten.

't Ziet op de overlevering door Judas, en 't mirakel by JOH. 6:9.

't Is niet *secundum Lucam*.

Waerom juist die evangelist uitgekipt? Om dat er gespeeld wordt op LUC. 1:3, 4.

By het heilig graf waken.

Vergeefsche moeyte doen.

Lucas schryft daer niet van, of: 't Is juist geen Evangelie.
't Is een Zedebeus.

'T is een sukkelaer.

Zy zit al in sinte Anna 's schapraê.

Van een bejaerde maegd, by wie het druifje tot rozyn overgaet: wegens Ste-Anna 's hoogen ouderdom, toen zy baerde.

Zy ziet er uit gelyk een Magdaleen. - Hy gelykt een Lazarus.

Diepbedrukt, ellendig.

Op Bybelplaetsen schynen de volgende spreuken te zinspelen:

Hy neemt geen blad voor den mond.

GEN. 3:7. Ook wil men dat de oude tooneelspelers, voor 't uitvinden der maskers, hunne aengezichten met vygebladeren bedekten, en dus van hunne wagens de voorbygangers vry havenden.

Daer schuilt een slang onder 't loof.

GEN. 3. 't Kan ook de vertaling zyn van 't Virgiliaensche: *latet anguis in herba*.

De duivel heeft het vragen gemaekt.

Hy komt voor als de eerste vrager. GEN. 3:1.

't Is een zure appel om in te byten.

't Schynt genomen uit GEN. 3, 6.

Wacht u van die God geteekend heeft.

Uit GEN. 4, 15, doch slaet, by liefdeloos misbruik, op gebrekkigen.

Dat schreeuwt.

GEN. 4:10, en 18:20. JAK. 5:4.

Hy ziet of hy er zeven op had.

't Kan zien op Pharaos droom van de zeven magere koeyen.

Iemand uit den droom helpen.

Gelyk in GEN. 41:1 en DAN. 3.

Men komt met koussen en schoenen in den hemel niet.

Er schynt gespeeld op EXOD. 3:5.

't Was als of een paerd sprak. - 't Is als of de steenen spraken.

Van een wonder geval. Een sprekend peerd komt by een oud heldendichter voor, doch de Bybel gewaegt slechts van een sprekende ezelin. De andere spreuk is ontleend aen LUC. 19:40.

Onder iemands vleugelen schuilen.

Bybelstyl.

Na dat de man is, is zyn kracht.

Genomen uit RICHT. 8:21.

't Hoofd in den schoot leggen.

't Zal op Samsons geval met Dalila zien.

Hoe komt Saul onder de profeten?

Dit is genomen uit 1 SAM. 10:11, 12. Iemand antwoordde tot jongelingen, die hem dit spottende toeduwden: Hy komt zyns vaders ezelen zoeken.

Hy ploegt met een anders kalf.

Uit RICHT. 14:18, genomen.

't Is een man als David, had hy maer een harp.

't Zal zien op SAM. 16, 18.

Hoe past hem dal harnas, of wambuis?

Ontleend uit DAVIDS geval I SAM. 17:38, 39.

Iemand met zyn eigen zwaerd dooden.

D.i. met zyn eigen redenen wederleggen. 't Is ontleend uit I SAM. 17:51.

Hy zoude haer op de handen dragen.

Schynt ontleend uit PS. 91:12.

Hy is 't byltje kwyt.

Ziet op 2 Koningen 9:20.

't Is een kind van Ninive.

Van een weetniet, die geen onderscheid tusschen zyn linker en rechterhand weet te maken, uit JON. 4:11.

Hy is te ligt bevonden.

Uit DAN. 5:27.

Hy ziet zyn hulp in de poorte.

D.i. hy steunt op hen, die 't bewind hebben. Men weet dat oudtyds de rechters hunne zitplaets in de poort hadden. Ziet SPREUK 31:23. 't Is genomen uit JOB. 31:21.

De derde streng maekt den kabel.

PREDIKER 4:12. *Tres faciunt collegium*, of: de derde man brengt den praet aen.

Hy gaet naer huis.

D.i. hy gaet sterven: trouwens het graf is 't huis der overledenen. JOB 30:25. PRED. 12:1.

Hy laet violen zorgen.

Zou, volgens TUINMAN (I, 9) afgeleid zyn van MATTH. 6:2 8 wegens 't onbezorgd wassen der bloemen, en wel met verwisseling der lelien in violen. Eenvoudiger ware de verklaring: Hy laet een ander zorgen, die, als de speelluî, tot zoo iets niet geroepen is.

't Is een muggezifter.

Ontleend uit MATTH. 23:24. De Joden zogen wynmuggen uit, om zich door geen drinken van bloed te verontreinigen: zygen is in ons spreekwoord tot ziften overgegaen, waer mede 't verwant is. De *Statenbybel* heeft: Gy blinde leidslieden, gy die de mugge uitzuiget, ende den kemel doorzwelget. VAN LEEMPUTS *Nieuw testament* draegt: Blinde leyts-lieden, uitziftende eene mugge, ende eenen kemel doorzwelgende.

't Is door 't oog van een naeld gekropen.

Uit MATTH. 19:24.

't Is den broeder van noode.

Uit denzelfden Evangelist 21:3.

Daer zal niet een haen naer krayen.

Schynt op den haen te zien, die, by Petrus verloochening, tot zyne vermaning kraeyde.

Hy liegt als een wagter.

Van een logenaer, gelyk de omgekochte grafwagters waren. MATTH. 28, 12.

't Zal uitkomen, al zouden 't de vogelen uitbrengen.

Kan genomen zyn uit PREDIKER 10, 20. In plaets van *vogelen* zegt men ook wel *krayen*, of *kranen*, en dan ziet het op 't bekende geval van Ibycus.

Hy heeft den fynen mantel omgehangen.

Genomen uit ZACH. 13:4. Vergelyk daer mede MATTH. 7:15.

By ja, en by neen.

Dit zal zien op MATTH. 5:37.

Dit is in de woestyne gepredikt.

By zinspeling op Joannes den Dooper, maer te onregt door 't misbruik des woords *woestyn*. MATTH. 3:4, 5.

Een vermaelde wand.

Zoo heet PAULUS (*Akten der Apostelen*) een' boozen regter.

God.

Mild was de oudheid in spreekwoorden, waerin die heilige naem voorkwam. Hy werd zelfs wel eens te veel gebruikt, of misbruikt. Van de Turken vertelt men, dat zy een beschreven papier vindende, dit opnemen en wegleggen, uit vrees dat er letteren in mogten voorkomen met welke Gods naem geschreven wordt. Hoe voorbeeldig voor vele Christenen! Wy hebben op den Heere de volgende gezegden ontmoet:

God leeft nog.
God leeft ’ die alles geeft.
God zegene ons.
't Is wel gezeid: God help u; maer de arme luî hooren 't noode.
Niemand volmaekt dan God alleen.
Alle ding heeft een eind, behalve God.
In God is 't al. Niet zonder God.
't Is al niet wat God niet is.
Vreê ’ is God meê.
't Gaet zoo God wil: God gaf, God nam (JOB).
Zoo 't God voegt ’ my genoegt.
God beschikt over nacht.
't Is al goed wat God doet.
Die God te vriend heeft, hem schaedt geen schepsel.
Die op God betrouwt ’ zyn geluk is menigvoud.
Dien God behoedt, is wel behoed.
Dien God helpt, hem mag niemand krenken.
Die God bemint boven al ’ hem treft geen ongeval.
God en de reên ’ komen overeen.

De deugd, uit God gevloeyd, is immers maer de praktische reden.

God en de eer waren nooyt gescheiden.

Onwaer. Beter zegt THOMAS tot den Tyd:

Tu naquis: l'Éternel te prescrivit la loi.
Il dit au mouvement: Du temps sois la mésure.
Il dit à la nature:
Le temps sera pour vous, l'éternité pour moi.

Die een vyand op de wereld heeft, heeft niet een vriend by God.

Voor hem is geen ruste meer.

Men zal één God hebben, en veel vrienden.
Gods vriend, aller wereld vyand.

Dat men God onttrekt vaert dikwils ten duivele waert, of: Om Gode geven armt niet; wat men onthoudt, gaet al verloren.

CATS zingt:

Siet de saeck is soo gelegen,
Waermen iemant gunste biet,
Daer is straks des Heeren seghen;
Milt te gheven aremt niet.

God heeft veel meer dan hy ooyt vergaf (weggaf).
Wat God iemand geeft zal hem St. Pieter niet ontnemen; of: Heeft het my God bescheert (beschoren), St. Pieter en neemt het my niet.
God is een heer, de abt is een monnik.
God geeft de koe, maer niet by de hoornen. - Tot Gods hulp behoeft arbeid.
Rep handen en voeten ' God zal 't verzoeten.
Help u-zelven, zoo helpt u God.
Stroop uwe armen, en zeg: God woud's.
God helpt den sterkste.

Dit zal op de kampgevechten, of zoo gezeide vonnissen Gods, zien.

God geeft de ganzen den kost wel, maer zy moeten dien plukken.
God geeft de vogelen den kost, maer zy moeten er om vliegen.
Als men het God opgeeft, dan is 't wel half verloren.
De vreeze Gods is 't beginsel der wysheid.

SPR. SALOMONS, I:7.

Als 't God verdriet, zoo verdriet het al de wereld.
's Volks stem is Gods stem.

Versta: Wat alle man zegt, is gemeenlyk waer.

God borgt wel, maer en scheldt niet kwyt.

God kan wel een tyd borgen.
God is geen spreker ’ maer op zyn tyd een wreker.
Ons Heere zal wel uit zyn vensterken kyken.

> BERANGER heeft een onhebbelyk gebruik gemaekt van een dergelyk spreekwoord.

Wy leven by eenen God, maer niet by eenen koop, of: koopman.
Hy gaet niet anders dan of hy God, onzen Heer, by de voeten had.
Welaen, 't zy gelogen of 't zy waer ’ God geve een goed koornjaer.
Die God tot een maegschap hadde, zou op een kort ryk worden.
Er neemt geen wyf een ouden man om Gods wille.
Is dat een oorlog, zoo geve God dat het lang dure.
God windt aller menschen misdaed op één kluwen.

> Dit wil zeggen, dat hy ze allen samenvoegt, zoo dat er hem geen van ontgaet.

Wat duert eeuwelyk anders dan de genade Gods?

> Voorwaer eene verhevene gedachte!

Het zal wel komen dat God lief heeft.
Ik wil u wel wat zeggen, dat van God niet wezen zal.

> Niet zoo waer als of 't van God kwam; geen evangelie.

De duivel is Gods aep.
Daer God een kerk stigt, bouwt de duivel een kapel. Of: Doe God het vuer schiep, schiep de duivel den ketel.

> Dit laetste hoort men wel 's winters, als een over 't vuer gehangen ketel 't warmen belet.

Wie zich aen God gelegen laet, diens einde is goed.

> Oulings: Wie sich an Godt laet, des eynde wert wel goed raedt.

God laet iemand 't water wel aen den mond komen, maer niet daerin.

Hoe wildet toch hebben? Wilde God wezen?
Van God gezonden, schoonvonder myne.

Wat schoone vond is de myne.

God en verleent geenen mond of hy verleent er den kost toe.
Onze lieve Heere heeft wonderlyke kostgangers.
Onze Heere bidt voor geen mangelaers.

Mangelaers bedyen niet.

Onz' Heere bleef gezond.

Alles viel wel uit.

Te winter regent het overal ’ Des winters, daer God jont den val.
Als God een mensch plagen wil, dan byt hem wel een muis dood.

Dit schynt te zien op den ongenadigen bisschop HATTO, die door deze dieren in den nog bestaenden toren, in het Bingerloch, opgeknauwd werd.

Dertig met God.

TUINMAN (I, 9) wil dat sommigen in het tellen geen dertig willen noemen, of zy voegen er by: met God! als een tegengif, en dit wel om dat Christus voor zulk een getal zilveren penningen is verkocht.

God woud 's, is aller beden moeder.

Een oude spreekwyze als blykt uit de bewoording: *woud's*, dat is *woude es, wou het*. De eerste aller wenschen is: wilde het God!

God schept den dag, en hy gaet (of kruipt) er door.
Laten Gods water over Gods akker gaen.

Onbezorgd leven, en zich aen den regen die op 't gras van 't kerkhof valt niet bekreunen. Zoo zoude ik het eer verstaen, dan gelyk TUINMAN doet, die zegt: 't spreekwoord is genomen van vloeden, die men door geen dyken

of dammen zoekt te keeren. SPRENGER VAN EIJK (*Vad. Spreekw*. 1841) wil het daer van afleiden, dat by overstroomingen de rustplaetsen der dooden zoo veel mogelyk tegen 't geweld van het water bezorgd en beschut worden.

God wil geen gegeven goed.

Wat men zelf gewonnen heeft, schenkt meest genot.

Als God een land plagen wil, zoo beneemt hy de heeren hun wysheid.

..... Cet esprit de vertige et d'erreur
De la chúte des rois funeste avant-coureur.
RACINE.

Buer houdt, God houdt.

Vry duister: wil 't ook zeggen, die wel staet met zyn buer, staet wel met God, leeft rustig?

Laet God raden, die heeft een wyze moeder gehad.

Zoo vindt men dit spreekwoord opgegeven, dat onzin is. Moet het ook wezen: die God laet raden, voor beraden, beschikken?

God bejegende menig, die hem groeten konde.

In den arme: wat gy den minste myner broeders gedaen hebt, hebt gy my-zelven gedaen, staet er geschreven.

Zalig is hy die God alle dag ziet, en zyn erfheer eenmael 's jaers.

Die God ziet in zyn werken: de wereld is de verbloemde voorstelling van de Godheid, zegt de wysgeer SALLUSTIUS.

Al dat onz' gebuerman heeft ’ dunkt ons beter dan wat God ons geeft.
Hy wil God een vlassen baerd aennayen.

Is 't een calembourg: God tot een vlasbaerd willen maken? of ziet het op de mysterien der middeleeuwen, toen men *Dieu et ses saints par charité* speelde; en misschien de zinnelyke voorstelling der godheid een gouden baerd gaf,

zoo als de heidenen de standbeelden hunner Goden byzetten. REGNIER (*Sat*. VI), het verval der zeden, by den voortgang der eeuwen, schetsende, zegt:
Et l'hypocrite fit barbe de paille à Dieu.
waerover men de uitlegging van BROSSETTE kan nalezen.

Zoo als de weerd is, zoo beraedt hem God de gasten.
God behoede ons voor groot geluk!

Ware in den eigenlyken zin een zeer wysgeerig gezegde; doch 't ziet op wat wy een *vlaemsch geluk* plegen te noemen, b.v. als er iemand van den trap valt, en zich de ribben niet breekt.

't Is een Gods kind.

Van een simpel mensch: misschien speelt het op 't bekende:
beati pauperes spiritu!

't Is een God, een pot.

Overgegaen by ons in *pottegot, 't is al pottegot,* 't is al uit éénen pot geschept, hetzelfde.

Gedwongen eed ’ is God leed.
Als 't God behaegt ’ is 't beter benyd als beklaegd.
Boerenargheid en Gods barmhertigheid is ongrondeerlyk.
Die een boer goed doet, doet God leed.

By deze en dergelyke spreuken herinnere men zich, dat een spreekwoord niet altyd een waer woord is: de spreuken zyn de wysheid der volken, doch deze redeneeren wel eens gelyk *individus*[1].

Wy zullen dit God en de molenaer laten scheiden.
God en de molenaer scheiden veel.

Is 't woord hier een woordspeling, en ziet het, betrekkelyk God, op 't beoordeelen over voor ons duistere zaken, en, betrekkelyk den mulder, op 't scheiden of breken van graenstoffen? Voorbeelden van dergelyken voorvaderlyken

1 *Een Spreekwoord niet altyd een waer woord;* door P. Vander Willigen, uitgegeven door de Maetsc. tot nut van 't algemeen. Amst., 1825.

wansmaek zyn: Duren is een schoone stad, maer Kortryk ligt er by; dat, topographisch, onzin is. Iets beters klinkt: Meenen ligt by Kortryk.

Geef God geen beschimmeld brood.
Dat stuert ons God by Gerbrand.

Van onverwachte hulp. SARTORIUS zegt die spreuk niet te kunnen verklaren.

Hy zou wel van Gods autaer nemen.
Hy is God en heel de wereld schuldig. - Hy heeft ter wereld Gods niet.
Die 't God gunt, geeft hy 't slapende somtyds.
In 't geluk en 't ongeval ' dat God een' schikt, hy krygt het al.
Wy mogen niet verder dan God wil.
God weet alle ding.
Nu mag men zien dat God nog leeft.

By de lyfstraf van een booswicht. Domme spreuk. Beter zeide een wysgeer tot een gelukkigen en boozen Godsloochenaer: Hoe kan ik aen God twyfelen, als ik u zie leven?

Zeg, of doe, dat het God hoore, noch verneme.
Is er een goed, God hael ze allen.

Voor: Indien er een goed is, enz., van slecht volk sprekende.

Hoe barmhertiger zang, hoe Gode aengenamer.

Barmhertiger, voor slechter. Ook hoort men wel eens zeggen: 't is barmhertig slecht.

't Zal zyn: God help!

't Is verloren gezongen.

Iets daer geen God help! op valt.
Hy zoekt werk, en bidt God dat hy er geen vinde.
Spyt God en den duivel geboren.
Hy vraegt naer God noch den duivel, of: Hy vraegt naer God noch naer een goed mensch.

Niemand zonder dit ’ dan die 't al bezit.

Versta daer onder: zonder dit gebrek.

Tot onze oude eedvormen en uitroepingen behooren:

God help my niet, zoo 't niet alzoo is!
Zoo moete God naer uwe ziel tasten!

Men zie voorts 't artikel over eenige nederlandsche vloeken, eeden en uitroepingen door WILLEMS, voorkomende in de *Nederduitsche Letteroefeningen*, Gent 1834, bl. 218-230.

Jezus.

Jezuken schudt zyn beddeken uit.

Als 't sneeuwt hoort men by ons die naïve spreuk: zoo zeggen de Hessenlanders ook, als de sneeuwvlok stuift, dat het Frau Hollen is die haer pluimenbed uitschudt, waervan het dons in de lucht omvliegt (GRIMM, *Sagen*). Van denzelfden aerd is de spreuk op den vallenden regen: Ons lieve Heerken sprooyt zyn wywater.

Ons Heeren appelken ontnemen.

Die spreuk, gebruikelyk voor: den arme doen betalen, zal op 't kindeken Jesu zien, dat wel eens met een appel in de hand verbeeld wordt.

Hy zou onz' Heere van 't kruis bidden.

Gelyk men van sommige heiligen in de legenden leest.

H. Geest.

't Was gelyk de H. Geest die 't my ingaf.
Ik wensch u den H. Geest in uw lichaem.

Ik wensch u opheldering van verstand.

Engelen.

Hy kan kallen als een engel.

> PAULUS heeft gezeid: al kon ik spreken als een engel, bezit ik de liefde niet, ik ben niets.

Engelken op straet, duivelken over den haerd.
Elk denkt zyn duivel een engel.
Vroege engelkens worden jonge duvelkens.
De engelen woonen in den hemel, hier heeft men met menschen te doen. - Menschen en zyn geen engels.
't Was of een engelken in mynen mond p...e.

> Dit passen de lekkerbekken op goeden wyn toe: de spreuk pleit niet zeer voor de kiescheid der ouden, die overigens uit andere gezegden doorstraelt.

Als man en vrouw 't malkanderen brengen, dan lachen de engeltjes in den hemel.

> D.i. als de echtgenooten zich een dronk toebrengen. 't Zal spelen op LUKAS 15:7.

Hy heeft een goeden engel gediend.

> Zinspeelt op den engel bewaerder, en wordt gezegd als iemand eenig geluk wedervaert.

Zy spreken als engels ’ en doen als bengels.

O.L. Vrouw.

De boter slacht O.L.V.: zy verbetert alles.

Helle.

Als 't regent en de zonne schynt, is 't kermis in de hel.

> Veel is er over dit gezegde getwist (Zie TUINMAN I, 308, en DE JAGER *Taalk. Mag*. III, 122). Welligt wil het eenvoudig zeggen: Waer er twist valt, juicht de hel. De Groningsche spreuk luidt: Als het regent en de zon schynt, bakken de heksen pannenkoeken. Men kan 't verstaen: Waer twist uitbreekt, juichen de booze vrouwen.

Eigen wil barnt in de hel.
't Geld brengt den mensch in de hel, en blyft er zelf buiten.
Hy leeft of er hemel noch hel ware.

Hy vervloekt hem in den helschen afgrond.

Vervloeking, daer, zoo men zegt, put noch galg in vergeten is, of: waer de hairen van op 't hoofd ryzen.

Zie dat gy niet loopt uit het vagevuer in de hel.

Van Scylla in Charybdis.

Dat mag in hel noch in hemel.

Van een verfoeyelyke daed.

Hemel.

In den hemel zyn.
Dit is gevonden geld: 't valt uit den hemel.
's Menschen zinlykheid is zyn hemelryk.
Hy meent daer door een stoel in den hemel te verdienen.
De potschrapers komen in den hemel niet.
Iemand met beloften azen ’ is een hemel voor de dwazen.
Kost en kleer' ’ 't hemelryk, en dan niet meer.
De hemelen zyn ons vaderland.
Wat van den hemel valt, dat schaedt niet.

Vagevuer.

Op het vagevuer kennen wy alleen 't volgende:

Hy heeft hier zyn vagevuer op de wereld.

Heiligen.

't Scheepken van St. Pieter kan wel waggelen, maer 't kan niet vergaen.
Myn St. Pieter.

Myn sleutel.

't Is St. Pieters visscher.

Hy is ongelukkig, hy vangt niets. Ontleend uit LUC., S, 5, of JOB, 21:3.

St. Pieter op onz' Heere leggen.

Anders: 't is de boer op den edelman. Gemeene kost na iets lekkers eten.

Geld by visch, Peter by Pauwels.

Trouw by koop, bevestigd door geld.

Hy woont buiten alle Gods lieve heiligen.
Geheel de St. Crispyn.

Al 't boêltjen. Het gereedschap der schoenmakers, wier patroon de H. Crispianus is, is vry omslachtig.

'T is St. Rochus met zynen hond.
Hy staet wel met Ste. Apollonia.

Van eenen grooten eter.

St. Marten heeft er zyn kruk in gestoken.

Van een vat dat langer dan naer gewoonte loopt.

Hy heeft leelyk op den rooster gelegen.

Zinspeling op St. Laurens.

Hy is van de zeven slapers.
Hy heeft kleine apostelen.

Kindertjes.

Als het Gode niet en belieft, zyne heiligen en mogen niet; of: en kunnen het niet gebeteren.
Arme luî maken ryke heiligen.

Dit is offeren boven hun vermogen om de gunst dier heiligen te bekomen.

Ik viere geen heiligen die ik niet gevast hebbe.

Ik wil slechts het goed genieten waerover ik gearbeid (gevast, gespaerd) heb.

Ik geloove geen heiligen of zy moeten brood eten.

Ik hou meer van levende dan van doode helpers.

Geen sant ’ verheven in zyn land.
Elk land ’ heeft zyn sant.
Hy is een heilige daer men wel een kaers mag voor ontsteken.

Hy staet met een roode letter in den Almanak.

Gelyk dit slechts met heiligen 't geval was, wier feestdag men vieren moest.

Hy is een afgezette sant.

Wiens feestdag afgezet is.

Hy moet naer St. Reinuit.

Hy is verloren.

St. Lors een kaers ontsteken.

Van die lorssen en borgen, eer zy naer St. Reinuit moeten.

Steekt St. Blydert een keers op.

Nieuwe woorden mogen de tael verryken, maer nieuwe heiligen, zoo als deze, by welken men St. Jutmus en St. Nimmermeer kan stellen, *quid juris?*

St. Thomas de wasscher.

Op St. Thomas dag gaen de vrouwen aen 't wasschen en plasschen tegen den hoogtyd van kersmis.

Een martelaer.

Van een wafel, die stuksgewyze uit het yzer komt.

Lier is vol Gommers.

Naer aenleiding van St. Gommer, patroon dier stad.

Dus krygen de heiligen hun was.
De heiligen komen om hun was.

Dit ziet op de wassen kaersen in doodsnood beloofd, maer na 't geval zelden ontsteken, volgens de spreuk: Was ik er uit, 'k en gaf geen duit, en wordt gezegd, als iemand na langen uitstel voldoen moet. Na dat Jupiter Saturnus verjaegd had,
L'on ne pria les Saints qu'au fort de la tempéte, zegt REGNIER (Sat. VI), die heilig en onheilig wat samenklutst.

Kleine heiligen hebben ook magt.

Of: Alle hagen schutten wind.

't En zyn geen santen geacht, ten zy dat zy mirakelen doen.
't Is een minnaer van de elf duizend maegden.

Dit ziet op het talryke gezelschap van de H. Ursula. De doling, volgens VALOIS (*Valesius*), zal ontsproten zyn uit het verkeerde naschryven van de woorden: *Ursula et Decemilla, virgines*.

Neem wat St. Paulus van de Grieken nam.

't Zou niets anders beteekenen, dan: Neem er niets ter wereld van, volgens TUINMAN en SPRENGER VAN EIJK; naer aenleiding van 1 *Kor*. 9:12 en 2 KOR. 11:12.

St. Jakob by 't ram ' St. Pieter een lam.
Wy hebben St. Jans nacht gehad.

Van een nacht in groot geraes doorgebragt: wegens de heidensche plegtigheden, waermede men dien heilige, den nacht door, plag te vieren.

Hy is Pietje de voorste.

Zou herkomstig zyn van het haestige gestel, den H. Petrus in 't Evangelie toegekend. (Zie DE JAGER, III, 98.)

Hy wil de kwade Pieter niet zyn.

't Is genomen van Petrus bedryf, MATTH. 26:52.

Daer loopt wat van St. Anna onder.

Beteekent eene gekheid, of ten minste iets onvoegzaems, dat men in zyn gesprek mengt. (Zie SPRENGER VAN EIJK, *Nalezing op de Spreekw.,* bl. 64, en DE JAGER, *Taalk. Mag.* III, 99 en 467.)

Belooft St. Mallaert ' een bedevaert.

Tot een dwaes, by woordspeling.

'T is een sint Juin.

Van een schynheilige domoor: St. Juniperus was de medegezel van St. Franciscus. (Zie TUINMAN, bl. 78.)

By Loo.

> Zou volgens TUINMAN, dien BILDERDYK zoo gaerne dom noemt (*Verklarende geslachtlyst,* I, 286) eene inkrimping zyn van: by Eloo of St. Elisius! doch WILLEMS heeft hem wederleid met de aenmerking dat in onze oudste gedichten doorgaens *bi lode* staet. (Zie *Nederduitsche letteroefeningen*. Gent, 1834, bl. 228.)

Loop voor St. Vellen.

> Dit ziet op 't zoogenoemde vroegfeest van St. Valentyn, dat eertyds met algemeene wandelingen naer buiten gevierd werd, volgens BILDERDYK (*Nieuwe verscheidenheden*, IV, 204), en, volgens anderen, op de waerzegster der Germanen, Veleda. (Zie MAURICIUS, *Onledige ouderdom*, I, 94.)
> Ook heeft men de vallende ziekte *St. Veltens plaeg* genoemd, by alliteratie. (BILDERBYK en TUINMAN.)

Al roept men St. Joris, men houdt zich aen de manen.

> Versta er onder: van 't paerd.

Hy heeft de kost by St. Joris.
Het is een haring voor St. Jan.

> 't Komt te vroeg: want met den dag van dezen heilige (24 juny) mogen eerst de netten tot de haringvangst uitgeworpen worden.

Dit is als het verken van St. Teunis (Antonius).

> Van een losbol. Men wil dat eenige der dieren aen dien heilige toegeeigend vry langs de straten omliepen.

Hy is in St. Antonius gilde, hy is in de belle.

> Hy is stadskind, stads belleman heeft uitgeroepen dat hy onder curatele staet.

Al evenwel *dubitat Augustinus*.

> Dit ziet op de twyfelingen van Sint Augustyn in sommige zaken. Zeide hy niet: *Credo quia absurdum est?*

Hy heeft een Christoffel, die hem draegt.
Niet zonder een Christoffel.

Hy slacht die milde St. Egbert: Hy geeft noten met krauwelen.

> Krauwelen, klauwen. De tyd, waerop St. Egberts dag in valt, is vast mild in noten.

Die op zyn tyd knollen wil eten ’ Moet St. Laureins niet vergeten.

> Voor alle zandstreken geldt de regel, van niet voor St. Laurensdag te zayen, maer ook niet na half Augustus.

Op de legenden schynt te zien:

Hy steekt er den draek mede.

> Dit zoude samengetrokken zyn uit: hy steekt er den gek mede, als met St. Joris draek, d.i. als met een sprookje. (Zie DE JAGER, *Taalkundig Mag.,* III, 79.)

Onder de weêrkundige waernemingen, waer 't een of ander feest tot barometer aen verstrekt, komt:

Te Sinte Laureins dage ’ Hangt de regen op de hage.
Als Sinte Margriet in haer bed p..., regent het zes weken.

> Niet zeer kiesch, doch op den leest geschooyd van St. Medard by de Franschen. Sinte Margriet komt 20 july.

Een groene kersmis maekt een witten Paeschen.

> Als 't groen der weiden met kersmis nog niet verdort, verwachte men te Paeschen nog sneeuw.

Men zegt mede:

Als Sinte Lucie komt lengen de dagen een vloosprong.

Kerk.

Ik ben Paus, noch van zulken staet ’ Noch ik geef geen aflaet.

> Tot een overdreven wierookzwayer.

Hy is te Rome geweest en heeft den Paus niet gezien.
Hy wil den Paus in den ban doen.
Wy kunnen al geen Paus van Rome zyn.
Hy gelooft wal de Kerk gelooft.
Van de bruiloft naer de eerste mis.

Van staet veranderen.

Als 't kloksken van Rome luidt, blyft gy scheel zien.

Dit zegt men tot de kinderen die scheel trachten te zien, om hen af te schrikken.

De klokken zyn naer Rome; zy zullen eiers leggen.

Als zy in de goede week zwygen, terwyl by hun ontwaken er Paescheiers in den tuin geleid worden.

Hoe nader by Rome, hoe slechter Christen; of: hoe meerder geus.
Al is de kerke groot, de paep en zingt nogtans niet meer dan hy mag.
Zot is de pape, die zyn heiligdom laekt.
Hy slacht den priester: hy zegent hem-zelven eerst, of: Die 't kruis heeft, zegent zich-zelven eerst.
De papen geven de boeren groote kruisen te dragen, en volgen met de kleine.

In de processien.

Het is al zoo gemeen en kondig als den Pater noster.
Wagenaers inbyt, dronkaerts Pater noster.

Voermans ontbyt is gelyk aen 't eerste dagwerk van een dronkaert; een voerman eet 's morgens niet, maer drinkt des te lustiger.

Hy kan wel Amen zeggen, 't ware een goed koster.

Van een jabroêr.

Men zoude er een kerk op bouwen.
Zorg niet wie den laetste naer de kerk zal dragen.

Wat zal 't verken (of: de donder) in de kerk doen?

Op onbekwame luiden, die ergens nutteloos zyn.

Hy wil het Magnificat verbeteren.

SIMONS lofzang, die voor onverbeterbaer doorging.

Hy moet van daeg een goed gebedeken uitgesproken hebben.

Van iemand, wien eenig geluk weêrvaren is.

Gaudeamus zingen. - Geestelyk verblyd zyn.
Den *Jube Domine* spelen.

Voor een platvoet, die knikt als een horlogiemannetje.

Nu mogen wy *Te Deum laudamus* zingen.
Het liedeken van *Requiem*.

Anders: van 't treurig nonneken.

't Is zoo waer als *Amen,* of: als 't H. Evangelie.
Overal in 't spel, als Pilatus in den *Credo*.
Daer mede is *Alleluia* gezeid.

Daermede is 't uit: *catastrophe fabulae*.

't Is al geen Evangelie wat hy verlelt.
't Is 't Evangelie van den spinrok.

Zoo waer als de sprookjes, die men by den spinrok uitkraemt.

Of het een niet geloove, zoo is hy daerom geen ketter.
Ik ben al te Vespertyd van myn leven.

De avondstond myns levens is daer.
Et la nuit est prochaine, à qui passe midi;
zegt een Dichter.

Niet vele te bidden: 't is zomer.

Hoe langer dagen hoe korter gebeden: de winternood is een groot bidder.
De winter uit, 't gebed uit.

De predikstoel liegt niet.
Uit de kapelle klappen.

Die vervaerd is, loope in de kerke.

Dit ziet op de vryplaetsen aldaer.

Waer de oyevaers weggaen, komt er rusie in de kerk.

Spruit voort uit de bygeloovige achting voor die vogelen; zoo zeide men ook: Daer de oyevaers nestelen sterven geen kraemvrouwen.

't Komt altyd in de goede week.

Van iets dat welkom is.

Tusschen Paeschen en Pinksteren vryen de onzaligen.

De Romeinen zeiden: *mense Maii nubere malum* (Ov.); de liefde lokt dan naer buiten, en schalkaerts zeggen: *Liever in 't groen dan in 't sermoen*.

't Zyn vygen naer Paeschen. - Vygen na Paeschen zyn paddestoelen in de mei.
Hy heeft vele Paescheiers geëten.

Hy leeft lang geleefd.

't Zyn al dieven in één kerke.

Zy zyn niet te betrouwen.

Zy zyn niet allen heilig, die veel ter kerke gaen.
Als ik u weder bidde, zoo zullen er twee zondagen in de week komen.
Als Paeschen op een goeden Vrydag komt.
Te sint Nimmermeer.
Als twee zondagen in eene week komen.
Willekom, heilige Vieravond: 't heeft een lange week geweest.
Welkom gelyk de eerste dag in de vasten.

Anders: gelyk een vuist in 't oog.

Hy is op zyn Paesch-best; of: Hy is in zyn pontificael.
Een pinksterbloem van een meid.
Hy laet Paeschen en Pinksteren zien.

Van een kaelaert, by antiphrase.

Een zot is een zot, alwaer het Paeschdag.

Al ware hy op zyn Paesch-best gekleed.

Te zomer (ook wel te St. Jutmus) als de kalveren op 't ys dansen.

Wyst op een tyd die nooyt komt.

Zoo lang luidt men O, tot kersavond komt.

Zoo lang ontbreekt er poen tot de pracht op kersavond vervalt.

Men roept zoo lang Paeschen tot het eindelyk komt.
Als Paeschen op een zondag komt, is elk kind van zyn eigen vader.

Een raedselachtig voorstel van twee overbekende zaken; doch hier geldt het gezegde: *hoe oubolliger, hoe frayer;* even als by de spreuk: *Die aen eene witte roos riekt, krygt de roos aen de neus,* waer de kwael, doorgaens de *roos* genoemd, slechts schynbaer wordt bedoelt.

Van Aken tot Paeschen.

Tyd en plaets worden hier ook voor een wisselyken kronometer opgegeven.

't Is gelyk de lange week voor Sinxen.

Uit hoofde van de alsdan langere dagen.

Zondagwerk duert maer een dag.
Twee kassen in een kerk past niet.

Kasse, fierter, waerin de gebeenderen der heiligen rusten, die in eene kerk vereerd worden.

Oude kerken hebben duistere glazen.
Laet de kerk in 't midden van 't dorp staen.
't Hangt aen de klokreep.

't Is overal uitgescheld, bekend.

Het heiligdom ben ik kwyt, de kas is blyven staen.
Eene schoone kas zonder heiligdom.

Schoon hoofd, zonder hersenen.

Het is een ydel kasse: 't heiligdom is er niet.

Van een ydele kas of beurs, waer 't geld uit is.

Wat volk komt hier ter kerke?
De kogel is door de kerk.

Er wordt niets meer ontzien: de bom is doorgebroken.

't Is een arme kerke, daer nimmer kermis en is.

Daer geen profytjes aen vast zyn. Hiermede in verband staet de spreuk:
Geen dorpken zoo klein, of 't wordt 's jaers kermis daerin.

Die 't geluk heeft, leidt de bruid ter kerke.
By 't volk is de neering, zei de mosselman, en kwam met zyn mossels in de kerk.
Hy weet er even zoo veel van, als 't kalf van de hoogmisse.

't Kalf wordt als een zinnebeeld van domme tweevoeters gebruikt, en vast met meer regt dan de ezel: ook luidt een andere spreuk: *Een kind zou merken dat een kalf een beest is*.

Hy heeft het kloksken hooren luiden, maer weet niet waer 't kapelleken staet, of: de klepel hangt.

Anders: Hy heeft er nooyt van hooren piepen.

Gy zult niet afhouden voor gy op den rug ter kerke gaet.

In de kist of op de baer liggende.

Hy heeft een heiligje, of santje, verdiend.

Een prentje, dat aen de kinderen in den Catechismus geschonken wordt.

Met een santje uit de kapel zenden.

Bevredigen, als men de kinderen door 't schenken van een beeldeken doet.

Zy mogten veel liever op eenen vrydag vleesch gegeten hebben.
Een vastendag maekt drie gulzige maeltyden.

Wie gaet hier dat keersken uitblazen?

Zoo als na de mis, of het lof, geschiedt.

Wywater tegen smyten.

Iets verhinderen.

Hy weet het geheim (of: fyn) van de misse niet.

Ziet op dat gedeelte der misse, dat met lage stem wordt uit gevoerd.

Koperen geld, koperen zielmis. Of: koperen geld, koperen kruis.
Zyn buik een zielmis doen.

Wegens de maeltyden op uitvaerden gebruikelyk.

Hy heeft hem zyn laetste geregten gegeven.

Hy heeft er mede afgemaekt.

Daer klept een berechting. - Hy ligt met de gewyde kaers.

't Zal haest gedaen zyn.

Die tegen zyn dank ter kerke gaet, dien geschiedt geen goed van der misse.
Men doet wel een groote mis in eene kleine kapel.
'k En doe geen twee missen voor één geld.

Ik antwoorde niet tweemael hetzelfde.

Hy zit aen 't schotelken.

Van 't offerschotelken in de kerk.

Hy wachter na als de pastor na zyne offerpenningen.
Laten zinken met den laegsten dienst.

Beleefdelyk van der hand wyzen.

Iemand een kruis naschryven.

't Gebeurt wel eens achter iemand die vertrekt; men wil, hem daerdoor, gelyk den duivel, voor eeuwig verdryven.

Weêr beginnen van kruisken A.

Onze oude, en sommige onzer nieuwe spelboekjes, vangen

met dit teeken aen: tydens het révolutionnaire fanatismus der Franschen sloegen dezen by ons al de schoolboekjes aen, die dit teeken droegen.

't Geschiedt onder 't kruis.

D.i. in verdrukking en gevaer; men verstaet er ook wel iets door, dat openlyk verrigt wordt.

Ten heiligen zweeren, by kas en by kruis.
Hy zwoer by kris en kras.

Men pleeg op 't kruis te zweeren: welligt is *kris* de verkorte naem van Christus, en kras uit alliteratie daerby gevoegd.

Elk heeft zyn kruis op de wereld.

Waerop wel eens een onkiesch rymtje volgt.

Elk huisken heeft zyn kruisken.

Anders: elk kramer moet zyn paksken dragen.

Ik heb al wywater gehad.

Van iemand die onder 't spreken op u speekselt.

Stomme-bedevaert spelen.

Van iemand die geen woord spreekt: het komt van de bedevaerten, die men beloofde stommelings af te leggen.

Van ziekte, of bedevaert wordt niemand beter.

't Eerste faelt wel eens.

Hy mag zyn biecht wel spreken.

Van een doodzieke.

Men moet reinop biechten. - Een goede biecht is een goede absolutie.
Korte metten maken.

Iets haestig afdoen, gelyk de monniken hunne metten.

Iemand de biecht voorlezen.

Dit deed de vrouw, wier man, eer hy te biechten ging, haer telkens duchtig doorstreek, opdat zy door hare verwytingen hem al 't misdrevene herinneren zoude.

Dit komt van 't lange preken.
Den hongerigen is 't niet goed lang te preken.

Want de buik heeft geen ooren.

Korte sermoenen, beste sermoenen.
Als de vos de passie preekt, boeren wacht uw ganzen.
Een ieder is prediker onder de galg.
Doet naer myn woorden, maer niet naer myn werken.
Lange maeltyd, kort gebed.
Korte missen, lange braedworsten.
Een glaesje ’ naer de gratie.

Dit verordende paus Bonifacius aen de Duitschers, opdat de liefde tot drinken hun niet beletten zou de dankzegging na de maeltyd te vergeten.

Korte benedictie, lange *gratias*.
't Laetste olysel geven.
Kosters koe weidt op 't kerkhof.

Of duidelyker: Alle ambten zyn smeerig; zoo zei des kosters wyf, en nam een eindje kaers in de kerke.

Bourgonds geloof.

Waerin men leugens door eeden bevestigd. Zie *Belgisch Museum*, I, 447.

Gelders geloof.

Trouwloosheid. *Fides Punica*.

Wat geen zonde is, is geen schande.
Een Christen moet arbeiden als zou hy altyd leven, en moet leven als of hy elk uer moest sterven.
't Is een ongedoopte.

Hy maekt geen soort onder Christen menschen.

Van een domkop.

Hoe grooter jurist, hoe booser Christ.

Jurist, eertyds voor een *juris canonici doctor* gebruikt. Zie de *Epistolae obscurorum virorum*.

Niet onaerdig is 't klippelversje:

God zegene ons bruiden
Voor negenderhandc luiden:
Voor den schout en zyn bode,
Voor een woekeraer en een jode,
Voor medecyn en voor jurist:
Want dat zyn zes boose Christ'!
Voor procureurs en advokaten,
Want zy geen geld in de borze laten.
Zoo lang als de buidel open staet,
Zoo weten ze altyd goeden raed.
God zegene ons voor den officiael;
Dat is de booste van allemael.

Hy zal geen kettery in 't land brengen.

Van iemand die 't poeder niet uitgevonden heeft.

Geen ketter ’ zonder letter.

Twisten over den bybel was immers het hoofdbedryf van Acatholyken.

Geestelyke ordens.

Den pastor en koster zyn 't zelden eens.
Als pastor en koster (of: kok en bottelier) kyven, komen de geheimen uit.
Er zong nooyt paep wel zyne andere mis.
't Is een kaersenëter.

Van een priester die traeg misse leest: want spoedig misse lezen geldt by sommige voor eene verdienstelyke tydsparing!

De monniken zyn goed, maer 't convent deugt niet.

Dit wordt toegepast op iemand, die, als hy alleen tot iets verzocht wordt, u met goede woorden afscheept, maer anders in zyn vergadering handelt.

Monniken eten dat zy zweeten, en arbeiden dat zy koude krygen.

De monnik preekte dat men niet behoort te stelen, en had zelf de gans in zynen scapulier.
Een verloopen monnik spreekt nooyt goed van zyn convent.
't Is pater Goedleven. - Van 't patersvaetje.
In 't hoekjen van den haerd daer de monnik dood vroos.

Antiphrase.

Zyn geweten is zoo eng als een monniksmouw.
Uit de mauw schudden.

Van iets dat men gereedelyk te voorschyn brengt: 't is ontleent van de monniken, die hun mouw tot portefeuille deden dienen.

De kap of het habyt maekt den monnik niet.

Anders: 't Zyn al geen koks, die lange messen dragen.

Daer was nooyt kap zoo heilig, of de duivel krygt er zyn hoofd wel in.
Gelyke monniken, gelyke kappen.

Gelyk aen 't voorgaende.

't Is monnikenwerk.

Werk zonder doel, gelyk men by de novicien wel eens opleide.

Hy heeft een katuizersleven.
Hy is daer voor verveerd, als een monnik voor een schepel roggen.

Hy vraegt niets beter, en verlangt er naer, als een bedelende monnik naer een schepel roggen.

Geloof geen monnik, of hy hebbe hair in de hand.

Dit past men byzonder op de uitgeloopen kloosterlingen toe en speelt op eene oude plegtigheid in 't zweeren, wanneer iemand zyn hoofdhair in de hand nam (J. LYDIUS, *Diss. de sacramento*).

Een monnik wordt niet gram om dat men hem mynheer den abt noemt.

De capucienen gaen altyd getween. Of: een goed monnik gaet nooyt alleen.

Dit gebruikt men, als men iemand verzoekt om het by één glas wyn, enz., niet te laten blyven.

Onz' Heeren braedverkens.

Van de monniken sprekende.

Als de abt de teerlingen geeft, dan mogen de monikken wel dobbelen.

Dobbelen was een verboden spel, vooral voor geestelyken.

Klopt wat langer aen dit klooster, daer zullen meer monnikken uit hun cel kruipen.

Zoo gy voortgaet in die zaek, verwacht u aen meer dergelyke ontmoetingen.

Alles moet blyven als 't was ' 't Beggyntje moet spinnen vlas ' En de pater drinken uit het groote glas.
Hy zou wel zeven beggynen dansende maken.
Hy zou wel een nonne uit het klooster klappen, of kallen.
Het is een beggynelogen.
Werken is zalig, zei 't beggyntje, en zy deed niets.
Daer is een beggyn te geeselen.

Daer is wat vreemds te zien: 't woord, gebruikelyk by een grooten toeloop volks, schynt gesproten uit de *secrete discipline*. Men hoort het veel in Vlaenderen, in Holland weinig of niet meer, zoo SPRENGER VAN EIJK getuigt.

Daer hebt gy 't leste, zeide de beggyn; toen spoog zy 't herte.

Dit zegt men al jokkende, als men 't laetste te voorschyn brengt. By dit spreekwoord herinnere men zich de voorlaetste der *Sinnepoppen* van ROEMER VISSCHER, met het opschrift: *Daer hebdy 't al*.

Daer heeft een beggyn voor gebeden.

't Zal niet geschieden; als had een krachtig gebed het voorgekomen.

Geene oude geit zonder baerd, noch nonne zonder popeling.

Popeling, gepreutel, gemompel (KILIAEN).

Een zwarte zuster den hals breken.

Een flesch rooden wyn uitdrinken.

't Is een kardinaelskop.

Van een gewortelden stomp, dien men aen 't vuer legt: dit zinspeelt op het hoofd der kardinalen, met hun breeden hoed en hangende kwasten.

Ik heb ook een woord in het kapittel te zeggen.

't Ziet op het kapittel der kanonikken. *Avoir une voix au chapitre*, zegt FURETIERE.

Wacht u van de pylaerbyters, of kerkuilen.

LANGENDYK schreef:

Te zorgen voor zyn pens,
Nooit voor zyn evenmensch,
Maer drie maal daags ter kerk,
Is dat geen christlyk werk?

Duivel.

Hy schynt de aendacht der ouden met voorliefde naer zich getrokken te hebben, zoo als 't SCHELTEMA reeds aenmerkte in zyne geschiedenis der heksenprocessen.
De booze geest speelt dan ook een groote rol in de voorvaderlyke spreuken:

Hy zit gelyk de duivel in een wywatervat.

Hy zit op zyn gemak niet.

Hy zou de duivel om geld dienen.

't Ziet op MATTH. 4:8, 9.

Hy zou zyn ziel aen den duivel verkoopen.
Hy zal immer myn duivel op aerde wezen.
De een mensch is des anderen duivel.

Zy zouden wel een roof voor de helle halen, en komen ongeschend weder.

Voor, uit; *ongeschend,* ongeschonden.
Zoo antwoordt een der Geuzen op de manmoedige redevoering van hunnen aenleider LAMARCK (VAN HAREN, *de Geuzen;* II, 2).

> Leid ons, wy volgen uwe treden
> Tot in de voorstad van de hel.
> Daer winst en vryheid is te halen
> Zal my geen schrik van u doen dwalen,
> Al is de hitte nog zoo fel.

Ruikt ge zoo, als ge gebraden zyt, zoo vreet' u de duivel.
De duivel heeft hem by den nek.
Gelyk de duivel is, betrouwt hy zyn gasten.
Gy zyt te slecht om voor den duivel te dansen.
De duivel en kikt noch en mikt, maer hy speelt zyn perten.
Die kerel is van den duivel bezeten.
Hy was op, voor dat de duivel zyn paneel geschud had.

Wat is paneel? Rugdeksel, rugkleed, *stratum*. (KIL.)

Hy zal zweeren, dat de duivel Henrik heet.

Misschien by zinspeling op 't opschrift des kruizes I.N.R.I.

't Is er vol, gelyk de helle vol duivels.
Hy wordt dat gewend (gewoon) gelyk een duivel 't branden.
De duivel schynt er zyn steert in geslagen te hebben.

Van een onverwachte hindernis.

Als ge van den duivel spreekt, ge ziet zynen steert.

Lupus in fabula, zeiden de latynen.

Duivels zak en is zyn leven niet vol.
Hy zou 'nen duivel uit zyn vel doen springen.
Hy heeft weêr van den duivel in.

Hy is weêr lastig, boos.

Hy is van alle duivels opg'heft (opgeheven). 't Is als een gestampten duivel.
Ge zoudt zeggen, 't is de duivel en zyn moêr.

> Het schynt meer dan 't is: van een trotsaert, zynde de duivel zoon van den hoogmoed.

't Is duivels werk.
Duivelsarg.
Hy zei al wat de duivel hem ingaf.

> De allegorie geeft den booze meest een blaesbalg in de hand, als stoker van twist en eeuwige vlam.

Hy ziet er uit, als of hy in de helle geblazen had.
De ledigheid is 't oorkussen van den duivel.
De duivel zou er hem dood dansen.

> 't Staet er al overhoop.

Als de duivel oud, of ziek is, wordt hy heremyt.

> Daernaerzweemt: *de vos is kluizenaer geworden*. Zoo vereenzelfdigt men ook die beide loozaerts, in de spreuk: *de duivel, of de vos, die de passie preekt*.

't Gebeurt somtyds dat men den eenen duivel voor den anderen heeft.
Ik laet geenen duivel in mynen buik wassen; ik zeg het met éénen adem uit.
Men moet den duivel altemet een keers ontsteken.
Hy is er bang voor, als de duivel voor 't kruis.
Elk poogt om 't zyne, de duivel om al.
Daer de duivel niet komen kan, zendt hy zynen bode.
Daer de duivel zelf niet durf komen, zendt hy een oud wyf of een monnik.
Die zich den droes op den hals haelt, moet hem werk geven.
Hy haelt zich den duivel op den hals, en kan hem niet afkeeren.

Heeft de droes het paerd, hy neme ook den toom er by.

Is 't meerdere weg, ik laet ook het mindere varen.

Komt de duivel in de kerk, dan wilt hy op 't hoogaltaer zitten.

Een slecht mensch die ter kerke komt, wil van elk bemerkt worden.

Hy is uit de hel gekropen, toen de duivel sliep.
Zy is den duivel te erg.
Die schuldig is droomt van den duivel.
Vele handen maken ligt werk, maer zyn de droes in de schotel.
Hy moet yselyk gebaren ' Die den duivel wil vervaren.
Daer hangt de gierige droes uit.
Daer is de duivel te bannen.

Daer is wat byzonders te verrichten: 't spreekwoord ziet op de omslagtige plechtigheden der exorcismen.

Een woekereer, een meuleneer, een wisseleer, een tolleneer ' Zyn de vier evangelisten van Lucifer.
De duivel is een arm gezel, hy heeft noch lyf noch ziele.
De duivel komt wel ongeroepen.
De duivel is zoo leelyk (of zwart) niet dan men hem wel schildert.
De duivel heeft mede onder de menschen zyn martelaren.
Hy zit er op gelyk de duivel op Geeraert.
De kale droes ligt overal.

Van een armen duivel, die er gestaen heeft; voor wien Jan Crediet dood is.

Zoo de duivel geen straetschender wordt.
De duivel is een schelm.
Hy gaept daer naer als de duivel naer een ziel.
't Moet een slechte duivel zyn, die zich van zulk eenen duivel laet ontnemen.

Hy is er by, eer de droes zyn schoenen aen heeft.

Van iemand die by der hand is, die van zessen klaer is.

Hy zoude niets voor God doen, ware de duivel dood.

Hy laet het kwade alleen uit vrees voor de straf.

Hy meent dat hy onz' Heer by de been heeft, en hy heeft den duivel by den steert.
Daer zou de droes meê spelen.

't Zou spooksel of toovery moeten zyn.

Daer zou de droes om lachen.

Van een kwaed bedryf.

Dat zou de droes doen.

Van netelachtige zaken.

Die met den duivel gescheept is, moet er meê over.

Van een boos wyf.

Luipende zeugen eten 's duivels draf.

Luipende zeugen, sluipende zwynen. Een ander spreuk zegt: De luipende katten halen 't vleesch uit den pot.

By den duivel (of den beul) te biechte gaen.
Als 't vuer in de bus is rydt de duivel op de kogels.
Soort zoekt soort, zei de duivel, en hy pakte den schouwvager by den kop.

Van den zelven aert is het volgende spreekwoord, waerop FOKKE SIMONS eene voorlezing deed:

Practica est multiplex, zei de duivel, en hy sneed den boer zyne ooren af.
't Is beter de duivel dood, als zich zelve.
Roode baerd ' duivels aert.

De overlevering schildert ons Iskarioth als een roodhairig wanschepsel af. De latynen, de franschen en wy zyn het eens om die ongelukkige vossebaerden te beschimpen.

De duivel op een kussen binden.

> Volgens de legende wist Ste Margriet den duivel meesterlyk te ringelooren. Ook zegt het rymke: 't Was de beste Griet die men vond ’ die den duivel op een kusse bond.

't Zal gebeuren, of de duivel zal de kaers houden.

> Sint Dominicus zou over hem den baes gespeeld hebben. Toen de duivel hem eens in zyne vurige meditatien dagt te stooren, gebood hy den booze de kaers vast te houden, tot Satans voorste vinger verbrand was. Ook geleidde de H. man hem eens rond zyn celle, met een gloeiende tang by den neus. Van daer misschien: iemand leelyk by den neus hebben.

Laet de donder den nikker niet schenden.

> Van iemand die een ander zyn eigen gebrek verwyt.

Op den booze schynt nog te zien:

Hy scheidt met een stank.

> De duivel immers liet by zyn verscheiden geen goeden geur na, in de oude tyden.

Er blyft ons eene opgave mede te deelen der werken, die ons ten dienste gestaen hebben tot het samenstellen van dit artikel.

Deze zyn: *Mergh van de nederlandsche spreekwoorden,* waerin SPIEGELS, *By-spraacks almanak,* een vervolg op 't hand-boeckxken van Epictetus. Amst., 1644.

SARTORIUS *adagorium chiliades tres cum not. Schrevelii*. Amst., 1670.

Uitlegging der nederduitsche spreekwoorden; door C. TUINMAN. Middelburg, 1720.

Oude nederlandsche spreuken en spreekwoorden; door G.J. MEYER. Gron., 1836; zynde een herdruk, met verklaringen van twee oude werkjes, getiteld: *Ghemeene duytsche spreekwoorden;* door P.W. (1550), *Les prover-*

bes anciens, flamengs et françois; par M. FRANCOIS GOEDTHALS. (Anvers, 1548.)

Bydragen tot de kennis der nederduitsche spreekwoorden; voorkomende in 't derde deel van 't *Taalkundig magazyn,* van A. DE JAGER. (Rott., 1840.)

Handleiding tot de kennis van onze vaderlandsche spreekwooorden; door SPRENGER VAN EIJK. Vyf deeltjes van dit verdienstelyk werk zyn er tot dus verre uitgekomen te Rotterdam (1835, 36, 38, 39 en 41.).

Nop een woord: in een stuk van den aert van 't deze is 't ommogelyk alles op te halen. Er moet veel waters verloren loopen. Ook is al wat men vindt geen schat, en komen er wel spreekwyzen voor, om wier keur men van de trappen niet zou willen vallen. Wat tot steen des aenstoots kon strekken, hebben wy uit den weg geworpen.

PR. VAN DUYSE.

Brief aen Professor Bormans, over de tweeklanken IJ en UU.

Gent, 29 juny 1841.

GEACHTE VRIEND!

Uw Verslag over de Belgische taelgeschillen is dan eindelyk van de pers gekomen! Ik was er zeer verlangend naer; want, gy weet het, slechts een klein gedeelte van hetzelve hebben wy in de vergadering der Commissie van den 17 angustus 1839 gehoord. Wat toen nog niet geschreven, of, zoo als men zegt, niet in het net gebragt was, hebt gy ons mondeling medegedeeld, en sedert vondt gy meer dan eens gelegenheid, zoo door eigen overweging, als door de schriften van anderen, uw werk aenzienlyk uit te breiden. Met meer dan gewoone gretigheid heb ik dus aen uwe 644 bladzyden gepeuzeld. Daer was aen te knabbelen, dat verzeker ik u! Sommige brokken, die my wat hard schenen, heb ik zoo maer in eens binnengezwolgen, voornemens zynde die op myn gemak te herkauwen. Doch, wat ik doe of niet, daer blyft my van uwen kost nog altyd het een en ander op de maeg zitten, dat ik niet wel verduwen kan. Neem my niet kwalyk dat ik u daerover schryf. De hemel beware my voor een letterkundige *indigestie!* Het kribbelt my geweldig in de ingewanden van dubbele *I*es en dubbele *U*es! Dat goedje lykt veel aen hollandsch banket; 't is zoet en lekker by een kopje thee; doch gy hebt my daerby

een kapper Faro, een potteken Leuvens en een kan Uitzet doen drinken, en dat gaet niet wel samen.

Intusschen hebt gy ons toch veel, zeer veel, goeden kost opgedischt, dat beken ik. Het werk der Commissie, hare uitspraek omtrent de bestaende geschillen, hebt gy verregtvaerdigd, op eene wyze die u eer aendoet, en die men zelfs van uwe bekende talenten niet zoo uitmuntend verwacht had. Gy hebt de taelbedervers, de partyzuchtige dryvers, welke den naem van Des Roches in hun schild voeren, mat geslagen, onherstelbaer mat geslagen; en daer kwam het voornamelyk op aen. Wanneer men in het letterkundige strydperk zoo dapper gevochten heeft, wanneer men den vyand onder de voeten in het stof ziet kruipen, dan mag de in zyn drift nog onverzadigde held wel eens hoogmoedig tot de ommestaenders roepen: *de vosotros, soez y baxa canalla, no hago caso alguno. Tirad, llegad, venid y ofendedme en quanto pudieredes, que vosotros vereys el pago que llevays de vuestra sandez y demasia!* Dat wil zeggen, in plat gentsch: *O gi dwaes lettercanailje! ge zyt me geen pyp toebak weerd. Schryft en wryft maer zoo veel gy wilt. Doch komt my met uw domheid niet te na, of gy krygt van myn zweep op uw muile!* Waerlyk, gy had deze woorden van den onsterfelyken Cervantes tot Motto van uw boek kunnen nemen, want (beken het openhartig!) gy hebt, by het slingeren van uw geducht rapier, meer dan eens aen dezen en genen onnoozelen toekyker een blauw oog geslagen. Wat my betreft, alhoewel ik de eer mogt gemeten den hefboom te ligten, die u het kryt opende, alhoewel ik, gedurende den stryd, den gelukzaligen Ruysbroek (beschermheilige der Belgische proza) zoo vurig bad dat gy de zege mogt behalen, zoo kwam ik er almede niet heel gaef van daen. Sedert acht dagen voel ik niet meer dat ik eenen neus heb; doch dat zal wel overgaen. Van de oorvegen, den heer V.D. ten

deel *gevallen,* en die *my* bestemd waren, wil ik niet spreken.

Ik zeg dan dat *ik* het juist niet kwalyk vinde dat uw werk geen bloot verslag meer is van en over de ingezondene verhandelingen, maer tevens eene beoordeeling van allerlei leerstellingen omtrent onze tael, zelfs van de zulken waerover men in Braband of Vlaenderen nog niet getwist heeft. Dit verslag zal u by het publiek doen kennen als een geleerd en diepdoordenkend taelvorscher. Elkeen zal er uwe belezenheid en grondige redeneerkunde in bewonderen, zoowel als den gladden, fikschen styl waer het in vervat is. Uw voorbeeld strekt tot een nieuw bewys hoe verre men het, met een luttel goeden wil, in de tael brengen kan op twee drie jaren tyds. Hetgeen gy ons levert is waerlyk een ongewoon en zeer bemoedigend verschynsel by de Belgen: het verdient eene plaets naest de beste hollandsche werken van soortgelyken aerd.

By dat al ben ik nogtans verpligt u te zeggen, dat uwe redeneeringen my niet hebben kunnen terug brengen van sommige stelsels, die ik aenkleef, en die gy bestrydt (den *casus emphaticus* van Bilderdyk heb ik reeds voorlang laten varen). Wat ik ook in myne handschriften zoek en snuffel, ik kan volstrekt niet vinden dat de ouden de vokael verdubbelden om ze te verlengen, noch dat de grieksche *y* by hen ooyt eene andere rol speelde, in echt nederlandsche woorden, dan hetgeen toen de enkele *i* even goed verrichten kon. Zy bezaten drie *i*ën, te weten, de eenvoudige *i,* de steert-*i* of *j,* en de grieksche *y,* die, wel is waer, voor de sierlykheid van het schrift niet altyd willekeurig konden verwisseld worden, doch evenwel altyd als de *i* klonken (vokael en consonnant, *i* of *i-je*). De *y* mag ons door het latyn of door het fransch aengekomen zyn, zeker is het, dat zy (meerendeels zonder noodzakelykheid) by de fransche en nederlandsche natie gely-

kelyk in zwang gekomen en langen tyd gebleven is. In de XIIIe en XIVe eeuw wordt zy nog zeldzaem, in de XVe doorgaens op alle bladzyden aengetroffen. Ik lees reeds *vryeygenlude, eygenlude,* benevens *vrielude,* in eene oorspronkelyke charter van het jaer 1298, by NYHOFF, *Gedenkwaardigheden van Gelderland,* deel I, n° 53. Gy verkiest nog heden *ij* en *uu* te schryven, en tracht uw gevoelen door het voorbeeld der ouden en de regels eener gezonde taelkunde te staven. Op dit punt kan ik het met u niet eens worden, en zoo aenstonds zal ik u myne redenen doen kennen; doch wat maekt dat tot de hoofdzaek? Onze verschillende wyze van zien in de spelling der ouden doet niets te kort aen de acht hereenigingspunten, door de commissie aenbevolen. Gy stelt andere *premissen* dan ik, maer wy komen beide tot dezelfde *conclusien,* namelyk, *ten aenzien van die acht punten*. Wat gy in uwe redeneeringen daer nog byvoegt, is uw eigen werk, en geenszins dat van de Commissie. *Ij* en *uu* staen geheel op *uwe* rekening; ik protesteer tegen alle verantwoordelykheid desaengaende.

Gy hebt in uw verslag een paer keeren aen myn regtzinnigheid, of, laet ik liever zeggen, aen de nauwkeurigheid myner opgaven, getwyfeld. Hierover ben ik u een antwoord verschuldigd. ‘Het is *niet waer,* zegt gy, bl. 312, dat naer het stelsel der commissie de *y* te gelijk een *ei* en een *jota* wezen moet. De Commissie heeft omtrent de *y,* als klinker, niets beslist, noch wat het gebruik, noch wat den klank dier letter betreft; en mijn verslag erkent haer, als vokael, slechts in vreemde woorden, en dit wel met een *i*klank; den klank van *ei* betwist ik haer stelliglijk. Dat de heer Willems dit alles zoo wel weet als ik, getuigt zijne vorige aenteekening, en het kan dus niet dan uit onbedachtzaemheid zijn, dat hij zijn stelsel hier voor dat van de Commissie genomen

heeft.' Ei lieve! de Commissie had wat anders te doen dan te beslissen over zaken die sedert een paer eeuwen niet betwyfeld worden, en ten minsten thans hier in Belgie geen geschilpunt meer uitmaken. *Y* of *ij* (wat *nu* hetzelfde is) klinkt in alle belgische en hollandsche scholen als *ei,* of daeromtrent, en geldt in alle spelboeken voor eene zesde vokael. Dit is een onbetwistbare daedzaek, en het ware thans niet meer mogelyk den *i*klank aen die letter toe te kennen. Het gebruik heeft dienaengaende alle oudere stelregels overheerscht, en ik zie daer hoegenaemd geen kwaed in voor de tael. Gy zelf erkent dat *y* ei-ja heet. Ware nu dit verouderd gebruik een misbruik, dat nog kon of moest hersteld worden, zoo zou de Commissie daerover uitspraek hebben *moeten* doen, met u verklarende dat de klinkers *e, i, o* en *u* zich door verdubbeling verlengen, in syllaben welke op eenen medeklinker stuiten. Immers, dit ware een al te gewigtig punt geweest om verzwegen te blyven. Nu heeft zy de *y* gelaten *wat zy was* (een *ei*-klank) en heeft ALLEENELYK gewild dat die letter in woorden als *strooyen, gestrooyd, drayen, gedraeyd,* ook de functie van *jota* waernam. Ik heb dus niet te veel gezegd. Dat overigens de leden der Commissie, buiten u, myn gevoelen eenparig bystemmen, blykt uit hunne schriften.

Een tweede punt, waerover ik u in dezen brief schryven wilde, betreft de door u betwiste westvlaemsche uitspraek van woorden eertyds met *ij* of *y* en *uu* gespeld. Ik had namelyk gezegd: 1° dat onze voorouders AL de vokalen door *e* verlengden (zelfs de *y* zoo lang deze laetste letter nog voor *i* gold); 2° dat in de gevallen waer zy de vokael verdubbelden, zy ook de vokael dubbel of na elkander uitspraken, hetgeen dus een *tweeklank* of *vermengden klank* vormde, dat is, twee verschillende vokaelklanken tot ééne sylbe versmolten; en 3° dat dergelyke tweeklank geenszins voor een verlengde vokael kan

doorgaen[1], dewyl hy in vele gevallen (by voorbeeld in de eind-sylbe *lyk*) zeer kort wordt uitgesproken; ja, dat zelfs de oude vervoegingen van *ij* en *uu* thans nog by de Westvlamingen klinken gelyk de korte *i* en *u* by de Brabanders.

Het zou my te verre brengen zoo ik gansch myn stelsel in dezen brief tegen het uwe wilde vergelyken. Daer toe heb ik voor het oogenblik geen tyd: *myne* gedachten, over spelling en uitspraek, zy mogen u vreemd schynen of niet, zal ik in het Belgisch Museum wel nader weten te verdedigen; dat belove ik u. Voor als nu wil ik my vergenoegen u een beter denkbeeld over de tweeklanken *ij* en *uu* mede te deelen, en u aen te toonen dat gy omtrent de westvlaemsche uitspraek, en wat ik daerover gezegd had, in een verkeerd begrip zyt. Naer het zich laet aenzien bestudeert gy onze tael wel eens wat al te veel op het perkament of op het papier. Waer gy een *i* of een *u* ontmoet verbeeldt gy u den zuiveren *i*- en *u*-klank te hooren, dewyl Siegenbeek van geene scherplange *i* of *u* melding maekt. Het verwondert my dat die benaming van *scherplang,* aen onze *e* en *o* toegepast, in u ook een voorstaender heeft kunnen vinden, zonder dat gy derzelver deugdelykheid onderzocht of getoetst hadt[2]. Gaerne wil ik toegeven dat de *e* in *beer, scheer smeeren, deeren* scherplang klinkt, dewyl zy in die woorden als *è* verlengd is; doch hoe is het toch mogelyk, myn vriend, dat gy, met uw systema van aen *alles te twyfelen* (bl. 332 van uw Verslag) niet een enkele mael getwyfeld hebt of het wel waer zy dat de vokalen *e* en *o,* in *been, steen, een, lee-*

1 Nicht immer wirkt zusammenflus zweier kürzen eine lange vokal, zegt GRIMM.

2 Ik zelf heb ze wel eens gebruikt, om my te doen verstaen, maer niet om te toonen dat ik ze onvoorwaerdelyk aennam.

nen, meenen, hoofd, dood, lood, rooven, dooven, een *scherpen* klank hebben, en geenszins een *zacht-dooven?* En hoe kwam het denkbeeld niet in u op dat de *ij* en de *uu* op hun beurt soms zoowel scherp-lang konden zyn als de *ee* en de *oo?* Hadt gy daeraen gedacht, gy zoudt my, schoon onvolkomen, toch eenigermate begrepen hebben; gy zoudt uw toevlucht niet hebben moeten nemen tot het aenhalen van een paer ellendige rymen (bl. 257 en 258), die nooyt gedeugd hebben, en daerdoor alleen niets beduiden kunnen omdat zy geïsoleerd staen tusschen duizende andere, welke hun tegenspreken; gy zoudt op de vraeg: of de uitspraek der *i* tot *ei* verloopen zy? niet te gelyk *ja* en *neen* hebben moeten antwoorden (bl. 250), enz.,[1].

Doch komen wy tot de westvlaemsche uitspraek. Op bladzyde 295 van uw Verslag haelt gy deze myne woorden aen: 'De dubbele *ee, ij, oo, uu,* waren oudtyds vermengde klanken of tweeklanken, gelyk zy het ook nog by ons zyn (behoudens dal men nu, in stede van *uu, ui* of *uy* schryft) die men zoo wel kort als lang kan uitspreken [beter had ik geschreven: die niet *altyd* lang behooren uitgesproken te worden]. De heer doctor Snellaert, een geboren Westvlaming, verzekert my stellig dat zyne landgenooten nimmer *tied, zien* of *huus,* voor *tijd, zijn, huis,* zullen laten hooren, maer dat zy die woorden bestendig *kort* uitspreken, *tid, zin, hus* (met de brabandsche *i* en *u*). Tusschen *zijn* en *zien* maken zy groot onderscheid. In het laetste is de *i* we-

1 Ter loops wil ik hier byvoegen dat er in het vers, bl. 243:

> Alfrodius sprac, ghelovet mie,
> Wacht, datti niet wers gescie,

geen bedorven *mi* te vinden is, gelyk de heer B. voorgeeft. *Mi* is hier tweesylbig tot *mië* geworden, als verbogen zynde. Van een derde persoon sprekende zou de dichter geschreven hebben: *Ghelovet Janne*.

zenlyk *verlengd*. Te Brugge en elders in West-Vlaenderen heb ik de oude tweeklanken *ij* en *uu* nooyt lang gehoord.' En dan laet gy, een weinig verder, hierop deze uwe aenmerkingen volgen: 'Ik zou niet durven zweren dat hij [Willems] en voor een gedeelte ook de heer Snellaert, zich niet bedriegt. De *brabandsche korte i,* die ik, als iets onderscheidens niet ken, en die toch, hoop ik wel, geene *lange i* wezen zal, ter zijde stellende, nemen wij eens eenvoudig de korte *i* tot voorbeeld. In *wil* is de *i* kort; zou 't wel waer zijn, dat de Westvlaming *wijl* eerder gelyk *wil* uitspreekt, dan als of er *wiil* (*wiel* zoo men wil!) stond? en dus voor *bijl, bil* en niet *biil* zegt? Dat *mijn, zijn, pijn,* op de zelfde wijze kort heten mogen als *min, zin, pin;* dat *bijs* eensluidend is met *bis, lijn* met *lin,* schoon men van 't oude *line* (nu *vlas*) *linnen* heeft? en, dewijl de heer W. ook de *uu* meldt, dat er geen onderscheid is tusschen *muus* (muis) en *musch,* tusschen *Jans huus* (huis) en *Jan hus,* tusschen *buus* (buis) en *bus?* dat eindelyk *tuschen* (tuischen) en *tusschen* eens klinken? De heer W. en de heer Snellaert mogen het mij zoo stellig verzekeren, dit mael geloof ik hen niet meer, want het is onmogelijk...' Ja, het is onmogelyk; want hier zyt gy totael aen het droomen geraekt, myn goede vriend! Neem my niet kwalyk dat ik u eens wakker schudde, of (zoo als onze voorouders zeiden) dat ik u eens doe *ontspringen!*

De Vlamingen (hoogst vermoedelyk de grondleggers onzer middeleeuwsche spelling) hebben tweederlei soort van *i*- en tweederlei soort van *u*-klanken, behalve dat de *u* ook nog daerenboven haren *primitiven* duitschen laut van *oe* bewaert, in *vrouw* (vro-oew), *blauw* (bla-oew), *paus* (pa-oes), *du* (doe) *leeuw* (lee-oew) en een menigte andere woorden.

De eene *i* luidt als de fransche *i* in *innocence, privilége,*

immédiat, élite, fritte, dite. Zuiver wordt zy by hen, voor zoo veel ik weet, nooyt anders gehoord dan verlengd (*ie*), wat wel de reden mag zyn geweest dat de ouden den regel der enkele vokaelspelling aen *deze* soort van *i niet* hebben toegepast, vreezende dat dezelve dan wellicht met eene andere *i* verward zou worden.

En deze andere of tweede *i* heeft een klank welke tusschen de fransche *i,* in *inconstance, intrus, ingrat,* en de kortscherpe nederlandsche *e* (van *wel* en *bel*) instaet, zoo dat *is, min, zin, vinden, dingen, binnen, willen, christen* nagenoeg uitgesproken worden als *es, men, zen, venden, dengen, bennen, wellen, chresten*. Zy wordt by het schryven nooyt verlengd (schoon dialektisch, in de zoo even aengehaelde woorden, op vele plaetsen wel eens lang gehoord); want in hare verlenging zou zy, als het ware, gelyk staen met de scherplange *è*. Zy verwisselt soms met de korte *u* (*dunne, dinne; dunken, dinken*), soms met de korte *e* (*prent, print; henne, hinne*). De Hollanders gebruiken ze by de uitspraek even als de Vlamingen, doch de Brabanders *missen* haren klank (sedert de *y* de *ij* is komen vervangen) en kennen slechts de eerstgenoemde *i,* kort of lang. Oudtyds vervoegde deze tweede *i* zich met hare zuster in *tiid* of *tijd, nijd, mijn, zijn,* waer zy dan de eerste plaets bekleedde, weshalve het grootste deel der Nederlanders die woorden nog heden doen hooren, ongeveer als *tè-id, nè-id, mè-in, zè-in;* doch samenvloeyend en eensylbig, gelyk in het hoogduitsch *Zeit, Neid, mein, sein,* welke duitsche tweeklank alleen u had kunnen op den regten weg brengen, om u te overtuigen dat *ij* in *mijn* en *zijn* ook tweeklank en geen lange *i* is!

Met beide de vlaemsche *u*ën is het eveneens gelegen. De eene luidt als de fransche *u* in *une, juste, absurde, jupe,* en wordt slechts verlengd in syllaben die met *r* of *w* sluiten, of tot *r* of *w* overgaen; de andere (welke thans op

het papier niet meer verlengd voorkomt) klinkt als de verkorte klank van *eu,* byna als de fransche *e* in *ce, de, le,* en, waer zy lang plagt te zyn, als de *u* in *un, brun, parfum, défunt*. Van daer de oude vokaelverlenging in woorden als *duecht, vruecht, muecht, duer, gebueren,* eene schryfwyze die sedert lang voor den zoogenaemden tweeklank *eu*[1] het spit heeft moeten delven. In *muer, duer,* is dus de eerste *u* verlengd en klinkt als in het fransch *mur, dur*. In *dul, put, lust, dun, dus, brug,* en alle andere woorden, waer de tweede (of, als men zegt, de *korte*) *u* in geschreven staet, heeft zy een geluid dat naer de fransche *u* van het woord *emprunter,* en naer den verkorten klank van *eu* zweemt. Zy besloeg, in den ouden tweeklank *uu,* de voorste, en hare zuster (de andere *u*) de daeraen volgende plaets. *Huus, geluut, muus, puut,* klonken derhalve als *hù-us, gelù-ut, mù-us, pù-ut,* vluchtig tot ééne sylbe gebragt, en beantwoordden volkomen aen onze tegenwoordige uitspraek van *hùis, gelùid, mùis, pùid,* zynde de tweede korte *u,* door den spoedigen overgang naer de wortel-consonanten *s*

1 Slechts tweeklank op het papier. Het is even onmogelyk twee verschillende vokalen in eens met de stem uit te brengen, als het voor den zanger ondoenlyk is de *toniek* en de *terts* te gelyk te zingen. Men kan ze slechts vluchtig na elkander laten hooren. Zoo zyn de latynsche ae en oe ook eigentlyk geen diphtongen, en *eu* heeft eenvoudig de plaets der *ö* en van de hierboven gemelde tweede (verlengde) *u* ingenomen, gelyk de *oe* in de plaets der latynsche of duitsche *u* (soms in de plaets der *o, moder=moeder, voder=voeder, te done=te doene,* enz.) en de *y* in de plaets van *ij* gekomen zyn. Wat de verlengings-*e* betreft ik zal elders aentoonen dat zy, na een vokael geplaetst, de rol speelt van een punt achter een muzieknoot. Het spreekt van zelfs dat de door *e* verlengde *o* (*soen=zoon, cloef=kloof, stroet=stroot, voer=voor, doer=door*) voor het gebruik dier ingevoerde *oe* heeft moeten zwichten in lateren tyd.

en *t,* tot eene *i* verdund[1]. De hollanders komen hier wederom met de vlamingen in overeen, en zoo is dan dit stelsel, beide van *i* en van *u,* het algemeene nederlandsche, immers by het schryven, geworden. Ik zal elders aentoonen dat twee verschillende *e*ën en twee verschillende *o*ën ook een dergelyke rol spelen. Gy ziet, de zaek laet zich nog al consequent ontwikkelen! Trekken wy nu eens alles byeen, en onderscheiden wy voor het oog die twee verschillende klanken van *i* en *u*.

De eerste *i* laet ik onveranderd (kort luidt zy als *i* in *innocence,* lang als de *ie* van *zien*);

De tweede *i* teeken ik *ì* (zy klinkt byna gelyk de korte *e*);

De eerste *u* (kort als de *u* in het fransche *une;* lang als in *muur, dur*): wy behoeven ze door geen teeken te onderscheiden;

En aen de tweede *u* eindelyk, geef ik ook een streepje op het hoofd, sic *ù* (zy luidt byna gelyk de zeer kort uitgesprokene *eu,* of als de fransche *e* in *ce*).

Wy zullen straks zien dat de ouden deze verdeeling vanklanken in hunne rymen volstandig hebben waergenomen, zonder de *ij* op de *ie*, of de *uu* op de *ue* te laten slaen. Het zeer geringe getal van afwykingen doet blykbaer een taelfout of een kwaed rym veronderstellen; meestal had een byzonder dialect er schuld aen.

Om nu op uwe hiervoren aengehaelde tegenwerpsels te antwoorden, moet ik u herinneren dat de brabandsche uitspraek der *i* en *u* nooyt *ì* en *ù* laet hooren, kort of lang, ten zy oudtyds in *ìj,* en thans nog in *ùi*. Hiermeê weet gy dan nu wat myne *brabandsche korte i* en *u* beduiden, en wat ik wil te kennen geven wanneer ik zeg

1 De *u* en *i*, elk na den anderen uitgesproken, worden gehoord als in het fransche woord *truite,* hetgeen volkomen gelykt aen ons *truit,* wanneer men den eenen *u*-klank tegen den anderen verwisselt.

dat de Westvlamingen de oude *ij* en *uu*, schoon by hen ook dubbel geschreven (thans *y* en *ui*) *kort* uitbrengen, met eenen klank zeer sterk de brabandsche korte *i* en *u* nabykomende. Onze westvlaemsche broeders maken dus wel degelyk onderscheid tusschen *wil* en *wijl, bil* en *bijl, min* en *mijn, zin* en *zijn, pin* en *pijn, muus* en *musch, jans huus* en *jan hus, buus* en *bus, tuschen* (tuischen) en *tusschen*. Zy zeggen *wìl* en *wil, bìl* en *bil, mìn* en *min, zìn* en *zin, pìn* en *pin, mus* en *mùsch, jans hus* en *jan hùs, bus* en *bùs, tuschen* en *tùsschen*. Ja zelfs in meersylbige woorden zeggen zy, kort weg, *blivven* voor *blijven, schrivven* voor *schrijven hussen* voor *huizen*[1]*, pinnen* voor *pijnen,* enz. Uw drukker, de heer Annoot, die westvlaming is, zou u dit alles nader kunnen bevestigen.

Na deze myne verklaring zult gy, hoop ik, niet meer vragen wat reden ik heb om tweeklank te noemen hetgeen alle spraekkundigen, tot hier toe, voor verlengde klinkers hebben aengezien (bl. 186).

Een enkele zwarigheid blyft er nog over. Zy is deze. Waerom hebben de ouden, in stede van *mine, pine, huse, muse, ute,* te spellen, gelyk zy deden (volgens den regel der enkelvokaelspelling) niet bestendig *mijne, pijne, huuse, muuse, uute,* geschreven, ten einde dien dubbelen vokaelklank van *ìi* en *ùu* te laten hooren, wat met eene enkele *i* of *u* onmogelyk was? Ei lieve, ik zou kunnen antwoorden: om dezelfde reden dat zy uwe scherplange *ee* en *oo* van de zachtlange *ee* en *oo,* in twee- en meersylbige woorden, ook niet bestendig hebben willen onderscheiden; doch ik heb de vermetelheid niet van over *hunne* uit-

1 In eene oude Brugsche keure voor de Volders, juist voor my liggende, leze ik: ‘Dat men dat laken ute svulres *huusse* niet dragen en sal.’

spraek te beslissen; het is my genoeg dat ik hunne spelwyze, ten aenzien der betwiste punten, met *onze* tegenwoordige gemeenlandsche uitspraek (als TEN KATE het zou noemen) zoo tamelyk kan overeen brengen; en dat kunnen de zulken niet, die ons aen een verloop des *i*-klanks en aen eene diphtong *ie* willen doen gelooven.

Wilt gy echter weten wat ik, by loutere vermoeding, er over denk? zie hier myn gevoelen. Ik geloof dat onze voorouders de woordekens *hi, gi, mi, si, wi,* (lang of kort) niet met den *ì*-maer met den *i*-klank lieten hooren, gelyk wy nog wel eens doen (o *gi* deugeniet! zeggen de vlamingen, - als *hi* daer kwam, - willen *zi* dat niet doen? enz.). De *ij* in *mijn,* schoon niet noodzakelyk lang, was en is toch langer dan de *i* in *mine* (welk laetste woord in quantiteit gelyk staet met het fransche *mine*). Wellicht zeiden zy, uit hoofde van deze verkorting van den *ij*-klank, *mìne,* 't geen dus als een verdunning van *mijne* kon doorgaen; wellicht deden zy gelyk de franschen, by wie er eene verandering van klank ontstaet wanneer de wortelconsonant door een vokael wordt opgevolgd. *Vin* klinkt niet meer *vin* in *vineux, vinaigre;* nevens *crin, divin, lin,* staen *crinière, crinolin, divine, linière*. Wie weet of het met ons *wijn* en *wine* niet op de zelfde wyze toeging[1]. Wat er van zy, het gaet vast dat er in *mine, liden, pinen, luden, rumen,* eene zekere vloeying der *i*- en *u*-vokael en eene verzachting der wortelconsonant plaets hebben, waerdoor het byvoegen eener tweede *i* en *u* minder noodzakelyk was. Op dien voet schreef ook de oudduitsche vertaler van *Isidori Hispalensis* werk *de nativitate Domini,* cap. III: 'DHIIN sedhal Got ist fona euuin in euuin, rehtnissa gurda, ist garde *dhines* riihhes.'

1 Zoo rymt het latynsche woord *perdite* op *quite* in den *Reinaert*, v^{s} 257. Wel is waer dat de schryver een westvlaming was.

Dit is almede door GRIMM opgemerkt, bl. 97 en 285 van het eerste deel zyner *Grammatik,* derde uitgave: 'Der mittelniederländische bloss quantitative abstand (zegt hy) van *mijn* und *mine, wijn* und *wine,* warf sich allmälich auf die qualität und führte den alten zweilaut zurück.' En in eene aenteekening: 'Das mnl. *mine* hat wie *ale* einen schwebelaut, der nicht mehr die volle länge von *mijn* und *ael* enthält.'

Vele oude schryvers begrepen echter dat de enkele vokael, in meersylbige woorden, ontoereikend was, om, naer behooren, de tweeklanken *ee, oo, ij, uu,* uit te drukken, en begonnen derhalve al vroeg te spellen *steenen, beenen, groote, bloote, pijne, puude* of *puide,* wat met der tyd meer en meer veld won. Men zou nogtans deze laetste spelling voor geen verbetering maer voor een dwaesheid hebben moeten beschouwen, zoo het waer is dat *ee, oo, ij, uu,* nooyt anders dan *verlengde, e*ën, *i*ën, *o*ën en *u*ën geweest zyn; immers, waertoe kon hetvoor de scherplange uitspraek nuttig wezen van den regel der enkele vokaelspelling af te wyken? Indien men de dubbele *ee* en *oo* in *steen, leen, groot, bloot,* voor *scherplang* aenzag, waerom zouden de *e* en *o* in *stenen, lenen, grote, blode,* enz., niet evenzeer voor één verlengde scherpe *e* en *o* hebben kunnen doorgaen? Gy zult moeten bekennen, waerde vriend! dat deze vragen al zeer belemmerend zyn voor hen, die de hollandsche vokaelverlenging aenkleven. Wat my betreft, ik zie er een stellig bewys in dat de ouden nooyt de vokael verdubbelden, dan om ze dubbel uit te spreken, gelyk wy in Vlaenderen en Braband nog op den huidigen dag doen, behalve voor de zachtlange *o,* die wy *nu niet meer* met de *e* kunnen verlengen, dewyl onze voorouders, by het verwerpen der duitsche of latynsche *u,* den zoogenaemden tweeklank *oe* hebben ingevoerd[1].

1 Zy hebben ten aenzien van den klank *oe* lang gesukkeld. In eene charter van 1275 leest men *howe* voor *hoe, towe* voor *toe, drouch* voor *droech, brouc* voor *broek,* terwyl in eene andere van 1286 bestendig *unse* voor *onse* staet. Zie mynen HEELU, bl. 444 en 571.

Nu blyft my nog over u aen te toonen dat onze oude schryyers van den besten tyd (van de XIIe tot de XIVe eeuw) volstandig den verschillenden klank der *i* en *u*, zoo als ik u dien hierboven deed kennen, hebben in acht genomen. Ten einde my deswege geen twyfel te laten, heb ik de rymslagen van de alleroudsten onder hen eens na gegaen, in ongeveer 70,000 versen. Men mag onderstellen dat latere afschryvers, hoe zeer genegen om sommige woorden door andere te vervangen, toch het meest van al de *rymslagen* eerbiedigden. Den *Brandaen*, schoon zeer oud, wil ik niet *citeeren;* want hy volgt een vreemd en hem alleen eigen stelsel (v^{s} 366 doet hy by voorbeeld *water* op *beter* rymen, v^{s} 454 *ghedreghen* op *raven,* enz.). Het verwondert my dat gy op de rymen van dit gedicht u hebt durven beroepen (bl. 255, 256). MAERLANT zelf is niet altyd te vertrouwen, aengezien hy soms, om te kunnen rymen, woorden van verschillende dialecten samenpaert, naer zynen stelregel:

> Men moet, *om die rime*, soeken
> Misselike tonghe in boeken,
> Duutse[1], dietsc, brabantsc, vlaemse ende seeusc;

doch in zyne strophische gedichten is hy veel nauwgezetter dan in zyne leerboeken.

Om my niet te bedriegen heb ik niet alleen vlaemsche, maer ook brabandsche dichters geraedpleegd; want waer beiden hetzelfde doen daer eerst zie ik een algemeenen nederlandschen regel. De *Oude Reinaert,* MAERLANT en DIERK VAN ASSENEDE dienden my voor Vlaenderen, de

1 Het schynt genoegzaem zeker dat men onder *duutsc* het *platduitsch* moet verstaen, het *dudisch*.

Miserere van GILLIS VAN MOLHEM (ongeveer 2,000 versen) de *Liederen eener nonne,* naer een HS. der XIII[e] eeuw (6,000 versen), *Die Rose* van HEIN VAN AKEN van Brussel (14,000 versen), benevens HEELU, voor Braband. Den onbekenden schryver van den *Ysopet,* door CLIGNETT, naer een HS. der XIII[e] eeuw, medegedeeld, heb ik almede doorbladerd. Van MAERLANT gebruikte ik den onlangs uitgegeven *Wapen-Martyn,* de 12,000 eerste versen van zynen *Rymbybel,* en meer dan 8,000 regels van zyne *Naturenblome,* beide laetste werken volgens twee HSS. in myn bezit, dagteekenende van omtrent het jaer 1300 (in het een staen bygeschrevene notas van de jaren 1322, 1326 en 1328).

Wel nu! in die zestig à zeventig duizend versen (en ik heb voor u zoowel gezocht als voor my) vind ik ten minsten *twee duizendmael* het bewys, dat de ouden den klank *i* met den klank *ì,* de *ie* met de *ij,* niet verwarden. Slechts de volgende uitzonderingen, zeer klein in getal, heb ik aengetroffen, en die zyn dan nog uit een West-vlaemsche pen gevloeyd, dus, schoon onnauwkeurig, voor de Westvlamingen toch eenigzins dragelyk:

Rymbybel:

> Dat gi alle ook spieres sijt
> Here, segsi, oft ghijt gebiet.

Naturenblome:

> In den somer, dan in den linten [met den toon op *tèn*]
> Want toten oeste slaept dat swijn.....
>
> Muse gaet ute ratte coemt in:
> Dies nes maer .i., meer no mijn....
>
> Ende barde onder den kin.
> Jagense honde, selc es haer sijn [voor *sin*]...

Want die vos hi smelter in,
Dan wils die das, meer no mijn.

In de volgende rymen komt *ie* niet als verlengde *i* maer als dubbelsylbig voor, waeruit gy kunt afmeten dat men de persoonlyke voornaemwoorden ook wel eens een staertje aenbond, al schynt gy daeraen te twyfelen (Verslag bl. 243, 298):

Ysopet, bladz. 152:

..... Nu vlie! nu vlie!
Dune vlies, ic wroeghe die!.....

Ha! ha! seide .i. hase, wat ic nu sie,
Dese pude sijn bloder dan wie.

Zie ook aldaer bl. 164 *vlie: die;* 131 en 350 *die: sie;* 203 *ontsie: mie: drie;* 279 *hie: vlie;* 188 *besie: mie*.

GILLIS VAN MOLHEM:

Wat goede mach doen of seggen die
Hem dagelijcs werpt in Gods hatie?
Groet es van gode die suetecheit.
Die swarlec starf om ons, besie,
Mensche! God seit: benic God? wie
Doet mi hier na werdecheit?
Benic here? waer es mine mogentheit?
Benic vader? wie heeft mi geleit
Minne? an mi proeft dese drie.
Versoect God, na gerechtecheit,
Ane ons, hier en helpt niet toe geseit,
Wie sijnt ende warent sculdich ie.

Wat de *u* betreft, hier zal ik my wat langer by ophouden, dewyl gy, naer het schynt, de dubbele *uu* eene by-

zondere genegenheid toedraegt. Ik vind ze, by de opgemelde schryvers, nooyt anders dan met *e* verlengd:

Namelyk by de Vlamingen:

Reinaert, v^{s} 335:

> Dat was beloken in eenen muere;
> Hier binnen stoet eene scuere.....

V^{s} 343:

> Want Reinaert, die felle gebuere,
> Hoe dicken ginc hi om de muere.

Wel is waer, dat GRIMM en ik hebben laten drukken *mure,* enz.; doch het blykt my nu uit bl. 483 der *Grammatik* van dien geleerden duitscher, eerste deel, tweede druk, dat het comburgsche HS. de rymen stelt gelyk ik ze hier geef. Verders v^{s} 1703 *muere: creatuere,* 1709 *scuere: muere*.

Rymbybel:

> Al hebben wijt met sonden verbuert,
> Sarra die vrouwe ghenatuert....

Al de andere rymen op de verlengde *u* zyn in dit werk tweesylbig, *ure,* enz. Zoo ook in de *Naturenblome*.

Wapen-Martyn, II boek, 23^{e} str.:

> Dat dit waer es proeft wel dat:
> Ware enech dinc van gode gehat,
> En mochte niet gedueren,
> Dongetelde Gods scat
> En was nie tontfermene mat
> Siere creat^{s}ren,
> Op dat mens hem met harten bat;
> Mer Lucifer, die sit ende sat,
> Altoes, telker uren,

In der fiere hoverde stat,
Ende nemmerme wert hijs sat,
Dus en mach siere nat^{s}ren
Negeene genade gebueren.

32^{e} Str.:

Merten, ons leert die screft^{s}re
Dat een God es ende ene nat^{s}re.
Emmer sijn dese drie
Altoes even na gebuere,
Ende versceeden te negeenre ure,
Noch en verschieden nie.
Vader, kint, verstant ter cure,
Ute desen dobbelen Gods duere
(Wie caent gegronden, wie?)
Comt die geest, die suete guere,
Die reine godheit ende die puere.
Hier op proef ende sie
Met herten, ende dies gie.

Deze rymen zyn juist niet onberispelyk, als komende van eenen Westvlaming, die de lange *u*, welke op *r* stuit, eenigzins als *eu* uitbrengt.

Eene enkele reize vind ik in de *Floris en Blanchefloer* van DIERK VAN ASSENEDE, en wel vers 2368, naer de uitgaef van Hoffmann, *muur* op *suur* gerymd; doch de uitgever heeft de spelling veranderd, en dat bekent hy zelf in zyne *Einleitung,* bl. XIII, XV en XIX, waer het heet: *Jenes* UE *muss überall aufgegeben werden*.

Nu by de Brabanders! en vooreerst by *Gillis van Molhem:*

Die gode hebben van herten wert
In hen en mach niet sijn verwert
Tfier dat uut caritaten ruert.
Noot, honger, coude, dorst, daer dert
Hem; want God de sine begert,
Gheselle, daer hem therte puert[1].
Sent [sedert] ons swaerheit in tsalege vuert
So eest beter, hoe soet besuert,

1 Waer hun het hart gezuiverd wordt.

Dat men der weldecheit ontbert,
Dan salecheit es [lees: *si*] geavontuert,
Ende doegen mint[2]; daer God bi duert,
Dan weldech varen henderwert [achteruit].

Hoverde! waenstu tallen uren
Leven, dune moetsti mueren,
Dattu di cans iegen gode verweren.
Waenstu dat Gods worde logene rueren?
In sijn *huus* en mach niet dueren,
Dat hordic hem bi David sweren.
Maer wiltu di met hem generen?
Du moets der hoverden ontberen,
Die de Gods hant woude vervueren
Hine lietse oec anderen kempe weren
Dan hem, sint dat dus was sijn begeren,
Wie mochte ons els daer af gepueren?

En zoo bestendig op andere plaetsen. Nooyt *uu*.

Die Rose:

Beide in goude ende in lasur
Die daer stoeden in den muer...

Ende op dien viste enen muer,
Het soude mi werden al te suer...

Minder zuiver in deze vier regels:

Want soe mijn leven sere mesfuert
Ic wane mijn leven vaste soude gedurt...

Ende in hare ioget, die lettel durt,
Dat si nu wel sere mesuert [lees: *mesvuert*]...

Eens *ue* voor *eu*:

Ende oec hadde den besten guere
Ende *Suete Ontfaen* leidde mi daer dure.

2 *Ende doegen mint,* en dat hy liever het lyden beminne dan, enz.

En eens *ue* voor den klank *ui:*

Sis sot die hare lief nine pluemt
Van haren goede ende scuemt.

In de *Liederen eener Nonne* (zy schynt niet verre van Vilvorde gewoond te hebben):

Si maect dat suete es suer
Ende den vremden nagebuer...

Ay, fine minne, allene pure,
Wanneer maecti mi u so puer
Dat ic u genouch si in nature?
Want mi es al onnatuer.
Mi sijn alle andere saken suere;
Maer boven al es mi dat suer
Dat ic u niet kan gheraken.

U es dogen goet:
Het geeft u spoet,
Al eest u suer;
Het doot uwe zonden,
Het ganst uwe wonden,
Het maekt u puer.

En zoo overal. Zie ook Heelu v^{s} 1265, 7151, 7235 *rueren: tueren;* 1425, 4903, 5041, 6129, 6625 *vueren: rueren;* 2774, 3677, 7527 *vueren: dueren;* 6069 *vueren: ghebueren;* 6233, 6587, 8169 *vuerde: duerde*; 6663, 8435 *geduerde: aventuerde;* 7115 *duerde: ruerde;* 8799 *vueren: dueren*.

Daerentegen vind ik, in duizende voorbeelden, dat de klank der *uu* (*ui*) steeds door *uu* afgebeeld is by al de aengehaelde schryvers, zonder eenige uitzondering. Ik had een lyst van zulke voorbeelden begonnen te maken, doch het zoude my te verre hebben gebragt. Ik wil u myne citaten geerne besparen. Zie slechts in MAERLANTS *Wapen-Martyn:*

Martijn, du bist een vremde druut;
Du sprekes, alse een vriese ruut,

Die noch noyt en minde.
Alrehande edel fruut
Coemt van minnen uut ende uut,
Die nooyt dorper en kinde.
In can ghepeinsen els gheen cruut,
Die stille mint of overluut,
Dan die hem tevel toeseinde:
Der herten ende der oghen virtuut
Wil ic dat hier mede zi beduut.
Proef wat ic ontbinde,
Ende die redene bevinde.

Verders in *Reinaert,* V^{ss} 627, 693, 741, 859, 887, 925, 1121, 1131, 1261, 1521, 1531, 1575, 1605, 1819, 1909, 2027, 2313, 2429, 2593, 3391.

Tweemael, echter, slaet daer *uus* op *us,* v^{s} 1547:

Ende rooft mi in mijns selves huus,
So helpe mi sancta Spiritus.

En v^{s} 2071:

Helpe, seit hi, dominus,
Nu en es hier niemen in dit huus;

wat slechts bewyst dat de schryver een Westvlaming was, en dat de Westvlamingen *us* en *huus* even kort uitspreken. Ik beroep my nog verder op de gedrukte werken van DIERK VAN ASSENEDE, van MAERLANT, van JAN VAN HEELU, enz., enz.

Doch, basta daermede! ik moet uitscheiden. De drukker verlangt het laetste vel der tweede aflevering van het *Belgisch Museum,* waerin deze brief nog komen moet, onder de pers te brengen. Vaerwel!

Uw dienstwillige Dienaer en hartelyke Vriend,
J.F. WILLEMS.

Ene tafelronde.

Wat manne die sijns lives es goet,[Vs 1]
Ende dan hevet vrien moet,
Dat hi die wapene wilt draghen,
Wilt hi dan eneghe dinc bejaghen,
Alles ende alles in tavelronden,[5]
Soe moet hi peinsen, tallen stonden,
Als hi ghewapent hout om steken,[7]
Dat hem dan v sloten ghebreken.

Dat ierste sloet van den viven[9]
Es dat men met reinen wiven[10]
Becommeren sal, ten allen tiden,
Als hi ter banen waert moet riden,
Ende die soe vaste int herte sluten,
Dat hi, mids vromicheden van buten,
Den werden vrouwen doet bekinnen
Dat hi een dienere es der minnen.

Dat ander slot dunct mi dit:
Als een man ghewapent sit
Op een recht doende ors van prise,
Soe sal hi na ridders wise
Sijn ors besluten in sinen dien,[21]
Ende doent vriendelike vlien,[22]
Beide met houwen ende met wincken.
Dat doet den werden vrouwen dincken:
‘God, here, wie es dese edelman?
Hets recht dat si hem doghet an,[26]

Vs 1 *Die sijns lives es goet,* die goed van lyf, die sterk is.
5 *Tavelronden,* tournooyen.
7 *Hout om steken,* staet om het steekspel aen te vangen.
9 *Sloet,* voor *slot*.
10 *Dat men,* beter ware: *dat hi hem*.
21 *Dien,* dyen, beenen.
22 *Vlien,* vlieden, loopen.
26 *Hem doghet an,* hem gunstig was, hem gunde wat deugd doet.

Om wiens wille hi dus ghebert:
Van wapene moet hi sijn gheeert.'

Dat derde slot es tien stonden,[Vs 29]
Als hem sijn helm in es ghebonden,
Dan sal die edel minnere milde
Hem vaste besluten in den scilde,
Metter borst ende metten armen,
Ende dincken: 'mochtic noch verwermen
Aen hare, ende mi dat mochte ghelucken,
Dus woudicse aen mijn herte drucken!'

Dat vierde slot es als ghevelt[37]
Dat een man ghewapent helt,[38]
Ende met hem soe verre es comen
Dat hi heeft sijn spere ghenomen,
Soe voeghi sine arme aen de borst,
Ende slute sijn spere in bider vorst,[42]
Dat an den scilde blive gheacht,[43]
Als oft uten scilde stonde ghewracht,
Ende houwe dan daer, met snelder vaert,
Al dinckende of daer stonden ghescaert
Die sinen vader hadden doot.[47]
Wat segghen dan die mondeken root,
Die daer houden in beiden ziden?
'Halt an! halt! ende laet henen riden[50]
Die der minnen dienere es!'
Dies sijt seker ende ghewes.

Dat vijfste slot dats dbeste,
Dat hi slute ende beveste
Sijn spere aen sijns ghesellen helm,
Dat hi niet te vergheefs den dwelm[56]
En doe scinen doer de vrouwen.
Ic segghe u dat, in goeder trouwen,

Vs 29 *Tien,* te dien.
37 *Als ghevelt,* als 't gevalt.
38 *Helt,* houdt.
42 *Vorst,* spits.
43 *Dat,* dat het. - *Gheacht,* gehecht.
47 *Doot,* gedood.
50 *Halt an,* houw aen!
56 *Dwelm,* bedwelmdheid. Hy late geen bedwelmdheid blyken om de vrouwen, die by het tournooy tegenwoordig zyn.

Beslut hi hem in dese vijf sloten,
Sijn sanc die wert van selker noten,
Savens als hi vore sal singhen,
Dat men om hem te siene sal dringhen;
Want men sal hem willen kinnen;
Oec mach hi hopen goeder minnen.

Uit het HS. der *Bibliotheca Hulthemiana,* n° 192.

J.F. WILLEMS.

Brieven van Jan van den Warck, geschreven uit Antwerpen in de maenden october 1578 en juny 1579, aen de staten van Zeeland.

In myne *Mengelingen,* bladzyden 87-223, heb ik eenige brieven door den druk gemeen gemaekt, die over de gebeurtenissen, binnen de stad Antwerpen voorgevallen in de jaren 1581 tot 1584, niet weinig licht verspreiden. Thans ben ik in de gelegenheid gesteld om nog eenige andere brieven mede te deelen, in dezelfde stad in de jaren 1578 en 1579 geschreven door Jan Van den Warck van Antwerpen, een der voornaemste staetsmannen van zynen tyd. Ik vond dezelve in eenen dikken bundel van papieren uit de tyden der omwenteling van de XVIe eeuw, eertyds berustende ter greffie van de staten van Zeeland, te Middelburg, en verzameld door wylen den heer Parmentier, in leven stadsarchivarius van Gent. Zy waren, nu eenige jaren geleden, te Gent met een schip aengekomen, en voor scheurpapier verkocht. Thans is die verzameling, door myne bemiddeling, het eigendom geworden der koninklyke bibliotheek van Bourgondie, te Brussel[1]. Deze stukken zyn eigenhandig onderteekend door Jan Van den Warck, uitgezonderd den eersten, den vierden en den vyfden brief, welke laetste echter, door de zelfde hand als de andere geschreven, even authentiek zyn. Allen

1 Zie *Compte-rendu des séances de la commission royale d'histoire,* tome IV, p. 219.

dragen het opschrift als toegezonden aen de stalen van Zeeland, en moeten beschouwd worden als Verslagen, gedaen door den schryver, die afgevaerdigde was van Zeeland, by de staten generael, vergaderd te Antwerpen. De inhoud is niet onbelangryk voor de kennis van den toestand onzer provincien kort na den dood van don Juan. Byzonder gewigtig voor onze vaderlandsche geschiedenis zyn vooral de mededeelingen uit Gent, ook ten aenzien der onderhandelingen met hertog Kasimir. Ik heb dus niet geaerzeld daeraen eene plaets te geven in dit *Belgisch Museum,* my hier vooraf bepalende tot eene opgave van hetgeen my bekend is nopens den persoon van den steller dier stukken. Wat ik in geen boeken heb kunnen vinden is my vriendelyk medegedeeld door den heer FR. VERACHTER, archivarius der stad Antwerpen.

JAN VAN DEN WARCK (anderen schryven *Van der Werck;* doch hy teekende zelf *Van den Warck*) is te Antwerpen omtrent het jaer 1540 geboren, en geenszins te Middelburg, zoo als J. KOK vermoedde, die hem voor een' geboren zeeuw opgeeft[1]. Hy werd den 31 meert 1563 onder het getal der advokaten van zyne geboortestad aengenomen. Volgens SCHELTEMA[2] zou hy in 1575 pensionaris van Middelburg geworden zyn, van waer hy naer de staten-generael te Brussel afgevaerdigd werd en de unie van den negenden january 1577 (N.S. 1578) onderteekende[3]. Meermaels is hy by die vergadering tot

1 *Vaderlandsch Woordenboek,* door JACOBUS KOK, deel XXX, bl. 252.

2 *Staatkundig Nederland,* II, bl. 443.

3 J.C. DE JONGE, *De unie van Brussel des jaars* 1577*,* bl. 137. Deze *unie* was reeds te voren in druk gegeven, eens in het zeldzame boekje *Recueil des lettres, actes et pièces plus signalées des progrès et besongne fait en la ville d'Arras et ailleurs, pour parvenir à une bonne paix*. Douay, 1579, klein-octavo, bl. A 4, en volgende, en de tweedemael onder den titel van *Acte d'union des états des Pays-Bas du* 9 *janvier* 1577, Mons, 1787, in-8°.

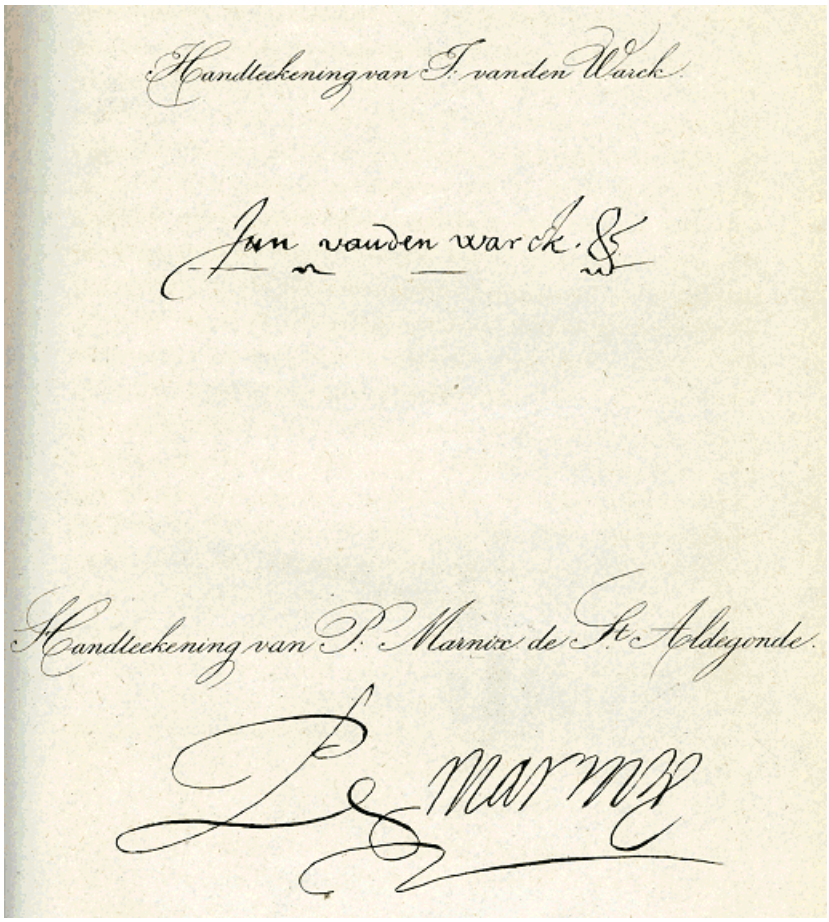

B. Museum 1841.
Bl: 260

het afdoen van allergewigtigste zaken benoemd en aengesteld, als onder andere blykt door de volgende uittreksels van hare resolutien:

'8 *Juillet* 1578. *Sur les requestes presentées par les protestants et colonnelz de cette ville* [*d'Anvers] sur le faict de la religion et exercice d'icelle, sont deputez monsieur le prelat de S*te*-Gertrude*, *Naus, Stralen, Yman en* Van der Warcke, *pour visiter les pièces et concepvoir les moyens pour asseurer la commune et maintenir les provinces en l'union et repos, encore qu'il y eust l'exercice de la religion reformée, soubz l'assurance que les ungs donneront aux aultres, pour ce faict, le tout représenter aux provinces pour entendre leur advis et resolution*[1].'

- '18 *octobre* 1578. *Sur les lettres de monsieur De Montigny et requeste d'aulcuns prélats et nobles de Flandres, résolu, pour appaiser le tout, de députer messieurs du conseil d'estat Léoninus, Bevere, Liesfelt et Meetkerke, ou ceulx d'eulx quy mieulx pourront vacquer, quy, avecq le prélat de S*te*-Geertruyde, ou Gremberghen, en son absence, le secrétaire Martini, le pensionnaire Ymans, monsieur Douffini, le pensionaire* Van Warcke *et de Valenciens, concepveront certains articles et concept sur le religions vrede et landvrede, et que obeissance d'eux soit portée à son Altèze et Conseil d'Estat et Estatz-Généraulx; lequel partye et aultre seront tenuz ensuyvre à paine d'estre tenus et chastoiez pour ennemys, infracteurs et perturbateurs du repos et paix publicq, et aussy résolu que l'on envoyera à nos députez à Gant extraict des dites lettres, et faire toutz debvoirs possibles que les gens de*

1 Zie over deze zaek P. BOR, *Nederlandsche oorloghen,* boek XII, bl. 406 en DIERCXSENS, *Antverpia christo nascens et crescens,* V, p. 292.

guerre estans en Flandres, tant d'un costé et d'aultre, se retirent au camp[1].'

In dien tyd woonde hy met vrouw en kinderen te Antwerpen, in de beddestraet, gelyk my gebleken is uit eenen brief aen hem geschreven den 7 october 1578 door Willem Baerdesen, burgemeester van Amsterdam, en waervan het opschrift luidt als volgt: 'Hoochgeleerden, wysen, voorsienighen M[r] Jan Van der Warck, gedeputeerde van de staten van Hollant ende Zeelant, in de beddestraet, by de eimarct, tot Antwerpen.'

Van 1579 tot 1584 was hy raedpensionaris der stad Antwerpen.

Hy moet voor zyn' tyd een welsprekend man geweest zyn; want het magistraet dier stad benoemde hem, om, in deszelfs naem, het woord te voeren by het inhalen van den hertog van Alençon, den 19 maert 1582. Zyne twee aenspraken, tot verwelkoming en beëediging van dien vorst, staen in het boek getiteld: *La joyeuse et magnifique entrée de monseigneur François, fils de France et frère unicque du roy, par la grâce de Dieu duc de Brabant, etc., en sa très-renommée ville d'Anvers,* aldaer gedrukt by PLANTYN, in-folio, bladz. 21 en 40.

Omtrent den tyd dezer inhuldiging hield de duitsche keizer, Rudolf II, eenen ryksdag te Augsburg. Alençon, als hertog van Braband, zou geerne eenen ambassadeur derwaerts gezonden hebben, doch vernam dat men zwarigheid zou maken dien te erkennen. Daerom vonden de staten-generael raedzamer een gezantschap uit hunnen naem naer Augsburg af te vaerdigen, in last hebbende de afzweering van den koning van Spanje en de aenneming van Alençon te verdedigen en te verregtveerdigen. Daer

1 GROEN VAN PRINSTERER, *Archives de la maison d'Orange-Nassau,* VI, p. 469 et 470.

toe werden benoemd de hertog van Bouillon, Philip de Mornay, heer van Plessis, en meester Jan Van den Warck. Van den anderen kant zond ook de prins van Parma den hertog van Aremberg derwaerts; doch de ryksdag liep onverrigter zake af[1].

Na de overgaef van Antwerpen aen Parma vinden wy Jan Van den Warck te Amsterdam, waer hy in 1585 tot pensionaris dier stad gekozen is; dan, men wilde hem ter dagvaert van de staten van Holland niet toelaten, om dat hy een geboren brabander was. Een paer jaren schynt hy dus ambteloos geleefd te hebben, pleitende als 's lands advokaet voor den hove, tot hy, op den 9 october 1588, op nieuw tot pensionaris der stad Middelburg beroepen werd[2]. Als zoodanig kreeg hy vervolgens zitting in de vergadering der staten-generael, te 's Hage. Weinige maenden na zyne benoeming zonden die staten-generael hem en den advokaet Leonard De Voocht, als gezanten naer den koning van Schotland, die eenige hollandsche schepen had in beslag genomen. PIETER BOR verhaelt zeer omstandiglyk de reis en de verrigtingen dier beide regtsgeleerden, en deelt ons de *haranguen ofte oratien* mede, welke zy, ter audientie van koning Jacob, in zyn paleis te Edimburg, den 10 mei 1589 en volgende dagen, hebben uitgesproken[3].

Ook maekte VAN DEN WARCK deel van een gezantschap by het hof van Engeland, om de voortzetting van den oorlog te bevoorderen, van 't welk men almede een omslachtig verhael aentreft in den *Oorspronck ende voort-*

1 *Het leven van Willem den I,* d. III, bl. 530.

2 VAN WYN, *Byvoegsel op Wagenaar,* 8ste stuk, bl. 77, en SCHELTEMA, l.c.

3 *Nederl. oorloghen,* boek XXV, bl. 52, verso. Zie ook WAGENAAR, *Vaderl. historie,* VIII, bl. 294.

ganck van de Nederlandsche oorloghen, door EVERART VAN REYD, bladz. 574-583. SCHELTEMA gewaegt nog daerenboven van eene bezending aen het Deensche hof.

Het wel uitvoeren van al deze gezantschappen had ten gevolge dat hy op den 20 meert 1599 als raedpensionaris der provincie Zeeland werd aengesteld. Hy was de tweede door wien dit gewigtig ampt, sedert de verandering der regeering, werd waergenomen.

Hy en de zeeuwsche edelman Jacob Van Malderé waren de eersten die, op den 14 maert 1602, durfden voorslaen om aen prins Maurits het graefschap van Holland op te dragen[1].

Zyn hooge ouderdom en zwakke gesteltenis deden hem in 1614 zyn ontslag en pensioen vragen aen de staten van Zeeland, die hem zulks den 20 november toestonden, doch op eene wyze waerover hy niet zeer te vreden was, als niet in evenredigheid staende met zyne menigvuldige goede en getrouwe diensten. Hy stierf den 4 january 1615[2].

J.F. WILLEMS.

I.

Seer eerw., wijse, ende zeer voorsinnighe heeren.

Wy seynden uwe E., volgende ons voorgaende scrijven, hiermede het sommair van de gratie gehadt by den heere van Villerai met zyne replique ende triplicque, mydtsgaders tgene van wegen de staeten by den heere van

1 VAN WYN, *Naleezingen op de vaderlandsche historie van Wagenaar,* I bl. 318.
2 SMALLEGANGE, *Nieuwe cronyk van Zeeland,* I, bl. 426. Deze schryver noemt hem verkeerdelyk *Pieter van de Wercke*. Zie verders SCHELTEMA en KOK, ter aengehaelde plaetsen.

Ste-Aldegonde is voor deerste reyse geantwoort, by hen van woort tot woort in gescrifte gestelt. Ende die poincten die den voors. ambassadeur hadde belooft over te leveren.

Tzedert hebben de staeten briefven ontfangen van den hertoghe van Arschot, abt van Meroles ende heere van Fresin, daerby sy scrijven dat den hertoghe van Alençon begheert in plaetse van de steden van Quesnoy ende Landreschis twee van de steden in de voers. missive genoempt, te weten, Dornick, Rijsel, Bappalme, Douay, Brugge, Mechelen, ende Brussel voor sijne residencie, gelijck Uwe E. dat voorder selen moghen sien by de byleggende copye[1]. Uwe E. cunnen lichtelijcke bedencken de consequentie van sulcken heysch, daerop de staeten alnoch nyet en hebben geresolveert, dan alleenlijck dat men alle middelen voorwent om die van Quesnoy ende Landreschies te doen consenteren, tot welcken eynde men heeft geschreven aen die van Landreschies ende Quesnoy, ende gesonden de redenen, die hen behooren te moveren om daer inne te verwilligen, daeraf wy Uwe E. met dese ooyck wel hebben willen copye seynden.

Den hertoghe van Alençon heeft de staeten geadverteert dat sijn volck ettelijcke steden ende sterckten in Bourgundien soude innegenomen. Tregiment van Montigny ende eenige vendelen van den colonel Hese ende Laleine sijn gemutineert, ende hebben innegenomen Meenen in Vlaenderen, ende sijn tsamen in de twintich vendelen starck, ende is te beduchten dat zy sulx nyet

1 De heer Parmentier heeft by het doen inbinden der stukken de *annexe kopyen* volgens order van dagteekening gerangschikt, zoo dat zy tusschen andere stukken geraekt zyn. Wy onthouden ons van dezelve *hier* mede te deelen, ter uitzondering van eenige, welke over de Gentsche zaken handelen.

aen en rechten sonder anderen rugge[1] ende correspondentie.

Wy hebben Uwe E. te vooren gescreven gehadt dat men aen hen gedeputeerde gesonden heeft, maer van henne besoigne en heeft men alnoch egheen antwoirt.

Alsoo is tijdinge, die voor vast ende seker gehouden wordt, dat don Jan doot is, ende dat hy is gestorven donderdagh lestleden ten xij ueren, op den noon. Sijn doot is een yegelijck openbaer geworden svrijdaeghs daerna, alswanneer men oyck heeft vercondight dat een prince van Parma soude generael weesen van de armae. Weldam is van den grave van Bossu afgeverdight geweest, om de tijdinge te brenghen. De staten hebben hem gesconken vijftich croonen.

Onsen legher blijft noch met den legher van de franchoisen leggen voor Bins, ende verliest vast tijt. Het schijnt dat men de stadt nyet crijgen en can, ende dat ons volck nyet starck genoech en is, om, sonder de hulpe van den hertoghe van Alençon, te minsten sonder meer voetvolck, den vyant aen te vallen.

Die van Gent hebben gisteren buyten die stadt van Gent opgehangen den raedtsheer Hessels ende den lieutenant van de roy roe[2] van Vlaenderen, Visch. Den heere van Auxy is oyck aldaer aengehouden geweest, maer, zoo wy verstaen, wederomme gerelaxeert; d'oorsaecke van sijne detentie was dat die van Gent pretendeerden in Aelst te brengen een van henne compaignien, meynende de stadt met de detentie van den gouverneur daertoe te dwingen. De clachten sijn soo by den heere van Liedekercke, als oyck by de gedeputeerde van de stadt, aen de staeten gedaen geweest, ende is geresolveert te scrijven

1 *Rugge,* ruggespraek, aenzetting van anderen achter rugge.
2 *Roy roe,* roode roede.

aen die van Gent ende te vertoonen de quade redene, die sy daerinne souden hebben, ende die consequentie van de saecke, ende dat zy souden willen aflaten van sulcx te doen, daer deur de vrede ende eenicheyt van den lande merckelijck zoude gebroken worden.

Hertogh Casimir heeft, zoo het schijnt, quaet contentement, dwelck zoo verre is gecomen, dat hy over twee dagen heeft in de staeten doen leesen seker sijne declaratie, daermede hy verclaert dat hy in meyninge is te vertrecken, nyet yegenstaende dat de staeten hadden te vooren geresolveert dat den grave van Schwartzenberch ende heere van Ste-Aldegonde souden reysen naer Brussel, ende den voers. hertoghe allen mogelijck contentement ende satisfactie geven, die oyck te vooren ewech waeren, ende hopen dat zy den voers. hertoghe selen vermorwen ende zoo verre brengen, dat hy deur tvertreck tgeheel lant nyet en sal willen laeten in een apparente desolatie. De redenen ende alle andere particulariteyten selen wy Uwe E. naerder adverteren metten eersten, alsmen sal weeten wat by den voers. grave van Schwartzenberch ende den heere van Ste-Aldegonde sal uytgeright sijn.

Wat Godt almagtich deur de doot van don Jan sal verleenen, sal men gewaer worden. Godt almachtich geve dat alles gesciede tot saligheyt ende welvaeren van den lande, ende dat onsen legher, deur de waerachtighe oft abusive opinie van den doot van don Jan, nyet en comme in eenighe negligentie ende inconvenient. Ende voorts ons zeer dienstelijck recommanderende in uwe E. goede gratie bidde Godt almaghtich, edele, Eerw. wijse ende seer voorsinnighe heeren, uwe E. te verleenen uwe salighe begherten. Uuyt Antwerpen den V^{en} octobris 1578.

II.

Edele, Eerw., wijse, ende zeer voorsinnige heeren!

Ick en heb tot noch toe egheen commoditeyt gehadt om aen uwe E. van de gelegentheyt van der saecken van den lande te scrijven, midts de continuele occupatien, ende besunder mydts dyen ick, over veerthien dagen, ben gecommiteert geweest om met den heere van Ste-Aldegonde ende andere gedeputeerde te reysen naer Gent, biddende dat uwe E. my believe deshalfven voor geexcuseert te houden. Ende om dat uwe E. soude mogen geinformeert wesen van de gelegentheyt van alle saecken, ende my laeten weeten uwe E. intentie, en heb nyet willen laeten uuyt deser stadt van Gent, daer ik wederomme gesonden ben, ende wat meer tijts heb te scrijven, in confirmiteyt van tgene ic gescreven heb gehadt aen de staeten van Hollant ende Zeelant, vergadert in sGravenhage, de gesteltenisse van de gemeyn lande; sal daeromme uwe E. int corte believe te verstaen dat den grave van Schwartzenborch ende heere van Ste-Aldegonde sijn wederomme gecomen geweest van den hertoghe Casimir, ende heeft den heere van Ste-Aldegonde sijn rapport gedaen van tgene zy met den voors. hertoge hebben gehandelt, dwelck nyet wel mogelijck en waere als[1] by missive te verhalen. Het principael is geweest dat men heeft geaerbeyt om den voers. hertoge alle mogelijcke satisfactie ende consentement te geven, om hem te persuaderen dat hy tgemeyn lant nyet en soude willen verlaeten ende genoech overleveren in proye van de vyanden, verthoonende dinnehouden van sijne bestellinge, daeromme hy aen sijne hoogheyt ende aen de staeten verbonden was, ende tdevoir van een christen prince, met alle de redenen, die eenichsins daertoe hebben mogen die-

1 *Als,* alles.

nen; maer den voers. grave van Swartzenborg ende heere van Ste-Aldegonde en hebben egheen ander antwoorde cunnen crijgen, dan dat den voers. hertoge was geresolveert te vertrecken, nyetyegenstaende dat men hem volcomen solutie hadde gegeven op alle de redenen, die hy hadde weeten by te brengen, te weeten, tgebreck van betalinge van het nachtgelt[1], dierte ende quade ordre die inden legher was, ende dat men hem nyet en soude hebben gerespecteert gelijck dat behoorden, versueckende eyntelijck de volle betalinge van het nachtgelt, ende dat men sijne ruyteren van de reste soude contentement geven.

Ende alzoo den voors. grave van Schwartzenborch ende heere van Ste-Aldegonde middeler tijt vernaemen dat den hertoghe hadde dry cornetten ruyteren gesonden nae Cortrijck in Vlaenderen, zoo hebben zy hen oyck daeraf beclaegt, om dat hen voors. hertoge tselve hadde gedaen sonder consent van de staeten, ende vanden grave van Bossu, overste van den leger, verclaerende dat tselve soude mogen oorsaecke weesen van een scheuringe ende brekinge van den gemeynen verbonde van de provincien, aengesien dat die van Artois, Henegouw ende andere waelsche provincien, merckende dat die van Vlaenderen hen sterken met volck, op hen eygen hant, ende tselve verstaende gedaen te weesen nyet alleenlijck om resistentie te doen aen de waelen, maer oick om hen nabueren te verdrucken, daerop occasie soude nemen om van ghelijcken hen te wapenen, ende mogelijck tot hunne hulpe te nemen den hertoge van Anjou, die oyck daer deur geoirsaekt soude weesen den sijde te kiesen, daer vuyt dan natuerlijck soude spruyten een innelantsche

1 Er staet in den tekst letterlyk *nachtgeld,* en niet *wachtgeld,* als in de *Archives de la maison d'Orange-Nassau,* VI, p. 467.

oorlooge, verthoonende int lange de swarigheden, die uuyt alsulcke innelandsche oorlooghe nootelijck comen te volgen, biddende ende begerende, oyck met assistentie vanden magistraet van Bruessel, dat den hertoge nyet en soude willen yet doen int besunder, sonder authoriteyt van de staeten, ende van sijne hoogheyt, ende sunderlinge dat hy nyet en soude willen vertrecken naer Vlaenderen, maer te minsten eenen dagh twee oft dry supersederen, daerop den hertoge heeft geantwoort, dat hy in dese landen was gecomen om tlant int generael ende een yegelijck int particulier dienst ende vrindtscap te doen, dat zijne meyninge nyet anders en was dan hem in Vlaenderen te gaen vermaecken, ende tlant te besien, daertoe hy enige peerden voorgesonden hadde, sonder dat hy eenichsins wilde vertoeven, maer is daernae stracks naer Gent gereyst deur Dermonde. De staeten van als geadverteert wesende deur tvoers. rapport, ende suspitie hebbende dat den voers. hertoge eenigh tractaet particulier soude willen maecken met die van Vlaenderen, oft de stadt van Gent, ende oick vernoemen hebbende dat de waelen, die Meenen innegenomen hadden, hen dagelijcx verstercken, ende dat zy daeromme besorghen dat de waelen nyet en pretendeerden alleenlijck henne betalinge, maer dat zy noch andere aenslaegen voorhanden hadden, ende dat te besorghen[1] waere dat eenige heeren oft provincien hen souden willen assisteren, alzoo zy vuyt het scrijven van de gedeputeerde, aen den heere van Montigni ende aen de waelen gesonden, hadden verstaen, dat henne pretensien waren dat die van Gent souden repareren de nieuwigheden by hen voortsgekeert, ende diergelijcke andere, ende dat men oyck vernomen hadde dat eenige francoisen by grooten getaele hen dage-

1 *Te besorghen,* te vreezen.

lijcx vueghden met de voers. gealtereerde walsche soldaeten, soo hebben sijne hoogheyt, sijne Ex^{e} ende Raedt van staeten ende staeten generael, nae rijpe deliberatie op alles, goet gevonden aen die van Gent te senden den heere van Sint Aldegonde, ende meer andere met hem, om die van Gent te persuaderen, dat zy souden willen volgen het advijs ende raedt vande generaliteyt, ende achtervolgen de resolutien van sijne hoogheyt, sijne Exc^{e} ende staeten generael, ende dat zy egheen alliance en souden willen maken à part, daer deur een innelantsche oorlooge soude gecauseert worden; dat zy oick souden willen remedieren de saecken die zy tot noch toe yegen de resolutien van de staeten hebben gedaen, zoo in regarde van de gevangene, oplichten van volck, invasie van henne nabueren, saecken van de religie, aenvaerdinge van de geestelijcke goeden, ende dergelijcke. Item dat den heere van Boves boven dandere gedeputeerde soude trecken aen den heere van Montigny ende aen de waelen, om her finale intentie te weten, ende den greffier van Brabant aenden hertoge van Alençon, om te weeten oft sijne hoogheyt soude in meyninge wesen de sijde van de waelen te houden, ende zoo verre neen, dat sijne hoogheyt tselve soude verclaeren, ende laeten condigen, ende dat sijne hoogheyt oyck soude believen hem te conformeren met de generaele staeten, nopende de voorder handelinge van peyse met den vyant, welcken aengaende men langen tijt aengehouden heeft om antwoirde daerop te hebben, welcke gedeputeerde respective sijn gereyst, versien met behoirlijcke ende pertinente instructien.

De gedeputeerde, die belast zijn geweest te reysen naer Gent, hebben oick naderhant van sijne hoogheyt ende Exc^{e} particulieren last gehadt om te groeten den hertoge Casimir, alsdoen tot Gent wesende, ende hem ander-

werf voor te houden de inconvenienten, die procederen souden vuyt alsulcke particuliere alliancien ende raedtslaegen, ende dat tselve soude tenderen tot verminderinge van sijne reputatie ende eere, ende tot geheel mine ende bederfvenisse van tgemeyn lant, dwelk by den heere van Ste-Aldegonde geheel int lanck is gedaen geweest den xiij^{en} deser maent, ende onder ander oick verthoont dat de ruyterie aldaer nyet en diende, ende dattet te vreesen soude sijn dat zy daer eenigen nederlaege souden mogen crijgen; maer en hebben egheen ander antwoirde gehadt dan dat den voers. hertoge soude alhier gecomen weesen om tlant int generael ende een yegelijck int particulier dienst te doen, dat hy maer in Vlaenderen en quam om hem te vermaecken, dat sijnen staet wel was zoo veel peerden met hem te leyden, dat hy de gelegentheyt van den lande wel wiste, allegerende voorts de voorgeruerde doleantien, ende ten laetsten, zoo de gedeputeerde groote instantie deden om te weten oft hy met die van Gent ende Vlaenderen in eenige particuliere alliancie wilde treden, oft alreede getreden waere, heeft verclaert gehadt dat hy begeerde dat men sijne ruyteren contentement geve. Ende alzoo hy is een prince, die vry is, dat hy alsdan sal nemen sulcken party als hem goetduncken sal, dat hy dies niettemin wel wilde verclaeren dat hy die van Gent ende van Vlaenderen, zoo verre men hen ongelijck wilde doen, nyet en soude verlaeten, maer de selve met alle sijne middelen assisteren, vuyt dyen dat hy bevont dat zy den rechten wegh voor hadden, ende dat hy doen soude gelijck een goet ende getrouw prince behoort te doene.

Ende al eest dat tselve nyet en was een pertinente ende cathegoricque antwoirde, op de geallegeerde bestellinge, inconvenienten van een innelantsche oorlooghe, ende diergelijcke peremptoire redenen, by de gedeputeerde

geallegeert, soo en hebben zy evenwel egheen andere antwoirde cunnen verwerfven, ende is den voers. hertoge den selven dach gereyst naer Cortrijck. Den xiij daernae hebben de voors. gedeputeerde henne propositie gedaen aen die van Gent, ende de selve gedeylt in twee poincten, deerste, dat beter was om een innelantsche oorlooge te schouwen, besunder naedyen wy een gemeyn vyant noch int lant hebben, dalteratie van de soldaten te appaiseren met accord dan met wapenen; het tweede, dat die van Gent souden willen henne actien modereren, ende hen conformeren met de generaliteyt, ende redresseren diversche saecken, die zy anders hebben gedaen, ende om dyenaengaende elckanderen beter te verstaen, dat sy soude willen eenige commissarysen deputeren, om met de voers. gedeputeerde te communiceren; maer alzoo de voors. propositie is gestelt by gescrifte, ten versoecke van die van Gent, ende dat die zeer lanck is, en sal daeraf egheen voorder vermaen doen, my gedraegende totten gescrifte daeraf ic eerstdaeghs uwe E. copie sal seynden. De staeten en hebben noch egheen tijdinge dat die van Gent souden hebben geantwoort. Ick seynde uwe E. hiermede copye van den laesten brief van den heere van Sint Aldegonde, daerby uwe E. selen cunnen verstaen waerop de saecke schijnt te berusten, ende alle voordere gelegentheyt, ende dat, nyet tegenstaende men van alle sijden tracteert, nochtans partyen blijven in wapenen ende suecken een eynde te maecken metten sweerde. Tvolck van Gent is tot diversche reysen geslaegen geweest. God almachtich wil verhueden dat tlant in egheen ander meerder inconvenient daer deur en geraecke, ende dat alles mach gescieden tot saligheyt ende welvaren van ons gemeyn vaderlant!

Van den heere van Boves ende van dandere gedeputeerde, die getrocken sijn aen den heere van Montigny,

die wy verstaen dat alleene by de waelen is, ende nyet den heere van Heze, gelijck men geseeght hadde, en hebben de staeten noch egheen sonderlinge tijdinghe, dan dat zy, zoo vuyt het scrijven van den heere van Montigny, als vuyt andere advertissementen, genoech verstaen dat de soldaeten al meer pretendeeren dan betalinge, ende dat hen feyt alleene nyet en is.

Den greffier van Brabant is wederomme gecomen van den hertoge van Alençon, ende heeft op ghisteren sijn rapport gedaen van de antwoirde, die hy heeft gehadt nopende de saecke van de waelen ende de voorder handelinge van peyse; het discours[1] is lanck geweest, maer en is nyet mogelijck, mydts de cortheyt van den tijde, al particulierlijck te scrijven. De substantie is geweest, voor zoo vele als de waelen was aengaende, dat hem[2] leet was te sien dinconvenienten daerinne tlant daer deur compt te vallen, toch dat hy hen feyt nyet en conste advoueren, noch desadvoueren, nadyen hy nyet en conste geoordeelen wie dat van beyde recht hadde, ende alzoo hy was aengenomen voor beschermer, dat hy hem moste houden neutrael; dat sijne intentie was aen beyde partien te seynden gedeputeerde, om henne meyninge te verstaen, ende hen beyde te vermaenen tot accord; dat hy oick aen de staeten soude schicken eenen anderen, om te weten van de staeten wat hy meer in de saecke soude mogen oft behooren te doen; dat hy gedelibereert was tot dyen eynde aende staeten te seynden Despruneaulx, maer en was alnoch nyet geresolveert wyen hy soude seynden aen den heere van Montigny ende waelen, noch oick aen die van Gent, maer wel dat hy aen die van Gent soude seynden eenen van de religie, die hen

1 Namelyk met Alençon.
2 Alençon.

aengenaem soude wesen, daerby vuegende dat hy wel verwondert was dat den hertoge Casimir hem vervoordert hadde te gaen naer Vlaenderen, dat hem selve nyet toe en stonde, maer zoo daer eenige querelen waren geresen, dat men nyemant anders en behoirde tot beschermer te nemen dan sijne hoogheyt, nae dyen hy voor sulx aengenomen was geweest. Op als[1] is wel particulierlijck by den voors. greffier geantwoort ende namelijck dat den prince Casimir tselve gedaen hadde sonder der staeten consent.

Op het ander point, nopende de voordere handelinge van peys, verclaerde den voors. hertoge van Alençon dat hy daerinne nyet en conste verwillighen, ende dat hem veel te groote oneere zoude wesen, dat nadyen hy soo groote oncosten heeft gedaen tot onse hulpe ende assistentie dat men hem soude wederomme seynden in Vrankrijck, souder dat de staeten alnoch hebben voldaen van hender sijde nopende de overleveringhe van de steden, dat hy daer omme tot egheenen peys en wilde verstaen ten waere dat hy eerst hadde satisfactie, welcken aengaende hy oick soude last geven den voorgeruerden Despruneaulx, met ample instructie van sijne geheele intentie.

Dwelck is in effecte het afscheyt geweest van den voors. greffier van Brabant. Den hertoge van Arschot, Fresin ende prelat van Meroles sijn alnoch aldaer tot Bergen in Henegouw, maer worden daghelijcx wederomme hier verwacht.

Op den xx^{en} dezer maent is by den raedt van staeten aen de generaele staeten verclaert, dat den senechal van Henegouw, Gouverneur van Dornick, heeft aen sijne hoogheyd gescreven gehadt dat de staeten van Henegouw aen hem ende aen den magistraet hebben afgeveerdicht sekeren hennen gedeputeerde, met ample instructie, die

1 *Als,* alles.

by de staeten van Henegouw soude gearresteerd wesen den xiij^{en} xiiij^{en} ende xv^{en} deser maent, daeraf hy mede de copye sont, dinnehouden van den welcken was in effecte dat zy souden willen hen met Henegouw verbinden om de ketteren te verdrijven, noemende de selve meyneedich, verraders van hen vaderlant, ende argher dan de Spagnaerden, veele injurien nae segghende zoo sijne Ex^{e}, als den hertogh Casimir, ende gevende hoope dat nyet alleenlijck Henegouw maer oick Artois, Rijsel, Douay ende Orchies, Valincijn, Dornick ende tlant van Dornick, hen mede tsamen souden verbinden, verclaerende dat de ketteren nyet weerdigh en waeren dat den hertoghe van Alençon hen soude assisteren, ende nadyen zy verstonden dat die van Hollant, Seelant, Uytrecht, Vrieslant ende andere provincien hen wilden verbinden oft verbonden hadden, dat zy tzelve oyck wilden doen(1), naedyen de vors. instructie, die geheel hefftich is gemaect, ende wel thoont [hoe hoog] henne quade intentie was geresen, soo hebben die van Vlaenderen oick voortsgebracht het concept van een verbont te maecken tusschen uwe E. ende dander provincien, daer op vele altercatien sijn geresen, ende ten laesten geresolveert dat men aen de provincien soude versuecken, dat men in egheen particuliere alliancien en soude treden, om alle occasien van jalousien ende differentien te benemen; maer dat men soude arbeyden om een generael lantsvrede te maecken, ende dat men eenige articulen by gescrifte soude stellen, dienende tot eenen generalen lantsvrede, om de provincien voor te houden, ende dat men oyck voorts soude seynden

(1) Hieruit ziet men wederom, wat ik reeds elders betoogd heb, dat het afzonderlyke bondgenootschap der geprotestantiseerde provincien noodzakelyk eene scheiding tusschen de noordelyke en zuidelyke Nederlanden moest doen ontstaen. Zie daerover myne redevoering in myne *Mengelingen*.

aen die van Henegouw, om hen met goede redenen te doen desisteeren vande voorgeruerde gepretendeerde alliantie, ende aen Doornick ende ander provincien, ten eynde zy hen nyet en willen vuegen met die van Henegouw, maer ter contrarien de selve met alle middelen te beletten in hen voornemen. Uwe Eerw. sellen hieruyt wel cunnen mercken in wat staet de gemeyne saecken sijn, ende hoe nae wy wederomme vallen in een inlantsche oorloghe, ende waertoe den aenslach van de waelen tendeert.

Men heeft nochtans hoope dat alle saecken selen gestilt werden, ende de eendracht werden geconserveert, by zoo verre die van Gent tot redelijcke middelen willen verstaen, die in effecte begrepen sijn in den missive hierby gaende.

Den hertoghe van Alencons volck is eensdeels wederomme te rugge getrokken, in plaetse van hen te vuegen met onsen legher, gelijck het geseeght was. Onsen legher en richt anders nyet vuyt, zoo vuyt dien dat den vyant voor Namen begraven leght, ende dat men sonder apparenten neerlaghe hem nyet en can bevechten, als oick om te sien wat eynde nemen sal den handel met die van Gent, ende met de waelen. God almaghtigh wil het gemeyn lant bewaeren ende beschermen van onraet ende verraderye. Uwe Eerw. biddende dat uwe E. believe op als, ende op alle de voors. saecken int besonder, uwen goeden wille ende advijs te scrijven, gelijck dat de grootwichtigheyt van de selve is verheysschende, uwe E. versekerende dat ick nyet en sal laeten uwe E. advijs te achtervolgen, ende in als mijn vuytterste neirsticheit ende debvoir te doen. Hier mede biddende God almachtich, Edele, Eerw., wijse ende zeer voorsinnighe heeren, Uwe Eerw. te verleenen uwe salighe begeerten. Vuyt Antwerpen den xxiij^{en} octobris 1578.

Uwe E. goedwilligen dienaer,
JAN VANDEN WARCK.

Wy hebben alhier tijdinghe ontfangen dat die van Atrecht henne magistraet hebben gevangen, ende verboden, dat nyemant yegen die van Vlaenderen en soude dienen. Die van Bergen Henegouw sijn oyck op henne hoede, zoo dat wel te hoopen is dat eenige van Henegouw, die dese pretense nyeuwe abbuuse soecken te brouwen, nyet uyt richten en selen.

Wy hebben alhier ontfangen dantwoirde van die van Gent. Ick sal uwe E. daeraf ende vander reste vander negotiatie alhier brieven scrijven met de naeste gelegentheyt.

Dordinantie die Uwe E. my heeft belooft te geven van vier hondert gulden en is alnoch nyet voldaen; Uwe E. biddende dat daer inne sulcx versien mag worden, dat ick daeraf voldaen werde, alzoo ick omtrent vijf maenden herwaerts anders egheen assignatie noch betalinge en heb gehadt.

Eerste bylage.

Brief van Marnix de St Aldegonde aen Zyne Hoogheid.

MONSEIGNEUR.

Nous avons reçeu la lettre, qu'il a pleu à V.A. nous escripre avecq les pieces y jointes, surquoy ne fauldrons d'exécuter en toute obéissance les commandemens de vostre Alteze, ayans desia nous employez, selon nostre possibilité, à remonstrer bien vivement à ceulx de pardeça, ce qui est de leur debvoir. Combien leur grande altération quilz ont contre les soldats wallons et aultres, qui se sont joinctz de leur costel, nous donne petite espérance d'obtenir les effectz que nous prétendons, cependant comme hier nous avons exhibé par escript la proposition, que leur feisme avanthier, nous attendons la dessus leur response, dont ne fauldrons d'envoyer advis à V.A. ensemble et la copie de la dite proposition. Quant à Monsr le duc Casimir, nous l'avons esté trou-

ver, lors qu'encoir il estait icy, et luy avons bien amplement remonstré l'estat des affaires, desirans scavoir de sa derniere intention. Apres divers plaintes du maulvais traictement et peu de recueil reçeu par deça, tant à l'endroict de sa personne que de ses gens de guerre, finalement a déclairé que pour n'estre informé des affaires de ces pays il n'entend de s'en mesler aultrement. Et neantmoins, en cas que l'on voulsist faire tort à ceulx de Gand, il ne pourra les abandonner, ains vouldroit emploier corps et biens pour eulx, veu mesmes qu'il trouve qu'ilz cheminent syncerement et de bon pied; adjoutant, pour conclusion, qu'il desire et insiste la dessus que l'on donnne contentement à ses reytres, et que puis apres on les licencie. Lors il sera prince libre, et lui sera loisible prendre tel party qu'il trouvera convenir, nous asseurant qu'il ne fera riens hors du debvoir d'ung prince chrestien et d'honneur. Touchant au reste les remedes de tels maulx, nous y trouvons très grande difficulté, pour la grande exulcération des coeurs; si toutefois il y a aucun remede, ce serait de trouver moyen de gaigner mondit S^{r}. duc Casimir, affin que non seulement pour sa personne il suyvist les conseils bons et salutaires, mais qu'il tachast aussy de les faire suyvre à ceulx de Gand, envers lesquelz son autorité sera grande, pour l'espoir qu'ilz ont fondé sur son secours.

Or, pour y parvenir, le moyen serait de lui oster prealablement les impressions qu'il a conceues à l'endroict de Monsr le prince, lesquelles luy semblent avoir engendré une estrange intime[1]. A nostre advis n'y a aultre voye ou moyen de luy oster les dites impressions, si ce n'est par leur abbouchement, lequel nous semble en ces occurences estre aultant necessaire, que chose que l'on puisse imaginer; car ores que le fruict, que l'on en espere, n'en

1 *Intime*. Waerschynlyk te lezen *inimitié*.

sortist pas du tout, si est, ce que nous ne faisons doubte, que cela le rendra plus attrempé en ceste entreprinse de Gand, laquelle il semble desia tenir aulcunement pour suspectée, el ceulx ci, se voyans moins appuiez que leur opinion ne portoit, se rendront plus maniables à la raison. Cependant il sera nécessaire de besoigner vivement et avecq toute diligence de l'aultre costé, tant envers monsieur le duc d'Alençon et le comte de Lalaing, comme envers les soldatz wallons, sans perdre ung seul moment; aultrement tout ce qui se fra ici serait infructueux. Il semble que si mess. les états traictassent de leur part avecq les dits soldats, sans y entremesler ceulx de Flandres, leur promectant ce que l'on trouvera convenir, et les fournissant des deniers d'aultres provinces, que par apres ceulx de Flandres seront pretz de furnir aux necessitez du général, à l'accoustumée; mais non poinct; car, avant qu'ils soient asseurez du partement des dits soldats, n'y a apparence de rien tirer d'eulx, pour la grande et unanime resolution de tout en ce point. Il plaira à vostre Alteze y adviser ce quelle trouvera pour le meilleur, et nous honorer de ses commandemens.

Monseigneur, nous prions l'éternel qu'il maintienne V.A. en longue santé et en toute prospérité, nous recommandans très-humblement aux bonnes graces d'icelles.

Escript à Gand ce 16 d'octobre 1578.

De votre Altesse,

Très humbles et très-obéissans serviteurs,
Les deputez de V.A. et des Estatz généraulx vers ceulx de Gand, et par leur chargé,

Signé PH. DE MARNICX.

A son Alteze.

Tweede bylage.

Brief van Marnix aen de Staten-generael.

MESSIEURS,

Nous avons à cest instant reçeu la lettre qu'il a pleu à vos seigneuries nous escripre du jour d'hier, et pour le poinct qui concerne la comunication de nostre proposition avecq les doyens et leurs membres, en forme d'arrière-conseil, y avons pourveue. La chose gist maintenant en délibération des nobles, de façon que n'aurons reponce avant le jour de demain, dont ne fauldrons adviser vos seigneuries. Cependant ne cessons de besoigner à part là où il y a quelque apparence de prouffiter, touchant les articles mentionnez en vostre lettre. Nous espererions bien d'en obtenir aultres, mais y aura grande difficulté aux biens ecclésiastiques saisiz, desquels, selon toute apparence, nous apercevons bien qu'ilz ne vouldront donner, sinon quelques alimentations ou pensions, et des prisonniers est fort à craindre que ne vouldront entendre, craignans la vengeance; toutefois, nons ferons tout extrême debvoir, supplians vos seigneuries de ce costel des wallons insister avecq toute diligence à ce qu'ilz se conforment à la raison. Car, quant à l'excercice de la religion catholique romaine, iceulx en sont contens de l'admettre, moyennant que la leur soit admise aux aultres provinces, où elle sera demandée et ung religionsfreid généralement establiz, lequel nous sembleroit le pied, soubz très humble correction de vos seigneuries, et le plus seur pour les deux parties, et le plus convenable a la disposition du temps present, et le plus salutaire pour le repos général du pays; qui est l'endroit où apres

nos très humbles recommandations aux bonnes graces de voz seigneuries prierons Dieu vous maintenir,

MESSIEURS,

En sa saincte protection et sauvegarde.
Escript à Gand le 20 d'octobre 1578.
De vos seigneuries,

Bien humbles et affectionnez serviteurs,
Les deputez vers ceulx de Gand et par charge d'iceulx,

Signé PHLE. MARNICX[1].

A Messieurs, Messieurs représentans les Etatz généraux des Pays-Bas.

III.

Edele, eerentfeste, wijse ende zeer voorsinnighe heeren!

Ick en heb het pacquet hierby gaende, over lange aen uwe E. gedestineert, nyet cunnen seynden, overmidts dat ick alhier egheen booden oft lieden van kennisse en heb gevonden, dwelck is doorsaecke dat ick uwe E. wel heb willen scrijven tgene middelertijt is gebeurt, te weten, dat wy, naer seer groote ende excessive moeyte, ten laetsten die van Gent soo verre hebben gepersuadeert, dat zy, oft emmers de principaelste, die by de schepenen van den twee bancken, edelen, ende notabelen, sijn gedeputeert geweest om met ons te communiceren, sijn te vreden die vander Roomscher Religie toe te laeten het

(1) Over de zending van Marnix naer Gent wordt by de nederlandsche geschiedschryvers luttel melding gemaekt. De heer W. BROES stipt ze slechts effentjes aen, in zyn *Filip van Marnix,* deel II, 2e stuk, bl. 44, en verwyst naer BRANDT, *Historie der Reformatie*, D. I, bl. 608. Pater DE JONGHE (*Gendtsche Geschiedenissen*, II, bl. 46), en TE WATER (*Historie van het Verbond der Edelen* III, bl. 61), spreken hem vry van de beschuldiging, als hadde hy de Gentenaren tot den oproer aengestookt. Het tegendeel blykt uit deze brieven.

exercicie van henne religie, ende de ecclesiasticquen te laeten volgen henne goeden[1], behoudelijck dat men in alle dandere provincien die vande gereformeerde religie oyck het exercice van henne religie sal toelaten.

Ende aengaende de gevangene, dat men van henne saecke kennisse nemen sal, naer dyen den gemeynen vyant vuyt de lande sal gedreven sijn, ende dat zy binnen middeler tijde yegen hen nyet en selen attenteren, sonder dat zy deselve eenight sins willen vuyt de stadt laeten vueren; maer, alzoo wy hiermede besich sijn geweest, zoo is de tydinge gecommen dat de saecken tot Atrecht wederomme al sijn verandert; want alsoo die van de religie, met hulpe vande vijfthien mannen, hen over vijff of sesse daegen meester hadden gemaeckt van de stadt, ende den magistraet gevangen, soo hebben die van den magistraet ende henne aenhangers zoo veele gedaen dat zy los geworden sijn, ende hebben selver doen vangen de vijfthienen, ende terstont twee doen hangen, te weeten, twee geheel oude persoonen, daeraf den een vas een advocaet genoempt Bertou, dwelck gescapen is alhier wederomme een alteratie te maecken, ende dat de saecken ten laesten tot een innelantsche orloghe selen commen.

Die van St-Omer sijn oyck geaccordeert met La Mote ende die van Grevelingen. Wy hoopen morgen van hier te scheyden ende sal tAntwerpen besundere van als naeder uwe E. adverteeren. Hiermede, Edele, eerw., wijse ende zeer voorsinnige heeren, my recommanderende in uwe E. goede gratie bidde Godt almachtigh uwe E. te verlenen in gesontheyt lanck ende salich leven.

Vuyt Gent den XXVJ octobris 1578.

Uwe E. goetwilligen dienaer,
JAN VANDEN WARCK.

(1) *Henne goeden,* hunne goederen.

Eerste bylage.

Brief van den prins van Oranje aen Marnix.

Monsieur de Ste-Aldegonde. Une des raisons principales qui me rend plus incertain dentreprendre ung voyage à Gand est une impossibilité de les secourir, car, comme vous scavez, l'unique moyen de mettre ordre est avoir gens de pied à commandement; mais nous en sommes tellement destituez que nous ne pouvons faire estat en toute nostre armée d'aucun nombre suffissant, seulement pour assister à nostre cavalerie: tant a esté grande la mortalité. Or, je ne doubte, si je viens à Gand, qu'incontinent je n'en sois sollicité, non seulement par une partie des citoyens, mais aussy généralement par tout le corps, auquel ne pouvant satisfaire que par ung refus, tant s'en fault que je puisse traicter quelque chose avecq leur contentement, qu'au contraire, imputant la cause du refus à mauvaise volunté, ils pourraient concepvoir, avecq quelque apparence, sinistre opinion de moy, qui pourroit par trop préjudicier. Cela me faict resoudre à attendre encores ce qui sera respondu sur ce que le pensionnaire de Middelborch a porté avecq soy, qui me pourra donner quelque ouverture. Au reste, j'ay esté adverty que monsieur le duc Casimir veult renvoyer la plus part de ses reitres, et mesmes aulcuns parlent qu'il continue à se vouloir retirer; de quoy je ne suis pas encoires certainement informé, qui me faict vous prier de vous en enquerir, et de me le mander. Et à tant, apres m'estre recommandé à vos bonnes graces, je prierai Dieu,

Monsieur de Ste-Aldegonde, vous tenir en sa garde. A Anvers ce 23 octobre 1578.

Vostre bien bon amy à vostre commandement,
GUILL^E^ DE NASSAU[1].

Vous entendrez plus particulierement par le burgemestre de Malines, qui est revenu de devers les wallons, les propositions de mons. de Montigny. Je vous prie de tenir tousjours la main à ce que messieurs de Gand s'accordent le plus qu'il sera possible.

Tweede bylage.

Verklaring van Marnix aen die van Gent.

> Verclaeringe der poincten ende articulen, geproponeert den Edelen, eersamen, wijsen ende discreten heeren schepenen der beyde bancken, dekenen, edelen ende notabelen der stede van Gendt, by my Philips Van Marnix, heere van Ste-Aldegonde, in den naeme ende van wegen des doorluchtigen hoochgeborn heere, heer Willhelm, Prince van Orangien, Grave van Nassaw, etc.

Nae voorgaende eerbiedinge des diensts ende aller vrientschap, so aen de voorgenoemde edele, eersame, wijse ende discrete heeren, als oock tot de stede van Gendt, ende het gantsche landt, van wegen haerder vorstelijcker genade,

1 Hiermede te vergelyken een instructie van den prins van Oranje wegens het gedrag der Gentenaers en der walen, geschreven aen de staten van Zeeland den 18 october 1578, gedrukt in VAN DE SPIEGEL'S *Bundel van onuitgegevene stukken,* deel I, bl. 47-57.

Is hun ten eersten voorgedragen gewest, als dat uut oorsaecke van sommige geschiedenissen ende aenschlagen, nu onlanx gedaen van die van Ghendt, ende oock in aensien der Religien saecken,

Vele haer grootelijcks beroert hebben ende sommige dingen seer qualijck geduyt, ja sommige, eensdeels om het geschill der voorseyde religie, eensdeels uut dien, dat de handelinge der voorghenoemde van Ghendt hun niet wel en geviel, eensdeels oock om dat sy by haer selven maegschien[1] eenen quaden wille ende meyninge hadden, haer verhuegende dat sy eenige oorsake ende couleur mochten vinden, hebben hier uut eenen grondt ende deckmantel ofte verwe geschept om te poogen, niet alleen steden ende gemeynten, maer geheele provincien te verwecken tot oneenicheit ende affsonderinge van de generale unie der landen.

Maer, insonderheit, heeft desen letsten aenslach van Ypren eenen yegelijcken hoogelijck beroert ende geperturbeert, uut dien dat beneven het principaelste voornemen van dien, daer toe geslagen hebben eenige aenhoudingen ende gevangenissen van etliche personen, die in die stadt van Gendt gevoert sijn geweest, beeldenstormingen, ende plonderingen van kercken ende particuliere huysen, so van geestelijcke persoonen als andern, waer van die van Yperen ende oock sommighe van Rijssel sich beclaegt hebben aent hoff;

Beneven dat sommige die van Gendt hoochglijck beschuldigen, als offt sie, in cleynachtinge van de hooge overicheyt, hun selven eene volcomene authoriteyt wilden vermeten, om te gebieden, daer sy, nae recht ende met billicheyt, geen jurisdictie noch bevel en hebben, het

1 *Maegschien,* nu *misschien*.

welcke in verscheyden provincien zeer qualijck geduyt ende genomen wort.

Daerenboven is het geschiet, dat eenige gedeputeerde der staten van Henegaw aen ettliche particuliere steden een schrijven hebben laten uutgaen, als tot beantwordinge des genen, dat tot een raminghe des religions vredens beworpen ende geconcipieert was gewest, met verwillinge des Raets ende der generale staten, daer inne sy de gereformeerde Religie, mitsgaders de gene diese naevolgen, ten allerhoochste beswarende ende lasterende, geven genoech opentlicken te kennen, dat zy vele eer tot eene schueringe sullen commen, dan dat sy den religions vrede souden in haere landtpalen willen gedoogen.

Jae, daer mede niet te vreden sijnde, poogen oock om andere steden ende landen tot haere sijde te gewinnen, met brieven par gedeputeerde die selven daer toe solliciterende, waer uut ontwijffelijcken een groote oneenicheit ende divisie ende volgens een generael verderff ende verwoestinge des gantsen landts soude mogen ontstaen.

Om het welke te vermeiden, soude zijn vorstelijke genade gerne sien, dat mijn voorgenoemde heeren wilden haer goet advis ende raedt voorwenden, de saecke also betrachtende als de grootwichticheit der selver is vereyschende, daer toe sijne vorstelijke genade haer erbiedt[1] alles te doen wat in sijner macht is, haer biddende dat sy doch dat vaste vertrawen op hem willen hebben, dat hy niets en sal nalaten van alles dat eenigsins in sijn vermogen is, om de voorgenoemde inconvenienten ende perijkelen te mijden ende te voorkomen.

Tot welcken eynde soude sijn vorstelyke genade voor raetsaem aensien, dat die heeren van Gendt die vier leden

1 *Erbiedt,* aenbiedt.

van Vlaenderen daer toe verwilligden, dat sy eensamer handt eenige treffelijcke persoonen deputeerden ter aller eersten tot de omliggende steden, als daer is Doornick, Rijssel, Douay, Atrecht, St-Omer, ende andere diergelijcken.

Ofte, so magschien de vier leden daertoe niet en wilden gelijckelijck verstaen, dat ten minsten die van Gendt het selve in haeren eygen naeme deden; gevende den voorgenoemde steden wel claerlijck te kennen:

Dat de meyninge ende intentie van die van Vlaenderen geenssins en is te beletten offte te verhinderen de oeffeninge der roomischer religie, maer vele eer eenen goede vrede, ruste ende eendrachticheit in den lande te onderhouden, ende alle de onderdanen, ingesetenen ende inwoonderen des graeffschaps van Vlaenderen, so wel van deene als van dandere religie, te beschermen, sonder yemanden eenich hinder, letsel oft schade te doen, ofte te laeten geschieden, in haeren persoonen ofte goeden;

Ende naedemael dat de gelegenheit ende staet des lands alsulckx is, dat het onmogelijck waere eenen goeden vrede ende eendrachticheyt te onderhouden, ten waere midts aenrichtende een religions-vrede, overmidts de groote menichte der gener, die de gereformeerde religie aenveerden ende naevolgen;

So hebben sy gantz noodich geacht dat selvige int werck te stellen, sonder yemandts naedeel ende prejudicie;

Achtende dat het zy den eenigen ende rechten middel om oock in alle andere landen ende provincien een goede vrede en eendrachticheit aen te rechten, ende alle achterdencken ende misvertrawen ende quaet vermoeden wech te nemen, het welcke sonder vercortinge der pacificatie van Ghendt geschieden kan, niet alleen daeromme, dat het eenich eynde, vornemen ende fondement der selve

pacificatie is geweest de vereeninge, ende goede ruste, ende onverbreckelijcke verbindinge der landen van herwaertsovere, welcke de ervarenheit ende experiencie leert in de religions friede gelegen te sijn, maer oock om dat de voorgenoemde pacificatie, handelende tuschen die van Hollandt ende Zeelandt an deene sijde, ende de andere xv provincien aen dandere zijde, hoe sie haer met elckanderen sullen bedragen, geensins den xv provincien en heeft benomen (gelyck oock den deputeerden tot die tractatie geenen last van de gemeente daer toe gegeven en was) om te ramen, te concluderen ende te achtervolgen tgene dat tot haer beste deele, eendracht ende welvaert soude strecken, behalven dat het sy sonder nadeel ofte prejudicie der partyen, daer sy mede gehandelt hebben, in welckes aensien sy niet meer die pacificatie van Gendt en breeken noch en vercorten, aennemende die vryheit van beyde religien, dan die van Hollandt ende Zeelandt en souden doen indien sie die Roomsche religie willen in haer landt aennemen ofte toelaeten[1];

Dies niet te min, dat sie niet en sijn van meyninge den anderen landen ofte steden eenige wet ofte regel voorte-

1 In Holland en Zeeland mogt geen andere dan de protestantsche godsdienst openbaerlyk uitgeoefend worden, en volgens art. 4 der pacificatie van Gent was het aen *die van Holland en Zeeland* EN AEN ALLE ANDERE, *van wat lande, conditie oft qualiteyt het zy,* verboden *iet t'attenteren herwaertsover, buyten de voors. landen van Hollant, Zeeland ende geassocieerde plaetsen, teghens de Catholycque Roomsche religie ende exercitie van dien*. Vergelyk BOR, *Nederl. oorloghen,* negende boek, bl. 191, verso. Men ziet op welke subtyle gronden de sluwe Marnix het regt van openbare godsdienstoefening, het welk de roomsche kerk, tot dus verre, in Vlaenderen *alleen* bezeten had, en welk bezit haer by opgenoemd artikel gewaerborgd bleef, immers tot zoo lang de algemeene staten er anders over beschikten, hoe hy, zeg ik, dat regt ook aen de onroomschen wilde toekennen.

schrijven, also sie wederomme begerden ende bidden, dattmense in dien stucke oock by haer vryheit wil laeten, ende hun oock geenen regel noch maten (die tot prejudicie des gemeinen vredens soude mogen strecken) en wil stellen;

So dan eenige steden ofte provincien souden meynen dat sy de religie in haren palen niet en cunnen toelaten, sonder beroerte ende vredebreekinge, dien en willen sy geensins hinderen noch beletten, begeren alleen dat sie willen op middelen ende wegen bedacht sijn ende voor die handt nemen, hoe dat sy, sonder beroerte, de voorgenoemde religie sullen uutsluyten ende buyten houden, dewijle het grootelijcx te beduchten staet, dat in vele plaetsen een grooten oproer mochte daeruut rijsen, in aensien, dat, hoewel die van der religie den grootsten hoop aldaer niet en sijn, nochtans so can men hun sonder beroerte het exercitie van der religie niet wel benemen, waer door dat men geschapen is te vallen in oneenicheit ende divisie, die men boven alle dingen behoort te vermeyden;

Dies niet te min, laetende dit in sijner weerde ende int gerichte der genen, die in haeren steden ende landen allerbest daer van kunnen richten, zoude haere meininge sijn, dat in allen gevalle, ende in welcker wijse dat haer de provincien oock daer inne resolveren, tot haer eigen rust ende welvaren, dat sy niet te min onder elckanderen eene vaste unverbreckelijcke belofte ende verbintenisse maekteden van malcanderen om deser oorsaecken niet te scheyden, maer vele eer deen by den anderen goet ende bloet op te setten tot gemeine beschermínge unsers lieven vaderlandts, nemende exempel van Duytschlandt ende andere omliggende provincien, daer niet tegenstaende het onderscheidt der religien, sie met

malcanderen vreedsamelijck ende in alle stillicheyt ende vriendschap handelen ende leven.

Indien dat de voirgenoemde steden ende provincien, daer toe vermaent wesende, eenichsins wilden verstaen, so salt lichtlijck te hopen sijn dat men Hollant, Zeelandt, Vrieslandt, Gelderlandt, Utrecht, ende andere landen oock daer toe sal bringen.

Daeromme bidt sijn vorstelijke genade de voorgenoemde heeren seer hertelijck, dat sie de saecke willen met allen vlijt benerstigen, ende ten allereersten, tgene voorgeseydt is, int werck stellen, also de saecken geen langer uutstellen en can gelijden.

Ten anderen, op dat sie eenen ygelijcken claerlijck te kennen geven, dat haer grondt ende meyninge goet ende oprecht is, streckende alleen tot verseekeringe ende welvaert des landts, ende niet tot opvoedinge van eenige onruste, oproer ofte andere ongeschicktheden, dat sy willen dadelijck straffen de mesusen ende mishandelingen der genen, die haere commissie ende schuldige plicht nu te Yperen hebben overtreden, ende haer tot plonderen, rooven ende beeldestormen begeven, waer door ontwijffelijck veel achterdencken ende suspicien, die men anders heeft op die van Gendt, sullen wech genomen werden.

Ende daer beneven, dat sie hier naemaels haer niet aen en nemen eenige gewichtige saecken (daer door yemandt in sein jurisdictie mochte vercortet worden ofte eenige niewicheit inne gevoert) sonder goede correspondencie met de hooge overheit[1], als naemelijck van sijner Alteze ende de generalen staten te houden, ofte oock met sijn vorstelijcke genade, so sy hem vertrouwen, dat hy

1 Was het invoeren van de *openbare* godsdienstoefening der protestanten ook geen *nieuwigheid?*

de saecke te rechte meynt, als hy sick aen haer versiet, op dat een yegelijck mercken mach, dat sy de hooge overheit niet en verachten, noch haerselven willen opwerpen tot heeren van den landen, also hun van haere quaetwillige wort nagesegt.

Voor het tweede poinct, begeert sijn vorstelyke genade, dat also den hertoge van Anjou des coninx van Vranckrijck broeder, nu onlancx binnen Bergen in Henegou gecommen is, ende dezen dach offte morgen seine gesandten schicken sal om met de generalen staeten te handelen, sy oock haer gedeputeerde naer Antwerpen met behoorlijcker vollmacht ende procuratie willen schicken, op dat alle saecken ordentlijck ende met goeder eendracht mogen toegaen.

Ten letsten, also den uutersten noot des legers is vereyschende een groote ende merckelijcke somme van penningen, gelijck als de voorgenoemde heeren hebben claerlijck mogen verstaen uut den brieven der generalen staten ende des graven van Bossut, ende dat het grootelijcx te vreesen staet, so verre als mender niet inne en versiet, dat onsen leger van selffs scheyden ende vergaen sal, ofte in de landen tot eene onseggelijcke schade, roovinge ende plunderinge vallen, ofte oock sick tot den vyandt begeven, tot uuterste verderff, verwoestinge ende ruine der gantse landen;

So bidtse sijn vorstelijcke genade seer hoogelijck, dat sy doch de saecke willen behertigen ende met de middelen, die hun Godt verleent heeft, haer Vaderlandt in desen hoogen noot te hulpe komen, bewijsende haeren goeden yver, also sy tot noch toe gedaen hebben, ende vele eer haer selven wat benawen, dan dat sy eene so jammerlijcke desolatie willen verwachten, insonderheit in desen tijt, daer ons nu Godt den heere de handt so genadelijcken biedet, ende met merckelijcke gunste onse saeke

voorspoedich maeckt, hebbende ons nu onlancx so in Henegou als int landt van Overijssel eenige steden van grooter importantien wederom in handen gestelt, so dat te verhopen is, so een yegelijck sijn beste nu wilt doen, dat wy met Gods helpe des crijgs in corter tijt sullen ontslagen werden, ende onse Vaderlandt in haer vorige vrede, voorspoet ende welvaert sien floreren, dwelck de Heere wil geven, ende daer toe sijne vorstelijke genade hem wederome eerbiedet, met all tgene dat in sijner macht is, biddende de voorgenoemde heeren dat sy oock van haerentwegen hier inne haer van haere schuldige ende behoorlijcke plicht tot haer Vaderlandt willen quijtten.

Geproponeert tot Gendt in den raedt ende vergaderinge der voirgenoemde heeren, desen xxviij in julio 1578.

PH. VAN MARNIX[1].

1 Dit allerbelangrykst stuk deel ik hier mede naer het origineel, berustende ter archiven van Gent, waer ik het aengetroffen heb in eenen bundel van brieven, geschreven aen die stad door den prins van Oranje, en betrekkelyk de oproerigheden aldaer. De laetstgemelde brieven zyn gedrukt in het VIe en VIIe deel van GROEN VAN PRINSTERER'S *Archives de la maison d'Orange-Nassau,* en maken met de onderhavige een geheel uit, zonder 't welk men over de gentsche beroerten niet wel oordeelen kan. TE WATER (*Historie van het verbond der Edelen,* 3^e^ stuk, bl. 61) zegt dat deze verklaring, door Marnix opgesteld, in de bibliotheek van Leyden zou berusten. Waerschynlyk heeft die schryver het oog gehad op eene kopy; want ik twyfel of er ooit twee originelen van bestaen hebben.

IV.

Edele, eerentfeste, wijse ende zeer voorzinnige heeren!

De staeten generael hebben ontfangen diversche missiven van den hertoge van Arschot ende andere gedeputeerde, wesende tot Ceulen nopende de negociatien van peys, ende, alzoo uwe E. selen mogen verstaen vuyt de copyen hierby gaende, daer is lutter hoope van tot eenen sekeren ende goeden peys te geraecken.

Wy hebben uwe E. geadverteert by onse brieven van den xxviij^{en} der voorledene maent may tgene geschiet is nopens de vuytleydinge van de papen, muncken ende canonicken van dese stadt. Tsedert en is daerop alnoch egheen ordre gestelt, ende zijn meest gesint die vuyt te laeten blijven, emmers voor het meerendeel, ende de catholicque toe te laeten eenige kercken ende papen, om hennen pretensen dienst te doen; maer de saecken en zijn alnoch nyet geconcludeert, zoo dat wy daeraf egheen sekerheyt en cunnen scrijven.

Die van Mechelen hebben twee daegen nae de voers. vuytleydinge begonst oproerich te worden yegen de soldaeten, leggende aldaer in garnisoen, ende wesende van de xxv^{tich} vendelen die uwe E. hebben gelooft te onderhouden, sulxs dat sy hen hebben begeven in wapenen den eenen yegen den anderen, ende zijn enige vier oft vijff van de soldaeten ende sess oft vij van de borgeren doot gebleven. Met de catholicque borgery heeft gehouden het vendel van Bours, ende met de dry vendelen van uwe E. hebben gehouden de borgeren de religie toegedaen. Ende zijn ten laesten de saecken zoo verre gemiddelt dat Zijne Hoogheyt, Ex^{ie} ende raedt van staeten hebben geordonneert dat de voors. dry vendelen souden vuyttrecken, ende daer inne comen twee oft dry vendelen van

den grave van Egmont, noch een reste van tvolck van Belly, goede ouwde soldaeten, behoudens dat die van Mechelen souden ostagiers seynden binnen deze stadt, gelijck zy hebben gedaen by eenige borgers, die nochtans, emmers des de staeten gebleken is, henne commissie niet en hebben van ghijselaers te wesen, ende schijnt dat de stadt begert te houden met de generaliteyt. Ende alzoo de Spaengnaerden van Leuven hen in grooten getale hebben voor de stad gepresenteert, nae de voers. commotie, zoo hebben de borgeren hen terstont yegen de Spaengnaerts in wapenen gestelt, ende daeryegen geschoten, zoo dat zy wederomme vertrocken; maer is wel te beduchten dat zy van de ghene selen willen sijn die den peys selen willen accepteren, mydts vuytsluytende die van de religie.

Middelen tijde dat men verwachte dat de vendelen van Egmont in de stadt van Machelen comen souden, alzoo dry vendelen terstont nae tbevel vuytgetrocken waren, ende met hen een groote menechte van borgerye, de religie toegedaen, zoo heeft men verstaen dat den grave van Egmont met sess vendelen van zijnen volck gisteren morgen, in de dagheraet, nae dyen hy een poorte ingenomen hadde, met behendicheit is gecomen in Bruesel, ende dat met hem gevueght is Bousijn, die lieutenant is van de lichte perden, met zyn compaignie perden, ende dat zy tzamen hebben de merckt innegenomen, dat den coronel Van den Tempel met capiteyn Michiel hen hebben metten anderen gevueght op het hoff, ende daerontrent; dat voirts geheel de borgerye in wapenen is, die, zoo men noch verstaet, meest houden met Van den Tempel ende capiteyn Michiel. De particulariteyten selen wy uwe E. met onse eerste brieven naerder scrijven.

Van Maestricht zijn hier diversche tijdingen, ende segghen meest dat den vyant deur middel van seker

mine, of anderssins, is gecomen (nadyen hy tot diversche wijsen furieuselijck op de stadt gestormpt hadde) in de stad, tot op de Hautmerckt; maer dat hy wederomme vuyt de stadt gejaecht is, met groote bloetstortinge; dan en dunckt ons nyet dat de saecken groote apparentie hebben, zoo zy vertelt worden. God almachtich wil de goede stadt van Maestricht bewaeren!

Men blijft alhier noch al hangende ende stekende in tgebreck van gelde, sulcx dat te beduchten is dat men van de ruyterye noch ander crijsvolck egheenen dienst hebben en sal; want de ruyteren maer aengenomen zijn geweest voor dry maenden, van sess mael hondert duysent, ende voor de versekerheyt van de ruyteren, die wy nyet anders en hebben gedaen dan in conformiteyt van den advijsen van dandere gedeputeerde, doen ter tijt alhier wesende, hoe wel dat de swaricheyt by ons verthoont werde, die daerop souden mogen vallen, gelijck wy dessalfven ons tot henlieden gedraegen, ende dat wy hoopen dat uwe E. contentement sal dyen aengaende gedaen wesen by de voers. Gedeputeerde, en selen daeraf egheen voirder verhael doen, laetende de aggreatie ende consent van de selve tot de discretie ende wijsheyt van uwe E., die daerop selen weeten te versien, gelijck tot welvaren van den lande sal bevonden worden te behooren.

Voor zoo vele als aengaet de acte van indemniteyt, de staeten generael hebben dyen aengaende aen uwe E. overlange gescreven, ende sal den advocaet Buys gethoont hebben de copye van de selve; wy hebben tot noch toe verwacht om, volgende de brieven van de staeten ende trapport van Buys, te weeten oft uwe E. naerder indemniteyt begeeren, oft op ander forme. Ende alzoo binnen middelentijde uwe E. ons hebben gescreven dat zy nyet en verstaen te laeten gebruycken den seghel,

zoo en hebben wy oick daeromme nyet cunnen de voers. indemniteyt laeten segelen, om uwe E. egheen prejudicie te doen. Uwe E. sal believen ons op als te adverteren van uwe E. goede meyninge ende intentie. Wy hebben daeraf ende van andere lants saecken oyck gecommuniceert met Mr Sebastiaen Vooze, die uwe E. oyck sal rapport gedaen hebben, daertoe wy ons gedragen. Hiermede, Edele, erentfeste, wijse ende seer voirzinneghe, heeren, ons recommanderende seer dienstelijck in uwe E. goede gratie, biddende God almachtich uwe E. te verleenen in gesontheyt lanck ende salich leven. Vuyt Antwerpen den V^{en} juny 1579.

V.

Edele, erentfeste, wijse ende zeer voirzinnige heeren!

Tsedert ons laeste scrijven van den V^{en} deser maent en hebben de staeten egheen onderlinge tijdinge ontfangen van de negociatie van den peys, dan alleenlijck dat den hertoge van Terranova heeft dambassadeurs van den keyser overgelevert darticulen, daer op de C. Majesteyt soude te vreden zijn peys te maecken; maer en zijn alnoch den hertoge van Arschot ende dandere gedeputeerde nyet gecommuniceert geweest, daeraf men metten eersten bescheet is verwachtende.

Het accoord nopende de geestelijcke, die alhier over eenige daegen vuytgeleyt waeren, is op heden alhier gepubliceert, ende selen weder inne comen, vuytgenomen de vier, die zy heeten de biddende oordenen, ende de meestendeel van de papen ende canonicken. Zy selen voortane den magistraet subject zijn ende hennen dienst doen alleenelijck in de dry kercken, te weeten, Liefvrouwen, St-Jacob, te Borcht, zonder te mogen gaen in de processien, ende is met eenen geadvoyeert dunie van

Uuytrecht op seker conditie, die alnoch nyet en sijn verclaert, ende die naederhant by gemeynen advijse van die van de unie soude geliquideert worden, gelijck uwe E. dat naerder selen mogen sien vuyt den bescheede, dwelck wy metten eersten hopen te seynden.

Die van Mechelen en hebben alnoch egheen garnisoen innegenomen, ende is alnoch nyet eyndelijck reresolveert hoe dat men daermede doen sal. Die van Machelen verclaren ende protesteren dat zy willen blijven by de generaliteyt, zonder daeraf eenichsins te scheyden, ende alzoo die van Henegouw, gehoort hebbende tgene tot Machelen geschiet was, hebben aen hen gesonden eenen raedtsheer, om hen te persuaderen dat zy hen zouden voegen met die van Henegouw, Arthois, ende andere geconfedereerde provincien, ende tot dyen eynde hen overgesonden de poincten daerop zy met den prince van Parme souden zijn geaccordeert; maer die van Machelen en hebben hen egheen audientie gegeven, dan wel ter contrarien de stucken overgesonden aen Zijne Hoocheyt, daer af wy uwe E. hiermede copye seynden, ten eynde uwe E. mogen van als geinformeert zijn, ende naemelyck van tgene de voirs. provincien met den vyant gecontracteert hebben, daeraf wy tot noch toe egheen pertinent bescheet en hebben gehadt. Men wil seggen dat den prinse van Parme de voors. articlen van peys, zoo die tot Atrecht zijn geconcipieert, nyet en heeft willen approbeeren, maer begheert die eerst te seynden in Spaengnien; maer daeraf en is egheen sekerheyt. Den Raedtsheer, keerende wederomme naer Henegouw, is tusschen wegen gevangen genomen, ende gebracht tot Antwerpen.

Men heeft tot Bruesel tzedert tvertrek van den grave van Egmont, die in sijne entreprise geassisteert is geweest, nyet by de compaignie van Bousin, maer by de compaignie van Corbac, in enige kercken de beelden af-

geworpen; maer de saecken die zijn aldaer wederomme geappaiseert.

Den heere Baron van Fresijn, commissaris generael van de vivres ende Raedt van staeten is den achtsten deser maent geapprehendeert, alzoo casuelijck achterhaelt is seker briefken, by hem gescreven aen den heere van Louvigny, die van die van Henegouw is gedeputeert geweest in de staeten generael, daerby hy zijne quade meyninge genoch te kennen geeft. Wy seynden uwe E. hiermede de copye. Hy is van grooten geslachte ende zijn broeder is gouverneur van den casteele van Camerijck.

De vyant heeft wederomme met alle furie bestormpt dry daghen achter den anderen de stad van Maestricht, ende God almachtich heeft de stad bewaert.

Men heeft eenige merckelijcke sommen van penningen gevonden alhier binnen Antwerpen, die men aen de ruyteren gesonden heeft, op hoope van hen noch wederomme voor twee oft dry maenden in dienste te houden, ende om die te doen marcheren met het voetvolck tot ontseth van de voers. goede stadt van Maestricht. Wy en twijfelen nyet uwe E. en selen allen debvoir doen om van uwe E. wegen het voers. ontseth met alle middelen te voirderen, zoo veele als uwe E. mogelijck sal zijn. Wy bidden uwe E. dat uwe E. believe ons te adverteeren van tgene uwe E. daertoe oft andersins tot de generaliteyt hebben betaelt, boven de voorgaende accoorden, ende dat uwe E. ons verwittigen van tgene uwe E. gedaen hebben nopende daccord van den hondersten penninck, ten eynde wy, daer af geinformeert wesende, mogen ons daernae reguleeren in de advijsen. Die van Brabant hebben nyet alleenlijck den hondersten penninck geconsenteert, maer oick voor tmeerendeel gelicht ende gedebourseert, dwelck zijn de penningen die men tot behoeve van de ruyteren heeft gefurneert gehadt.

Die van de stadt van Grueningen hebben hen beclaeght dat Bertel Entens leeght voor de selve stadt, ende dat men in Hollant, naemelijck tot Amstelredam, volck tegen hen aenneempt, nyet tegenstaende zy alreede souden aengenomen hebben de generaele middelen, ende hen anderssins gereguleert nae den wille van henne hoogheyt, daerop ten laesten, naedyen zy ende de ommelanden sijn gehoort, is goet gevonden te scrijven dat het crijsvolck van daer trecken soude, mydts eerst by ostagiers oft anderssins van der stadt versekert wesende, ende hebben Zijne Hoogheyt, Exc^{ie} ende raedt van staten ende generale staten in conformiteyt van dyen gescreven.

Wy bidden uwe E. dat uwe E. gelieve ons antwoirde te scrijven, zoo nopende de brieven van indemniteyt, als alle andere saecken de generaliteyt van den lande ende uwe E. int particulier concernerende, ten eynde wy ons mogen reguleren nae uwe E. intentie. Hiermede ons voirts dienstelijck recommanderende in uwe E. goede gratie, bidden God almachtich, Edele, erentfeste, wijse ende zeer voirzinnige heeren, uwe E. te verleenen in gesontheyt lanck ende salich leven.

Vuyt Antwerpen den xij^{en} juny 1579.

Bylage.

Brief van de staten van Henegouw aen het magistraet van Mechelen.

MESSIEURS.

Ayans puis aulcuns jours entendu ce quy s'est passé en vostre ville, et les debvoirs qu'avez faictz pour estre deschargez des inconveniens, qu'à bon droict debvez redoubter, avons trouvé convenir vous representer l'estat des affaires, quy se sont traictez en ceste province avecq ceulx d'Artois, et aultres, affin de vous tant plus confirmer en l'integrité de vostre intention, laquelle estimans estre conforme à la nostre, et bastie sur le mesme pied, asscavoir pour maintenir et conserver la pacification de Gand et Union jurée par tous, et rendre ce qu'il convient à l'honneur de Dieu et à l'obligation que devons à nostre prince naturel, pour lequel respect, après avoir apperçeu les miserables desseings et desbordemens de ceulx de Gand, et de tous leurs adherens, appuyés d'une auctorité prétendue par aulcuns, nous sommes deliberez des les commenchemens de nous conserver à l'encontre de leur rage, ayans de primeface sollicitez ceulx d'Artois faire le semblable, lesquelz, comme confreres voisins et confederez, embarquez en une mesme cause, et si juste occasion, se sont pareillement acquittez de leur obligation; car aultrement, si par telle voys les ennemys de la foy n'eussent esté reprimez, le tout fust tombé en ung desastre, ruyne et ignominie perpetuelle de toute la postérité, laquelle intention nostre, après avoir esté cogneue et favorisée de Sa Majesté, a esté faicte à Artois ouverture des moyens de reconciliation, et le tout conduict sy avant, que nonobstant tant de travers, menées secretes et seduction du pauvre peuple, comme présentement,

par la grace de Dieu, pour en recepvoir et resentir le fruict, et avecq telle asseurance que l'on scauroit desirer, n'est que lon veuille usurper et empoigner l'auctorité à sa dicte Maj[té], et nous rendre infames et parjurés devant tous les princes du monde, voires indignes de tout secours et assistance, dequoy pourrez porter tesmoignaige où qu'il convient, et vous asseurer que n'avons oncques pensé de traicter en particulier, veu que le tout de nos affaires est fondé en l'accomplissement de l'union jurée avecq les aultres, à laquelle y estant satisfaict, ne reste riens à requerir, ny demander; puis doncques que présentement se présente le moyen de nous oster la cause de la guerre encommenchée, et assopir le but et prétention du compromis d'icelle union, asscavoir par la sortie des Espaignolz, et restitution des places occupées, seroit chose misérable et indigne d'hommes chrestiens d'ainsi rejecter et mescognoistre la grace et miséricorde divine, et favorable inclination de Sa Maj.[té], pour préférer à nostre repos et conservation une guerre detestable et injuste, telle que voyons aulcuns vouloir continuer, pour par telle voye renverser l'estat de la republicque chrestienne, lequel pretendu[1] doist estre par tous hommes de bon jugement jugé particulier, puis qu'il n'est conforme mais du tout repugnant au premier pied de l'obligation commune. Ainsy, sy par quelque voye asseurée aulcuns provinces peulvent prevenir à ung si notable benefice, pour lequel obtenir avons employé tous noz moyens, chacun doibt favoriser, amplecter et advancher ceste intention, puisque le bien et advantaige en redonde à tous aultres, n'estans separez du corps d'icelle union, ce que ceulx de Haynau et aultres provinces eussent fort voluntiers receu et recogneu d'aultres, pour leur en

1 *Pretendu,* prétention.

porter une recongnoissance et louange immortelle, si par telle voye eussent eu le désir de traicter et rendre paine d'assurer les affaires, ainsy que cognoistrez plus amplement par le propre contexte des poinctz d'icelle reconciliation, que vous envoyons, joincte à ceste, avecq copie de la proposition des seigneurs deputez d'Artois, de la quelle pourrez tirer tous appaisemens concernant la direction de nostre besoignée, à quoy avons aussy trouvé aulcunement servir le concept des deputez des villes, touchant la reception de monseigneur le prince de Parme au gouvernement provisionel des pays, pour l'espace de six mois, espérant que prendrez de bonne part ceste nostre volunté et favorable inclination, que portons en vostre endroict, affin de par commune main adviser et pourveoir à nostre salut, et nous y assister mutuellement. En quoy vous doibt tant plus asseurer la vertueuse et noble intention de monseigneur le comte de Lalaing, et d'aultre seigneurs de cette renommée province d'Artois, ce que pourra servir d'exemple aux aultres, pour petit à petit se rejoindre au trouppeau et reprendre le chemin commun, duquel plusieurs, tant par force et oppression que par seduction du pauvre peuple, se sont esloignez et divertiz. Ainsy, vostre constance et de plusieurs aultres apportera ung bien tel et sy singulier, que chacun, portant vray tiltre de chrestien, scaurait requerir ou demander; mais comme par ceste nous sommes eslargiez plus avant que vostre preveue discretion, saige et notable conseil le requiert, vous prions de referer le tout à une bonne et sincere volunté, de laquelle vous assisterons aultant fidelement que nulz aultres, ainsy que vous poura plus amplement declairer le Sr Philippe de le Samure, conseiller de Sa Maj^{té}, et trésorier des chartres du pays, qu'avons requis de se trouver vers vous, pour plus ample contentement de ce quy s'est icy

passé, auquel prions donner toute foy et crédence de nostre part; affin de par luy recepvoir response et entendre le parfaict desir qu'avez encommenché porter et demonstrer par effect, pour vous maintenir sur le vray pied de la cause commune, conformement à nostre intention, pour par ensuyte joyr du fruict asseuré de ceste reconciliation, priant, Messieurs, qu'il plaise au Createur vous impartir sa saincte grace, apres nous estre recommandé de bien bon coeur aux vostres.

De Mons ce iiij^{e} juing 1579.

Les appareillez à vous complaire, voz amys confederez et associez,
Les chiefs-députéz et autorisez des estatz du pays et comté d'Haynau.

Messieurs Messrs les Bourgmestres, Echevins, conseil et communaultez de la ville de Malines.

VI.

Edele, Erentfeste, wijse ende zeer voorzinnige heeren!

Ick en heb uwe E. in langen tijt niet gescreven mydts dabsentie van het meerendeel van uwe E., wesende alhier tot Antwerpen om de differentie nopende het stemmen, ende desnyettemin, ten eynde uwe E. soude mogen van als geinformeert zijn, en heb nyet willen laeten uwe E. nu ter tijt over te seynden de principaeltse stucken van tgene tzedert mijn laetste scrijven is gepasseert, ende de copyen van twee missiven, die ick daerentusschen aen de staeten van Hollant ende Zeelant, vergadert in s'Gravenhaegen, heb gescreven gehadt, daermede ick aen henlieden oick gesonden heb alle de selve stucken, ende namelijck de memorie by my beworpen, nopenden de on-

derteeckeninge van de obligatien, eenigen ruyteren gelevert, ten eynde de selve soude mogen dienen voor een instructie van de voers. saecke, ende andersins een middel wesen om my te ontschuldigen tegen de ghene die, by quaede interpretatien, my desalfven souden willen calumnieren, daertoe ick nyet gherne yemanden eenige occasie soude laeten. Uwe E. sal believen my te adverteren van tgene uwe E. begeeren gedaen te hebben nopende de brieven van indemniteyt, in regarde van de geloofte den ruyteren gedaen, in den voers. eersten missive geruert, daeraf Vosbergen uwe E. oick sal rappoort gedaen ende de copyen overgelevert hebben; om te weeten oft uwe E. deselve op sulck forme begeeren gepasseert oft nyet. Ende alzoo uwe E. swarigheyt maecken int gebruycken van den segel sal uwe E. oyck believen daeraff uwe E. intentie te scrijven, te weeten, oft uwe E. soude willen toelaeten dat de voors. brieven van indemniteyt met den nyeuwen segel gesegelt werden, dwelck soude schijnen een approbatie te wesen, ende hoe uwe E. anders daerinne begeeren gedaen te hebben.

Men heeft tot noch toe gehadt copye van tgene occureerde tot coste van de generale staeten, maer alzoo de clercken qualijk zijn betaelt geworden, ende dat lastich is voor de generaliteyt de selve oncosten te draegen, zoo heeft men geordonneert dat elcke provincie sijn clercken sal betaelen, daeraf ick uwe E. wel heb willen verwittigen, biddende dat uwe E. believe my ordinantie te doen depescheren van vijftig oft tzestich pond vlaems, gelijck ick by diversche mijne voergaende brieven versocht hebbe, alzoo ick veele maenden van mijne ordinarise gagien ten achter ben, ende selen uwe E. my des te meer verobligeren om hen int generael ende int particulier allen mogelijcken dienst te doen.

Ende my voirts recommanderende in uwe E. goede gratie, bidde God almachtich, Edele, erentfeste, wijse ende zeer voirzinnighe heeren, uwe E. te verleenen lanck ende salich leven.

Vuyt Antwerpen den xiij^{en} juny 1579.

Uwe E. goedwilligen dienaer,
JAN VANDEN WARCK.

VII.

Edele, erentfeste, wijse ende zeer voirzinnige heeren!

Ick heb uwe E. by mijne voorgaende missive gescreven dat den hertoge van Novaterra hadde in handen van de ambassadeurs van de kersterlijcke majesteyt overgegeven darticulen, daer op den Coninck soude willen peys maecken, ende dat die den gedeputeerden van de staeten souden gecommuniceert worden. Tsedert hebhen de staeten scrijven gehadt dat de articulen sijn gecommuniceert, gelijck uwe E. dat selen mogen sien vuyt de copye van den missive, mydtsgaders de voors. articulen, ende andere stucken daerinne gementionneert, die hiermede gaen, daervuyt uwe E. met eenen selen mogen sien tgene tot noch toe in de negociatie van peys is gehandelt, ende de lutter hoope die daer is van tot eenen goeden peys te commen, hoewel dat den hertoge van Novaterra noch wel naerder conditien sal proponeren, alzoo wel te gelooven is dat hy voor deerste reyse nyet en verclaert duyterste meyninge van de Coninclijcke Majesteyt. De staeten hebben geresolveert aen alle de provincien de voors. copyen over te seynden, de welcke dyen volgende uwe E. oyck by Zijne Ex^{cie} selen gesonden worden, hoe wel dat ick, dyen nyetyegenstaende, nyet en heb

willen laeten uwe E. oyck de voors. copyen te communiceren, ten eynde uwe E. des te meer soude geoirsaect wesen my te adverteren van tgene uwe E. daerinne, ende anderssins, dunckt geraeden te wesen[1].

Voor zoo veele als aengaet de prolongatie, die by de voers. gedeputeerde versoght wordt van sess weken, binnen de welcke het tractaet van peys een eynde nemen soude, ende die begonst hebben den xviij[en] der voorledene maent, hebben de staeten geresolveert te scrijven, gelijck zy oyck alreede gescreven hebben aen de voers. gedeputeerde, volgens de copye hierby gaende, dat zy nyet en verstaen den voers. tijt voorder te prolongeeren, om alzoo te eer te mogen weeten duyterste pretentien van den voors. hertoge van Novaterra.

Ick heb uwe E. met mijn laetste brieven gesonden een gedruckt exemplair van de ordinantie, beruerende de geestelijcke, gemaeckt tot Antwerpen, achtervolgende de welcke de geestelijcheyt haer alhier begint te reguleren. Ende zijn die van Antwerpen in meyninge dyen volgende tot Uytrecht eenige henne gedeputeerde te seynden, om noch naeder in unie te treden, ende de gereserveerde conditien te liquideren, ende ten laesten wederomme een generael lichaem van de provincien te maecken, daeraf (zoo ick meyne) sijne Exc.[ie] uwe E. volcomelijk heeft gescreven, ende met eenen op als van zijne goede meyninge ende intentie geadverteert.

Men is doende om de stadt van Machelen te conserveren by de generaliteyt, ende selen tot dyen eynde noch desen avent eenige gedeputeerde van de stadt van Antwerpen reysen nae Machelen. Ick sal uwe E. metten

1 De stukken over den vredehandel te Keulen zyn gedrukt in den bundel, getiteld *Acten van den vredehandel geschiet te Colen,* enz. Leyden, by *Charles Silvius,* 1580, in-4°.

eersten van hen weder ende van alle gelegenheyt naerder scrijven.

Den grave van Rennenberch is geaccordeert met de stadt van Grueningen, ende hy is gesint acht vendelen knechten te seynden tot het secours van Maestricht, gelijck uwe E. dat naerder selen mogen sien, vuyt den missive van den voers. grave ende conditien van den selven accorde, hiermede gaende.

De gevangene tot Gent sijn allegader den xvij^{en} deser maent ontcomen vuyt de gevangenisse, te weeten, de twee bisschoppen van Yperen ende van Brugge, de heeren van Rassinghien ende Sweveghem, van Rijck, van Champaigny ende de twee baillius van Yperen ende van Cortrijck; maer men heeft wederomme achterhaelt de twee bisschoppen, de heeren van Champaigny ende Rijck ende den bailliu van Yperen, zoo wy verstaen. De gevangene zijn met groot hazard vuytcomen ende hebben gecorrumpeert gehadt die van henne wacht, ende noch ettelijcke borgeren, die eensdeels met hen zijn verloopen.

Die van de stadt van Maestricht houden noch tegen, nyetyegenstaende dat den vyant een poort innegenomen heeft, zoo men verstaet. Men seeght oick voor seker dat den heere van Hierges, meynende het geschut te planten op de poorte, by hem innegenomen, oft de ruinen van de selve, is doot gescoten. God almachtich wil de selve goede stadt van Maestricht nemen in zijne hoede ende beschermenisse, ende, gelijck tot meermael in desen crijgh geschiet is, de selve verlossen met sienlijcke mirakelen, op dat hem alleene de eere ende de glorie gegeven werde!

Ick en can nyet laeten telcken uwe E. te bidden dat uwe E. believe alle mogelijcke saecken voor te wenden, ten eynde de selve stadt mach ontseth worden, daertoe een yegelijcke moet vermaenen, nyet alleenlijck de groote

vromicheyt van de goede borgeren ende soldaeten, die hen zoo getrouwelijck quijtten, ende hen lichaem laeten dienen voor schantsen ende bolwercken voer de reste van de landen, ende de consequentie ende importantie van de stadt, maer oick het medelijden dwelck een yegelijk behoort te hebben van zoo veele goede borgeren, soldaeten, huyslieden, vrouwen ende kijnderen, die hen voer het welvaeren van den lande stellen in sulcken dangier, ten eynde zy ten laesten nyet en vallen in handen van henne vreede vyanden, sunderlinge naedyen de voors. stadt van Maestricht alleenlijck vuyt goede affectie, die zy dese landen is draegende, de querele heeft aengenomen, alzoo zy anderssins lichtelijck middel gevonden soude hebben om haer neutrael te draegen, als voor de hellicht pro indiviso toe comende den bisschop van Luydickt, die nyet en heeft gelaeten alle mogelijke middelen voor te wenden om van den aenbeghinne hen daertoe te induceren. Uwe E. sal daeromme believen nyet naer te laeten tgene tot het ontseth van de voors. stadt mach dienen, ende my te adverteren wat uwe E. nopende het consent van den hondersten penninck oft anderssins hebben gedaen, ende tgene uwe E., nopende dinnehouden van desen ende de voergaende brieven, sal believen te belasten, gelijck ick dat oick by mijnen voergaenden missive heb gebeden.

Men hoort alhier dagelijcx veele clachten nopende de ongelijkheyt ende de disordre, die zy segghen dat is in de saecke van de munte, ende dat het by uwe E. ende die van Hollant soude staen dat hetselve niet en worde geremedieert, gelijck zy seggen dat behoort te geschieden, volgende de pacificatie van Gent, by faulte van het seynden van uwe E. commisaryssen daertoe genoechsaemelijck geauthoriseert, ende want ick nyet en twijfele zyne Ex.^{cie} en heeft uwe E. daeraf gescreven sijne goede meyninge

ende intentie, dese eyndende ende my zeer dienstelijck recommandeerende in uwe E. goede gratie, bidde God almachtich, edele, erentfeste, wijse ende voirzinnige heeren, uwe E. te verleenen in gesontheyt lanck ende salich leven.

Vuyt Antwerpen, den xx^{en} juny 1579.

Uwe E. goedtwillige dienaer,
JAN VANDEN WARCK.

Hiermede gaet oyck copye van den missive van den grave van Lalaing, nopende de detentie van de commissarissen gesonden tot Machelen, daerop alnoch nyet en is geantwoort.

Ick heb uwe E. by diversche mijne voorgaende brieven gebeden, gelijck ick alnoch doe, dat uwe E. my believe te versien van een ordinantie van vier hondert gulden, of van tsestich pond vlaems, biddende dat uwe E. my believen daerop oyck antwoort te scrijven.

VIII.

Edele, erentfeste, wijse ende zeer voirzinnige heeren.

Ick heb uwe E. met mijn laetste brieven gescreven tgene tot dyen tijt in de saecke van den peys by de staeten ende gedeputeerde tot Ceulen gehandelt is, ende de stucken overgesonden, hoopende dat uwe E. my daerop ende op als uwe E. advis selen laeten weeten, ten eynde ick my daernae mach reguleren. Ick seynde uwe E. hiermede copye van den laetsten missive, by de voers. gedeputeerde gesonden, met het laeste gescrifte by den hertoge van Novaterra overgegeven, daervuyt dat uwe E. bevinden selen dat de hoope van den peys daegelijcx

meer ende meer vermindert, alzoo van den legaet van den paus, die, gelijck int beginsel van den brief vermaent staet, daermede oick besich is, nyet goets te verwachten en is, sulcx dat men te meer moet sien op de middelen van den oorloge, daeraff ick by mijne voergaende brieven elcken[1] heb gescreven, ende ben daerop antwoirde verwachtende op de voers. missive, ende de prolongatie van den tijde, daerinne geruert, en is alnoch nyet eyntelijck geresolveert.

Hiermede gaet den missive, die den hertoge van Alenchon aen de staeten heeft gescreven gehadt, die by den heer Despruneaulx, ordinaris ambassadeur van den voers. hertoge, is den xxiij deser maent overgegeven, die met eenen heeft vermaent de goede affectie die de voers. hertoge dese landen draeght, nyetyegenstaende dat de selve hem alhier zoo qualijck soude onthaelt hebben gehadt, ende dat hy verwondert was dat de laeste vergaderinge was gescheyden, sonder te volbrengen tgene men Zijne Hoogheyt gelooft hadde. Ende hoe wel datter veele waeren, die grooten aerbeyt deden om hem daertoe te brengen dat hy eenen afkeere soude crijgen van dese landen, dat hy nochtans daerinne standvastich was blijvende dat hy dese landen nyet en begeerde te abandonneren, segghende, onder andere, dat Zijne Hoogheyt hem hadde gescreven dat thouwelijck van Zijne Hoogheyt met de coninghinne van Engelant was nakende, ende dat tselve bynae was gesloten; maer en is alnoch op zijne propositie, noch op sijne voers. brieven, egheen resolutie genomen. Ick sal uwe E. metten eersten van als naerder particulariteyt daeraf scrijven.

Ten voers. xxiij[en] heeft sijne Ex.[cie] tijdinge gehadt

1 *Elcken,* telkens.

vuyt Maestricht, by eenen die selven in persoone vuyt de stadt gecomen is, brengende voer tijdinge dat die van der stadt noch houden, maer verwachten, met groote devotie ende met ernstich aenroepen ende bede, hulpe ende assistentie, die zy meynden dat voor de hant was, ende dat zy haest ontseth souden worden, dwelck lutter apparentie heeft, zonder ander provisie van gelde, gelijck uwe E. dat wel weeten te bedencken, daeraf dat Zijn Ex.^{cie}, zoo ick geloove, uwe E. dagelijcx informeert, daertoe ick my gedrage.

Den grave van Egmont heeft den voers. xxiij^{en} van dese ingenomen Ninoven, aldaer veele borgeren ende soldaeten vermoordt sijn, ende de stadt geplondert, dwelck hy excuseert onder tdexel dat de stadt hem toecompt, ende dat zy hem geweygert soude hebben inne te nemen.

Die van Brussel hebben den xxv^{en} deser maent solemnelijck gepubliceert de religions-frede, ende die van de religie, die men seeght dat wel vier duysent aldaer starck zijn, geaccomodeert van noch meer kercken dan zy te vooren hadden.

De staeten en hebben noch egheen tijdinge van tgene de gedeputeerde van de stadt van Antwerpen, die gesonden waeren tot Machelen, vuytgericht hebben; maer men verwacht dagelijcx henne wedercompste, ende het lanck vuytstelsel is oorsaecke van groot achterdencken. God almachtich wil ten laesten eens verleenen eenen sekeren ende gedurigen peys, ende uwe E., edele, erentfeste, wijse ende zeer voirzinnige heeren, ingesontheyt lanck ende salich leven.

Vuyt Antwerpen den 27 juny 1579.

Uwe E. goedtwillige dienaer,
JAN VAN DEN WARCK.

Uwe E. sal believen my te vergeven dat ick wederom mentie maeck vander ordonnantie van vier hondert gulden, by mijne voorgaende brieven versocht, daertoe ick geoorsaeckt ben, sorgende dat dandere brieven nyet by de hant en sijn, ten eynde uwe E. daerop believe te disponeren.

Aenhangsel.

Brief van de stad 'sHertogenbosch aen de Staten-Generael.

(Uit den zelfden bundel.)

Eerweerdige, Edele, wijse ende zeer voirzinnige heeren! Wy gebieden ons zeer oytmoedelijcken tot uwe eerweerdigheden.

Eerweerdige heeren. Alzoo wy tot onzen zeer jammerlijcken ende bitteren leetwesen het verlies der goeder stadt Maestricht ende getrouwe innegesetenen van dier by diversche persoonen ons laeten aenseggen, daer van wy zoo veele verhooren dat wy met bedroefferlijcker herten tselve moeten gelooven, dwelck alzoo (God betert) sijnde, bevinden tegens de gemeyns vyants expulsie ende resistentie versien, versekert ende geprovideert te worden, omme ontrent deser stadt deur uwer eerw. bevele ende trouwe voirsichticheyt geschickt te worden seker quantiteyt voetvolckx, van den valiantsten ende getrouwsten soldaten, wesende onpartijdige, ende van goeden wille, sulcx ende alzoo Uwe Eerw. tot conservatie ende versekertheyt des gemeyn vaderlants, ende des stadts ten raide zullen bevijnden te behooren, omme, naer exigentie ende vereysch van meerder noot ende aproche des vyants, alsdan tselve voors. garnisoen ende stadt tot defensie derzelven inne te nemen, daerby ende neffens

die burgers ende ingesetenen deser stadt, met haer vuyterste cracht ende lesten druppel des bloets geneycht ende gedelibereert zijn, metter hulpe des almachtigen, den voers. vyant tot welvaren des gemeyn vaderlants te resisteren, ende te helpen verdrijven. Ende hiermede uwe Eerw. te kennen gevende, hoe dat wy omme tot goede vruchten ende effecte van dien te mogen geraeken, hebben wy eendrachtelijck ons gevueght metter naerder unie van Utrecht, gelijck die zelve by den gemeynen raede der stadt van Antwerpen aengenomen ende gepubliceert is, dwelck, alzoo dinhouwt der selve unie, by misverstant ende valsche persuasie, onder onse borgeren heeft gecauseert eenige alteratie ende beroerte, met verlies van omtrent zestien oft achtien borgeren, ende ettelijcke gequetste, zijn doir Goidts hulpe ende inspiratie in goeden verdrach, eendracht ende accord gecomen, omme, volgende de selve unie, met correspondentie van uwe Eerw., geunieerde provincien ende steden, den gemeynen vyant te resisteren, zoo dat ter zaecken van de voergaende alteratie uwe Eerw. egheen nadencken ofte differentie aen dese goede stadt en behoeft te nemen, dan mach uwe Eerw. haer wel versekert houden van de goede getrouwicheyt aen uwe Eerw. ende defentie tegen den gemeynen vyant, biddende uwe Eerw., alzoo wy van herten vertrauwen, de bewaernisse onser goeder stadt ter herten te willen nemen, ende tvoirs. garnisoen met provisie van adminonitie tot deselve dese stadt in alder spoet herwaerts aen te willen schicken, omme alzoo onse herten ende couragie te augmenteren. Int tscrijven van desen en connen nyet laeten uwe E. tadviseren ende in sunderheyt voor oogen te stellen als dat op date ter eenre uren, op middach, van den heere Mons. Warcouzel, wesende den swager van mijnen heere van Helmont, alhier gesonden is een trompette, met se-

ker sijne missive, adresserende aen den magistraet ende raedt deser stadt, ten eynde wy ons zouden begeven onder de devotie des prince van Parme, gelijck die van Artois ende Henegouwe gedaen hebben, verstaende vuyten mont des trompetters als dat tot Mierlo, wesende vijf mijlkens van hier, ingelaten hadde menichte van perdvolck ende spaensch voetvolck, nyet twijfelende zy ons in alder vliet opt onversienst sullen comen bespringhen.

Daeromme, tot meerder versekerheyt ende acceleratie uwe Eerw. gelieven in alder spoet ons secours te seynden, omme deselve tot onderstant ende versekerheyt te ontfangen inder noot, biddende anderwerven dat uwe E. ons gelieve volcke te schicken, die welcke deur tachterheyt van heurlieder vervallende gagie, ons lastich ende moeylijck naemaels vallen mochte, maer allen die selve tot laste ende coste van de generaliteyt betaelt te worden, ende onsen noot overstreken ende gepasseert zijnde van den selven garnisoen alsdan terstont te ontlasten, volgende die beloofte by uwer Eerw. zoo minnelijcken gedaen, gelijck wy nyet en twijfelen uwen Eerweerdicheden wel doen zullen, kenne God almachtich, die uwe Eerweerdicheden in lange gelucksalige ende voorspoedige regieringe wil houden.

Gescreven den derden deser maent july a.^{o} xv^{c} negenentseventich,
Ter ordonnantie van de dry leden der stadt van tsHertogenbossche.

FROUCK.

Eerweerdigen, Edelen, wijsen ende zeer voirzinnige heeren, mijn heeren de generale staeten.

M. van Rysingen.

Sedert lang bragt Vlaenderen niet dan gelegenheidsdichters voort, en de gelegenheid, zoo men zegt, maekt wel den dief, maer niet den dichter. Robyn had tydens de fransche overheersching nog eenige stoute toonen laten hooren, maer, ontmoedigd door het onregt, dat Aelst hem bewezen had, toen zy de vloeiende rymstukken van De Borchgrave en Van de Poele, op *de Belgen,* in 1812, achter 't zyne gesteld had, schreef hy niet veel meer, of liet het weinige dat hy schreef onuitgegeven.

Ondertusschen had Waterloo ons een vaderland en de vaderlandsche tael weêrgeschonken: het Napoleontismus stierf allengskens uit; doch de verkleefdheid aen het vreemde bleef voortduren. Even als in de snede der kleederdracht, was en bleef de snede der Belgische Letterkunde fransch. Het koninklyk bevel, om de nederduitsche tael algemeener in te voeren, bestond, dat is zoo, maer men vergenoegde zich meestal om naer de letter der wet, en niet naer haren geest te handelen. De openbare akten werden in 't hollandsch, of liever in een verhoogduitscht hollandsch gedrukt, terwyl de opkomende jeugd zich meer met de spraekkunst van Weiland, dan met de poezy van Helmers of de welsprekendheid van Vander Palm ophield. De Rhetoryken gingen hunnen ouden sleur, en buiten het bespiegelende vak, opgewarmd door de letterlievende maetschappyen van Brussel, Gent en Brugge, vloeide er weinig uit vlaemsche pennen. De toon der hollandsche barden was aen eenige bevoorrechten in de zuidelyke provincien bekend, doch de vaderlandsche lier lag by de Vlamingen nog ongesnaerd.

't Was aen de stad Kortryk vergund de eerste zuivere en stoute toonen der dichtkunst te beloonen. De koninklyke maetschappy der Kruisbroeders had aldaer tegen den 20 augustus 1821 een pryskroon voor de dichters opgehangen tot het bezingen van het voorwerp: *Het vermogen des yvers*. Zes stukken zagen het licht, en, buiten het prysvers van den hollandschen dichter Boxman, verdienden vyf andere, door Vlamingen opgesteld, in aenmerking te komen. De schryvers daervan waren Frans de Vos, van Ninove, Augustin Biebuyck, van Gotthem, P. Renier, van Deerlyck, D. Van der Meersch, van Audenaerde, en M. Van Rysingen. Doch de kunstaenwakkering, die deze dichtoefenaers te beurt viel, schynt zoo gering te zyn geweest, dat de eerstgenoemde tot de fransche poëzy is overgegaen, en de heeren Biebuyck en Van der Meersch sedert hebben gezwegen. Doch spreken wy van Van Rysingen.

Hy was destyds een twintigjarig jongeling, die eene professorsplaets in het collegie van Audenaerde bediende. Zyn gedicht op *den Yver* was zyne dichtproeve, en dat deze gelukkig uitviel, zouden de volgende regelen kunnen bewyzen:

> Volzalig nagedacht! van 's werelds vroegste tyden
> Zag men deez' hemeltelg haer gunst den doemling wyden;
> Hy, die, voor 't juk gevormd, scheen aen deze aerd geboeid,
> Gevoelt een heilig vuer dat zyne borst doorgloeit,
> En, zie, natuer verjongt, krijgt kracht, ja, wordt herboren!
> Reeds ziet me een strael der kunst door 't floers der toekomst gloren!
> Juich, Aerdling! de Yver baent u 't spoor tot heerschappy,
> Bevleugelt uwen wensch, en brengt u heilstaet by.
> Dit dal, een wildernis eer ooit zijn blijde lonken
> Met gunstbedoeling op onz' barre velden blonken,
> Een schrikwoestijn, die niets dan doodsche schaduw bood,
> Die in haer ingewand den rijksten schat besloot,
> Is thans een lustverblijf vol zachte aenvalligheden.
> De lente, in feestgewaed, volgt 's Yvers dartle schreden.

Natuer, gansch opgetooyd door zijn weldoende hand,
Biedt gulden vruchten aen, zelfs op het dorste strand.
Ziet men op 't steenig veld vol vlijt de landman zwoegen,
Hem streelt reeds hoop op loon met zuiver vergenoegen,
En daer des arbeids lust zijn hart tot zwoegen wenkt,
Maeit hy den gulden oogst, dien hem zijn yver schenkt.

Zulke toonen waren zeker niet alledaegsch, over twintig jaren, en getuigden van een buitengewoonen aenleg voor de schoone poëzy: doch de jongeling bleef voor altyd aen het onderwys (toen nog een ambt) vastgeklonken, hetwelk geheel den mensch vordert, en 't stond vastgesteld dat hy eenige jaren later, uitgeput by dezen moeielyken post, ter ruste zoude dalen.

Veel heeft hy dan ook niet voortgebragt, en meest nog gelegenheidsdichten, kortstondige bloemtuiltjes, welke met het feest, waer zy voor gevlochten zyn, verwelken. Onder deze zy 't genoeg op te geven: *Lykdicht op het afsterven van de gebroeders Stobbeleir, rhetoristen te Lokeren,* (1823); *By het graf van den ridder van Remoortere, gestorven binnen de zelve stad* (1824); *Lofzang op een driehonderdjarig jubelfeest gevierd te St-Nicolaes, door het gild van St-Sebastiaen* (1826); *Aen de studenten van 't Collegium Philosophicum* (1827).

Dit laetste gedicht komt voor in den *Belgischen Muzenalmanak,* tweeden jaergang, bl. 215, en verheft zich boven 't middelmatige niet.

Zyn stukje *de Volksbeschaving,* dat in het zelfde jaerboekje van 1826 voorkomt (bl. 200) schynt een fragment te zyn van een dichtwerk, ten pryskamp ingezonden aen de Maetschappy *Regat prudentia vires,* welke *de koophandel beschouwd als een voornaam middel van volksbeschaving* tot onderwerp had voorgedragen, en aen de beroemde dichteresse jufvrouw Moens den belgischen lauwertak uitreikte.

Van Rysingen, die de geleerde talen magtig was, had reeds in 1821 Audenaerde verlaten, en werd schoolmeester binnen de stad Lokeren. Hy was getrouwd, en, gelyk men ligt bevroeden kan, bleven hem juist niet vele uren over ter opzettelyke beoefening der letteren. Doch hare zaek was steeds de zyne, en elken ontheiliger derzelve beschouwde hy als een persoonlyken vyand. Hy had het drok. Niet zelden ontstonden er tusschen kan en liter literatuertwisten, waerin de ongenadige schoolmeester den rymelaers dugtig de plak gaf; niet zelden trad hy als onbevooroordeeld regter op en gispte de Midassen van zynen tyd.

Ja, zyn vak was het hekeldicht: daer kon hy eens het harte by ophalen, en de letterzweep doen klakken. Wy getroosten ons gaerne de moeite een zyner beste werken van dien aerd, verschenen te Gent in 1825, hier over te schryven. Het is getyteld: HET STADSGEWOEL, OF DE VERLOSTE VELDELING[1].

Vaerwel, ô stedeling! met al uw nieuwe zeden,
Met al uw ijdle pracht, en dwaze grilligheden;
Daer ge in uw luchtloos huis aen dampen zit verslaefd,
Waervan de geur met u naer beurs en schouwburg draeft.
Bij mij komt gij vergeefs uw praelgebouwen roemen,
Uw gekke modes die ge als nuttig wilt verbloemen;
Dit al, zegt Salomon, is ijdel; 't gaet voorby.
Ik, die zoo wijs niet ben als hy, 'k noem 't zotterny.
God lof! het tijdstip naekt dat ik mag gaen herleven,
En mij met rasse schreên naer 't lagchend veld begeven,
Als een ontboeide slaef die voor zijn ketens ducht,
En hijgend naer een land van rust en vrijheid vlugt.
Wie 't buitenleven kent, wijkt van 't gewoel der steden,
En leeft in 't eenzaem veld, zoo zalig als te vreden.

1 By het herdrukken van dit zeer zeldzaem geworden stukje heeft de Redactie van het *Museum* een *gecorrigeerd* exemplaer voor zich gehad.

Wat heeft men in een stad, als onrust? anders niet.
En zoekt men daer de rust, wat vindt men, als verdriet?
Ja, zegt gy, maer men kan daer veel genoegens smaken,
Zich baden zonder vrees in wellust en vermaken. -
Zeer wel, verzwijg uw leed, geef u der vreugden prijs,
Dan leeft ge op een galei als in een paradijs.
Ligt men in stad te bed te sluimren of te geeuwen,
Men hoort van wijd en zijd met benden katten schreeuwen;
En, wijl mijn poes op 't dak gerust aen 't vrijen is,
Is 't bij mij muizenbal of rattenkerremis.
Het spookt door gansch mijn huis, het spookt in alle straten;
De hel met haer gebroed wordt 's nachts hier uitgelaten;
Al nijp ik de oogen toe, een siddring grijpt mij aan;
Ik zie rond om mijn bed wel duizend monsters staen.
Ik wed dat Orpheus, die de hel heeft ingekropen,
Zoo veel gespuis niet zag met bei zijne oogen open,
En dat de groote Turk, die voor geen Satan zwicht,
Hier van den eersten nacht met heete koortsen ligt.

Als nu het spookenrot bevel krijgt te verdwijnen,
Van eer de gulde zon haer volle licht laet schijnen,
Dan staet gebuerman *Smid* met al zijn gasten op,
En stelt de straet in roer door dommelend geklop.
Telt ook bij dit geraes nog vijf-en-twintig klokken,
En kwezels aen den draf op drooge holleblokken,
En slaept dan zoo gij kunt te midden van 't gedruis;
Ik loop in wanhoop weg naer 't eerste koffijhuis.

Ik zit daer in het stof, tot dat, om negen uren,
Baron *van Geenhuis* komt met vrienden en geburen.
Dan gaet het spel eerst aen; men vraegt den *Moniteur,*
't Orakel, het *Journal,* den *Brugschen Spectateur*.
Hierbij, wie tabak rookt krijgt tweemael alle weken
Het *Advertentieblad,* om zijne pijp te ontsteken.
Men leest, men streelt zijn kin, men roept, schier als om prijs:
Madrid staet gansch in vuer! 't is oproer in Parijs!
Men leest den woordenstrijd van Neêrlands Hooge Staten,
En iedereen om 't best wil van de wetten praten.

Daer komt heer *Sidderman* al blazend ingegaen,
En valt in vollen hoest de nieuwe regten aen:
Hoe, zegt hij, zal men nu de honden gaen belasten,
Zoo dunkt mij dat men ook de vrijheid aen wil tasten,
Wijl menig ander dier, als gans, kalkoen, konijn,
Wel beter dan de hond, voor lasten vatbaer zijn!

Wat verder, in een hoek (O kluchtige episode!)
Zie ik een Protestant, twee Roomschen, en een Jode:
Zij staen in volle vuer gelijk de middagzon.
Hunne oogen slaen zy op den *Vlaemschen Postillon,*(1)
Die, in een brieventasch van zwart versleten laken,
Rekwesten brengt om vroeg in 't zothuis te geraken,
Ja, als een dolle gek, met zijne zweep in hand,
Niet slechts zijn ros bedreigt, maer de eer van 't vaderland.
.....
Ginds, langs de regter zij, word ik op nieuw geplaegd,
Waer de eene moedig stoft, en de andre bitter klaegt.
Dit is een oud gebruik, elkeen bepleit zijn zaken,
En zoekt, zoo veel hij kan, zijn scheepjen schoon te maken;
Een winkelier geeft graeg te weinig of te ligt,
En spot dus met de wet op maten en gewigt;
De rijkaert klaegt zijn last, al heeft hij goed en renten;
De nijvre koopman zwetst op tolgeld en patenten,
En niemand is te vreê, of zal het nimmer zijn,
Al had men 't geld voor niet, gebraed en lekkren wijn.
Nooit is het aerdsch geluk den sterveling beschoren,
Ten zij hij de eedle deugd tot leidsvrouw heeft verkoren.

Maer eindlijk, na veel twist en ongezouten praet,
Wanneer de trage klok den blijden middag slaet,
Dan spoed ik mij naer huis. Voor mij en op mijn hielen
Loopt al het ambachtsvolk, waervan de straten krielen;
Hier komt in volle vlugt een trein met koetsen aen,
En doet mij aen een poort een uer op schildwacht staen;
Wat verder loopt het volk; men zal de brug gaen draeijen;
Ik, die niet loopen kan, moet mij met wachten paeijen,

(1) Le *Courrier de la Flandre,* een dagblad.

En met een ongeduld, dat ik vergeefs beschrijf,
Staen luistren naer 'tgetier, naer 't vloeken en 't gekijf.

Raek ik dan weder t' huis, na zoo een angstig zwoegen,
Ik vind in plaets van rust nog zwaerder ongenoegen;
Daer zit dan *Vader Nieuws* die mij met lange haest,
Voor een glas brandewijn het hoofd nog zotter raest,
En al wat hij vertelt heeft hij zoo eerst vernomen:
Hier is de brandspuit weêr een uer te vroeg gekomen;
Daer is een bankroetier, van 't eeuwig manen moe,
Met honderd duizend francs naer 't vrije Pruissen toe.
Met ernst verhaelt hij mij zijn alledaegsche prullen,
Slechts goed om 't ydel hoofd van een barbier te vullen.

Na zoo veel kommernis, en gramschap, en verdriet,
Denkt gij dat ik in 't einde een weinig rust geniet,
Wanneer ik gansch alleen aen tafel ben gezeten,
Om mijnen hutsepot met smaek en vrede te eten?
Neen, bij mijn woord van eer! hoe later op den dag,
Hoe min men in de stad naer rust verlangen mag!

Het dommelend gerom van wagens en voituren,
Die, kraeijend voor mijn deur, de een tegen d'ander schuren,
Beroert dan gansch mijn huis; mij dunkt dat de aerde beeft,
En 't siddrend schepslendom zijn laetsten adem geeft!
De ketels, 't porselein, de borden en de glazen
Doen, davrend, ook hun best om mêe te helpen razen;
Intusschen slaet de trom bij 't schettren der trompet.
Mijn ingekrompen hart wordt me in de borst verplet!
't Is of'er op mijn hoofd wel honderd donders kraekten,
En aerde, lucht en zee in vollen oorlog raekten!

Waer vlugt ik dan naer toe, en waer verberg ik mij?
Of heeft my 't lot bestemd tot zulk een slavernij?
O neen! een weinig hoop op uitkomst en op zegen
Straelt, ook in 't grootst gevaer, ons uit het onheil tegen;
Dit denkbeeld spoort mij aen, ik ga mijn huis ontvliên,
Om ergens naer een plaets van vrede en rust te zien.
Dus stap ik eenzaem voort op hoop van vergenoegen,
Al weet ik op geen uer bij wien mij best vervoegen;

't Is waer niet ver van hier ken ik een jongen vrind,
Die mij wel graeg onthaelt en op het hoogst bemint;
Doch ouderdom en jeugd zijn zelden wel te zamen.
Om 't geen een jongling doet zoude ik my, grijsaerd, schamen;
Gedurig haelt hij aen wat Laura hem belooft,
Die steeds zijn teeder hart met wijn en pruimen stooft.

Wat verder woont een vriend, van vijf en veertig jaren,
Die grijs is van verdriet en mager van het sparen.
Hier heeft hij een bankroet, ginds wordt hij niet betaeld;
Dan is de prijs van 't graen al weêr te veel gedaeld!
En daeglijks laet hy dus aen al mijn vrienden weten,
Dat hij niets liever doet dan diere granen t'eten.

Ik neem dus het besluit hun deur voorbij te gaen,
En ziet, ik blijf verbaesd voor eene herberg staen.
Men leest op 't uithangbord: DEN HELIKON[1]. Wat wonder!
Van boven zit geen mensch, het zit daer al van onder.
Hoe! zou der dichtren God, op 't order van Jupijn,
Met heel zijn Muzenkoor door 't dak gedonderd zijn!
Of is hij weggevlugt, op 't zien der martelaren
Die 't speeltuig van de kunst zoo schandelijk ontsnaren?
Kom, kom, ik wil gaen zien hoe daer de zaken staen:
Al waer men drank verkoopt, mag ieder binnengaen.
Daer heeft men immers 't regt zijn verzen voor te kwakken?
Men hoort op ieder rijm de handen zamenklakken;
En wijl er menigeen zijn trage beurt betracht,
Schenkt hun de knaep van 't gild en bier en denkingskracht.
Hoe kan een schittrend koor, beroemd in letterhelden,
Wier namen 't nageslacht met eerbied zal vermelden,
Gedoogen dat de kunst zoo laeg ter neder stort',
En Phebus tempelzael zoo vaek ontheiligd word'!

Welligt aen de andre zij van deez verheven zalen,
Laet hy den heldren glans van zijnen kunstgloed stralen.
't Gordijn rolt juist omhoog; daer kom ik net van pas;
Men roept: ‘den hoed af, zwijgt!’ en 't geld kruipt in de kas.

1 Herberg op de Houtlei te Gent, deel makende van het gebouw des schouwburgs van Rhetorica.

Hier zal men Mahomet den huichelaer vertoogen,
Doen zien hoe dweeperij, door schijndeugd, list en logen,
Gepredikt als op naem van de Oppermajesteit,
In 't hart van 't wuft gemeen haer doodlijk gif verspreidt!
Voorzeker is dit puik van zoo veel meesterstukken
Geschikt om huichelaers het masker af te rukken;
De wijsgeer prijst het aen, en ieder menschenvriend
Beschouwt met groot vermaek wat tot verlichting dient.

Maer, hemel! 't zie met leed een klein *Zopiertjen* naderen;
Hij springt de schermen uit, als de otter uit de bladeren;
Een zevenjarig kind, dat stil zijn lesje spelt,
Heeft wel een luider stem dan die geduchte held!
Hem volgt een *Omar* op, gekleed in rijken pachter.
Hij heeft een lyf zoo dik als menig varkensslagter;
En is wel zes voet hoog: dat maekt een schoon figuer!
Naest *Zopir* wordt die vent een fraei karikatuer!
Zoo ziet men aen den voet van Liban's cederboomen,
De teedre roozentelg naeuws boven de aerde komen!

Nu treedt *Seïd* verwoed te voorschijn op 't tooneel!
Een knappe kerel; maer hy ziet almagtig scheel.
Als hij zijn grievend leed den Hemel aen komt klagen,
Meent ieder dat de man den Satan uit wil dagen,
Om door een vuistgevecht, bij knagend roemgemis,
Te zien wie van de twee de sterkste duivel is!

Dan komt eene oude griet *Palmira's* plaets vervangen!
Men ziet aen haer gezigt een dik blanketsel hangen;
Ach! die versleten maegd bergt vruchtloos haer bedrog,
In haer verzonken oog leest men haer doopbrief toch!
Haer rol is uitgespeeld, zij kan met moeite knikken:
Haer plaets ware in een tuin, om vogels af te schrikken.
Wat nu? De stilte heerscht; daer nadert de *Profeet,*
Een groote tooneellist, maer die zijn rol niet weet.
Daer, uit dat hol, waerin een blazer zit beschonken,
Hoort men een dof gesnor, als uit een kelder ronken,
Wijl onze *Mahomet,* die op- en nedergaet,
Nu regts, en dan eens links, de woorden wederslaet!

O, 't is afschuwlijk schoon als vijf zes tooneellisten
Elkaêr op 't treurtooneel den prijs der klucht betwisten:
De een bulkt zijn rol byna als een verstierde koe,
En nijpt, terwijl hij loeit, zijn groote kijkers toe;
Een andre maekt gebaer om alles te bewimpelen,
En doet, door heel zijn spel, zijn blinkend voorhoofd rimpelen:
Soms trekt hij zich in een als of het steenen vroor,
En zendt met ieder woord een zucht den schouwburg door;
Een derde draeit zijn hand als of hij 't volk kwam zegenen:
Hij doet, bij elke spreuk, een vlaeg van speeksel regenen.
Een vierde is nieuweling, die stijf staet in 't begin,
En dan aen 't zwemmen gaet op 't einde van den zin.
.....
Kom, kom, ik trek er uit: het mogt mijn spijt vermeêren;
En morgen mag ik vrij weêr naer de velden keeren.
't Is Ceres die mij lokt: mij voere deez' Godin,
Na zulk een lang verdriet, haer lustpriëelen in!

Dit stuk, men moet het bekennen, is een der beste in zyn soort, by ons vóór de herleving onzer letterkunde geschreven, vóór dat tydstip namelyk waerop eindelyk de kiem zoude uitbreken van 't letterzaed, uit den Hollandschen akker op den onzen overgewaeid.

Van Rysingen mogt nauwelyks den dageraed der halfontwaekte kunst begroeten, en stierf, omtrent de vyf en dertig jaren oud, onderwyzer te Lokeren.

PR. VAN DUYSE.

De leeuw van Waterloo.

Sic sollen ihn nich haben
Den freien deutschen Rhein.
BECKER.

Neen, Gallen!
Gy zult hem niet doen vallen,
Den Vaderlandschen Leeuw.
In spyt van uw geschreeuw,
Hoe fel uw donders knallen,
Hy zal er staen,
En nooyt vergaen
Dan met ons allen. -
Dat zweeren wy by duizendtallen.

Toen de Europeesche dwingeland,
Die half de wereld heeft doen beven,
Zich nedersloeg in 't Vaderland,
En hier zyn vloekbren trots zag sneven,
Toen werd het Dier, voor uw gezigt,
Met volkenhouras opgerigt.
Toen werd dit schittrend zegeteeken,
Waer heldenmoed en trouw in spreken,
Een pand, dat ons het Noorden gaf,
Onschendbaer, heilig, tot in 't graf.

Van hem daelt in de vlakte neder
Den ouden roem van 't voorgeslacht.
Zyn aenblik roept de braven weder,
Die door uw zwaerd zyn omgebragt.
Hy houdt, gezeteld in onze oorden,
Als voorpost van 't verbonden Noorden,
De woelzieke adelaers in 't oog,
Waerop te lang uw fierheid boog,
Die, vreemde luchten ingezonden,
En rust, en eer, en vryheid schonden.

Neen, Gallen!
Gy zult hem niet doen vallen,
Hy zal er staen,
En nooyt vergaen,
Dan met ons allen.

Ziet hem met glorieloof omhuld,
Getroond in 't midden van de schimmen,
Wier heilige asch de streek vervult
Van waer hy u staet aen te grimmen.
Hy werpt, de waker van Euroop,
Uw woeste plannen over hoop,
Van niemand zonder schrik te aenschouwen.
Bellona sterft in zyne klouwen.
Zyn tanden knarssen op den buit.
Zyn oogen schieten bliksems uit.

Van hier dan, - weg uit onze velden,
Met uwe ondraegbre snorkery.
Vreest, vreest den waker te overwelden.
Hy blyve omhoog, - dat willen wy,
Dat roepen wy: en heel het Noorden
Herhaelt met geestdrift onze woorden,
De handen naer den Leeuw gestrekt,
Bereid om, als zyn kreet hen wekt,
Met bliksemsnelheid toegeschoten,
Uwe overmagt door 't hart te stooten.

Neen, Gallen!
Gy zult hem niet doen vallen,
Den Vaderlandschen Leeuw.
In spyt van uw geschreeuw,
Hoe fel uw donders knallen,
Hy zal er staen,
En nooyt vergaen
Dan met ons allen. -
Dat zweeren wy by duizendtallen.

Brugge.
J. DE JONGHE.

Iets over de straet-verlichtingen hier te lande.

Fiat lux.
GEN. CAP. I.

Schoon het gebruik der lantarens tot eene vry hooge oudheid opklimt, blykt het echter niet dat dezelve door de Grieken of Romeinen zyn te baet genomen geweest, met inzicht om er hunne steden elken nacht door te verlichten. Zulke nuttige weelde was hun volstrekt onbekend, en wanneer een romeinsch burger 's nachts over straet wilde gaen, was hy verplicht zich voor te lichten met een lantaren, gemaekt van eene gedroogde ossenblaes. Men liet zich te Rome ook begeleiden met fakkelen, welke door dienstboden werden gedragen; doch dit was in de eerste consuls tyden eene pracht, slechts door weinige persoonen na te volgen, en toen de consul Duilius de vloot der Carthageren had overwonnen, vermeende de republiek hem eene groote eere te bewyzen door te bepalen dat hy, zyn leven gedurende, allen avonden met muziek en fakkellicht zoude te huis begeleid worden. Overigens, behalven de blaes-lantarens, welke in alle rigtingen licht verspreidden, kenden de Romeinen ook blinde of dieven-lantarens, die slechts langs eene zyde een dof licht lieten doorschynen. Wat aengaet de horen-lantarens, men wil dat dezelve in de negende eeuw in Engeland zyn uitgevonden, en de houten lantarens zouden van de elfde dag-

teekenen, immers in het fabeldicht *Reinaert De Vos,* 't welk men vermoedt in de twaelfde eeuw te zyn opgesteld, vindt men op vers 803 gewag gemaekt van eene

> Vrouw Ogernen,
> Een houtmakigge van lanternen.

Destyds, en nog lange daerna, behoorden de lantarens onder den onmisbaren huisraed, zoo als blykt uit de beschryving van den boedel, in 1377 nagelaten door eenen pastoor van O.L. Vrouwe kerk te Antwerpen, in welken inventaris men vindt aengeteekend: *Item een lantaern, waerd drie grooten vlaemsch*[1].

Het eerste denkbeeld tot de bestendige verlichting der straten schynt te zyn gegeven geweest door Louisa van Lorreinen, die voor alle de Kruissen, Heiligen- en Maria-beelden van Parys licht deed ontsteken. Immers, het is in 1524, dat men, het nut van zulke verlichting erkennende, aen de Paryzenaers bevel gaf om na negen uren 's avonds licht voor hunne vensters te branden.

Dit gebruik om voor de beelden, op de hoeken der straten geplaetst, kaersjes of lampjes te branden, kon niet missen door zulk eene godsdienstyverige natie, als de Spanjaerden, in de Nederlanden te worden ingevoerd. In de zestiende eeuw vond men in alle onze steden een vry groot getal van zulke straetbeelden; te Antwerpen zag men 'er ten minste één op elken hoek- of kruisstraet, dikwerf twee en soms drie, en elk beeld had zynen lantaren of lamp; doch de klaerte, welke deze nachtlichtjes verspreidden, was te onbeduidend om den naem van verlichting te verdienen. Ook wanneer men na het luiden der diefklok wilde uitgaen, was men ver-

1 Zie dezen hoogst merkwaerdigen inventaris in Willems *Mengelingen,* bladz. 355 en volg.

plicht eenen lantaren met zich te dragen, om zynen weg te kunnen onderkennen. Het was iemand groote eere betoonen hem met licht naer huis te begeleiden. Albrecht Durer, toen hy in 1520-21 deze Nederlanden bezocht, genoot tot tweemalen deze eer, gelyk hy zelf getuigt. Te Antwerpen, namelyk, werd hy, na door de schilders op derzelver kamer kostelyk te zyn onthaeld geweest, door dezen *laet in den nacht met fakkelen zeer heerlyk naer huis geleid,* en te Brugge werd hy door het geheele gezelschap van een' goudsmid, by wien hy was te gast geweest, *met lantarens naer zyn logement* vergezeld[1].

Dit gebruik, van iemand, tot teeken van eerbewyzing, met fakkellicht te begeleiden, was op het laetst der vorige eeuw nog algemeen in zwang. Zoo leest men in de *Eerste rekeninge der betaelingen gedaen in het begin der nederlandsche beroerten van* 1789-90, onder N. 361: *Item aen differente persoonen, met fakkels gelicht hebbende de voiture van Mynheer Vander Noot, tot Gend*..... 15 *gls.* 18 *st.* 2 *den*.

Eindelyk, de nachtwakers droegen ook, vergezeld van hunne honden en gewapend met hellebaerden, wanneer zy de nachtronde deden, lantarens by zich. In Adriaen Poirters' *Masker van de Wereld* verhaelt een nachtwaker, te Antwerpen *Hannenuit* genoemd, zyne nachtwaernemingen aldus:

> Als ider is in huys, en als de zon is slapen,
> Dan ben ik op de been, dan ben ik in de wapen,
> Als 't rondom is in rust, als 't overal is stil,
> Dan ben ik op den toer, dan ben ik op den dril.
> Dan roep ik, Hannenuyt: de klok is een geslaegen.
> Myn' honden ley' ik mée, want ziet ik moet gaen jagen,

1 *Albrecht Durer in de Nederlanden,* uitgegeven door Frederik Verachter, Antw. 1840, bl. 38, 74.

En met den hellebaerd stoot ik op iders deur,
En zie of daer het slot is met den grendel veur.

Te regt, want destyds was het voor een' vreedzaem burger zyn leven in de waeg stellen, zich in den donker buiten s'huis te begeven. Na het vallen van den avond begonnen de kwaeddoenders door de stad te zwerven, en nachtelyke moord, diefte en huisbraek waren geen zeldzaemheden. Onder andere leest men, dat den 14 july 1565, een ongelukkige pakker, die 's nachts *met licht* naer zyn huis keerde, door drie jonge straetschenders met eene byl werd doodgeslagen, en van alles bestolen: wel is waer, de drie moordenaers werden eenige dagen daerna gevat en levendig gerabraekt, *het welk,* zegt de Kronyk, *seer deerlyk was om sien*[1].

Dit uitgaen met lantarens werd den burgeren van Antwerpen en van andere steden meermalen tot verpligting opgelegd, gedurende de beroerten der zestiende eeuwe. Dus, en om slechts een voorbeeld aen te halen, werd er den 26 mei 1572, in de zoo even genoemde stad, *scherpelyck gebot gedaen dat niemant t' savonds achter de negen uren op straet soude gaen sonder brandende licht ende sonder geweer, op pene van hondert gulden elcke reyse, ende noch te sitten te water en te brood, als 't geschiedde*[2].

Over het algemeen waren er slechts twee gevallen dat de straten wezentlyk verlicht werden, namelyk by feestvieringen, en by hevige beroerten.

Wat de feestelyke illuminatien betreft, men vindt van dezelve sporen in de *Lamphodophora-feesten* der Grieken en in de *Kalendoe-feesten* der Romeinen. Parys werd voor de eerste mael geillumineerd ten jare 1187, onder de

1 *Antwerpsch Cronykje,* bl. 64.
2 *Antwerpsch Cronykje,* bl. 240.

regering van Philippe-Auguste. Onzeker is het wanneer de feest-illuminatien in Belgie aenvang namen, en daer deze juist niet tot ons stuk behooren, zullen wy 'er niet langer by stil staen; genoeg zy het te weten, dat men daer toe voornamelyk fakkels en flambouwen bezigde, als by voorbeeld in 1467, by de inhaling van Karel den Stouten, te Antwerpen, en in 1500 by de geboorte van Keizer-Karel den Vyfden te Gent, om van andere te zwygen.

Intusschen waren de vuerpannen en pektonnen by de feestelyke illuminatien ook nog algemeen in gebruik. Aldus vindt men dat, by het feestmael, ten jare 1454 door Philips-den-Goeden te Sinte Omaers gegeven, *VII.*[m] *vierpannen om by nachte te lichtene* in rekening gebragt zyn[1], en men ziet, door eene in der tyd gegraveerde plaet, dat in 1594, by de inhaling van den aertshertog Ernst van Oostenryk, het Stadhuis en de Groote-Markt te Antwerpen luisterlyk met vuerpannen en pektonnen verlicht zyn geweest[2].

Wegens de policie-maetregel om de gevels der huizen in gevalle van beroerten te verlichten, dit is eene gewoonte, welke met de burgondische vorsten uit Frankryk herwaerts schynt te zyn gekomen. Met den aenvang der vyftiende eeuw was zy reeds hier in zwang. Zoo leest men in het *Journal* van een' parysch burger, dat in 1409 's konings opperhofmeester, Jehan de Montagu, zynde aengehouden geworden, er daerover een geweldig oproer te Parys uitbrak, *et furent les lanternes commandées à allumer, comme autrefois, et de l'eaue à huis, et*

1 Willems, *Belg. Museum,* III. D. bl. 381.
2 Bocchius, *Descriptio publicae gratulationis, spectaculorum et ludorum in adventis S.P. Ernesti,* p. 132-155.

toutes les nuys (on eut) *le plus bel guet à pié et à cheval qu'on vit oncques à Paris*[1].

Desgelyks lezen wy in het *Antwerpsch Cronykje,* op het jaer 1566, het volgende, waer uit blykt dat zulke maetregel toen te Antwerpen, en welligt elders ook, in voege was:

'Op den selven nacht (17 *october*) hebben alle de borgers op de been geweest, *ende lanteerens met licht vuyt gehanghen,* om dat den roep ginck, dat de quaetwillighe dien nacht alle de geestelijckheyt souden doot smijten en de cloosters oploopen, als sy dachs te voren t' 's Hertogenbosch gedaen hadden'[2].

Het zelfde greep plaets by de beroerten van 1659. In het onlangs uitgegeven *Dagverhael* daervan leest men onder andere: *Tusschen den sesden ende sevensten* (October) *en hebben wy geenen nacht gehadt, door de claerheyt van alle het vier dat op de straeten wiert ghemaeckt, ende het licht dat voor alle de huysen uytstack*. En wat verder treft men aen eene ordonnancie van het Magistraet, in dato 8 october, waerdoor werd geboden: *dat een yghelyck gheheel den nacht sal licht uytsteken, op de peyne van VI guldens*[3].

Tot dus verre de feest- en oproer-illuminatien; keeren wy nu terug tot ons onderwerp.

Wy lezen in Noël's *Dictionnaire des Origines,* dat in 1558 de straten van Parys dagelyks door twee duizend zevenhonderd zes-en-dertig floklantarens of pek-potten verlicht werden; doch die verlichting, ondanks de verbeteringen welke men 'er van tyd tot tyd in bragt,

1 Michaud et Poujoulat, *Mémoires pour servir à l'histoire de France*, 1re série, tome II, p. 631.
2 *Antw. Kronykje,* bl. 100.
3 *Dagverhael der Beroerten van Antwerpen in* 1659*,* uitgegeven door de Maetschappy der Gentsche Bibliophilen, bl. 3 en 10.

moet zeer gebrekkig geweest zyn, aengezien de heeren van het fransche hof zich, tot in de zeventiende eeuw, door hunne bedienden met fakkellicht deden vergezellen. Maer te Parys, zoo min als te Antwerpen, kon de voorzorg van met licht uit te gaen tegen de aenvallen van nachtzwervers beveiligen, en onder de regering van koning Hendrik IV werd door de parysche policie een bevel uitgevaerdigd van de tooneelspelen 's winters ten half vyf ure 's avonds te eindigen, op dat elk aenschouwer vóór den donker zou kunnen te huis komen.

Het is slechts in 1667 dat de verlichting der straten van Parys op eenen geregelderen voet werd gebragt, door den luitenant van policie De la Reynie, die op het einde en in het midden van elke straet eenen lantaren deed plaetsen. Daer deze lantarens slechts van kaerssen waren voorzien, konden zy niet veel klaerte verspreiden. Die wyze van verlichting onderging echter geene verbetering dan in 1745, toen Matherot de Preigney en Bourgeois de Chateaublanc de Reverberes uitvonden.

Van alle de belgische steden schynt Brussel het eerst te zyn verlicht geworden. Zie hier wat desaengaende uit eene handschriftelyke kronyk is medegedeeld:

'In september van 't selve jaer (1703) hebben de heeren van 't Magistraet doen maeken lanternen, om op alle de straten van Brussel te hangen. Deselve zijn voor de eerste reyse onsteken geweest den eersten octobri tot in de maent april 1704; het onsteken van 1000 lanternen, seven maenden lanck, is publieckeljick aengenomen geweest voor 4300 guldens. Waeren daer meer lanternen, prorata wierd daer meer betaeld.'[1].

Intusschen verliep 'er nog ruim eene halve eeuw eer het landsbestuer goed vond zich met den verlichtings-

1 *Bibliothèque des Antiq. Belg.,* II. p. 109.

dienst te bemoeyen. Het was inderdaed slechts in 1755 dat het daerover maetregelen begon voor te schryven. Die maetregelen kwamen hoofdzakelyk op de volgende punten neder:

Allen ambtenaren en bedienden van lands- en stadsbesturen werd bevolen voor hunne huizen, en ten hunnen koste, lantarens uit te hangen, en derzelver licht te onderhouden. De abtdyen, kerken, kapellen, kloosters, en andere geestelyke gestichten, welke toen in alle de steden veelvuldig waren, moesten insgelyks een of meer lantarens leveren, naer gelange van de uitgestrektheid hunner gebouwen aen de straet. De eigenaers van afspanningen, herbergen, wynkroegen en koffy-huizen, waren verpligt tot het uitsteken van ten minste eene lantaren. De plaetsen en straten welke, ondanks deze schikkingen, nog in den donker zouden blyven, moesten ten koste van de eigenaers der naeste huizen van de noodige lantarens voorzien worden, en de dekens der wyk waren gelast de uitvoering van dezen laetsten maetregel te bewaken. Wyders werd bevolen dat alle de lantarens op hetzelfde model moesten worden gemaekt, en met olie en wieken onderhouden.

Dit is hoofdzakelyk de inhoud der ordonnancie van den 18 november 1755, vernieuwd den 10 november 1760, den 7 september 1761, den 26 september 1769, den 19 september 1785 en den 22 december 1789.

De herhaelde herinneringsplakkaten tot het naleven der primitieve ordonnancie van 1755, bewyzen dat het systeem van gedwongene verlichting, indien men het dus mag noemen, weinig byval by de burgers vond. De algemeene omkeering, door den dubbelen franschen inval van 1792 en 1794 te weeg gebracht, deed dit systeem geheel te niet gaen, ten minste te Antwerpen, waer de municipale overheid den 16 ventose jaer III(6 maert 1795)

deed afkondigen dat niemand, gedurende de vier eerste en de vier laetste maenden van het jaer, van tien ure 's avonds tot vyf ure 's morgens, uit zyn huis mogt komen, zonder licht met zich te dragen, wilde hy niet aengehouden worden. Door eene andere afkondiging van den 6 Vendémiaire jaer VII (27 september 1798) werden alle tappers, herbergiers, logementhouders, enz., aengeschreven van boven hunne deur lantarens of reverberes uit te hangen.

Wy zeiden hier boven dat deze laetsten in 1745 werden uitgevonden; doch het was eerst in 1766 dat geheel Parys door dezelven verlicht werd. Zy zyn door het fransch bestuer te Antwerpen ingevoerd, en in 1810 hingen er in alle de straten dier stad, alsmede op de kaeyen der haven en dokken, zulke lichtkaetsende lantarens. In 1830 bezat Antwerpen omtrent zeven honderd reverberes, waervan het onderhoud en de aensteking jaerlyks eene somme van omtrent vyftig duizend franken aen de stadskas kostte, blykens den budjet[1].

Intusschen had eene nieuwe verlichtingstoffe door gansch Europa grooten opgang gemaekt: wy spreken van die luchtvormige vloeystoffe genaemd *Gaz,* een woord dat verwant schynt met het nederduitsche *Wasem*.

De Franschen, Engelschen en Duitschers betwisten zich onderlinge de uitvinding der verlichting by middel

1 Te Londen bestaen 19 gazgestichten, toebehoorende aen 12 maetschappyen, die gezamentlyk een kapitael van 70 millioenen franken bezitten, en jaerlyks 11,250,000 franken winnen. De gazgestichten der engelsche hoofdstad verbranden jaerlyks 180,000 scheepstonnen of 360 millioenen ponden steenkolen, waeruit 1460 millioenen kubieke voeten gaz gestookt wordt. De 12 maetschappyen hebben samen tot 14,000 beambten in haren dienst.

van den waterstofgaz. Dan, België is het echte vaderland van die ontdekking, aenvankelyk voor de Engelschen zelven een voorwerp van spotterny, en niet alleen vond een Belg de brandbare eigenschap van den opgenoemden gaz, maer deed er ook de eerste toepassing van. Immers, het is doctor Minkelers, geboortig van Maestricht, en professor van natuer- en scheikunde by de universiteit van Leuven, die in 1784 zyne leerlingen vertoonde de glansverspreidende gaz-vlam, door hem uit de steenkolen getrokken. Wel is waer, dat de leuvensche hoogleeraer niet bedacht was om zyne ontdekking ten behoeve der nyverheid werkstellig te maken; doch dit is geene reden om hem van de eere der ontdekking te berooven[1].

Het is inderdaed slechts in den jare 1799 dat de fransche ingenieur Philips Lebon bewees dat de vloeystoffe, in 1766 door den engelschen scheikundigen Cavendish duidelyk erkend en waergenomen, by uitstek brandbare en verlichtende eigenschappen bezat, vooral wanneer dezelve uit kolen voortkwam. Zelfs werd 'er in 1801 te Parys een geheel huis by middel van den koolgaz verlicht; doch het is in Engeland dat deze ontdekking allereerst, en wel in 1805, door Murdoch op eene groote schael is werkstellig gemaekt, en dat zy de meeste verbeteringen heeft bekomen, waerdoor zy thans onder de gewigtigste nyverheidstakken heeft rang genomen.

Zoodra het nut dier nieuwe verlichtingswyze bekend was geworden, toefde dezelve niet in België door te drin-

1 Briavoinne, *Mémoire sur l'industrie en Belgique,* p. 163. Om echter ieder het zyne te geven, moeten wy hier byvoegen, dat de verlichtende eigenschap van den waterstofgaz, volgens Murdoch zelven, reeds in 1739 door een' anderen engelschman, doctor Clayton, schynt erkend te zyn geweest. Zie de *Algemeene Kunst en Letterbode van het jaar* 1809, II. bl. 270.

gen. De eerste proefnemingen hadden plaets in 1811, ter staelfabriek van den heer Poncelet, te Luik[1]. In october 1818 werd het koffyhuis Larivière, te Brussel, door den gaz verlicht, en het is ook die hoofdstad welke, alle de belgische steden voorby strevende, in 1819 hare straten door hetzelfde middel deed verlichten. Daerna kwamen Gendt, Luik, Namen, Charleroy, Leuven, Verviers en Kortryk[2].

Wat Antwerpen betreft, die groote koopstad moest zich in 1835 nog behelpen met de *droevige fransche nachtlichtjes,* gelyk men de reverberes schamper noemde. Het is echter niet te betwyfelen of de regering die het belang der inwooners in alles behartigt, zou de gaz-verlichting al dadelyk hebben ingevoerd, ware zy daerin niet verhinderd geweest door onderscheidene omstandigheden. Reeds in 1818 was er sprake geweest de dokken met den hartsgaz te verlichten. Doch dit ontwerp had geen gevolg, zoo min als eene oproeping, in 1824 gedaen, tot daerstelling van gazbuizen en gazlantarens in een gedeelte der stad. Antwerpen bleef dus met reverberes verlicht, tot in 1837, toen men er harstgaz begon te branden. Men had zich uit laetstgemelde nieuwe verlichtingstoffe vele voordeelen beloofd, na er eenige proeven op eene kleine schael mêe genomen te hebben; maer toen men den dienst in het groot begon aen te leggen, werden alle de berekeningen door de uitkomst verydeld. Ander half jaer tobde men met dien ongelukkigen harstgaz; en eindelyk

1 De eerste proeven met gaz-licht werden in Bloeymaend des jaers 1816, te Amsterdam in het Besjeshuis gedaen (Zie de *Kunst en Letterbode* van dit jaer, I deel, bl. 340 en 341.)
2 Briavoinne, *Mémoire,* p. 165. Mechelen verlangt op de zelfde wyze verlicht te wezen.

liet men hem geheel varen. Thans wordt de verlichtingsdienst te Antwerpen gedaen door de *Engelsch-Vastlandsche Compagnie,* welke denzelven ook waerneemt in andere steden van Belgie en Frankryk, en daertoe den koolgaz gebruikt.

J.H. DARINGS.

Antwerpen, Oogstmaend 1841.

Spaensch lied op den dood van Philips den II.

's Konings uitterste wil.

De groote wereldkoning
Legt kroon en schepter neder,
En wil, by 't naedrend sterven,
Zyn laetst verlangen uiten.

Door gicht en steen gekwollen
Ziet hy zyn doodsuer naken;
Hy lydt ondraegbre pynen;
Melaetschheid overschorst hem.

't Ontbreekt hem aen geen artsen,
Die al hun kunst beproeven;
Doch, waer het lichaem veeg is,
Daer kan de dood slechts baten.

Hy wil geen lyfsverschooning
Van linnen of van kleedren;
Te nedrig schynt hem d'aerde
By 't hooge ryk des hemels.

Een altaer doet hy rigten
(Waerop zyne oogen staren)
Vol heilige overblyfsels,
Door pauzen hem geschonken.

Op 't altaer staen de heilge
Franciscus, Hyacinthus,
Diego en de aertsengel
Michiel. In 't midden Christus.

En uit der vorsten grafstêe
Laet hy drie hoofden halen,
En legt ze aen Christus voeten.
Dit is de wil des kranken.

Niet voor zichzelven doet hy 't
(Hy is bereid te sterven);
Maer om aen zyne kindren
Een voorbeeld nog te geven.

Hy roept Philips den derden
Met donna Isabella,
En, nu zy aen zyn bed staen,
Spreekt hy, met wyze woorden:

‘Ziet, kindren, deze hoofden,
Waeraen geen baerd of hair bleef,
En die de dood ontvleeschde:
Eens waren 't koningshoofden!

Zy droegen gouden kleedren
En ryk versierde zwaerden;
Zy stierven vóór; wy volgen,
En worden wat zy thans zyn.

Beschouwt ze, indien ooyt iemand
Van ons geslacht tot keizer
Mogt worden, als myn vader,
De groote keizer Karel.

Hy stierf tot myn verheffing,
En liet my troon en landen.
Don Phlips! ook gy wordt koning,
Wanneer ik dood zal wezen.

Ik wil u niets bevelen,
Wyl God u 't ryk bestemd heeft.
Wat ik van vader erfde
Erft gy van my, uw vader.

En gy, myne Isabella,
Leef vreedzaem met uw zuster:
Ik laet ze aen uwe zorgen;
Ga vriendlyk haer te rade.

De weezen van Savoyen
Zult gy, 't is billyk, bystaen:
Het zyn uw zusters kindren,
En myn geliefde neven.'

Hy sprak. De infante zag hem
Verbleeken. 'God (zoo roept zy)!
Ontrukt ge ons onzen vader,
Den steun van kroost en neven!'

Het hof berst uit in tranen,
In zulke droeve weeklagt,
Dat zelfs verstaelde harten
Er zouden van vermurwen.

'O, weent niet, myn geliefden!
Gy zoudt myn smart vergrooten;
Gy stoort, door 't luide jammren,
Myn heilige gepeinzen.

Weest liever bly van geest nu.
Want waerom toch dit treuren?
Moet koning Phlips verscheiden,
Een andre Phlips zal heerschen.

Was ik goed Roomsch, goed Christen,
Niet minder zal 't myn zoon zyn;
Want, ja, een goede wyngaerd
Draegt goede wyngaerdranken.

Gy zult, na dat ik dood ben,
De drie vermolmde hoofden
Weêr in hun grafstêe leggen,
Met plegtige gebeden;

En dan dit altaer wegdoen,
En deze heilge mannen,
Met luisterlyken praeltryn,
Doen dragen naer hun klooster:

Het waren myn beschermers.
Met honderd duist dukaten
Zal donna Isabella
Hun kerksieraden koopen.

Beschermt die goede dochter,
In alle omstandigheden.
'k Heb ze u reeds aenbevolen;
Wel honderdmael verdient zy 't.

Zy was my vrouw en dochter;
Zy was myn troost, myn vreugde:
'k Verlaet met grooter smart haer
Dan 't koningryk en 't leven.

Men draeg' voor my geen rouwkleed;
Sluit liever echtsverbonden
En nieuwe huwelyken!
Myne uitvaert zy een bruiloft!

Dat Phlips de derde trouwe
Met Oostryks eedle dochter!
En gy, myne Isabella,
Vereen u met Albertus!

Het goud, dat in myn kist ligt,
En alle myn juweelen,
Benevens 't land der Belgen,
Schenk ik u tot een bruidschat.

De hertog van Savoyen,
Uw zwager en myn schoonzoon,
Steune op uw hulpe en vriendschap,
En nog veel meer uw zuster.

De krygsmagt van Itaelje
En die der Nederlanden
Mag u tot lyfwacht strekken,
Wanneer ge in vrede sluimert.

Ziet toe, dat de ambtenaren
En de oversten van oorlog,
Door eigenbaet gedreven,
's Lands gelden niet verspillen:

Als papegayen gaen zy
Te pronk, met gouden ketens,
Wyl de arme landssoldaten
Halfnaekt van honger kermen.

Stelt nooyt verarmde hopliên
Aen 't spits van uwe legers.
Het geld des vyands lokt hen:
Zy zouden u verkoopen.

Waekt trouw op Indies schatten,
Terwyl die in uw magt zyn;
Want gaeft gy die den Spanjaerd
Hy won de hel er mede.

'k Heb onlangs vrêe gesloten
Met Hendrik, Frankryks koning:
Houdt hy zich stil, doet ook zoo;
Maer, wil hy stryden, slaet hem!

Wie in tournoygevechten
Een wond verkrygt, wat doet hy?
Hy tracht zich openbaerlyk
Of in 't geheim te wreken.

Zendt in de groote steden
Regtschapene onderkoningen!
Door strenge tucht en liefde
Wordt de onderdaen getrouwer.

Helpt Biscaye en Gallicie
Asturie, Oviedos,
Canarie en Navarra,
Nog onlangs vreemd aen Spanje.

'k Bevele u Arragonie
Valence, Catalonie;
Deze onverheerde landen
Verdienen 't meest uw liefde.

Beheerscht de Castiljanen
Met broederlyk verplegen,
En doet de Portugiezen
Uw heerschappy gevoelen.

Geregtheids strenge roede
Vall' nimmer uit uw handen.
Toont ootmoed aen d'ootmoedgen,
En fierheid aen de fieren.

Gedraegt u onbaetzuchtig,
Milddadig en bermhertig.
Geen mensch had meerder rykdom
Dan ik, en ziet! wat ben ik?

'k Ben ziek in 't tiende jaer reeds,
Met onuitstaenbre kwelling
Of zwak te bedde liggend,
Of elk ten schrik, daer buiten.

Zaegt ge ooyt melaetscher gryzaerd
Staen beedlen aen een kerkdeur?
Had Lazarus op 't lichaem
De wonden, die ge aen my ziet?

Noch schat, noch goud, noch zilver
Geneest my van myn pynen.
Doch Jesus kan my heelen:
Dat is de ware doctor!

Ziet daer myn laetst verlangen:
'k Verklaer 't u, daer 't nog tyd is,
Eer my de dood komt halen,
Eer 't leven van my heenvliedt.

Myn ziel bevele ik Christo,
Myn lyf aen 't grafgesteente,
Aen Isabella Vlaendren,
Aen don Philips myn ryken.'

Hy vroeg, als goede christen,
Het Sacrament der zalving.
Twee koningen vereenden:
De een 't leven, de ander stervend.

Na 't nuttigen des Heilands
Riep Phlips: 'ik sterf, ô Jesus!
Vaertwel, myn kroost! leeft immer
Met uw gewisse in vreden.'

Testamento del Rey.

El gran Monarca del mundo
Ya arrima corona y cetro,
Y de la muerte cercano
Quiere hazer su testamento.

Porque la gota, y la piedra
Le tienen ya casi muerto,
Con otros diuersos males
De lepra cubierto el cuerpo.

No por falta de Doctores
Que tiene muchos y buenos:
Pero si el mal es de muerte
Solo el morir es remedio.

No quiere mudar de ropa
Porque mudò el pensamiento
De las baxezas del mundo
A las alturas del cielo.

Mandò hazer vn altar
Delante sus ojos puesto,
Con mil reliquias de Santos
Que muchos Papas le dieron.

Alli puso a san Francisco,
A san Iacinto, y a san Diego,
Y al Archangel san Miguel,
Vn deuoto Christo en medio.

Mandò sacar de las tumbas
Tres cabeças de hombres muertos,
Y al pie del Christo las ponen
Ques voluntad del enfermo.

No las sacò para el,
Que de morir es contento,
Pero quiere el Rey con ellas
Dar a sus hijos exemplo.

Llamò al Tercero Philippo,
Doña Isabel a su pecho
Estaua, y viendolos juntos
Les dixo como discreto.

Hijos veys essas cabeças
Sin barba, ni sin cabello,
Que parecen a la muerte,
Pues Reyes fueron primero.

Vistieron rico brocado,
Limpias espadas ciñeron,
Murieron, y assi la muerte
Nos dexara como a ellos.

Miraldas bien por si a caso
Huuiere algun parentesco,
Que ahi està vn Emperador
Ques mi padre y vuestro abuelo.

Murio para que heredasse,
Fuy posseedor de su Imperio,
Assi sereys vos Philippo
Rey despues que yo sea muerto.

No os mando ninguna cosa,
Pues Dios os hizo heredero,
Que yo herede de mi padre,
Vos de mi que soy el vuestro.

Mi hija doña Isabel
Vuestra hermana os encomiendo
Para que mireys por ella,
Y que tomeys su consejo.

Los huerfanos Saboyanos
Razon es fauocerlos,
Que si son vuestros sobrinos,
Bien sabeys que son mis nietos.

La princesa dixo al Rey
Viendo al vltimo momento:
Hoy nos dexa Dios sin padre,
Y a los nietos sin abuelo.

Toda la Corte lloraua
Y hazia tal sentimiento,
Que era poco derretir
Los coraçones de azero.

No lloreys queridas mios
Que me days mayor tormento,
No atajeys con vuestro llanto
Mis honrados pensamientos.

Alegiese todo el mnndo,
No lloren por verme muerto,
Que si vn Rey Philippo muere,
Otro Rey Philipo dexo.

Si yo catholico he sido,
Mi hijo no sera menos,
Que arroja vna buena vid
Buen razimo, y buen sarmiento.

Mando que estas tres cabeças
Despues de yo falleciendo,
Que les hagan en sus tumbas
Muy solemne enterramiento.

Y aquestos gloriosos santos
Quando sea el altar deshecho,
En solemne procession
Los bueluan a su conuento.

Pues han sido mis padrinos
Cien mil ducados les dexo,
Mi hija doña Isabel
Se los de para ornamentos.

Y pues viene a coyuntura
Otra vez os la encomiendo:
Que encomendarla dos vezes
Es poco aunque fueran ciento.

Ella me es hija, y muger,
Mi regalo, y mi recreo,
Y siento mas en perderla
Que en perder la vida, y Reynos.

Mando quitados los lutos
Que se ordenen casamientos,
Y haran mezcla los Reyes
Con sus bodas y mi entierro.

Con la hija del de Austria
Case Philippo el Tercero,
Y mi muy querida hija
Con su primo don Alberto.

La vaxilla de oro, y plata,
Con el thesoro que tengo,
Y los Estados de Flandes
Se lo dexo en casamiento.

Al buen Duque de Saboya,
Vuestro cuñada, y mi yerno,
Si podeys, fauorecelde,
Mas vuestra hermana es primero.

Presidios de Italia y Flandes,
Y los demas socorreldos,
Que os siruen de centinela
Mientras vos estays durmiendo.

Mirad que Maestres de campo,
Y Generales modernos,
Commissarios pagadores,
Vsurpan mucho dinero.

Visten como papagayos,
Traen cadena de oro al cuello,
Y andan los pobres soldados
Muertos de hambre, y aun en cueros.

No elijays Capitan pobre
Ques amigo de lo ageno,
Y os vendera al enemigo
Por tener traydor el pecho.

El thesoro de las Indias
Guardaldo bien pues es vuestro,
Que si pagays a Españoles
Conquistaran a vn infierno.

Las pazes del Rey de Francia,
Ya veys que yo las he hecho,
Si os las tuuiere teneldas,
Si os offendiere offendeldo.

Mirad que el que esta picado
De golpe en algun torneo,
Que procura de vengarse
En publico, o en secreto.

Embia a vuestras ciudades
Visorreyes justicieros,
Que la justicia y mercedes
Hazen los vassallos rectos.

A Viscaya y a Galicia,
Canaria, Asturias de Ouiedo,
Socorrereys, y Nauarra
Que ha sido Reyno estrangero.

A Valencia, y Aragon,
Cathaluña os encomiendo
Que los Reynos presentados
Son dignos de mayor premio.

A vuestra patria Castilla
Tratad como a hermanos vuestros
Y el Reyno de Portugal
Tenelde siempre sujeto.

La vara de la justicia
No la torçays en el suelo,
Sed con humildes, humilde,
Con los soberuios soberuio.

No os caseys con el thesoro,
Sed piadoso y limosnero,
Mirad quanto yo he tenido,
Quanto tengo, y qual me veo.

Desta graue enfermedad
Diez años ha que padezco,
Que estoy enfermo en la cama,
Y a fuera en la calle hiedo.

Que pobre aura mas llagado
Pidiendo a puerta de templo,
Ni san Lazaro leproso
Que tenga mas agujeros?

Ya con el oro ni plata
Hijos no tengo remedio,
Remedieme Iesu Christo
Que es el dotor verdadero.

Al fin quiero declararme,
Antes que se acabe el tiempo,
Que viene la muerte cerca,
Y la vida va huyendo.

A Christo mando mi alma,
Mi cuerpo a la tumba dexo,
Y a doña Isabel a Flandes,
Y a don Phelipe mis Reynos.

Demandò como Christiano
Extrema vncion Sacramento,
Y se juntaran dos Reyes,
El que da vida, y el muerto.

Al fin que le recibio,
Y dixo, Iesus yo muero,
A Dios a Dios hijos mios
La consciencia os encomiendo.

Ik heb deze vyftig coupletten uit het spaensch vertaeld in rymlooze versen, om den lezer een denkbeeld te geven van den eerbied der Spaenjaerden voor de nagedachtenis van hunnen koning Philips den II, kort na zynen dood, toen dit schoone lied werd opgesteld. De tekst wordt gevonden in een boekje, formaet smal 12°, getiteld: PRIMERA PARTE DEL IARDIN DE AMADORES, *en el qual se contienen los mejores y mas modernos Romances que hasta oy se han sacado. Recopilados por Iuan de la Puente, y añadidos en esta vltima impression muchos Romances nueuos, nunca impressos*. CON LICENCIA: *Impresso*

en Çaragoça, Por IUAN DE LARVMBE. *Añ̃o* 1611, behoorende aen den heer professor RASSMAN te Gent, die 't my vriendelyk ter leen verstrekt heeft. De inhoud komt genoegzaem overeen met het verhael van den dood des konings by PIETER BOR, *Nederlandsche oorloghen,* vyf-endertigste boek, bladz. 41 (nieuwe druk, bl. 473).

By de meeste nederlandsche schryvers wordt Philips op de hatelykste wyze afgeschilderd. STYL noemt hem den spaenschen Tiberius, VAN REYD eenen tweeden Herodes, en VAN KAMPEN zegt, dat hy, 'als *regent,* de verfoeijelijkste, somberste en schijnheiligste tiran was sedert Tiberius'[1]. Met minder overdrevenheid en meer waerheidsliefde spreekt BILDERDYK over hem in zyne *Geschiedenis des Vaderlands*[2]. Zeker is het, dat hy aen de Nederlanden veel kwaed gedaen heeft, en dat hy by ons nooyt voor een' goed' vorst of voor een waerdigen opvolger van Karel den V zal gehouden of vereerd worden. E. VAN REYD handelt in 't breede over de ziekte des konings, die hy, als het ware, voor eene regtveerdige plaeg wegens gepleegde misdaden aenzag. Het is der moeyte waerd hem daerover te hooren: 'Den derden septembris 1598 (zegt hy) starf de Coninck van Spagnien, int twee ende tseventichste jaer sijns ouderdoms, welke tijdinghe eenighe weecken daer nae over komende, versterckte die Nederlandtsche ghemoeder noch meer, hopende dat dit een begin soude zijn van merckelijcke veranderinghe, ende van nieuwe raetslaghen in de christenheydt, die qualijck missen conden nae den doodt van sulcken Potentaet, die soo veel ende menigherley onderdanen had, wijdt van malkanderen gheleghen, van seer verscheyden natien ende sinnelijckheden, die hem meest niet door liefde, dan door dwanck

1 VAN KAMPEN, *Vaderlandsche karakterkunde,* I, bl. 286.
2 Onder andere, deel VII, bl. 192.

van castelen ende garnisoenen ghehoorsaemden, die welcke oock die voornaemste coninghen ende princen van Europa uyt haer gheheele coninckrijcken te verjaghen onderleydt, andere meer in vreeze van zijn wassende monarchij doen leven, ende al te samen zoo verre ghebracht had, dat sy in haren raetslaghen met sorgh ende achterdencken op hem mosten sien. Int kiesen van keyseren ende pausen regeerde meer sijnen gheest als der ceurvorsten ende cardinalen stemmen. Veel van de welcke door liefde of vreese van hem hare vryheydt vercorten. Ende soo hy niet altoos juyst eenen paus nae zijnen wille krijghen konde, heeft hy nochtans de ghene daer uyt konnen keeren, die hy niet wilde. Hy leedt langhe grouwelijcke smerten, ende werdt teffens ghequelt met veele verscheydene sieckten, daer van elck eene alleen doodelijck ende onverdraghelijck was. Ten eersten had hy handen ende voeten soo vol fistulen, dat mender seven telde, alleenlijck aen twee vingheren der rechter handt, swerende ende etterende ghestadelijck, met sulcke pijn dat hy gheen aentasten konde lijden, hoe sacht het oock wesen mochte, soo dat men hem reppen noch roeren mochte. Hebbende gheen steun noch stevigheydt om t'heele lichaem dan alleenlijck op de scholderen. Twelck duerde een geheel jaer. Ten tweeden had hy de gicht ofte flerecijn aen armen ende beenen. Twelck duerde ses jaer. Ten derden een inwendighe heete koortse, vermenght somtijdts met een drie-dagighe of dubbel drie-dagighe, dewelcke binnen twee jaren zijn lichaem heeft verteert, ende die edelste deelen uytghedroocht. Ten vierden eenen door-loop ofte kamerganck, die gestadelijck loste, sonder dat men hem konde reynighen of versch lijnewaet onder legghen. In voeghen, dat hy die leste drie ende vijftich daghen op eenerley vuyle lakens ligghen moest. Ten vijfden had hy eene ontstellinghe

van de maghe, ende onghewoonlijcken dorst ende brandt in die keel, die men niet en konde blussen. Ten sesten onghenadighe hooft-ende ooghen-pijn, soo ter oorsaecke van den stanck sijnes beddes, ende van de boose dampen, die hem nae d'herssen steghen, als oock van weghen die groote ongherustheydt, herkomende van scherpigheydt der humeuren, die hem soo knaechden, dat hy dach noch nacht konde slapen. Ten sevenden ende boven al dede hem een gheswel aent knye (een lidt dat doch vol ghevoelens is) grouwelijcke tormenten aen. Want al-eer die matery, die onmoghelijck was met eenighe medicijnen te verdeylen, rijp werdt, had hy onlijdelijcke steeckten, daer nae moest hy t'snijden verdraghen. Voorts volghde gheduerighe overvloedighe etteringhe, vullende daghelijcks twee schotelen, met onuytsprekelicken stanck. Sijne vrienden versweghen meest de luysen sieckte, veelicht om der schanden wille, ende leydent op die vuyligheydt van t'onverandert lijnewaet, als of daer uyt die wormen gegroeyt waren. Doch eenighe bekenden rondt, dat sy uyt het vleysch ende uytte sweeren selfs waren kruypende, ghelijck eenen swerm: daerover hy tot sijnen soon (die daer mede tegenwoordigh was) seyde: Siet aen, wat is die hoocheydt van de wereld? Siet aen dit meyr voll ellende? Verhaelden oock, dat niet alleen Herodes ende andere tyrannen, dan ooch die heylige Job mette luysen-sieckte was ghequelt gheweest. Verghelecken voorts sijn lijden met alle de passien van Job, segghende dat hy ymmer soo groote ghedult betoont hadde. Hy was, sonder tegen spreecken, 't zijner tijt, een van de machtichste op aerden, reyckende met zijne wapenen in alle deelen der werelt, ende, waer het hem te voordeel quam, onrust stichtende. Soo dat hem veele in de waeghschael stelden metten grooten turck, was oock in der waerheydt aen gelde rijcker: jae selfs

zijne stadthouders ende vasallen maeckte hy geltrijcker dan sommige coninghen, als Polen, Sweden, Denemarck, Schotlandt, maer in wapenen ende manschap was hy swacker dan den Turck, om dat hy de weynichste van zijne onderdanen betroude, dieselve allengskens ontwapent had, ende vreemde natien om geldt huysde. Ghelijck hy op de vloot des jaers 1588 dat schip-volck wijt en breet 't samen rapen moeste, ende by 't innemen van Cadis des jaers 1596 bestont hy groote gevaer, overmits d'onervarentheydt van wapenen in heel Spagnien, indien d'Engelsche hare victory achtervolght hadden. Niettemin hy dede groote dinghen door zijne schatten, achtende bykans gheen saeck te swaer voor hem, onderstaende met een stout gemoet alles, ende om tegenspoets wille niet beswijckende, maer altoos dapper ende hardtneckig voortsdringende. Eene saecke die eertijdts scheen prijselijck te wesen onder den heydenen, die wereldlijcke glorie ende eeuwighen naem voor t' grootste goet rekenden, maer eenen christen potentaet, om des jammerlijcken bloet-vergietens willen, gheensins betaemde. Die pluymstrijckers voeden hier in sijne eergiericheydt, segghende dat door die versieninghe Godes, den stoel van de leste monarchye der werelt in Spanien moste wesen, want Godt had van aenbeginne die regierinsche so verordent, dat sy int Oosten begonst, ende malkanderen altoos westwaerts aenghevolcht waren. Te weten uyt Assirien na Persien, van Persien nae Grieckenlandt, ende van daer nae Italien, soo dat de beurte nu ware ghecomen aen Spanien. Om tot dese monarchy te geraecken, gebruyckte hy den naem van de roomsche religie, die hem als een schoonen deckmantel diende, ende om Vranckrijck, Engheland, ende alles daer het hem aen macht niet ghebrack, onder t' jock te brenghen, ende in Nederlandt een volcomene onghemetene heerschappye te stichten, om vry-

heyden ende privilegien over hoop te werpen, ende alle 't voordeel van steden, havens ende des landts rijckdommen sonder eenich beletsel voor zijn krijgsvolck tot sijnen schoonsten, teghen Duytsland, Vranckrijck, Enghelandt ende andere te ghebruycken. In dit stuck van de religie heeft hy onghelooffelijcke tyranny gheoeffent, die onder syn vader Carolo V. begost, ende by hem ghescherpt is. Soo datter beneffens het bloedt in den oorloch vergoten, door beuls handen met vier, water, galge ende sweert verre over hondert duysent menschen ghestorven zijn. Ende dat ghene van de thien vervolgingen der christenen in d'oude kerckelijcke victorien verhaelt, soo bloedich ende langhduerich heeft gheweest als dese. Sijn private leven ende ommeganck binnens huys en scheen ghelijckwel niet wreet noch bloetgierich. Toonde altoos eenerley grootmoedich ghelaet, 't sy datter tijdingh van victorien ofte van verlies quam, was gesprakich, milde om yederman te hooren, ende requesten selfs t'ontfanghen, sacht ende geensins wonderlijck teghen zijne kamerdienaers, maer daer 't sijne hoocheyt aengingh, ende datter sorghe was van ondienst, en verschoonde hy d'allerverstrouste dienaers, jae wijf noch kint niet, ende lietse met koelen sin onder eenighen gesochten schijn voort helpen', enz.

J.F. WILLEMS.

Van den vergiere van zuverheden.

In eenen avent, des moetic lyen,[Vs 1]
So dachtic in dat herte mijn
Hoe Jhesus inder Maghet Marien
Woude .ix. maent ghesloten sijn.
Doe dochte my goet dat ic sochte
Eenen boemgaert naer mijn verstaen,
Daer hem dat kindekin mochte
Vroylic in vermeyen gaen.

Den boemgaert willic hier beghinnen
Met vij boemen; dat dinct my goet:
Dat icse in my mochte ghewinnen
Dit jonne mi God, doer sijn oetmoet.[12]
Van vij bloemen, die wy vinden,
So sal up elken boem eene staen:
Hoe ic haer duechde wille ontbinden,[15]
Dat suldi hoeren harde saen.[16]

Up elcken boem so sal oec rusten
Een voghel, liefflic ende fijn;
So sal Jhesus des boemgaerts lusten,
Ende moeter in ghevanghen sijn.

Deerste boem, die ic hier sette,
Dats dolive boom, in dit dal:
Dats, dat men een milt ghenadich herte
Tot alle menschen draghen sal.

Hier up sal berrende minne staen:[25]
Dats de rode roese schoene;[26]
Want Gods minne, sonder waen,
Es van allen duechden croene.

Vs 1 *Lyen,* zeggen, belyden.
12 *Oetmoet,* genade.
15 *Ontbinden,* uitleggen, verklaren.
16 *Harde saen,* zeer spoedig.
25 *Berrende,* brandende.
26 *Croene,* de kroon.

Een nachtegale sal hier singhen
Haer sanc, die es den mensche weert:
Dats dat men haestelic sal volbringhen
Dat men weet dat God begheert.

De palmboem, schoene ende groene ghedaen,[Vs 33]
Hi volcht hier naer, des sijt wijs:[34]
Die alle aenvechten conste wederstaen
Met rechte droughe hi dat palme rijs.

Hier up sal wassen een lelye wit:
Dats een reyne herte fijn;
Die dat wilt houden onbesmit
God wil te male sijn eyghen sijn![40]

Hier up sal vlieghen de edel aer,[41]
Die hoeghe anstaret der sonnen licht:
Dats dat der zielen oeghe claer
Altoes sta in Gods ghericht.

Die edel balsem moet hier staen:
Dats willich aermoede, sijt seker des;
Want Christus leert mi, sonder waen,
Dat den hemel haer eyghen es.

De goudbloeme es wel mijn gherief;
Haer schoenheit verchiert den boemgaert al:
Dats dat men dat minlic eenich lief
Altoes in therte draghen sal.

Hier op moet rusten een voghel schoen,
Fenix, de edelste die men vint:
Dats dat men hem niet en diene om loen,
Maer hem theeren die men mint.[56]

In desen boemgaert dinct mi dat soude
De cedrus sijn seere hoeghe verheven:
Dats dat men met blijder herten soude
Alle liden Gode up gheven.

Vs 33 *Ghedaen,* d.i. *van gedaente*.
34 *wijs,* onderricht.
40 *Eyghen,* eigendom.
41 *Aer,* arend.
56 *Theeren,* ter eer, tot eer.

De vyolette moet hier up staen,
Die ter erden bughet haer hoeft:[Vs 62]
Dats gherechte oersaemheit, sonder waen,[63]
Die Christus leverde in de doot.

Een tortelduve sonderlinghe
Sal sijn des boems gheweldich al:[66]
Dats dat men een werdeghe meeninghe
In aller duechden hebben sal.

Cypressus es hier naer de hoechste;
Sijn roke duergaet den boemgaert al:[70]
Dats dat de mensche van eerdschen troeste[71]
Sijn herte te male afkeeren sal.[72]

Een blaeublome staet daer up
Daer men stadicheit by verstaet;
Want die ghestadich blijft in God
Die eist die den loen ontfaet.

De edel paeu, dat dinct mi goet,
Dat hier op de bloeme sal bliven.
Wat duechden dat de mensche doet
Dat hi Gode de eere an sal scriven.

Eens eglentiers dinct my hier noet,[81]
Scarpeit so bediet hi al:[82]
Dats dat men Gods ordeel ende doet
Altoes voor oeghen hebben sal.

De acoleye wilter ons up leeren,
Die vijfvout es onderslaghen:
Dats dat men de vijf wonden Ons Heeren
Met minnen int herte altoes sal draghen.

Des pellicaens trowe, die niet ne es cleene,
Dinct mi dat hier van rechte up gheet:[90]
Dats datti therte hebbe alleene,
Die so zware doet daer omme leet.

Vs 62 *Bughet,* buigt.
63 *Oersaemheit,* gehoorzaemheid, gelatenheid.
66 *Des boems gheweldich al,* magtig over geheel den boom.
70 *Roke,* reuk.
71 *Eerdschen troeste,* vertrouwen op de wereld.
72 *Te male,* teenemael.
81 *Noet,* noodig.
82 *Scarpeit,* scherpheid, nauwgezetheid.
90 *Up gheet,* op gaet, op past.

De leste boem, die hier staen sal,
Dats de vijchboom, zoete ende goet.
Dat es dat men vergheven sal
So wat hem eenich mensche mesdoet.

Een kerssoude, na mijn versinnen,
Dinct mi dat hier wel op staet:
Dats innich ghebet, met berrender minnen,
Dat den hemel snellic duergaet.

De edel leewercke hout haer hier boven;
Danckelic doesse ons verstaen,
Die hier Gode sijnder minnen loven[Vs 103]
Sal hi hier naer by hem ontfaen.

Ghers moet in desen boemgaert staen:
Dats diep oetmoet, sijt seker des;[106]
Want oetmoedicheit, sonder waen,
Een wortel van allen duechden es.

Desen boemgaert moet met eenen muere
Starkelic sijn besloten al:
Dats dat de mensche sine natuere
Altoes onderhouden sal.

In desen boemgaert sonder ghebreken
Wilt God sonder middel sijn,[114]
Met overghevender herten spreken,
Ic mijn lief, ende mijn lief my.

Ic biddem die Gods minne draghen
Dat si haren boemgaert dickent omgaen,
Ende dat sijt God met herten claghen,
Ne vinden sine niet aldus ghedaen.[120]

Handschrift der XVe eeuw, in de bibliotheek van Burgondie, te Brussel, *Inventaire,* n° 837-845, folio 126.

J.F. WILLEMS.

Vs 103 *Sijnder minnen,* wegens zyne menschenliefde.
106 *Oetmoet,* hier als *nederigheid*.
114 *Sonder middel,* zonder tusschenkomst van een ander.
120 Vinden zy hem dusdanig niet.

Historisch berigt wegens eenige reuzen, zoo hier te lande als elders.

> In desen neeren lande plagen te woenen groote Roesen tAntwerpen, ter Gouwen, tot Leyden ende tot Nymeghen opte stroemen, die plagen de lieden te scattene van tollen ende ongelden. (*HSS. Cronykje, in het oud register van diversche mandementen, ter Archiven van Antwerpen*.)

BYNA alle volkeren hebben in hunne sagen of overleveringen het aendenken bewaerd van REUZEN, of ongemeen hoogstaltige mannen, die in de eerste tyden, zoo voor als na den zondvloed, den aerdbodem zouden bewoond hebben. De Bybel, het oudst geschrevene boek, dat tot ons is overgekomen, verhaelt dat er reuzen werden geteeld uit de vereeniging van Seth's zonen met Caïn's dochteren (*Genesis,* cap. VI). Volgens de oostersche taelkundigen, echter, zou de gewyde tekst hier niet in deszelfs letterlyken zin moeten genomen worden. De hebreeuwsche woorden *Nephilim* en *Gibborim,* welke in alle de latynsche bybels door *Gigantes* zyn overgezet, zouden niet slechts *reuzen* beteekenen, maer zich ook laten vertalen door *homines barbari, scelerati* (woeste, boosaerdige menschen) en deze aenmerking, volgens de zelfde taelkundigen, zoude van toepassing wezen op alle de andere plaetsen van het H. Schrift, waer van reuzen gesproken wordt. Wel is waer, men zou kunnen tegenwerpen dat de Bybel de juiste maet van den philistyn

GOLIATH en van OG, koning van Basan, opgevende, duidelyk verstaen doet dat beide mannen van eene buitengewoone lengte waren, doch, by nadere overdenking, komt men tot het besluit dat de gestalte dezer twee heidenen niet veel zal overtroffen hebben diegene, welke door de natuer aen den mensch is gesteld geworden.

Inderdaed, de Bybel geeft aen GOLIATH eene gestalte van zes elleboogmaten en eenen palm, hetgeen ten naesten by gelyk staet met negen rhynlandsche voeten. Daer van aftrekkende den helm, dien de Schriftuer in de opgegevene hoogte van GOLIATH mederekent, blyven er acht voeten, eene gestalte welke, indien zy om David's dapperheid te doen uitschynen niet overdreven zy, geenszins bovennatuerlyk te achten is. Wat koning OG betreft, wiens gestalte men wilt afmeten op de grootte van zyn ledekant, 't welk negen elleboogmaten lang en vier breed was, zulke bedstede zal welligt een prachtmeubel geweest zyn, en derhalve zou men uit deszelfs lengte de gestalte van den vorst van Basan niet kunnen opmaken. Edoch, ten huidigen dage zyn zulke groote pronkbedden in het geheele Oosten nog algemeen bekend.

Hoe het zy, het is niet van zulke oude en uitheemsche reuzen dat wy hier te handelen hebben. Derhalve zullen wy ook niet spreken van de TITANNEN, reuzen uit Coelus bloed gesproten, die rots op rots stapelden om den hemel te beklimmen, en door Jupyn verbliksemd werden; noch van ENCELADUS, die door den dondergod onder den berg Etna geboeid en gekluisterd werd; noch van den eenoogigen reus POLYPHEMUS, die door den schalkschen Ulysses bedrogen en stekeblind gemaekt werd; noch van den reuzen-tweeling EPHIALTUS en OTUS, die elk, volgens Homerus, op hun negende jaer reeds negen elleboogmaten omtrek aen het middenlyf hadden, terwyl hunne

gestalte tot zeven-en-twintig reikte, en die ENCELADUS in godentergenden wrevelmoed hebbende willen evenaren, op gelyke wyze als dezen gestraft zyn.

Wy willen hier ook niet reppen van het noordsche reuzenpaer LOKE en ANGERBODE, hetwelk den wolf Feuris, de slang Midgard en de godin Hela voortteelde, en met de goden gedurig in oorlog was, tot dat LOKE, ten laetste door Thor overwonnen zynde, in eene spelonk vastgeketend werd[1]; noch van den reus YMER, die eens in slaep gevallen zynde begon te zweeten, en onder zynen regter arm een mannetje en onder zynen linker een wyfje voortteelde, van welk paer alle de RHYMTHURSEN of noordsche ysreuzen zouden gesproten zyn, noch eindelyk van verscheidene andere hoogstaltige helden der scandinavische en duitsche *mythologie,* wier bestaen niets minder dan bewezen is.

Om deze zelfde reden zullen wy almede ongemerkt laten liggen de gewaende reuzenbeenderen, volgens Herodotus op den berg Tegeos gevonden, en te Sparta als de gebeenten van Agamemnon's zone met groote statie ingehaeld. Wy zwygen ook van de beenderen, welke Sertorius te Tingis ontdekte, en volgens Plutarchus van den reus ANTEOS zouden zyn geweest, die in zyn leven niet minder dan vyftig elleboogmaten hoogte bereikte. Eindelyk laten wy aen den romeinschen natuerkun-

1 LOKE wil eigenlyk zeggen de *duivel,* en schynt verwant te zyn met *Lode* (de bliksem). De vloek *sapperlood!* waervan schier niemand de beteekenis meer kent, zou dus niet alleen bedieden: *sla u de bliksem,* maer ook *sla u de duivel!* (zie in de *Nederduitsche Letteroefeningen,* blad. 218, des heeren Willems belangryk artikel over de *Oude Vloeken*.) ANGERBODE wil zoo veel zeggen als *angst* of *rampbode. Thor* is de dondergod der Scandinaviërs, gelyk ieder weet, en de overeenkomst der fabel van LOKE met die van ENCELADUS zal den lezer dadelyk in 't oog loopen.

digen Plinius de verantwoordelykheid over de zes-en-veertig elleboogmaten hoogte van den reus Orion, wiens beenderen in het eiland Creta door eene aerdbeving werden blootgelegd, en wiens schim door den zoo even gemelden Ulysses in de helle zoude zyn gezien geweest, alwaer zy met een koperen knods wilde beesten najaegde, terwyl niet verre van daer de schim van TITYOS, der Aerde zone, negen bunderen gronds besloeg, en door twee gieren het gestadig herlevende hart werd verslonden.

Komen wy dus tot die reuzen, waervan het voormalig bestaen, zoo al niet historisch bewezen, ten minste op eenige natuerlyke waerschynlykheid berust.

Julius-Cesar, Titus-Livius, Tacitus, Strabo, Florus, Ammianus-Marcellinus en andere latynsche schryvers getuigen, dat de oude wilde volkeren van Gallië en Germanië van hoogere gestalte waren dan de beschaefde inwooners van het romeinsche keizerryk. De beenderen die men in de oude Celtische en Teutoonsche grafsteden vindt, laten de gewoone gestalte der oude noordsche volkeren tusschen zes en zeven voet schatten, en waerlyk was dit eene ontzachlyke gestalte, vergeleken by de Romeinen. Ook verhaelt Cesar dat het woest gelaet, gevoegd by de hoogstaltigheid der Duitschers van het leger van Ariovistus, zyne soldaten dermate verschrikte, dat velen, hunnen dood als zeker beschouwende, voor den slag hun testament maekten.

Deze reuzige gestalte der Gallen en Germannen was, volgens sommige schryvers, het gevolg van de wilde en ruwe opvoeding der kinderen by die volken, alsmede van het veelvuldig gebruik van dierlyk voedsel[1]. Overi-

1 Michelet, *Principes de la philosophie de l'histoire,* liv. I, chap. I et II.

gens was de grootte des lichaems eene kenmerkende hoedanigheid van al de noordsche volksstammen. De Kimberen, Teutonen, Gallen en Belgen, altoos den maetstaf van zes voet overtreffende, en dikwerf tot die van zeven voet naderende, zoo moet het niemand bevreemden dat men by deze volken ook mannen van acht en negen voet aentrof, bygevolg reuzen gelyk OG en GOLIATH.

Dusdanig een was de keizer MAXIMINUS, een geboren Goth, die ten jare 255, na den moord van Alexander Severus, het romeinsche purper aenschoot. Deze noordman was acht voet en half hoog, en bezat ongemeen veel lichaemskracht. Indien men Lampridius moet gelooven was Maximinus sterk genoeg om alleen een geladen wagen voort te slepen, en men verhaelt van hem ongeloovelyke dingen: met zyne vuist, zegt men, sloeg hy een paerd de tanden uit, en verbryzelde met eenen stamp de pooten van het dier; steenen vermorzelde hy tusschen zyne vingeren tot gruis; boomen splitste hy met zyne beide handen in twee; zestien, twintig, ja dertig worstelaers sloeg hy in eenen adem ter neder; en het vlugste ros snelde hy in het loopen voorby. Voorts vulde hy verscheidene bekers met zweet, at veertig ponden vleesch en dronk eene kruik (*amphora*) wyns.

Zeer waerschynlyk is het van deze hooge gestalte onzer voorvaderen, dat de nederduitsche benaming *reus* afstamt. Dit woord, gelyk Bilderdyk reeds in een zyner werken heeft aengeteekend[1], moet eigentlyk wezen *rose,* voortkomende van *ro-en* (ryzen, hoog zyn), en tegenwoordig is *ryzige gestalte* byna nog zooveel als *reuzige gestalte*.

Andere taelkundigen beweeren dat *reus* eene verbas-

1 Bilderdyk, *Geslachtlyst der Naamwoorden,* op het woordje REUS.

tering is van *ros,* 't welk men in de XIVe eeuw *roes* schreef, in de XVe en XVIe *rues,* en van dat laetste zou, door de verplaetsing der klinkers *u* en *e,* ons *reus* gekomen zyn.

Deze tweede etymologische verklaring van het woordje *reus* steunt overigens op eene daedzaek, by de reeds aengehaelde latynsche schryvers vermeld, en door anderen bevestigd, namelyk, dat de Duitschers en Vriezen rosse hairen hadden, zoowel als de Saksers, die in de vyfde eeuw de kusten van Belgie verwoesteden, en de Noren, die in de IXe eeuw ons vaderland kwamen overweldigen. Het gebeurt bovendien niet zelden dat in den gemeenen tongval de klank van *oe* door dien van *u* of *ue* verwisseld wordt; aldus hoort men te Antwerpen alle dagen zeggen: *vueren, rueren;* voor *voeren, roeren,* enz.[1].

Dan, komen wy terug tot het hoofdzakelyke van ons onderwerp.

In de middeleeuwen, dat is, in een tyd dat groote lichaemskracht als eene voor den krygsman onontbeerlyke hoedanigheid werd geacht, waren byna alle ridders van eene meer dan middelmatige gestalte; sommigen hadden er zelfs eene die regt reuzig mogt genoemd worden. Intusschen zou men zich zeer vergissen, indien men deze gestalte wilde afmeten naer de lengte, dikte en zwaerte van zekere oude wapenrustingen, hier en daer in de kabinetten der liefhebbers bestaende. Die van Guido-den-Sakser, welke men nog in Engeland op

1 Een ander bewys dat *roes* met *reus* verwant is, schynt ons te kunnen genomen worden uit de spreekwyzen: *eenen roes drinken, met den roes weg zyn*, voor welke men te Antwerpen zegt: *hy heeft den reus gezien*, zoo veel beduidende als: *hy is dronken; hy ziet alles by vergrooting*.

het kasteel van Warwick bewaert, zyn, volgens de getuigenis van den prins Puckler-Muskau, die ze gezien heeft[1], zoo groot en zwaer dat men thans niemand meer zoude vinden in staet om deze wapens van den saksischen held te dragen; maer ook doet zulks ons denken dat dezelve nimmer eene andere bestemming hebben gehad dan het gentsche kanon, de vermaerde *dulle Griet,* sints eeuwen heeft, te weten, van op het graeflyk slot van Warwick tot pronkstuk te dienen; evenwel, het leven en de daden van Guido-den-Sakser zyn voor ons al zoo raedselachtig als die van Salvius-Brabo[2].

Wat daer van zy, zoodra het als een stelregel was aengenomen dat een volslagen ridder eene reuzengestalte moest hebben, om op het slagveld te kunnen schitteren, was er schier geen volk in Europa dat niet beweerde van reuzen af te stammen, of in vorige tyden door een' Titan bestuerd te zyn geweest. Menig steedje waende een' reus tot stichter te hebben gehad, en menig adelyk baron aerzelde niet in gemoede te verzekeren uit reuzenbloed te zyn voortgesproten[3]. Hetgeen dezen algemeenen

1 Puckler-Muskau, *Mémoires et Voyages,* tom. I, p. 224, édit. de Bruxelles.

2 De zware yzeren wapenrusting, waermede men in de XIVe en XVe eeuw ten stryde trok, werd door de ridders van de XIe en XIIe eeuw niet gedragen. Doch daerom bezaten dezen niet minder lichaemskracht, gelyk men by het lezen van de geschiedenis der kruistogten genoegzaem bemerkt. Aldus werd Godfried van Bouillon door de Saraceensche emirs te regt bewonderd, om dat hy eenen kameel in eenen armzwenk den kop afhieuw. De veldslag van Jaffa, in 1192, werd door de Christenen voornamelyk gewonnen, mids de onverschrokkenheid en de buitengewoone lichaemssterkte des engelschen konings Richard-Leeuwenhart.

3 Dit is nog bewaerd gebleven in het volkslied: *wy zyn van reuzen gekomen,* enz.

waen nog versterkte, was dat de dichters de reuzen en derzelver daden bezongen, terwyl de Chronykers het bestaen van de eenen en het verrigten van de anderen als de eenvoudigste en geloofbaerste dingen te boek stelden.

Reeds van voor den aenvang van het Christen tydperk had Dyonisius van Halycarnassa den reus CELTUS als den eersten vorst der Celten voorgedragen, en men kan in de *Annales Hannoniae* van den franciskaner monik Jacobus De Guyse de gewaende geschiedenis lezen van den reus URSUS, koning der verdichte stad Belgis, die acht eeuwen voor J.-C. zoude geleefd hebben[1].

Niet minder ligtgeloovig in het stuk van reuzen is Marcus van Vaernewyck, die een geheel kapittel zyner *Historie van Belgis* aen de beschryving van gedrochtige en wanstaltige volkeren heeft toegewyd. Ook handelt hy in het breede over de daden van den vlaemschen reus PHINAERT, en over diens verdelging door Liederik de Buck of de Bucan, eerste forestier van Vlaenderen[2].

Eveneens leveren de vlaemsche volkssagen en de oude ridderromans overvloedige voorbeelden op van reuzen-historien. Volgens eene van de merkwaerdigste dezer sagen zou zekere reus HELIAS de moederlyke grootvader geweest zyn van onzen Godfried van Bouillon[3].

1 Naer men wil zyn de steenhoopen in Dreuthe en Westphalen, bekend onder den naem van *hunnebedden,* door *Huinen* of *Reuzen* gelegd geweest. (Zie Ludolf Smids, *Schatkamer der Nederl. Oudheden,* bl. 326, 1e uitgave.)

2 Van Vaernewyck, *Historie van Belgis,* IV boek, 15 cap. Jonkheer Ph. Blommaert heeft dezen zegeprael van Liederik de Buck behandeld in een dichtstuk, twelk men aentreft in de *Nederduitsche Letteroefeningen,* bl. 169.

3 Zie deze sage door den gemelden heere Blommaert medegedeeld in het *Belgisch Museum,* III deel, bl. 265 en volg.

Voorbeelden van soortgelyken aerd, en even weinig geloof verdienende, vindt men by de middeleeuwsche schryvers meer. Zie er hier nog eenige:

In den roman van *Garin de Montglave,* leest men van een' reus genaemd BARBASTER, die, zich kluizenaer gemaekt hebbende, vermeende een zeer christelyk werk te doen, en de zaligheid eener ziele te verzekeren, door eenen heiden dood te slaen, wiens biecht hy kwam te hooren en wien hy vergeving zyner zonden had verleend!

In eene met Fabels bezwangerde levensbeschryving van keizer Karel-den-Grooten wordt gesproken van twee reuzen: de eene, genaemd CISHER, bereedt een vervaerlyk groot paerd, en rygde zeven, acht of negen man aen de spits zyner lans; de andere, FERRAGUS geheeten, evenaerde twintig man in lichaemskrachten, en werd door held Roland gedood.

Op den ryksdag, ten jare 1044 te Trier gehouden, verklaerde Gunhildis, gemalin van keizer Hendrik III, dat zy door een tweegevecht zich wilde zuiveren wegens de tegen haer ingebragte aentyging van overspel. Zy stelde derhalve voor dat een dwerg voor haer zoude vechten tegen eenen reus, die voor den keizer optrad. Dit werd aengenomen; en de dwerg behaelde de zege, hebbende hy den reuze de kniebogen doorgehakt. Gunhildis, hare eere aldus gewroken ziende, deed haer huwelyk vernietigen, en trok in een klooster[1].

Ook de geschiedenissen der kruistogten zyn doorspekt

1 Dom Calmet vertelt aldus dit geval volgens Nauclerius en Otto van Friesingen (Zie zyne *Histoire de Lorraine,* tome II, p. 54). Tot hoe verre het verhael dezer twee chronykers met de waerheid overeenstemt hebben wy niet te onderzoeken. By andere schryvers heet de bewuste keizerin Cunelinda, en werdt gezeid reeds in 1038 overleden te zyn (Zie Pfeffel, *Abrégé chronologique de l'histoire d'Allemagne*, tome I, p. 155, edit. in-12.).

met reuzenontmoetingen. Onder andere werd er by het beleg van Nicea, 1097, een reus, die het Christen heir lang straffeloos getrotseerd had, door Godfried van Bouillon met eenen pyl doorschoten, en by het beleg van Damascus (1148), werd er een andere saraceensche reus door keizer Koenraed met eenen slag in twee gekloven.

Wat nu de plaetselyke Reuzenlegenden betreft, eene der voornaemste is die van Antwerpen. Alle de schryvers, over den oorsprong dier stad handelende, vergeten niet gewag te maken van derzelver stichter DRUON-ANTIGON. Volgens de volkssage zou deze reus de Burgt aen de Schelde gebouwd hebben; alle de aldaer voorby varende schepen dwong hy hem tol te betalen, namelyk de helligt van de waerde der goederen, die zy aen boord hadden. De schippers, welke dezen tol weigerden, werden door DRUON ongenadig de hand afgehouwen, en zagen die in de Schelde werpen; van waer de naem van *Handwerpen* zou ontstaen zyn. Wat het uiteinde van den Burgtreus betreft, hetzelve wordt verschillend verhaeld; volgens de eenen werd deze gestrenge tolmeester door den romeinschen landvoogd Brabo in een tweegevecht verslagen; volgens de anderen werd hy afgemaekt door zeven jonge ridders, stamvaders, zegt men, van de zeven adelyke geslachten van Antwerpen[1].

Aen diegenen welke deze chronykersvertelling in twyfel trokken, toonde men eertyds, als bewysstukken, vyf beenderen, welke men verzekerde de overblyfsels te we-

1 De rotterdamsche dichter Messchert heeft den stryd van Antigonus met Brabo tot onderwerp genomen van een dichtstuk, te vinden in de *Gedichten van het Antwerpsch genootschap,* bl. 104. De heer Van Ryswyck, van Antwerpen, heeft dit onderwerp onlangs insgelyks behandeld, in eenen anderen vorm, en op eene hem eigene manier.

zen van DRUON'S geraemte, en sedert onheugelyke tyden op het stadhuis van Antwerpen bewaerd. Albrecht Durer verklaert ze aldaer, ten jare 1521, met eigene oogen gezien te hebben. 'Het heupbeen, zegt hy, is vier en half voet lang, en ongemeen zwaer en dik. Insgelyks zyne (*des reuzen*) schouderbladeren; een derzelve is breeder dan den rug van een groot manspersoon; en andere beenderen meer van hem (*Druon*)[1].' Met deze getuigenis van den neurembergschen schryver komt nagenoeg overeen hetgene de stadssecretaris Cornelius Grapheus in 1549 over dezelfde beenderen schreef, er byvoegende dat zy in de kamer der *eerweerde heeren van het Magistraet aen yzeren ketenen hingen*[2].

Onzeker is het wat er naderhand van deze reuzenreliquien is geworden; denkelyk zyn zy in 1576 in den brand van het stadhuis verloren geraekt, en zulks is waerlyk te bejammeren, want er behoorde by deze beenderen een baktand, die geenszins behoefde te wyken voor dien, welken de H. Augustinus op de kust van Afrika vond, en groot genoeg was om er drie honderd gewoone menschentanden uit te vervaerdigen. De tand van den Antwerpschen reus woog, zoo men voorgaf, drie pond, en daeruit zoude men de gestalte van DRUON-ANTIGON eenigszins hebben kunnen gissen.

Antwerpen was overigens de eenigste stad niet waer men reuzenbeenderen vertoonde. Te Hamme, by Den-

1 *Albrecht Durer in de Nederlanden,* bl. 54, en Grapheus, *Triumphe van Antwerpen,* in MDXLIX.

2 Van Haecht van Goidtshoven gaet nog verder, en vertelt dat men behalve de beenderen van Antigonus, ook eene spoor en eenen stegelreep van dezen reus ten stadhuize van Antwerpen bewaerde. (Zie over dit malle praetje zyne *Chonijcke der hertogen van Brabant,* bladz. 9, verso.)

dermonde, hangt thans nog in het kerkpoortael een gebeente, lang vier voet zes en half duim, en op de dunste plaets deertien duimen omtrek hebbende. Hetzelve is uit de rivier de Demer opgevischt, en wordt zorgvuldig als eene rariteit bewaerd. Naer men beweert is dit gebeente het dyebeen van eenen reus, die oudtyds, volgens de overlevering, te Hamme zoude gewoond hebben, in de straet thans nog genaemd de Reuzenstraet. Een andere vlaemsche reus woonde in het land van Waes, en kreeg eens twist met dien van Hamme over hunne wederzydsche gestalte. Om dit geschil te beslechten, zegt de legende, kwamen zy samen naer Thielrode, waer men toen eene kerk bouwde, beiden konden met hunne handen het hoogste van den kerkmuer bereiken, en legden, ten bewyze daervan, elk eenen steen op den zelven[1].

Insgelyks buiten ons België wist men soortgelyke reuzenhistorien te vertellen. Zie er hier eenige staeltjes van:

In de XIVe eeuw ontdekte men te Trapani, in Sicilië, eenige gedrochtelyke beenderen, en dadelyk haestte men zich daeruit vast te stellen dat dit de overblyfsels van het geraemte van POLYPHEMUS waren. De toenmalige geleerden berekenden dat deze homerische reus ten minsten drie honderd voet hoog geweest was, voorwaer eene redelyke gestalte, en welke den liefhebberen van reuzen niets te verlangen overliet.

Onder de regering des franschen konings Karel VII, legde de Rhone in het Vivaraische de gebeenten van eenen reus bloot, wiens gestalte op ongeveer dertig voet is geschat. Een gedeelte dezer beenderen werd naer

1 *Kunst- en Letterblad,* 1ste jaergang, bl. 60.

Bourges gevoerd, alwaer zy langen tyd in de *H. Kapelle* ten toon bleven hangen.

In het *Chronicon Wormatense* leest men, dat keizer Frederik III, ten jare 1488, binnen de stad Worms het graf van eenen reus bezocht, dien het volk den *Hoornen-Siegfried* noemde, de held van het *Nibelungen-lied,* doch de lengte van dezen duitschen Titan wordt niet opgegeven.

De Drentsche geschiedschryver Picardt gewaegt van een reuzinnenlichaem, dat ten jare 1488, ergens uit een graf opgespoeld zynde, op het eiland Ter-Schelling kwam aengedreven. Wyders spreekt hy van een onverrot reuzenlichaem te Sneeck, in Vriesland, opgegraven, alsmede van reuzengebeenten in het landschap Drenthe en te Roomburg, by Leiden, ontdekt. Van zynen kant vertelt de geldersche historieschryver Slichtenhorst van een groot lichaem 't welk eene ossenhuid onder de armen om de lendenen had geslagen, en in de Rhynsche veenen werd opgedolven[1].

Ook omtrent de Zwitsersche stad Lucerne werd, ten jare 1577, het geraemte van eenen reus gevonden, die, volgens de berekeningen van den geleerden geneesheer Plater, slechts negentien voet lengte had bereikt. Zyne beenderen lagen onder eenen eik, door het onweer ontworteld. Vandaer voert de stad Lucerne nog eenen reus in haer wapenschild.

Eenige groote beenderen in 1613, te Chaumont, in het Dauphineesch opgegraven, bekwamen destyds in Frankryk eene groote rugtbaerheid, doordien zeker heelmeester Mazuyier, in een door hem in druk gegeven werkje, verzekerde dat hy deze beenderen, met een vyf-

1 Picardt, *Drentsche oudheden*, V^{e} distinctie; Slichtenhorst, *Geldersche geschiedenissen,* I^{e} boek, bladz. 110.

tigtal gedenkpenningen, had gevonden in eene grafstede van dertig voet lengte, op welke de woorden TEUTOBOCHUS REX geëtst stonden. Doch het bleek, by nader onderzoek, dat deze en andere voorgevingen van Mazuyier slechts kwakzalversstreken waren, strekkende om de parysche gapers de duiten uit den zak te kloppen. En inderdaed van alle zyden snelde men samen om de gewaende overblyfsels van den koning der Kimberen te zien, terwyl er tevens een hevige pennenstryd ontstond tusschen de fransche Esculapen, waervan de eenen *mordicus* beweerden, dat het reuzenbeenderen waren, terwyl anderen styf staende hielden dat het overblyfsels van olifanten of walvisschen waren. Deze laetsten waren het naest by de waerheid, gelyk de heer De Blainville in 1835 breedvoerig betoogd heeft, na een nauwkeurig onderzoek der gedachte beenderen, welke hy oordeelt voort te zyn gekomen van eenen *Mastodon angustidens* (engtandige Mastodon), een uitgestorven dierenras, dat in grootte aen den olifant grensde.

In het *Trinity-College,* te Dublin, in de ontleedkamer aldaer, vindt men een geraemte tusschen zeven en acht voet lang, van zekeren MAGRATH, naby Cloyne geboren. Deze man werd in de XVIIe eeuw door verschillende landen van Europa rondgevoerd, als de wonderbare iersche reus; doch hy was van jongs af zoo lui en stomp dat hy, op zyn twintigste jaer, van ouderdom stierf. Een verhael van dit geval wordt door zekeren schryver in de volgende woorden gedaen.

'MAGRATH, in zyne kindsheid zyne beide ouders verloren hebbende, kwam onder het opzicht van den vermaerden Berkley, destyds bisschop van Cloyne. Deze spitsvindige doctor, die alle stoffelyk bestaen loochende, was zoo onderzoek-graeg in zyne natuerkundige navorschingen, als grilziek in zyne overnatuerkundige

bespiegelingen. Eenmael is hy op het punt geweest van een einde aen zyn eigen leven te maken, door eene proef te willen nemen over de gewaerwordingen van eenen mensch, die aen de galg sterft. Het zal dus niemand verwonderen dat Barkley, ook door den vreemden lust werd bekropen, om te onderzoeken of het niet in 't vermogen der kunst zoude zyn de menschelyke gestalte te vergrooten, en het bovengenoemd ongelukkig weeskind scheen hem een geschikt voorwerp om tot proef te dienen. Hy ging dus met MAGRATH te werk, even of deze een paerd of ezel uit zyne stoetery geweest ware. Men weet niet juist hoe hy het heeft aengelegd, maer op welke wyze zulks ook geschied zy, het gevolg der proeven van de Anglikaensche hoogwaerdigheid was dat MAGRATH in zyn zestiende jaer *zeven* voet lang was[1].'

Eindelyk zullen wy herinneren dat er in 1665 of 1666, op het kerkhof der brabandsche gemeente Rotselaer, eene grafstede werd geopend, waerin men een geraemte of *grauwelyk groot lichaem* vond, 't welk, volgens de verklaring van ooggetuigen, tot eenen mensch behoorde, die ten minsten dertien voet lang scheen geweest te zyn; 'wesende hetselve carcas ofte gerijmte van eene prodigieuse lenghde, en naer gissing van lite tot lite excedeerde [de reus] het postuer en lenghde van twee lange manspersoonen; want de onderste scheinepype, door den meyer en sher Andries, cappelaen aldaer, [zynde] twee lange mannen [werd] van de aerde gestelt om hoogh..., en reikte tot tegens hunnen broek-

1 *Nieuwe vaderlandsche bibliotheek*, I deel, II stuk, bl. 321. Wy hebben elders gelezen dat Barkley het doelwit zyner proefneming schynt bereikt te hebben, door den jongen voornamelyk met warme en slymerige spyzen te voeden.

bandt, sulx dat het selve gerijmpte met geene mindere verwonderinge als schrik van de omstaenders wierde beooght... soo dat al de werelt zeyde: dat moet eenen reus of grooten heer geweest syn'[1].

Jammer dat men niet weet wat er van de beenderen van den reus van Rotselaer na de ontdekking geworden zy. De omstandigheid van dien vond in een gemetseld karreelsteenen graf zou kuunen doen vermoeden dat het waerlyk menschenbeenderen waren. Maer om allen twyfel des aengaende weg te nemen, zou de zaek door de fakkel der vergelykende ontleedkunde behooren toegelicht te zyn. Indien het uit zulke navorsching ware gebleken, dat de gedachte beenderen niet tot een walvisch, een' olifant of eenig ander groot dier, moesten worden t'huis gebragt, zou men het veilig daervoor mogen houden, dat de hoogstaltigste reus, waervan het bestaen immer door echte oorkonden of getuigenissen is kunnen bewezen worden, te Rotselaer is begraven geweest; want, wy gaen zoo even zien, dat van alle de historische reuzen, in onze kronyken vermeld, geen één de hoogte van tien voeten heeft overtroffen.

Inderdaed, wanneer men naer de letter opneemt hetgeen Barlandus, Adriaen Junius, en Willem Procurator schryven van den beruchten hollandschen reus KLAES VAN KYTEN, anders naer zyne geboorteplaets genaemd *Klaes van Sparrewouw,* zou deze ten hoogste negen of tien voet hebben bereikt. Zie hier hoe Scriverius dien reus na Barlandus beschryft:

1 Maer '*sekeren haesemondt,* met naeme Nicolaes van Thienen, seyde, dat dit mocht, by Godt, ende onder correctie, wesen het lichaem van St-Antonis, patroon van het dorp' Rotselaere. (Zie de oorkonden over de ontdekking van dezen reus, in het *Belg. Museum,* II deel, bl. 259.

‘Omtrent op den selven tyd (1299), seght men, datter in Holland leefde eenen reus met name NICOLAES KIETEN, over wiens groot lichaem een yeder sich heeft moeten verwonderen. Persoonen die seer lang waren van statuer liet hy onder sijn arm doorgaen: in sijn schoen konden licht vier voeten van seer groote luyden. De kinderen, die ter scholen ginghen, maekte hy ook met sijn verschrikelijck groot lichaem soo vervaert, dat se hem niet anders dan van verre en van achteren en durfden sien’[1].

Vondel, in zynen *Gysbrecht van Amstel,* gewaegt in dezer voege van den Sparrewouwer:

> Dat speet den grooten reus, die liet zich vreeslyk hooren,
> En stak, met hals en hoofd, gelyk een steile tooren
> En spitse boven 't volk en alle hoofden uit,
> En scheen een olifant, die omsnoft met syn snuit.
> Syn spietse was een mast, in syne grove ving'ren.
> Ik sagh hem man op man gelyk konynen sling'ren,
> Wel driemael om syn hoofd, gevat by 't eene been,
> En kneusen dan het hoofd op stoepen of op steen.
> Hy kan, met synen pols, een burgwal overspringen.
> Hy proeft op grendelen de deugd van stalen klingen,
> Houwt fel, met eenen slagh, door yser en door stael,
> En proeft syn bekkeneel op poorten van metael.
> Hy scheen een Polifeem, het krygsvolk scheen syn kudde,
> De toren van 't stadhuys beweegde zich en schudde,
> Soo dik hy op een post of op den gevel stiet.
> Hy vreesde Herkles knods noch Samsons vuisten niet.

Doch men zal gelieven deze fraeije beschryving van KLAES VAN KYTEN 's daden slechts als een dichterlyk tafereeltjen van Vondel aen te nemen; want Willem Procu-

1 Willem Procurator en Adriaen Junius, aengehaeld in Petrus Scriverius *Hollandsche, Zeelandsche en Vriesche Chronyck,* bl. 282 en 283.

rator, die KLAES dikwerf gezien en afgemeten had, getuigt dat deze reus zoo goedertieren en zachtaerdig was als een lam, dus geen vechter noch smyter. De zelfde getuigenis geeft Oudenhove, in zyne *Beschryving van Suyd-Holland,* bl. 374, alwaer hy ook spreekt van zekeren GERRIT BASTIAENSSEN, anders de *Boer van Lekkerkerken*..

Wy zeiden hierboven dat men onder de ridders der middeleeuwsche tyden er sommigen aentrof, die eene regt reuzige gestalte hadden. Wy vinden daervan een voorbeeld in FRANK, bastaerd van Wesemale, dien ons wordt voorgesteld als een' buitengewoon groot' en sterk' ridder, en by den slag van Woeringen in dapperheid wedyverde met den *baenrotse Geraert van Wesemale, heere van Woude*[1].

De heeren van Arkel werden gezeid van eenen duitschen Hercules af te stammen; anderen beweerden van een der vier Heemskinderen. Zy waren om hunne magt en gestalte beroemd. Een dezer heeren, genaemd JAN XII, was, naer men voorgeeft, zoo sterk, dat hy een paerd kon van den grond ligten, en hetzelve by de keel vatten en tegen eenen muer zoo sterk perssen dat het van benauwdheid de tong uitstak[2]. Een andere ridder uit dat heldengeslacht, HUGO BUTTERMAN, heere van Arkel, deed zich in 1302 met Robrecht van Bethunen, graef van Vlaenderen, die hem in gestalte evenaerde, by den slag der Gulden Sporen opmerken, en beiden bragten door hunne reuzenmagt niet weinig toe om het vlaemsche leger de zege op de Franschen te doen behalen.

Omtrent den zelfden tyd leefde in Vlaenderen WILLEM WENEMAERE, eerste schepen der keure van Gent, in 1318;

1 *Belgisch Museum,* II deel, bl. 10. Van Heelu, *Rym-Kronyk,* vers 7949 en volgende.
2 Abraham Kemp, *Levens der heeren van Arkel,* bl. 3 en 84.

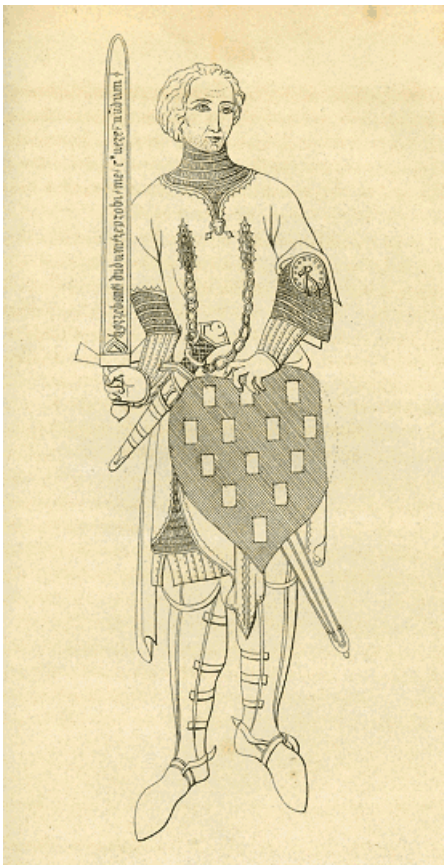

Bl. 380
Willem Wenemaere.
Volgens eene NIELLE, in zyn Godhuis te Gent.

deze man was zoowel door zyne Titans-gestalte als door zyne Hercules-krachten berugt geworden. Party gekozen hebbende voor den grave van Vlaenderen, werd hy, strydende aen het hoofd van den gentschen adel, door Robrecht van Cassel, op de Rokelynbrug, te Deynze, gedood[1].

De reeds genoemde Willem Procurator en Adriaen Junius schryven, dat op het krooningsfeest van den franschen koning Karel-den-Schoonen, in 1323, een vrouwspersoon gezien werd, zoo hoogstaltig, dat groote mannen by haer vergeleken kleine kinderen schenen te wezen, en bovendien zoo sterk dat ze in elke hand een vat bier, wegende veertig italiaensche ponden, zonder moeite kon dragen, en eenen balk, dien acht mannen niet konden verroeren, wist op te tillen[2].

Van zynen kant verhaelt ons Oudegherst in zyne jaerboeken, dat er in 1382, in het Veurnerambacht, een reus van eene verwonderlyke lichaemskracht en van een zeer norsch gelaet verscheen. Deze was uit ouders van geringe gestalte geboren, en verrigtte niets merkwaerdigs, zynde hy lui, laf, en meer rustzoekend dan verlangend om zyne onmatige lichaemskrachten ten toon te spreiden[3].

Eindelyk *D'Boeck der Tyden in 't Carte* vermeldt een geval 't welk met het voorgaende eenige betrekking heeft.

1 De heer d'Huygelaere heeft onlangs de dood van dezen gentschen reus afgemaeld in een dichterlyk historisch tafereel, getyteld: *Willem Wenemaer of de gentsche Held, offer zyner Vaderlandsliefde*.

2 Zeer waerschynlyk is deze reuzin dezelfde, welke ten jare 1319, volgens Caudekerke, te Antwerpen gezien is. Papenbrochius spreekt er insgelyks van in zyne *Annales Antverpienses Mss,* ad *annum*.

3 Oudegherst, *Annales de Flandre,* édit. Lesbroussart, tom. II, p. 576.

In 1548, namelyk, was er te Antwerpen eene twingtigjarige dochter te zien; dezelve was hoog zeven voet en geboren uit ouders, welke ter nauwernood de gestalte der Laplanders hadden, te weten geene vier voeten[1].

Uitgenomen van dit antwerpsch reuzinnetje, wordt de juiste lengtemaet van geenen der in Nederland verschenen reuzen opgegeven. Nochtans zouden wy durven verzekeren, hetgeen wy hierboven slechts veronderstelden, dat geen derzelve de gestalte van tien voet heeft overtroffen, en dat velen beneden de acht voet zyn gebleven. Het bewys daervan vermeenen wy te kunnen afleiden uit de waernemingen in andere landen wegens langstaltige persoonen gedaen. Edoch, onder een aental reuzen, door den geleerden Schroeber, in deszelfs *Historie der Viervoetigen,* en door sommige andere schryvers aengevoerd, bemerken wy als de hoogstaltigste de volgende:

De reus, dien de reiziger Van den Broeck zegt in het afrikaensche gewest van Congo ontmoet te hebben, en tot negen voet en vier duim hoogte reikte[2].

Een lyfwachter van den hertog van Brunswyck-Hanover, en de reus GILLI, te Trente,in Tyrol, die elk de hoogte van acht voet en zes duimen bereikten.

De reus CAJANUS, in Finland; de reus THORESBY, in Engeland; een poortier des hertogs van Wirtemberg, in Duitschland; een boer in Zweden, en drie andere engel-

1 In den *Kunst- en Letterbode* van het jaer 1805, I deel, bl. 257, vindt men de beschryving van een vierjarig kind, toentyds te Vucht, in de Meiery, aenwezig, en 't welk reeds de lengte van vier voet had bereikt.

2 Waerlyk eene kolossale gestalte: dan wy geven het den lezer in bedenking, of er niet ten minste een half dozyn duimen van de gestalte van dezen zwarten Goliath zou moeten afgecyferd worden: overdrevenheid is een gebrek van vele reisverhalen.

sche reuzen, die allen eene gestalte tusschen zeven en acht voet hadden.

In de maend july 1784, zag men te Weenen, in Oostenryk, eenen Zwitser, hoog negen voet weener-mate. Dit vertelt ons Staes, in het XXIVe deel van zyn *Lovens-Nieuws,* bl. 109.

De finlandsche reus, dien men in 1735 te Parys zag, had slechts zes voet, acht duim en acht strepen, en de reus FRION, die in 1809 dezelfde hoofdstad bewoonde, werd er om zyne gestalte van zes voet tien duimen, fransche maet, bewonderd[1].

In de gedenkschriften van het fransche keizerryk wordt ons den generael BISSON voor een soort van reus voorgesteld, als die door zyne hooge gestalte, groote lichaemskracht en onverzadelyken eetlust, het fransche leger tot een voorwerp van bewondering verstrekte. Onder de laetste betrekking evenaerde hy den Goth MAXIMINUS. Men verhaelt van dezen BISSON, dat hy dertig flesschen wyn kon ledigen, zonder dronken te worden, en vyf kiekens zonder maegverkropping kon verslinden. Ook zeide Napoleon van hem, dat hy op het slagveld een Goliath en in garnizoen een Gargantua was, en dewyl de keizer dezen krygsman, wegens deszelfs dapperheid, veel genegenheid toedroeg, had hy hem, behalve zyne gewoone soldy, eene jaerlyksche som van twaelf duizend franken voor tafelkosten toegeleid.

1 Nevens de twee laetste reuzen, welke, gelyk men ziet, niet van de hoogste waren, zou men wel mogen stellen MODESTE MALHOIT, geboortig uit Canada, en in geheel Noord-Amerika vermaerd, minder om zyne gestalte, die slechts tot 6 voet 4 1/2 duim reikte, dan om zyne lyvigheid, welke die van vier menschen evenaerde. Hy leefde nog in 1830. Zie de *Kunst-en Letterbode* van dat jaer, IIe d. bl. 174.

In deze laetste jaren hebben twee belgische reuzen eenige vermaerdheid verkregen.

De eene, genaemd BIEN of BIHEN, geboortig uit Spa, was slechts zeven voet hoog. Hy was eerst tamboermajoor geweest by de 11e afdeeling nederlandsche infanterie, en werd in 1838 aengeworven voor de Olympische renbaen van Franconi, te Parys, om er, by zeker paerdenspel, de rol van Goliath te vervullen. BIHEN was welgemaekt van lyf en leden, schoon zyn hoofd, in evenredigheid der gestalte, vry klein viel. Zyn baerd was dun gewassen, echter had hy eene zeer zware stem. Hy scheen door zyne hooge gestalte niet overlast te wezen, bezat in armen en beenen eene groote spierkracht, en kon zich verweeren tegen veertien man, die hy den eenen na den anderen ter neer sloeg.

Zeer verschillend van dezen BIHEN was de andere belgische reus, PEER VAN GORP (by *antithesis* genaemd *klein Peerken*), geboortig uit de omstreken van Turnhout, en wiens gestalte tot de hoogte van zeven voet zes duim reikte; hy deed zich voor de eerste mael kennen in 1835, op de brusselsche septemberfeesten, en kwam zich in january 1840 te Antwerpen vertoonen. Het was een logge en lompe karel, wien men te vergeefs eene luitenants-soldy aenbood, om hem als tamboer-majoor by het belgisch keurregiment te krygen. De dagbladen van Antwerpen meldden toen over *Klein Peerken* een aental beuzelingen, die door het wonderzuchtige publiek gretig gelezen en herlezen werden: ‘Deze man (zeiden de Courantschryvers) verdient waerlyk den naem van reus. Een onzer langste manspersoonen reikt met het boofd niet hooger dan zyne schouders; hy is niet diklyvig, maer over het algemeen wel gemaekt, uitgenomen zyne handen, welke buitengewoon groot en geenszins met de armen geëvenredigd zyn. Voor het overige biedt deze jonge

kempische reus niets buitengewoons aen dan zyne grootte. Hy is 27 jaer oud, weegt 350 ponden en kan in eens vyf pond vleesch eten.'

Aldus, van al de reuzen, waervan het bestaen door de getuigenis van geloofwaerdige schryvers of door echte oorkonden zoude kunnen bewezen worden, heeft geen derzelven de gestalte van tien voet bereikt. Onze Joannes Goropius Becanus had dus, reeds van in de XVIe eeuw, allen grond om te zeggen dat er nergens overblyfsels van ware reuzen te vinden zynde, men daeruit mogt besluiten dat er nooit menschen van dertig, veertig, honderd, veel min van drie honderd voet hoogte op onzen aerd bodem hebben bestaen[1].

Maer de voorstaenders van het tegenstrydig gevoelen hebben hetzelve zoo spoedig niet willen opgeven, en, na den grooten pennenstryd tusschen Riolan en Habicot, over de wezenlykheid der gebeenten van Teutobochus, hebben zy willen staende houden, dat der menschen gestalte sedert het begin der wereld traps-

1 Ik bezit een boekje, tegen Goropius geschreven door *Joannes Cassanion,* voor tytel voerende: *De gigantibus eorumque reliquiis,* gedrukt *Spiroe, typis Bernardi Albini,* 1587, klein 12° Het heeft niet veel om 't lyf. [*Aenmerking van* J.F. WILLEMS.]
De portugeesche zeevader Ferdinand Magellan, de engelsche commodore Byron, en andere reizigers hebben in de vorige eeuwen veel geruchts gemaekt van de gestalte der Patagoniers. Sommigen, gelyk de Spaenjaerd Argensola, hebben zelfs beweerd dat er by deze zuid-amerikaensche natie *individus* gevonden worden die de hoogte van *dertien* voet hadden! Desaengaende is vry zoo hevig getwist geweest als over de beenderen van Teutobochus, tot dat Buffon, door het byeentrekken van alle de getuigenissen, is komen bewyzen dat de inwooners van Patagonië geenszins te roemen hadden over eene hoogere gestalte dan die van andere menschen, welk gevoelen door latere reizigers is bevestigd geworden.

gewyze is verminderd, en dat men daerom thans geene reuzenbeenderen meer ontmoet.

De ieverigste verdediger van deze vreemde veronderstelling was de fransche akademist Henrion, die zelfs, in 1718, eene chronologische schael opmaekte van de veranderingen door de menschelyke gestalte, sedert de schepping der wereld tot de komste Christi, ondergaen. Aen Adam, onzer aller vader, gaf Henrion 123 voet 9 duim hoogte, en aen Eva, onze eerste moeder, 118 voet, 9 duim, 9 strepen, alles volgens berekeningen, welke niets zouden te verlangen laten, by aldien de grondslagen derzelve zoo redelyk of zoo bekend waren, als de uitkomsten juist zyn.

Volgens dezelfde berekeningen was de gestalte van aertsvader Noach reeds twintig voet beneden degene van Adam. Abraham had slechts 27 of 28 voet; Mozes 13; Hercules 10; Alexander 6; Julius-Cesar geene 5. Kortom, indien de Albestuerder aen deze steeds toenemende verkleining of afneming van onze gestalte geene palen gesteld had, zoo zou het menschelyk geslacht tegenwoordig geheel uit microscopische wezens bestaen.

Overigens waren de droomeryen van Henrion niet nieuw, zelfs niet in den tyd toen zy werden uitgekraemd. De gedachten van dezen geleerden akademist nopens de eerste menschen komen hoofdzakelyk overeen met die der joodsche rabbynen. Volgens deze laetsten was Adam negen honderd voet hoog toen hy geschapen werd; maer zoo ras onze stamvader had gezondigd zou zyne gestalte door God merkelyk verminderd zyn geworden.

Wy achten het overbodig het ongerymde van zulke praetjens te wederleggen. Wy zullen dus het onderhavige artikel besluiten met deze algemeene aenmerking, dat er by de reuzen of onmatig langstaltige persoonen, eene merkelyke verslapping wordt waergenomen,

zoowel in hunne natuerlyke fonctien, als in hunne verstandelyke en zedelyke vermogens. Doorgaens zyn hunne krachten geenszins met hunne hooge gestalte geëvenredigd; zy verduren veel minder de lichamelyke ongemakken dan de andere menschen; zy zyn zeer weinig tegen de vermoeijenissen gehard; ziekten maken hen ras bedlegerig en zyn meestentyds voor hen doodelyk; hunne teelkrachten zyn gering en veelal zonder gevolg; eindelyk, zy worden vroeg oud, en vermoedelyk bestaet er geen voorbeeld dat een reus eene eeuw geleefd hebbe. In zulker voege dat alles te samen loopt om te bewyzen dat de innerlyke levenskrachten, door de onmatige ontwikkeling der gestalte uitgeput zynde geworden, zy dus ook onvermogend zyn geweest om een geslacht van reuzen voort te zetten.

Antwerpen, Wynmaend 1841.

J.H. DARINGS.

Lyst van Nederlandsche voornamen.

MEERMAELS, by het lezen van oude schriften, treft men voornamen van persoonen aen die, of thans buiten gebruik geraekt, of slechts op enkele plaetsen van ons vaderland bekend zyn. Over deze soort van diminutiven vindt men maer weinig inlichtingen in de gewoone woordenboeken onzer tael. Het *Colophon propria hominum,* achter KILIAEN's *Etymologicum* laet veel te wenschen over; de *Nomina Frisica* in de *Collectanea etymologica* van LEIBNITZ, II, p. 235, beslaen slechts drie bladzyden, zonder eenige verklaring, terwyl de meer uitgebreide *Verhandeling* over, en de *lysten* van de *eigennamen der Friesen,* in de *Taalkundige bydragen* van WASSENBERGH (IIe stuk, bl. 61-190), den onderzoeker luttel voldoening geven, wanneer deze begeert te weten welke heiligen-namen onder die eigennamen schuilen. Myn geleerde vriend de eerweerde heer DE RAM maekte my opmerkzaem op dit punt van taelkennis, en deelde my vervolgens een boekje mede, waerin ik, als het ware, eene *kerkelyke* verklaring van de meesten dier verkleinde voornaemwoorden heb aengetroffen. By den kinderdoop in de kerken werd deze lyst tot rigtsnoer genomen. Het boekje, formaet in-18, draegt voor litel: *Rituale Romanum contractum et abbreviatum in usum sacerdotum; qui ad remota et periculosa loca subinde coguntur excurrere. Accesserunt ad finem nomina Hollandorum et Frisonum*

accomodata nominibus sanctorum, qui in ecclesia celebrantur: adjunctis plerumque eorumdem festis. Antverpioe, et prostant Amstelodami apud heredes HERMANNI AALTSZ, 1726. *Cum permissu superiorum*.

Ik ben des te meer genegen die lyst van voornamen hier mede te deelen, daer dezelve ook zeer nuttig is tot het ophelderen van dagteekeningen in charters of oude brieven, vermits de feestdagen der heiligen, zoo als deze hier te lande gevierd worden, er in aengewezen zyn.

J.F. WILLEMS.

Nomina propria Hollandorum, *accommodata Nominibus Sanctorum, qui in Ecclesia celebrantur: adjunctis plerumque eorundem Festis.*

Lector benevole.

DIVUS Chrysostomus conquerebatur suo tempore prolibus natis non sanctorum imponi nomina, sed tantum hominum nuper defunctorum, dum scribit (Hom. 21 in Genes.) *dicunt enim juxtà nomen avi vel abavi nominetur puer; at prisci non ita, sed omnem operam adhibebant, ut talia natis imponerent nomina quae... illos... in virtutes adducerent*. Et concludit: *Igitur nos neque vulgaria nomina pueris indamus, neque avorum et aba-*

vorum etc. *sed sanctorum virorum, qui virtutibus,* etc. Id si unquam, modo optandum esset; dum passim nomina nostratibus imponuntur, quae saepe nec à Nominatis, nec à Nominatoribus sciantur ad quemnam Sanctorum forent reducenda. Imò quoties non fit, ut Baptista nec apparenter sciat conjicere ad primaevum, sed corruptè ita vernaculè in Baptismo repetat, ut à, plebaeis dictatur? aut si proprio Marte conjecerit, nonnunquam longè errabit, et alienum nomen imponet. Unde quidem consultum est (si dubium sit) vernaculè et corruptè potius proferre, quam periculum subire erroris. Sed cavendum, quod timendum, ne ita nomina Gentium et malorum hominum subrepant. Verùm, quam tamen indecens est, nomen à Baptista imponi, quod ipse ignorat, an Petrum an Paulum designet; imo an à fideli, an infideli ortum ducat? Ego persentiens meam et aliorum ea in re difficultatem, caepi circumspicere, an nullo modo imminui posset. Arripui Rosweydi indicem; neutiquam Hollandicum esse vidi. Quidquid Amplissimus Marius seu verbo seu scripto in hunc usam reliquerat, inquisivi; sed tantum virum, ad tam vulgare negotium, noluisse toto animo descendere, inveni. Unde debiliori ingeniolo reservatum fuit. Agressus sum ego, quantum potui, efficere. Atque hoc (dum ad quoscumque circumcursitando diverterer) meum putavi, à multis, praesertim senioribus et doctioribus inquirere, congerere et describere. Non est itaque tam meum, quod modo exhibeo, quam multorum. Mea tamen sententia usus sum plerumque in delectu.

Frisonum nomina ab Amplissimo viro collecta, ab ejusdem cognato, ferè ut accepi, trado; quia ipse multum, ego ferè nihil, in lingua illa expertus sum. Ubi verò Hollandicus noster Index idem habet nomen, sed aliter translatum, quam habet Index Frisicus: Frisij sequantur suum; nos nostrum; quia Regionis diversitas illam di-

versitatem invexisse potuit. Dicet quis in multis esse meram conjecturam, ac quemque sibi posse conjicere tam bene, quam me, imo Vitum, aut quemlibet alium. Sed si quisque et suo modo conjiciat, fingat et transferat (ut hactenus fecimus omnes) quanta diversitas et discrepantia? Baptizans in Baptismo, vocabit ARIE Adrianum, quem defunctum Sacrificus in Missa pronunciabit Andream, etc. Quod sanè non ultra erit, si vel modò, communem tramitem tenere incipiamus. Melius est in Regione non nota, communem viam (licet non in omnibus commodissimam) sequi, quam singulos meliorem quaerendo, à se invicem discursitare. Nec tamen, ita conjectata apprehendas velim, quasi leviter absque fundamento, aut rationibus compilata sint. Certè non sic, sed, ut dixi, ex collatione Doctissimorum Virorum. Item in multis ex derivatione, et aliunde constat, omninò certò sic esse, uti dicimus. Ubi et Lectori perspicuam potuissemus rationem reddere, nisi brevitatem intendissemus. Concedat itaque in tantillo negotio, bonus Lector aliquid nostrae industriae.

Nec enim diffiteor, quod modo communico, non esse omni ex parte plenum et planum. Non satisfecero omnibus, nec mihi ipsi in omnibus. Si quis melius invenerit, ubi publicum fiet, libenter etiam sequar. Nec puto omninò posse à quoquam satisfieri in hoc negotio; cum non sit finis nomina frangendi, mutilandi, et mutandi, quod quique faciunt pro libitu. Et quod infantes balbutiendo formant, nutrices repetunt, et tandem omnes assuescunt.

Cui tamen tibi fingere et conjicere placet, ubi hic noster catalogus deficit, aut non satisfacit, regulas quasdam observare non dedignetur; videlice videndum:

1° An consanguinei hominis Nominati nesciant dare

apparentem convenientiam cum alicujus Sancti Nomine;

2° Undenam oriundus sit Nominatus, aut avus seu proavus ejus, in cujus memoriam nomen reiteratur.

3° Quinam sancti ibidem celebres, Patroni, etc., ad quos saepe solent homines ibi vocari. Si è Frisia, Anglia, etc., ita Harlemi habes multos è Flandria; Leydae item, et Walones Rotterodami Anglos, etc., prout bellum et pax et negotiationes permittunt, et mutantur. Frisij ferè sunt genus Hiberno-Anglorum, uti et lingua eorum videtur indicare. Nomina frequentia illa Gerardus, Henricus, Theodorus, etc. Nostrates acceperunt, occasione, non Sanctorum, sed Heroum quorundam, ut videtur. Illi tamen sua nomina à Sanctis Patronis hereditarant. Unde in idem recidit, cum nos eò respicere monuit, D. Chrysost. suprà. Quod OLIF, idem sit quod Odulphus, venatoribus constat; Amstelaedami tamen S. OLIFS CAPEL, est sacellum *S. Olai,* si originem, ejusque occasionem et fundatores respiciamus. Ita *Tiene* est Stephanus illis, quorum majores è Galliâ huc transmigrârunt, quia illi scribunt, *Estiene,* et pronuntiant quasi *Tiene*.

4° Attendendum interdum quando nati: Nati in Paschate, interdum vocantur PAESCHEN, in memoriam Paschae; in Natali Domini KORS, KERSTEN, in Gallia *Noël:* in die B.M.V. VROUTJEN, quod tum propriè non esset Veronica, sed potius Maria, VROUTJEN quia Nostrates dicunt ONSE L. VROU.

5° Nomina Faemellarum saepissimè non sunt ea, quae proximè videntur congruere, sed quia in memoriam Masculi, v.g. Avi, etc., nomen imponitur, eo reduci debet, et è contra de Masculino nomine reducendo ad faeminam, quod rarius est. Sed haec res parvi momenti; quia etiam Sancta à Sancto nomen primitùs acceperat; aut fuit proles vocata nominae Sanctae, quod ipsum ap-

tum est memoriam Avi aut Sancti, etiam Masculi refricare.

6° Ad nomina Sanctorum Novi Testamenti accommodare oportet; si fieri potest. Haeretici econtra tamen malunt nomina Veteris Testamenti. Si autem sint tam exotica nomina, ut clarum sit, gentilium esse aut ficta, rejici debent, et nomina Sancta assumi, vicina.

7° Cavendum ne agnomina pro veris nominibus introducantur.

8° Interdum juxtà significationem vocabuli vertendum. Ita forte CNOOP, Gordianus; SEGER, Modestus; HAGEN, placidus, etc. Ita Desiderius Erasmus idem est quod GERRIT GERRITSZ. GERAERT enim sonat BEGEEREN, quod est desiderare. Erasmus Graecum est ejusdem significationis. VOLKERT quasi VOLCKHERT, cor populi. Graecè Demosthenes. Sed nomina gentilium repudiari debent.

9° Particula, LAND, in fine apposita quibusdam est nota mulieris, uti JEN. BRECHTLAND, ERMLAND, AERLAND. q d. BRECHTJEN, ERMTJEN, AERTJEN, etc. Sed, BRAND, particula Masculi; unde YSBRAND, idem videtur quod faeminis YSLAND, etc. Non tamen ita generaliter hoc verum, ut nulla sit exceptio.

10° Mutatum locorum idioma, facilè mutat A in E, et contra.

Haec et similia observanda in dubiis, ubi noster hic Catalogus deficit, aut non satisfacit, aut ad unicum nomen Flandricum plura et diversa ponit SS. nomina pro diversis locis deligenda: alias quod primo loco ponitur, primò accipiatur. Nomina communia, uti et exotica omissa sunt, ut sunt plurima, quae videre licet ad calcem Dictionarij, Gothorum, Vandalorum, etc. Nec omnia Gallica, Hibernica, etc., hic ponere vacat, propter paucos quosdam casu ad nos migrantes è sua Regione, pro quibus regulae suprapositae sint.

Dies Festorum plerumque adjunxi. Ubi plures sunt Sancti ejusdem nominis, illos colendos judicavi, qui aut natione, aut antiqua populi devotione nostratibus sunt propinquiores. Usus sum Martyrologio Romano, uti maximè communi, Adonis, et Usuardi, seu Molani. Miraeum tamen, juxtà superiores regulas, praeferendum sensi, ubi quid habet de Sanctis Belgij. Si fortè diei annotati, aut mensis vitium subrepserit, describenti aut imprimenti, rem levem existimo. Vale, et pro me ora.

P.L.S.

V. *signum* Virginis.
M. *signum* Martyris.

A.

ADEL, Adela, Virg. 13 dec.
AEGHTJEN, Agatha, Virg. et Mart. 5 febr.
AEFJEN, Ava, Virg. 29 april, *aliàs* Eva.
AELBERT, vide Alb.
AELTJEN, Aleydis, abbat. 19 vel 5 febr. Aldegundis, 30 januar. Alena, V. M. 17 jun.
AENKEN, vel NAENKEN, Adriana.
AERLAND, Erlendis, seu Ermelindis; 29 oct. Harlindis, V. 12 oct.
AERNOUT, Arnoldus, Conf. 10 jun.
AERT, idem.
AERTJEN, Arnolda.
AGNIET, Agnes, V. M. 21 januar.
ALBERT, Adelbertus, Conf. 25 jun.
ALEWYN, Aloynus, id est, Bavo, 1 oct.
ALFONS, Alphonsus, id est, Ildephonsus, 23 jan.
ALLERT, Alardus, Abb. 2 januar.
ALMAN, Almanus.
AMAND, Amandus, Episc. 6 feb.
AME, Amatus, Episc. 13 sept.
AMEL, Amelberga, 10 jul.
AMERENFJEN, vide EMMERENFJEN.
ANTONETTE, Antonia, M. 4 maij.
ARENT, Arnoldus, Conf. 10 jun. Aquila, M. 23 januar.
ARIAEN, Adrianus, M. 4 Mart. Arianus, M. 8 mart.
ARIAENTJEN, Adriana, Ariadna, M. 17 sept.
ARIE, ARIEN, vide ARIAEN.
ARIS, ANDRIES, Andreas, ult. novemb.
ARNUF, Arnulphus, Episc. 15 aug.

AS, ASMIS, Erasmus, M. 2 jun.
AUKEN, Adaucta, M. 30 aug.

B.

BABEKEN, Barbara, V. et M. 4 déc.
BAEF, Bavo, conf. 1 oct.
BAEFJEN, Bavo, Bavonia.
BAELG, vide BALIG.
BAELKEN, BAELTJEN, Balbina, V. et M. 31 mart.
BAEN, Urbanus, P. et M. 25 maij.
BAERT, Bernardus, 20 aug.
BAERTJEN, Bertha, Abbat. 4 jul. Philibeatus Abb. 20 Aug. Barthulphus, 5 febr.
BAERTJEN, Beata, Beatrix, M. 29 jul.
BAYEN, Balduinus. M. 8 januar.
BAYEN, BAYKEN, Barbara, 4 dec.
BALIGH, Basilissa, M. 9 jan. Babilas Ep. 24 jan. Balduina, Balbina, 31 mart.
BAELG, forte idem est, quod BAELTJEN. Quibusdam quod, WALIGH, vide ibi.
BALTHEN, Balthazar, 6 januar.
BARENT, Bernardus, 20 Aug.
BART, BARTHEL, Bartholomaeus, 24 Aug. Philibertus, 20 aug. Barthulphus, 5 feb.
BASTIAEN, Sebastianus, M. 20 januar.
BEATRIX, Beatrix, Mart. 29 jul.
BEENTJEN, Benignus, Ep. Conf. 28 jan. Benedicta, 4 jan. Benedictus.
BEESKEN, Amelberga, 10 jul.
BEYRT, BERNERT, Bernardus, 20 aug.
BEYRTJEN, vide BAERTJEN.
BELY, BEELITJEN, Elisabeth, 8 jul. Sybilla, Virg. 19 mart.
BEN, Benno, 19 jun. Benedictus.
BERNAERT, Bernardus, Abb. 20 aug.
BERNKEN, Gerebernus, 15 m.
BERT, Robertus, Abb. 29 april, vide BART, Ausbertus, 9 febr.
BESSEL (forte idem quod WESSEL) Basilius Episc. 1 jan. 14 jun.
BESSELTJEN, Basilissa, M. 9 jan.
BETJEN, Elizabeth, Vidua 8 jul.
BOORD, Willebrordus, 7 nov.
BOSCHARD, vel BOSSAERT, Burchardus, Episc. 14 oct. Silvinus, Episc. 17 febr. Sylvester, ult dec.
BOUDEWYN, BOUWEN, Balduinus, M. 8 jan. Rusticus, Boudelius.
BRAM, Abraham, Conf. 16 Mart.
BRANT, Brandanus, Abbas, 16 maij. Forte idem quod, YSBRAND, HILLEBRAND, etc.
BRECHT, LAMBRECHT, Lambertus, Episc. M. 17 sept. Brechtus.

BRECHTLANT, BRECHTJEN, BREYE, BRYE, Birgitta, Vidua, 8 oct. Vel faemineum à BRECHT.
BRENT, Bernardus, 20 aug.
BROER, Willebrordus, 7 nov. Nisi sit appellativum frater, Alias Germanus, Episc. 28 may. Fraternus, Episc. 29 sept.
BROOS, Ambrosius, Episc. 7 dec.
BRUYN, Bruno, 6 oct.

BURCHJEN, Walburgis, V. 1 may, aut femininum à Buchardo, Episc. 14 oct.
BYGE, Begga, Vidua, 17 dec.

C.

CAETJEN, CALLE, CALLEKEN, Catharina. V. M. 25 nov.
CAREL, Carolus Boromeus, Conf. 3 nov. Carolus Magnus, 28 jan.
CASEKEN, CASEN, Nicasius, Episc. M. 14 dec.
CASPER, vide JASPER.
CATELYN, Catharina.
CEEL, CEELIS, Marcellus, plures fuerunt hujus nominis.
CELI, Cecilia, V. M. 12 nov. Marcella, Vidua, 3 jan.
CENT, Vincentius, M. 22 jan.
CHIEL, Michael, 29 sept.
CHRISTIJN, Vide CRISTIJN, etc.
CIJNTJEN, Francisca, 9 Mart.
CIJTJEN, Lucia, M. 13 dec.
CIPPE, Cyprianus, Frisicum est.
CISKEN, Franciscus, Conf. 4 oct.
CLAERTJEN, Clara, V. 12 aug.
CLAES, Nicolaus, 6 dec.
CLEMENT, CLEMMET, Clemens, 22 nov.
CNELIS, Cornelius, P. et Martyr, 16 sept.
CNELIFJEN, vide NEELTJEN.
CNIERTJEN, Cunera, V. et M. 22 jun.
COBUS, Jacobus.
COEN, COENRAED, Conradus, Episc. 26 nov.
COETE, Nicolaa, Coleta, V. 6 mart.
COLETTE, Coleta, V. 6 mart.
COLIJNE, Nicolaa.
COMMERIJNE, COMMERTJEN, Ontcommera, quae est Wilgefortis, Mart. 2 jul.
COORN, Cornelius, P. 16 sept.
COPPEN, Jacobus.
CORS, Christianus, Episc. 18 mart.
COS, Cosmas, M. 27 sept.
CRIJN, Quirinus, M. 30 mart. et 4 jun.
CRIJNTJEN, Faemininum ex Quirino.
CUBBE, Jacobus, 25 jul. 1 may.
CUYNTJEN, Cunera, 12 jul. Cunegundis, 3 mart.
CUNIERE, vide CNIERTJEN.

D.

DAEM, Adam, 23 aug. Damianus, M. 27 sept. Damasus, P. 10 dec.
DAEN, Daniël, Proph. 11 dec.
DAMMIS, Damasus, P. 10 dec.
DANCKAERT, Gratianus, M. 23 nov.
DANEL, DEEN, Daniël, Proph. 11 dec.
DELIAENTJEN, Adilia, V. 30 jun. apud Miraeum.
DICT, DIGGE, Benedictus, Ab. 21 mart.
DIEDERICK, vide DIRCK, Theodoricus, Abb. 1 jul.
DIELIS, vide JILLIS.

DIERT, vide DIRCK,
DIEWERTJEN, Dievera (ancilla S. Ursulae) Eduarda. 5 jan. Debora, etc.
DIGNOM, Masculinum à Digna, DIGNOM, seu DIGNOOM, quasi dicas DINGNA-OOM.
DIGNA, DINGENTJEN, Digna, vel Dympna, V. et M. 15 may.
DIRCK, Theodorus, 9 nov.
DIRCKJEN, Theodora, 1 april. non Dorothea.
DOEN, DOMIS, DON, vide DOUWEN.
DORITJEN, Dorothea, V. M. 6 feb.
DOUWEN, Dominicus, Conf. 4 aug.
DRIES, Andreas, ult nov.
DROON, Hieronymus, 30 sept.
DUBBEL, Geminianus, 16 sept.
DUYFJEN, Columba, V. 31 dec.

E.

EEMEN, vide EMEN.
EER, Honorius, plures hujus nominis.
EERTJEN, Honoria, Arnolda.
EGBERT, Egbertus, 24 april.
EIGHJEN, vide AEGHJEN.
EIFJEN, vide AEFJEN.
EYPJEN, Epiphania, Mart. 12 jul. Egberta.
EIRT, vide ERNST, AERD, EER.
ELBERT, vide ALBERT.
ELEN, ELKEN, HEYLTJEN.
ELEN, ELIS, ELO, Eligius, Episc. 1 dec. Elias.
ELSJEN, Elizabeth, Vid. 19 nov. 8 jul. Elsa.
ELSING, Elsa.
EMBRECHT, vide REMBRECHT, EMMEN. Emebertus, 15 jan.
EMEN, EMMEN, Emericus, 4 nov. Emebertus, Episc. 15 jan. Edmundus, M. 20 nov.
EMMERENSJEN, Emerentiana, V. M. 23 jan.
EMMERICK, Aymericus, Conf. 3 nov.
ENTEN, Vincentius, M. 22 jan. Eventius, 3 may.
ENGEL, Angelus, 5 may.
ENGELBERT, ENGELBRECHT, Engelmundus, Conf. 21 jun. Engelbertus, M. 7 nov.
ENGELTJEN, Engelberta.
ERMPJEN, Ermelindis, V. 29 oct. Irmgardis, 4 sept. Quibusdam HERMTJEN, Hermanus.
ERNST, Ernestus, Candidus, 3 oct.
ESELINNE, Asella, V. 6 dec.

EVERT, Everardus, Conf. 16 dec. Evaristus, P. et M. 26 oct.
EUSTAES, Eustachius.
EWET, EWOUT, Ewaldus, 3 oct.

F.

FAES, Bonifacius. 5 julii.
FELTEN, vide VELTEN.
FELITJEN, Felicitas, M. 10 jul. et 7 mart.
FEMMITJEN, Euphemia, V. Mart. 16 dec.
FERDINAND, Ferdinandus, qui postea S. Antonius de Padua, 13 jun.

FIJTJEN, Sophia, V. M. 30 april.
FLIPS, FLIP,... Philippus, 1 may.
FLOOR, FLOORIS, Florentius, Episc. 7 nov.
FOLCKERT, Volquerus, 7 mart.
FOP, Fabianus, M. 19 jan. Fortunatus, 15 oct.
FRANCK, Franco, 20 feb. Libertus, M. 14 jul. Franciscus, 4 oct.
FRANCIJNTJEN, Francisca, 9 mart.
FREECK, Fredericus, Abb. 7 mart. Episc. 18 jul.
FREETJEN, Frederica.
FRITS, Fredericus.

G.

GANGOLF, Gangulphus, M. 11 may.
GEBBETJEN, Femininum ex Gabino, M. 19 feb.
GEEN, Eugenius, M. 15 nov.
GEERTJEN, GEESJEN. Gertrudis, Virg. 17 mart.
GELDER, Gilbertus, 4 feb.
GELEYN, Gislenus, Abb. 9 oct.
GERLIF, Gerlacus, Conf. 5 jan. Gerulfus, M. 21 sept.
GERBRICH, GERREBERRICH, Georgia, V. 15 feb. Genebranda.
GERREBRAND, Gerebrandus, Ab. 13 oct.
GERRIT, Gerardus, Episc. 20 aug.
GERRITJEN, Gerarda.
GERVERT, Gerebrandus, Abb. 13 oct.
GEURICK, GEURT, Gaugericus, Episc. 11 Aug.
GIERTJEN, id est, GEERTJEN.
GILLIS, AEgidius, 1 sept.
GIJS, GIJSBERT, Gisbertus, 23 may. Gislebertus, Episc. 13 feb.
GIJSJEN, Gisberta.
GILLAM, Wilhelmus. Abbas 6 apr. Conf. 10 feb.
GOEDEL, Godelina, V. 6 jul. Gudula, V. 8 jan.
GOMMER, Gummarus, Conf. 11 oct.
GOOLTJEN, GOUTJEN, Gudula, Virg. 8 jan. Godoleva, M. 6 jul.
GOORIS, Gregorius, 12 mart.
GOOSSEN, Gosuinus, Abb. 8 oct.
GOVAERT, Godefridus, Conf. 13 jan.
GRIETJEN, Margarita, Virg. M. 20 jul.
GRIMMERT, Grimaldus, Abb. 8 jul.
GUERICK, vide GEURICK.
GUERTJEN, Gaugerica, vide GEURT. Godefrida, 8 nov. Gertrudis.

H.

Ha *et* He, *saepè confunduntur*.
HAEN, Gallicanus, M. 25 jun.
HAYN, vide HEYN.
HAEFJEN, Hesther, 1 jul. Haseka Sancta Daniae.
HAGEN, Aggaeus, M. 1 jan. Placidus, 5 et 11 oct.
HANS, HANTEN, HANNEN, HENSSEN, etc. Joannes.
HARMEN, Hermanus, Conf. 7 apr.
HARTJEN, Cordula, V. et M. 22 oct.

HEER, vide HEIRTJEN.
HEESJEN, Hesther, Regina, 1 jul.
HEYLTJEN, Helena, 18 aug. Beatrix.
HEYLZOETE, Soter, M. 22 apr.
HEYMEN, Haymo.
HEYN, HEYNCK, HEYNDRICK, Henricus, Imp. 14 jul.
HEIRTJEN, Hero, Episc. 17 oct. Heribertus. Episc. 16 mart. Heraclius, Mart. 2 mart.
HELPER, Adjutus, M. 16 jan.
HERCKE, Herculinus, M. 25 sept. Herwicus, Episc. Sasburgh.
HERPERT, q.d. HERIBERT, Heribertus, Episc. 16 mart.
HERRIGH, HERRICK, vide HERCKE.
HEUSSEN, Modestus, Plures sunt Sancti hujus nominis.
HILLE, vide HILLEGOND.
HILLEBRAND, Hillebrandus, 25 may. Postea Gregorius dictus.
HILLEGOND, HILLITJEN, Hildegundis, 2 april. Hildegardis, V. 17 sept. Hiltrudis, V. 17 sept.
HUYBEN, HUYBERT, HUYBRECHT, Hubertus, Episc. 3 nov.
HUYGH, Hugo, Episc. 1 april.

I.

JACOBIJN, JACOLIJN, JACOMIJN, Femininum ex Iacobo, Iacoba.
JAECK, JAEP, JAEPIEK, Iacobus, 1 may. 25 jul.
JAEPJEN, Iacoba.
JAN, Joannes.
JANNITJEN, JANSJEN, Ioanna, 24 may. de qua Luc. 8.
JASPER, Gaspar, Conf. 6 jan.
JATRIX, id est, Beatrix, M. 29 jul.
IDE, Ida, Vidua, 13 april.
JEFJEN, OF IVETJEN, Ivetta, Vidua, 13 jan. EVA, IVO, Presb. 19 may.
JENNEVIVE, Genefeva, 3 jan. V.
JEROEN, Iero, M. 17 aug. Nequaquam Hieronymus.
JEURICK, vide GEURICK.
IFKEN, vide JEFJEN.
JILLIS, AEgidius, Abb. 1 sept.
ILSING, Ulgisius, Episc. 4 feb.
IM, IMMETJEN, Emmerentia, V. M. 23 jan.
INGE, seu INGEL, vide ENGEL.
JOB, Proph. 10 may.
JOBJEN.
JOCHIM, Ioachim, 20 mart.
JOOST, Iustus, M. 18 oct. Iudocus Conf. 13 dec.
JORDEN, JORDAEN, Gordianus, M. 10 may. Iordanus.

JORICK, IORIS, Georgius, M. 23 april.
JOSIJNE, Iustina, Mart. 26 dec. Justa, Iudoca.
ISABEL, Elizabeth, 4 jul.
IWET, vide EWET, Ivetta, Vid. 13 jan.
JUDICK, Iudith.
IVEN, Ivo, 19 may.
JURIAEN, JURIEN, Georgius, Mart. 23 april.
JUTJEN, Jutta, Vidua. 18 mart.
YPJEN, vide EYPJEN.
YSBRAND, YSBRANDUS,... Gelasius, 21 nov.

YSLAND, Gelasia.
YTJEN, Ida, 11 dec. Ivetta, Vid. 13 jan.

K.

Ka, Ko, Ku, *et sequente, consonante, vide C. plerumque*.
KEE, KEETJEN, KEESJEN, Cornelia, V. M. 31 Mart.
KEES, Cornelius, P. M. 16 sept.
KERSPIJN, Crispinus, M. 25 oct.
KERST, KERSTIAEN, Christianus, Episc. 18 mart.
KERSTIJN, vide CHRISTIJN.
KIEL, KIL, Kilianus, seu Chilianus. Episc. 13 nov.

L.

LAMMEN, Lambertus, Episc. 17 dec.
LANCELOT, Landelinus, Abb. 15 jun.
LAN, LANG, Longinus, M. 15 mart.
LAU, LAURIJNSE, Laurentius, M. 10 Aug.
LEDEWIJNTJEN, LIJD-WIJD, Liduina, V. Schiedam, 14 april.
LEEN, LEENAERT, LEENDERT, Leonardus, Conf. 6 nov.
LEENTJEN, Magdalena, 21 jul. Leonarda, Helena.
LEMMEN, vide LAMMEN.
LEUN, LEUNTJEN, Apollonia, V. Mart. 8 febr.
LIEVEN, Livinus, Episc. 12 nov. Gratianus, M. 23 nov.
LIJBEKEN, vide LIJSJEN, Libia, 15 jun. Elisabeth.
LIJD-WIJN, vide LEDEWYNTJEN.
LIJN, Gislenus, Abbas 9 oct.
LIJN, LIJNTJEN, vide CATHLIJN.
LIJSJEN, Elizabeth, 4 jul. 19 nov.
LEOEN, vida LEON.
LIPPEKEN, Philippus, 1 may.
LOBBERICH, LOBBETJEN, Liberata, V. 18 jan. Liberta seu Lubberta, vide LUBBERT.
LOEN, Leo, 11 april. 28 jun.
LOUW, Laurentius, 10 aug.
LOWIJS, Ludovicus, 25 aug.
LOY, Eligius, 1 dec.
LU, Lucia, Lucretia, 23 nov. Lutgardis, 16 jul.
LUBBERT, Libertus, seu Lubbertus, M. 14 mart.
LUTGER, Lutgerus, 26 mart.

LUTJEN, LUYTJEN, Lutgardis, vel Lutildis, V. 16 jul. Lucas.

M.

MACHTELT, Machtildis, 24 jul. 14 mart.
MACHUYT, Machutus, seu Maclovius, Episc. 15 nov.
MAERTJEN, MAERITJEN, MAY, Maria,
MAET, MAETJEN, Matthias, 24 febr.
MALCHERT, Malchus, 21 oct.
MARCELIS, Marcellinus, 4 sept.
MARRY, Maria.
MARTEN, Martinus, 11 nov.

MARTIJNTJEN, Martina, V. M. 30 jan.
MAT, Matthias, 24 febr.
MAT, MATJEN, Maria.
MAURUS, Mauritius, M. 22 sept.
MAR, Maximilianus, Episc. 12 et 29 oct.
MEES, MEEUS, Bartholomeus, 24 aug.
MEINAERT, MEINDERT, Meinardus, 21 jan. Alijs 17 oct.
MEINSJEN, Clementia, Virg. 21 oct. Meynswindis.
MEIRTEN, vide MARTEN.
MELCHERT, Melchior, 6 jan. Melchiades, 10 dec.
MELIS, AEmilius, Abbas, 1 sept. Mela, Episc. 16 jan.
MELS, vide MELCHERT.
MELSJEN, vide MELCHERT.
MERTEN, vide MARTEN.
METJEN, Machtildis, Regina, 14 mart. Metrodoza, V. M. 10 sept.
MIES, vide MEEUS.
MOUREN, MOURIS, vide MAURIS.

N.

NAN, NANDES, NANNINGH, Ferdinandus, 13 jun.
NEELE, Cornelius, Cornelia.
NEELTJEN, Cornelia, V. M. 31 mart.
NEES, Cornelius.
NELLITJEN, Petronella, V. 31 may.
NETJEN, Antonetta, id est, Antonia.
NICOLETTE, Nicolaa.
NIESJEN, Agnes, V. M. 21 jan.
NYS, Dionysius, Ep. M. 9 oct.
NOOR, Norbertus, 11 jun.

O.

OETJEN, Oda, Vid. 28 nov. Odilia, 13 dec.
OLBRANT, idem quod OLIF, q.d. OLIFBRANT, Oelbertus, M. 22 oct.
OLFFERT, OLIF, Odulphus, Presb. 12 jun. Olaus Mart. 29 jul.
OOPJEN, Operta.
OT, Otto, Episc. 2 jul. Otgerus, 10 dec.
OUTJEN, Audomarus.

P.

PAESCHEN, PAESCHIER, Paschasius, Episc. 22 febr.
PAESCHIJNTJEN, Paschasia.
PANCRAS, Pancratius, M. 12 may.
PAU, PAULIS, Paulus, 30 jun.
PAULISJEN, Paula, Vidua et Abbat. 26 jan.
PELGRIM, Peregrinus, Episc. M. 13 jun.
PHILIPS, Philippus, 1 may.
PIETERNELL, PIETERTJEN, PIETJEN, Petronella, V. 31 may.
PIL, q.d. PILGRIM, vide PELGRIM.
PLEUN, Apollonius, M. 8 mart.
PONS, Pontianus, M. 14 jan.
POULIS, vide PAULIS.

Q.

QUINTJEN, Quintinus, M. 31 oct.
QUINTJEN, Quintina.

R.

RAEGONDE, Radegundis, 13 aug.
RAES, RASMUS, Erasmus, M..... Rasus, 12 mart.
REYER, q.d. REYNER, Reynerus, 17 jun. Reatrius, 27 jan.
REYMPJEN, q.d. REMTJEN, Remberta, Remigia.
REYN, REYNAERT, REYNIER, Reynerus, Conf. 17 jun.
REYNIERTJEN, REYNOUT, Rayneldis, V. 16 jul.
REYNSJEN, Relindis, Abbat. 6 febr.
REM, Rembertus, 4 febr. Remigius, 1 oct.
RENSCH, Laurentius, 10 aug.
RIJCK, Richardus, 7 febr.
RIJCKJEN, RIJCKLAND, Richarda.
RIJNSJEN, vide REYNSJEN.
RISJEN, Rictondis, Abb. 12 may.
ROBBERT, Robertus, Ab. 24 april.
ROEL, ROELOF, ROETERT, Rolandus, 16 jun. Rodulphus, Episc. 26 jan.
ROETERT, Rotrudis, V. 22 jan.
ROEMER, Romaricus, Abb. 8 dec.
ROELTJEN, Roelendis, V. 13 may.
ROGIER, Rogerius, Abb. 4 jan. Rogatianus, M. 24 may.
ROMBOUT, Rumoldus, Episc. M. 1 jul. Romualdus.
ROSIER, vide ROGIER.
RUYSCH, Richardus, 7 febr. Erasmus, 3 jun. Rusticus, M. 9 oct.
RUF, RUTH, OF RUTGER, Rutgerus, idem quod Lutgerus, Episc. 26 mart.

S.

Se, Si, *Vide* Ce, Ci.
SANDER, Alexander, M. 3 may.
SANNE, SANNEKEN, Susanna, V. M. 11 aug.
SCHALCK, Godschalcus, 7 aug.
SELIS, vide MARCELIS.
SEGER, Segerus, 1 aug. Modestus. Martyr. 15 jun. Victor, Sigebertus, 1 febr.
SEGERTJEN, Segera, Sigeberta.
SENT, vide CENT.

SERVAES, Servatius, Episc. 13 may.
SIBET, Sabas, 6 aug. Sigisbertus, 1 febr. In Frisia SIBERT, Sybrandus, vide SYVERT.
SIBIL, Sibilla, id est, Elizabeth. Sibillina, V. 19 mart.
SIC, Sixtus, M. 6 aug.
SIELEN, vide JILLIS.
SY, SIJTJEN, Lucia, Virg. Mart. 13 dec.
SIJBRANT, Sibrandus M. 5 jun. Alias Strickbaldus, Diaconus S. Bonif.
SYBERIG, SYBURGH, Sigeberta, ex Masc. 1 febr. Sebastia. Virg. Martyr. 4 jul.
SIJMEN, Simon, 28 oct.

SIJNTJEN, vide FRANCIJNTJEN.
SIJVERT, Severinus, Episc. 23 oct.
SMETTERT, Maculatus.
SOET, Clyceria, M. 13 may. SOTER, Zoe, etc. Mart. 22 april.
SOUTJEN, Sura, Virg. Mart. Dordraci, 10 febr. Susanna, Sophia.
STAETS, Eustachius... Anastasius.
STEVEN, Stephanus, M. 26 dec.
STIJNTJEN, Christina, V. M. 24 jul.
STOFFEL, Christophorus, M. 25 jul.
SUS, SUSJEN, Germana, M. 19 jan. Nisi idem sit quod *soror* appellativè.
SWAENTJEN, Susanna, 11 aug.
SWITTERT, Switbertus, Episc. 1 mart. alias Suibertus.

T.

TADT, Thadaeus, 28 oct.
TAMIS, Thomas, 21 dec.
TATICK, Thadaeus, 28 oct. Tation, Mart. 24 aug.
TEUNTJEN, Antonia, Mart. 4 may.
TEEUS, Matthaeus, 21 sept.
THEUNIS, Anthonius, Abb. 17 jan.
THIJS, Matthias, 24 febr.
THOON, Anthonius, 17 jan.
TIEBOUT, Theobaldus, Conf. 30 jun.
TIETJEN, Thecla, plures hujus nominis.
TYMEN, Timotheus, Episc. 24 jan. Timon, Mart. 19 april.
TYMENTJEN, vide TYMEN.
TOMIS, Thomas, 21 dec.
TRIJN, TRIJNTJEN, Catharina, V. M. 25 nov.
TRUY, Gertrudis, Virg. 17 mart.
TRUY (masculinè), Conf. 23 nov.

V.

V. *vide* F.
VAES, Servatius, Gervasius. Vedastus, Episc. 6 febr.
VAST, VASTERT, Vedastus, 6 febr. Sylvester, ult dec. Fastredus, 19 may.
VECHTER, Victor, 10 oct. Victorinus.
VELTEN, Valentinus, Episc. M. 14 febr.
VICTOR, S. Victor, 10 oct.
VOLKERD, Volquerus, 7 mart. Volquinus, Episc. 14 dec.

VOLCKJEN, Volquaera.
VREECK, Fredericus, Abbas, 7 mart. Episc. 18 jul.
VROUWTJEN, Veronica, Virg. 29 aug. Domina, Maria.
VIJGEL, Vigilius, Episc. 26 sept.
VRANCK, vide FRANCK.

W.

WACHTEL, WACHTELAER, Vigilius, Episc. 26 sept.
WALIGH, Walericus, 1 april. Fortè idem quod BALIG.
WALLEKEN, Walburgis, V. 1 maji.
WALRAVEN, Walterus, Abb. 3 maji.

WARBOUT.....
WARNART, vide WERNERT.
WELLEMEUT, Wilhelma, q.d. WILLEMMEUT, ut cognoscatur esse foemininum à Wilhelmo, additur particula, MENT, id est, matertera, etc. Alias WELLEMOET, quasi WEL-GEMOET, Placidus, à animosa.
WENDEL, Wendelina..... Benildis, M. 15 jun.
WEYNTJEN, Wenefrida, Winanda, alias Weyna, 3 nov.
WERVEL, WEEVER, Werenfridus, 27 aug.
WERNERT, Wernerus, M. 19 apr.
WESSEL, Wenceslaus, M. 27 sept. Basilius, 1 jan. 14 jun.
WESSELTJEN, vide WESSEL, fortè idem cum BESSEL.
WIER, Wiro, 8 maji, Episc.
WIGGERT, Wigbertus, 13 aug.
WIJB, WIJBERIG, WIJBURGH, Wiburga..... Walburga, 4 aug.
WIJBRAND, Masculinum à WIJB, Wibrandis, Virg. 3 jul.
WIJNAND, Winocus, Winandus, Abb. 6 nov.
WIJVEN, Wivina, 17 dec. Veronica, 29 aug.
WILBERT, WILLEBOORT, Willebrordus, 7 nov.
WILLEM, Wilhelmus, Erem. 10 febr.
WILLEMIJNTJEN, Wilhelma.
WIM, vide WILLEM.
WOLBRAND, Wulfrannus, Episc. 20 mart.
WOLFERT, Wulfrannus, 20 mart. Wolfangus, Episc. 31 oct.
WOU, WOUTER, Walterus, Abb. 3 may. 5 jun.

VIDIT ET APPROBAVIT,

ANTONIUS A NESSEI,
Emdensis S.T.L. Lib. Censor.

Nomina propria Frisica
Sanctorum nominibus applicata.

M. *Signat* Masculos.
F. *Signat* Faemellas.

A.

ABE, ABEL, m. S. Abel Episc. 5 aug.
ABBE m. S. Abraham Eremita 16 mart.
ABLE, AEBLE, m. S. Ablebertus, Episc. 15 jan.
ABEL f. et ABE m. S. Adelheidis, Abbatis 5 febr. S. Eobanus, 5 jun.
ADEL f. EDEL. S. Adela sive Adilia Virgo, 13 dec.
ADOLF m. S. Adulphus Mar. 27 sept.
ADIE m. S. Adjutor Mar. 1 sept.
ADSERT m. S. Anselmus, Episc. 21 april.
ACKE f. ACK m. S. Agnes Virgo et M. 21 jan. S. Acca praef. tertius in ordine eorum qui ex Anglia in Frisiam venerunt.
AECHT, AEGH, AECK f. S. Agatha Virg. et M. 5 febr.
ADE m. S. Ado Episc. et Conf. 16 dec.
AEF f. S. Ava Virg. 29 april. S. Afra, M. 5 aug.
AGE m. S. Agapitus Mart. 6 aug. S. Agericus, Episc. 1 dec.
AGGE m. S. Aggaeus, M. 4 jan.
ALSE m. S. Aisadenes, M. 22 apr.
ALEF m. S. Odulphus, Presb. 12 jun.
AEL f. S. Alena, V. et M. 17 jun.
ALIJT, AELTJE f. S. Aleidis Abbatif. 19 febr.
ALLART m. S. Alardus, Abbas 2 jan.
ALE m. S. Alexius, Confess. 17 jul.
ALLE m. S. Alferius Abbas 12 ap.
ALKE m. S. Alphaeus Mart. 17 nov.
ALEGOND f. S. Aldegondis Abbat. 12 jun.
AME m. S. Amatus Episc. 13 sept.
AMEL f. S. Amelbergo Vidua 10 jul.
AMERENTS f. S. Emerentiana V. et M. 23 jan.

ANE m. S. Anicetus Papa et M. 17 apr.
ANE f. S. Anna Vidua 26 jul.
ANDLE m. S. Anacletus P. et M. 13 jul. S. Andreas Apos. 30 nov.
ANNE m. S. Anno Episc. 4 dec.
ANDRIESKE f. S. Adegrisina V. 14 oct.
ANSKE m. S. Anscharius Episc. 3 febr. S. Anselmus Episc. 20 apr.
ANSCK f. S. Anastasia V. et M. 25 dec.
APKE m. S. Apianus. S. Apollonius M. 8 mart.
APPEL, APPLOEN f. S. Apollonia V. et M. 9 feb.
ARIS m. S. Andraeas Apost. 30 nov. S. Aresius 10 jun.
ARIEN m. S. Adrianus M. 4 mart.
ARIAN f. S. Adriana M. 17 sept.
ARN, AERT m. S. Arnoldus, Conf. 18 jul.
AERENTKE f. S. Aquila M. 23 jan.
ARMGART f. S. Irmgardis V. 4 sept.
AESGE m. S. Egesippus Conf. 7 april.
ASMIS m. S. Erasmus M. 2 jun.
AS, ASIEN m. S. Aza M. 19 nov.
ASSEL f. S. Asella Virgo 6 dec.
ASSE, ARSE m. S. Arsenius Eremita 19 jul.
AENCLE m. S. Anacletus P. et M. 13 jul.
ATH f. S. Adilia V. 29 jul.
ATHE m. S. Athanasius Episc. 2 maji.
ATKE f. S. Agatha V. et M. 5 febr.
ATSE, m. S. Atticus 6 nov.
AUCK f. S. Austreberta Abbat 10 febr.
AUCKE m. S. Augustinus Episc. et Doct. Eccles. 28 aug.
AUTH m. S. Audomarus Episc. 9 sept.
ATH m. S. Athalarius M. 5 jun.
AUCKE m. S. Adauctus M. 30 aug.
ALGER, S. Algerus. S. Adalgisus Confess. 2 jun.

B.

BAET f. S. Bathildis Regina Franciae 26 jan.
BAYKE f. S. Barbara V. et M. 4 dec.
BAINT, BAIN m. S. Bainus Episc. et Conf. 20 jun.
BALINGH m. S. Basilius Episc. et Conf. 14 jun.
BALTHIS m. S. Baltasar 6 jan.
BAERA m. S. Barnabas Apost. 10 jun.
BAERTE m. S. Bertinus Abbas 5 sept.
BARTHEL, BAERTHLE m. S. Bartholomaeus Apost. 24 aug.
BAERT f. OF BEERTH. S. Bertha Abb. 4 jul.
BAUCK f. S. Balbina Virg. et Mart. 31 mart. vel Barbara.

BAUCKE m. S. Badilon Abbas 8 oct.
BAEFKE m. S. Bavo Conf. 1 oct.
BAUWE OF BEU m. BOUWE. Idem.
BASTIAEN m. S. Sebastianus M. 20 jan.
BEGGE f. S Begga soror S. Gertrudis 17 dec.

BEITS f. S. Beatrix V. et M. 29 julii.
BEELKE f. OF BELI S. Sibilla, vel Sibillina V. 19 mart. S. Pelagia 8 oct.
BEENKE m. S. Benignus Episc. et Conf. 28 jun. S. Benno Episc. 16 jun.
BEERN, BINNERT m. S. Bernardus Abbas 20 aug.
BEERNKE f. S. Berlindis Virg. 3 febr.
BOONKE m. S. Bonifacius Episc. et M. 5 jun.
BEN m. S. Bennon Episc. 16 jun.
BEN f. S. Benedicta M. 4 jan.
BENEDIX m. S. Benedictus Abbas 21 mart.
BERCHART m. S. Bercharius Abbas et M. 16 oct.
BEED m. S. Beda Conf. 27 maji.
BERNU f. S. Verona V. 29 aug.
BETKE f. S. Bessia M. 17 jul.
BEITSE f. OF BETSE. S. Besa M. 27 febr.
BIENSE, BIENTE m. S. Benevenutus Episc. 22 mart.
BIG m. S. Pigmenius Presb. et M. 24 mart.
BIGGE f. S. Begga Vidua 17 dec.
BIJKE, BY m. et f. S. Pius P. et M. 11 jul. et S. Pia M. 19 jan.
BINNE m. S. Benignus Episc. et M. 28 jun.
BINKE m. S. Pinitus Episc. 10 oct.
BIRDE m. S. Bernardus Abbas 20 aug.
BIUCK f. S. Bibiana V. et M. 2 dec.
BLAES, m. S. Blasius M. 3 febr.
BOCKE m. S. Bicor 22 apr.
BODIS m. S. Bobo Conf. 23 may. S. Radbodus Episc. Ulta. 29 nov.
BONNE m. S. Bonaventura Episc. et Conf. 14 jul.
BOON f. BOONCKE. S. Bona V. 24 apr.
BOTE m. S. Boëtius M. S. Boso.
BOTTE m. S. Pothamius M. 20 febr.
BOT, BOOT, BOOCK f. S. Beata 8 mart.
BOULE f. et m. S. Babolenus 26 jun.
BONTE m. S. Pontianus M. 19 nov. Bonitus 15 jan.
BONNE f. S. Bonosa M. 15 jul.
BOUWE, BOUWEN m. BOUKE. S. Bavo Conf. 1 oct. S. Balduinus Holl.
BORRIT m. S. Liborius Episc. 23 jul.
BROER m. S. Willibrordus Episc. 7 nov.
BROEDERIJCK m. S. Germanus Ep. 28 may. Brixius 13 nov.
BORSIN m. S. Barsimaeus 31 jan.
BRANT m. S. Brandanus Ab. 16 may.
BOYE m. BRALT. S. Braulius Episc. et Conf. 26 mart. et S. Bainlus M. 20 dec.
BORSIN f. S. Barsimaeus M. 31 jan.
BUCHE m. S. Bacchus M. 7 oct.
BRUIN m. S. Bruno Episc. Colon. 11 oct.
BURCHERT m. S. Burchardus Episc. 14 oct.

BREUTICH m. S. Brixius Episc. 13 nov. S. Beronicus 19 oct.
BERTOLF m. S. Bertulphus Conf. Belga 5 febr.
BAERL m. S. Barnla M. 28 nov.
BYLKE f. S. Philonilla 11 oct.
BRECHT f. S. Brigitta.

Quia C concurrit cum K, sequitur ergo

D.

DAEM m. S. Damianus Mart. 27 sept. S. Adam.
DATE m. S. Datus 3 jul.
DED f. S. Dacla ex masc.
DEDDE m. S. Dada Mart. 29 sept.
DECKEN m. S. Decorosus Episc. et Conf. 15 febr.
DEITSEN m. S. Dacius Mart. 1 nov.
DERTSIN f. S. Davita Mart. 6 dec.
DYE m. S. Dion M. 6 jul.
DIJCKE m. S. Dion.
DIEN f. S. Dula M. et V. 25 mart. et S. Dympna V. et M. 15 may.
DIEDERIJCK m. S. Theodoricus Abbas 1 jul.
DIETSEN m. S. Didimus M. 28 apr. S. Didacus Conf. 12 nov.
DIRRICK m. S. Theodorus M. 9 nov.
DIRRICKJEN f. S. Theodora M. 1 april.
DIMMER m. DITMAER. S. Demetrius. Mart. 14 aug.
DOEDE m. S. Dodo, Conf. 28 oct.
DOED f. S. Dorothea, Virg. et Mart. 6 febr.
DOICK f. S. Donata, Mart. 17 jul.
DOIJE m. S. Donatus, M. 1 mart.
DOITSE m. S. Theodosius Episc. 17 jul.
DOMME m. S. Domninus Martyr. 21 mart.
DOUTSIN f. S. Dominica Virg. et M. 6 jul.
DOUCKE m. S. Theodorus M. 9 nov.
DOUCLE m. S. Diocles M. 24 may.
DOEN m. S. Donatus Episc. et M. 7 aug.
DOUWE m. S. Dominicus Confess. 4 aug.
DULBRIGH f. S. Dafrosa M. 4 jan.
DUIFKE f. S. Columba Virg. et Mart. 31 dec.
D'JURRE m. S. Darius M. 19 dec.
DANCKERT m. Gratianus M. 23 nov.
DIEUWER f. S. Derphuta M. 20 mart.
DRIES m. S. Andreas Apost. 30 nov.
DRIEFKE f. S. Andegrisma V. 14 oct.
DUCKE m. S. Dunstanus.

DIDMER m. S. Danatianus 7 aug.

E.

EDGER m. S. Edoardus Rex Angliae M. 18 mart.
EBE, EBBE m. EBLE. S. Ebrulphus Ab. et Conf. 29 dec. Eobanus 5 jun.
EEF m. S. Ivo Conf. 19 may.
EEF f. S. Eva.
EDSART m. S. Edmundus Episc. 16 nov.

EELCKE m. S. Eligius Episc. 1 dec. et B. Eelko Martyr Frisiae.
EELCK f. Electa.
EGBERT, EIBERT m. S. Egbertus Pres. 24 april.
EGGE m. S. AEgidius Abbas 1 sept.
EISE m. EITSE S. Isaias M. 16 febr. S. Eusebius 1 aug.
EDUWAERT m. S. Eduardus Conf. 5 jan.
ELBERT m. S. Adelbertus Levita 25 jun.
ELBRIGH m. S. Albricus Episc. Ultra. 14 nov.
ELIRT m. ELINGH. S. Eligius Episc. 1 dec. S. Eleutherius 18 april.
ELLE m. S. Helladicus Episc. 18 febr. Eligius Episc. 1 dec.
ENE f. EENCK S. Ennata V. et M. 13 nov.
ENGEL m. ENGBERT. S. Engelbertus Episc. Colon. 7 nov.
ENGEL f. S. Angelus 5 may.
EMERENTS f. S. Emerentiana Vir. et M. 23 jan.
EEMPKE m. EMMER. S. Emmeranus Episc. et M. 22 sept.
EKE m. S. Acatius M. 22 sept.
EENKE m. S. Anicetus P. et Mart. 17 april.
ENNE m. S. Ennodius.
ELIRT, EELSE m. S. Eleutherius P. et M. 26 may.
ERART m. S. Erastus. 25 jul.
EMBER m. S. Embertus Episc. et Conf.
ELS, ELSKE S. Elisabeth Vid. 19 nov.
EMMER f. S. Emerita V. et Mart. 22 sept.
ERNST m. Ernestus.
EPKE m. S. Epicharis M. 27 sept.
EPPEN m. S. Epimachus M. 10 may.
EVERT m. S. Everhardus Conf. 16 dec.
EUWE m. S. Ewaldus M. 3 oct.
EUSE m. S. Eusebius Episc. 1 aug.
EERCKE, ERICK m. S. Ericus Rex et M. 25 jun.
ERCKJEN f. S. Erentrudis Virgo 30 jun.
EMOUT m. S. Emericus Conf. 4 nov.
EDEL f. S. Adela V. 13 dec. 23 nov. vel S. Edeltrudis Virgo 23 jun.
EEDE m. S. Edon. 30 jun. S. Eclesius 8 april.
ENTE m. S. Vincentius M. 22 jan.
IRMGARDIS f. S. Irmgardis V. 4 sept.
EEDMIT m. S. Edmondus Episc. 16 nov.
EDSKE f. S. Iditha Virgo 16 sept.
ETTE f. Idem.
EUBE m. S. Eubulus M. 7 mart.
EIBE m. S. Aibertus 2 may.
ELBRIG f. S. Edelburga 7 jul.
EUBUONT m. S. Ethelwoldus 1 aug.

F.

FAERE m. S. Pharo Episc. 28 oct.
FASTIRT m. S. Fastredus 19 may.
FECKE m. S. Felix M. 30 aug.
FEDDE m. S. Fidelis M. 23 mart.
FED, FOD f. S. Fides Mart. 1 aug.
FEIJE, FAIJE m. S. Foilanus 3 oct.

FEICKE f. FEICK m. S. Foelicitas M. 10 jul. et m. S. Foelix P. et M. 29 jul.
FEYTE m. S. Fiacrius Conf. 30 aug.
FEMME m. S. Firminus Ep. et M. 25 sept.
FEMME f. S. Euphemia Virg. et M. 16 sept.
FELTEN m. S. Valentinus Presb. et Mart. 14 febr.
FENNE f. S. Triphenna Mart. 10 nov.
FERCK m. S. Faro Ep. et Conf. 28 oct.
FERCKU f. S. Phara Virg. 7 dec.
FERDU f. S. Fortunata Virg. et M. 14 oct.
FETIE f. S. Faelicula Mart. 14 feb.
FETSE m. S. Festus Mart. 21 dec.
FIJT m. S. Vitus Mart. 15 jun.
FY f. S. Sophia Virg. et Mart. 30 april.
FENNERT m. S. Fintanus Presb. et Conf. 17 febr.
FAES m. S. Gervasius Mart. 19 jun. vel Bonifacius.
FLORIS m. S. Florentius Episc. 7 nov.
FOCKE m. S. Phocas Mart. 22 sept.
FOECK, FOECKIEN f. S. Photina M. 20 mart.
FOKSE m. FOKEL f. S. Folquinus Episc. 14 dec.
FOPPE m. FOPCK f. S. Fabianus M. 19 jan.
FOLCKERT m. S. Volquerus 7 mart.
FOLKU f. S. Fulco Episc. 26 oct. vel Folquina.
FOS, FOSKE f. S. Fuska Virg. et Mart. 13 febr.
FROUCK, FOUCK f. FREE. S. Veronica Virg. 29 aug.
FREERICK m. FRIDS. S. Fredericus Episc. et Mart. 18 jul.
FREED m. S. Irenaeus mart. 10 febr. S. Fredegandus Conf. 17 jul.
FRANSIJN f. S. Francisca Vid. 9 mart.
FRISCK f. Spenosa Virg. 18 mart.
FTISE m. S. Fridolinus Abb. 6 mart.
FRIENS m. S. Frigidianus Episc. 18 mart.
FONGER m. S. Fulgentius Episc. 1 jan.
FOUWEL f. S. Flavia Virg. et M. 7 maji.
FORMER m. S. Firmius Episc. M. 1 jun.
FROENE f. S. Verona Virg. 29 aug.
FRANCKEN m. S. Franciscus Conf. 4 oct.
FUKE m. S. Fugatius 27 may.

G.

GABE m. S. Gabinus M. 19 febr. S. Gabriël 18 mart.
GADU f. S. Godoberta Virgo 11 april.
GALE, GELE m. S. Gallus Abbas 16 oct.
GALKE m. S. Galation Mart. 5 nov.
GATSE, GATIE m. S. Gatianus Ep. 15 dec. S. Gajus 22 april.

GAATS f. S. Gunclenis 18 jul.
GAUKE m. S. Gaugericus Episc. 12 aug.

GEEL, GHIEL m. S. Michaël 29 sept.
GEEL, GHAAL f. S. Gala Vidua 5 oct.
GERET f. S. Gertrudis Virg. 17 mart.
GERRIT m. S. Gerardus Abbas 3 oct.
GERLANT f. S. Berlendis Virg. 3 febr. Gerlacus Conf. 5 jan.
GEROLT m. S. Geroldus Mart. 7 oct.
GERIOEN m. S. Gereon Mart. 10 oct.
GERKE m. S. Gangulphus Mart. 11 may.
GERBRIN m. Gerbrandus.
GERLIF m. S. Gerlacus Conf. 5 jan.
GEERLS f. S. Genoveva Virg. 3 jan.
GERBRICH f. S. Georgia Virg. 15 febr.
GIJSBERT m. Gisbertus 23 may.
GHILD m. S. Ghilianus Episc. et mart. 11 aug.
GODSVREUN m. S. Thiophilus Ep. 13 oct.
GOSSE, GOS m. S. Gunifortis M. 22 aug. S. Gusovinus, puer qui Romae Martyr obiit.
GOFKE m. S. Goaris Presb. et Conf. 6 julii.
GERBIN m. S. Gervinus 17 april.
GOICK, GOYCKE f. S. Gudula Virg. 8 jan.
GOYE m. S. Gaudiosus Episc. et Conf. 7 mart.
GILIS m. S. AEgidius Abbas 1 sept.
GIECKE f. S. Generosa Virg. 17 jul.
GOMMIRT m. S. Gommarus Conf. 11 oct.
GORIS m. S. Gregorius Papa et Doct. Eccl. 12 mart.
GOSLICK m. S. Godschalcus 7 aug.
GOERT m. S. Gordianus Martyr. 10 may.
GREULT m. GRELTE. S. Gerulphus Mart. 21 sept.
GRIET f. S. Margareta Virg. et Mart. 20 jul.
GROETE m. S. Gratus Mart. 5 dec.
GOVAERT m. S. Godefridus Conf. 13 jan.
GRIMBERT m. S. Grimaldus Abb. 8 jul.
GODEL f. S. Godelina V. 6 jul.
GOUDEN m. S. Chrysantus Mart. 25 oct.
GRETS f. S. Grata V. 1 may.

H.

HAEBEL f. S. Aleidis Abbatissa 5 febr.
HACK m. et f. S. Acca.
HABLE m. S. Abilus Episc. 22 febr.
HAENCKE m. S. Gallicanus Mart. 25 jun.
HAYE m. S. Hiacinthus M. 17 jul.
HAESKE f. S. Asella Virgo 6 dec.

HAICK f. S. Aia Comitissa 18 apr.
HAITSE, HAYKE m. S. Aichardus Abbas 15 sept.
HAMKE m. S. Ambrosius Episc. et D. 7 dec.

HAIBE m. S. Albanus M. 22 jun.
HANS m. S. Joannes Apost. 27 dec.
HAUCK m. S. Audonarus Episc. 9 sept.
HANSCK f. S. Joanna 24 may.
HARMIN m. S. Hermes M. 25 aug.
HERMTJE f. S. Hermelindis Virgo 29 oct.
HARINGH m. S. Argimirus Mart. 28 jun.
HARPER m. S. Aper Episc. 15 sept.
HARTGER m. S. Concordius 1 jan.
HARTMAN m. S. Hermagoras Episc. et M. 12 jul.
HARCKE m. HERCLES. S. Herculinus M. 25 sept.
HAETKE f. S. Herenia Virgo 8 mart.
HARNIGH f. S. Harlindis V. 12 oct.
HART m. S. Artemon M. 8 octob. S. Heradius M. 17 may.
HARTJE f. S. Cordula Vir. et Mart. 22 oct.
HANICK m. S. Anisius Episc. 30 dec.
HEBBE m. S. Sebbus Rex 29 aug.
HED m. S. Hedda Episc. 7 jul.
HEILCKE f. S. Helena mater Constantini 18 aug.
HEPPE m. S. Hipatius M. 3 jun.
HEMME m. HEMMETJEN f. S. Hemiterius M. 3 mart.
HENRICKJEN f. S. Henrica. S. Henedina M. 14 may.
HEERE m. S. Hero Episc. 17 oct. S. Heribertus Episc. Colon. 16 mart.
HEERKE m. S. Heraclius M. 2 mart.
HEINE m. S. Henricus Imperator, 14 jul.
HESSEL m. S. Hesichius Conf. 15 may.
HIDDE m. S. Hidulphus Ep. 11 jul.
HIDKE f. S. Hidwigis Vidua 15 oct.
HIL f. S. Hiltrudis Virg. 27 sept.
HILLEGON f. S. Hildegardis V. 17 sept.
HILLEBRANT m. Hildebrandus.
HILLE m. HIJLKE f. S. Hilarius Episc. et Conf. 13 jan.
HINNE, HENNE m. S. Hunfridus Episc. 8 mart.
HIS f. S. Hester.
HOLLE, HOLKE m. S. Olaus 28 jul.
HOYTE m. vel ROYER m. S. Horres M. 13 mart.
HOBBE m. S. Eobanus Mart. 5 jul.
HOMME m. S. Gommarus Confess. 11 oct.
HOTSE m. HOTSKE f. S. Hospitius Conf. 21 may.
HIMPKE m. S. Himerius Episc. 17 jun.
HIBBE m. S. Habentius Mart. 7 jun.
HETTE m. S. Hetto Episc. et Conf. 10 jul.
HELBE m. S. Albinus M. 15 sept.
HOSKE m. S. Ostianus Presb. et Conf. 30 jun.
HEYMAN m. S. Hospitius 21 may.
HARTICH m. S. Aristarchus Conf. 4 aug.
HOUKE m. S. Hadulphus 19 may et Hugolinus M. 13 oct.

HUBE m. S. Hubertus Conf. 3 nov.

I.

IAECKLE m. S. Jacobus Apost. 1 may.
JAEN m. S. Januarius M. 19 sept.
JACOBIJN, IAKELIJN f. S. Jacoba.
IAY f. S. Ia 3 aug.
JANTJEN, JANTSIN f. S. Johanna uxor Chusi 24 may.
JAPKE, IAKES m. S. Jacobus Ap. 25 jul.
JARICH, JURRIGH m. S. Gorgonius Mart. 11 mart.
JASPIR m. S. Caspar Conf. 6 jan.
IBEL f. S. Ivetta Eremitissa 13 jan.
IBLE m. S. Apulejus M. 7 oct.
IDS m. S. Edistius M. 12 oct.
IDSKE f. S. Ida, Vidua 13 apr.
IDWER f. S. Iduberga Conjugata 8 may. Eduwarda.
JEY f. S. Juliana Virg. 19 jun.
IECKE m. S. Hesychius Conf. 15 may.
JELS f. JEL, JALKZ. S. Juliana V. Mart. 16 febr.
IEF m. et f. S. IVO Presb. 19 may. et S. Eva.
JEIP m. S. Joseph.
JIE m. S. Hieron. Presb. et M. 17 aug.
JELMER m. S. Wilhelmus Eremita 10 febr.
JELLE, JOLLE, JALLE m. S. Iulius Papa 12 april. S. AEgidius Ab. 1 sept.
JEL, JAL f. S. Iuliana Virg. et M. 16 febr.
JEPPE m. S. Ioseph, conjux Mariae 19 mart.
JISK f. S. Prisca Virg. et Mart. 18 jan.
IIETS f. S. IETA 8 may.
ISE m. S. Isidorus Conf. 12 mart.
JENTJE m. S. Ioannicius Abbas 4 nov.
JELIS m. S. AEgidius Abbas 1 sept.
JELTE m. S. Iulianus Mart. 9 jan.
JELGER m. S. Ilherus Mart. 14 oct.
JESEL f. vel JESTICK. S. Gislena. 9 oct.
JEMME m. S. Geminus Mart. 4 jan.
JENS f. S. Gaudentia Virg. et M. 30 aug.
JILDERT m. S. Giljardus Episc. 8 jun.
IETS, IADS f. S. Itisberga Virg. 21 may.
IGRAM m. S. Irianus Conf. 16 oct.
IGE m. S. Higinius Papa et Mart. 11 jan. S. Eligius Conf.
IGLE m. S. Agilus 30 aug. S. Ignatius Episc. et Mart. 1 febr.
YCK f. S. Ignatia.
YCH f. YTSEN. S. Ignatius Episc. et Mart. 1 febr.
YPKE m. S. Ephiphanius Episc. 12 maji.
YPK f. S. Epiphana mart. 12 jul.
IDE m. YD f. S. Iduberga Conjugata 8 may.
YSKE m. S. Ischirion Mart. 22 dec.
IME m. S. Himelinus 10 mart.

JILDU f. S. Gilda 29 mart.

YNTE m. et f. YNSE. S. Indes M. 20 dec.
YMK f. S. Emerentiana Virg. et Mart. 23 jan. S. Dympna Virg. et mart. 15 may.
IPE m. S. Hippolitns Mart. 13 aug.
ILE m. S. Illidius Episc. 7 jul.
INE, INIM f. et m. S. Innocentius Papa et Mart. 28 jul. S. Ennara V. et Mart. 13 nov.
INGEL m. S. Engelmondus Conf. 21 jun.
JONGE m. S. Juvenalis Episc. et Conf. 3 may.
JORDAEN m. S. Gordianus M. 10 may.
JOORIS, JORIJT, JOORT m. S. Georgius Mart. 23 april et S. Gregorius Papa et Doct. 12 mart.
JOACHIM m. S. Ioachim Maritus B. Annae 20 mart.
JOOST m. S. Judocus Confess. 13 dec. Justus 18 oct.
JOEST f. S. Justa Mar. 14 may,
JOSINA f. S. Justina Mart. 26 sept.
JOU m. S. Justus Mart. 18 oct.
JOURICK m. S. Gangericus Episc. et Conf. 11 aug.
JOUWER f. S. Aurea Virg. et Mart. 19 jul.
JOUCKE m. S. Iovita M. 15 febr.
JOUCK f. S. Jucunda Mart. 27 jul.
JELBE m. S. Jovita Mart. 15 febr.
JOB m. JOBEKE f. S. Job 10 may.
JULICK f. S. Julitta Mart. 16 jun.
JURIEN m. S. Georgius M. 23 apr.
JUCKE m. S. Jucundus Martyr. 2 jan. Judocus.
ISABEL f. S. Elizabeth Vidua 19 nov.
JURICH m. JULICH S. Julianus M. 9 jan.
ISAC m. S. Isacius Eremita 30 may.
JUDIC f. S. Judith.
IRMGART f. S. Irmgardis V. 4 sept.
JELKE f. S. Juliana Virg. et M. 19 jun.
YNE f. S. Irene Virg. et Martyr. 20 oct.
JUT f. S. Jutta Vidua 5 may.

K.

KEERST, CHRISTIN m. S. Christinus Eremita 12 nov.
KANCKE m. S. Cajus M. 22 april.
KERSPIJN m. S. Crispinus Martyr. 25 oct.
CASPIR m. S. Caspar Conf. 6 jan.
KERSTIJN f. S. Christina V. et M. 24 jul.
KEELE m. S. Kilianus Episc. 13 nov.
KEIMPE m. S. Camerinus M. 21 aug.
KRUSCK f. S. Cunegundis Imperatrix 3 mart.

COEP m. S. Cucuphas M. 25 jul.
KOENE m. S. Conon M. 6 mart.
COENDIRT m. S. Conradus Episc. 26 nov.
CNIER f. S. Cunera V. et M. 12 jun.
CNELIS m. S. Cornelius Pap. et Mart. 16 sept.
KOYE m. S. Cutia M. 18 febr.
KRIJN m. S. Quirinus M. 30 mart

KRISTE m. S. Chrysanthus Mart. 25 oct.
CUMER OF CUME m. S. Cunibertus Episc. Colon. 12 nov.
CUNE f. S. Cunegundis Imperatrix 3 mart.
COURT S. Cuthbertus Episc. 20 mart.
CNOOP S. Gordianus M. 10 may.
CLAER f. S. Clara V. 12 aug.
CYRICK m. S. Ciriacus M. 8 aug.
CALLE m. S. Calixtus Pap. et M. 17 oct.
COSMIS m. S. Cosmas M. 27 sept.

L.

LAES m. S. Lazarus Episc. 17 dec. S. Blasius M. 3 febr.
LAEFKE f. S. Nicolaus Episc. 6 dec.
LAM m. S. Lambertus Episc. 17 sept.
LAMKE f. S. Agnes Vir. et Martyr. 21 jan.
LANCELOT m. S. Landelinus Abbas 15 jun.
LAU m. S. Laurentius M. 10 aug.
LIAUCKE m. S. Eleucadius Episc. et conf. 14 febr.
LIAUCK f. S. Leocadia Vir et M. 9 dec.
LEENKE f. S. Magdalena 21 jul.
LENART m. S. Leonardus Confess. 6 nov.
LENS m. S. Laurentius M. 10 aug.
LIJBE f. et m. S. Lebuinus Presb. et Gonf. 12 nov. Elizabeth. S. Libia 15 jun.
LIJLCKE f. S. Liliosa M. 27 july.
LIEFKE f. S. Godoleva Conjugata et M. 6 jul.
LIDSE m. S. Ladislaus Rex. 27 jul.
LIJCKEL f. S. Leocretia 15 mart.
LEEPCK f. S. Lea Vidua 22 mart. S. Leoba Abbatissa 28 sept.
LIJCKLE m. S. Nicolaus Episc. et Conf. 6 dec.
LIJSJEN f. S. Elizabeth Vidua 19 nov.
LINSE, LONSE m. S. Leontius Ep. 13 jan.
LIBBE m. S. Leobinus Episc. 15 sept.
LIMPKE m. S. Luperius M. 15 nov. S. Lupus Episc. 29 jul.
LISCK f. S. Basilissa M. 9 jan. vel S. Elizabeth.
LUDGER m. S. Ludgerus Episc. 26 mart.
LUDGER f. S. Lutgardis V. 16 jul.
LIM f. S. Eulampia 10 oct.
LINCK f. S. Lijdwina V. 14 april.
LIEUW f. S. Leontia M. et Conjugata 6 dec.
LUTS f. LUITS, LOTS. S. Lucia Vir. et M. 13 dec.
LIEUWE m. S. Leo Papa et Conf. 11 april.
LOY m. S. Eligius Episc. 1 dec.
LOYCK f. S. Leonilla M. 17 jan.

LOLLE m. S. Lullus Episc. et Conf.
LOLKE m. S. Ludovicus Rex 25 aug.
LOYCK m. S. Liocadia V. 9 dec.
LOLCK f. S. Lucas Evang. 10 oct.
LUBBERT, LUBBE, LOBBE m. S. Leobardus Conf. 18 jan.
LUBBRICH f. S. Liberata V. 18 jan.

LUIRT m. S. Lucius Rex 3 dec.
LUITIEN m. S. Ludovicus 25 aug.
LUCRESIS f. S. Lucretia V. et M. 13 dec.
LUDU f. LIDDU. S. Lidwina Virg. 14 april.
LUTER m. S. Eleutherius Papa et M. 26 may.
LIEF m. S. Livinus Episc. et M. 12 nov.
LIEF f. S. Oliva Virg. 3 jun.
LUIME f. S. Illuminata V. 29 nov.
LULOF m. Ludolphus.
LANTIEN f. S. Landrada V. 8 jul.

M.

MACHTIL f. S. Machtildis Regina 14 mart. S. Magdalena.
MANCK m. S. Mancius Martyr. 15 may.
MAURIS m. S. Mauritius Martyr. 22 sept.
MARCELIS, SELIS m. S. Marcellinus Presb. et Conf. 4 sept.
MARTIEN f. S. Martha Virg. Martina.
MARITJEN S. Maria.
MARTIJNTJEN f. S. Martina V. et M. 1 jan.
MAYKE f. S. Maria Mater Christi.
MATERN m. S. Maternus Episc. Colon.
MEILE m. S. Meletius Episc. 12 febr.
MELIS m. S. Mela Episc. 16 jan.
MACKE, MECKE m. S. Macarius M. 5 sept. S. Macra V. et M.
MACKE f. S. Macrina V. 14 jan.
MEYE m. S. Majolus Abbas 11 may.
MEINTE m. S. Menedemus Mart. 5 sept.
MEINS f. S. Menedora V. et Mart. 10 sept. Clementia 21 oct.
MEINE m. S. Monulphus Episc. et Ep. Conf. 16 jul.
MEINU f. S. Monegunda Conjugata 2 jul.
MEINART m. S. Meinardus 22 jan. S. Meinulphus Conf. 5 oct.
MELLE, MOLLE m. S. Mellitus Ep. 24 apr.
METSE m. S. Machutis Episc. 15 nov. S. Medardus Episc. 8 jun.
MIJNE m. MIENT S. Dominicus Conf. 4 aug.
MELKE m. S. Melchiades P. et M. 10 dec.
MELKE f. S. Melania Conjugata 31 dec.
MELCHIR m. S. Melchior Confess. 6 jan.
MEMME m. S. Memmius Episc. 5 aug.
MET, METJE f. S. Metrodora Vir. et M. 10 sept.
MIN, MINKE f. S. Charitas Mart. 1 aug.
MINTS m. et f. S. Clemens P. et M. 23 nov. S. Clementia.
MENTSE m. S. Mansuetus Episc. et Conf. 19 febr.
MINHOLDT m. S. Menigoldus Eremita 7 febr.

MIRCK m. S. Marcus Evangel. 25 april.

MINCK m. S. Dominicus Conf. 4 aug.
MORD f. S. Modesta V. 4 nov.
MONTE m. S. Montanus M. 17 jun.
MOMME m. S. Momomus Episc. et Conf. 16 oct.
MOEDER masc. et f. S. Maternus Episc. Colon.
MOURCK f. S. Maura Virg. et M. 13 febr.
MONCK f. S. Monica Vidua 4 may.
MEVIS m. S. Bartholomaeus Ap. 24 aug.
MOYE f. S. Pulcheria V. 10 sept.

N.

NAERDIS m. S. Bernardus Abbas 20 aug.
NAEN f. S. Nona V. 3 febr.
NAMMIM f. S. Nimmia Martyr. 12 aug.
NANNE m. S. Anno Episc. Colon. 4 dec. Ferdinandus 13 jun.
NANNINGH m. S. Namphamion M. 4 jul. Ferdinandus 13 jun.
NOEN f. S. Nona V. 3 febr.
NAENKE m. S. Neon M. 28 sept.
NEEL, NEELTJE f. S. Cornelia M. 31 mart.
NEL f. S. Philonella Conjug. 11 oct. Petronella 31 may.
NIJS m. S. Dionysius Episc. et Mart. 9 oct.
NIESKE f. S. Agnes Vir. et Martyr. 21 jan.
NITSAERT m. S. Nicander M. 17 jun.
NICKEL m. S. Nicolaus Ep. 6 dec.
NOINTS, NEENTS m. S. Neon Mart. 2 dec.
NOLE, NOOLKE m. S. Nicolaus 6 dec.
NUTGER S. Nicanor Mart. 10 jan.
NITTE m. S. Nicetius Episc. 5 may.
NOY, NABE m. S. Norbertus Ep. 6 jun.

O.

OBE m. S. Eobanus Mart. 5 jun.
OBRICH f. S. Odrada Virg. 3 nov.
OCKE m. OCKIEN f. S. Acca Episc. 3 nov.
ODE m. S. Odo Abbas 18 oct.
OEDS m. S. Odilo Abbas 1 jan.
OTKE f. S. Oda Vidua 23 nov.
OEP m. et f. S. Optatus Episc. Mile. 4 jun. S. Opportuna V. 22 april.
OFKE m. S. Onuphrius Eremita. 12 jun.

OLGER m. S. Wilgisus Episc. et Abbas 4 febr.
OLBRANT m. { S. Oelbertus M. 22 oct.
OLSIRT m. { S. Oelbertus M. 22 oct.
OENE, ONNE m. S. Onesimus Pauli disc. 13 may.
ONTSE m. S. Onesiphorus Martyr. 6 sept.
ORSEL f. S. Ursula Virgo et Mart. 21 oct.
OSUOLD m. S. Osualdus Rex 5 aug.
OTTE m. S. Otto Episc. 2 jul.
OULKE m. S. Ulricus Episc. 15 jul.
OUGE m. S. Hugo Abbas 29 apr.

OUTGER m. S. Otgerus Conf. 10 sept.
OTHMER m. S. Othmarus Abbas 16 nov.
OMMER m. S. Gummarus Confess. 11 oct.
OOL m. OOCKLE m. S. Odulphus Presb. S. Olaus Rex et Mart. 29 jul.
ORIGH m. S. Oriculus M. 18 nov.

P.

PAELS m. S. Paulus Apost. 29 jun.
PAALSCK f. S. Paula Vidua 29 jan.
PAESCHE m. PAESCH f. S. Paschasius Episc. 22 feb.
PAULYN m. et f. S. Paulinus Ep. 22 jun.
PAYE m. S. Pacianus Episc. 9 mart.
PEEROK f. S. Praxedis V. 21 jul.
PIBE m. S. Philippus Apost. 1 may.
PIJKE m. S. Piatus Presb. et Martyr.
PIETRICK f. PIETJE. S. Petronilla Vir. 31 may.
PIER m. et f. S. Petrus Apost. 29 jun.
PIJLKE m. S. Philaretus Confess. 30 dec.
PIJLK f. S. Pelagia Conversa 8 oct.
PILGRIM m. S. Peregrinus Episc. et M. 13 jun.
PLOENIS m. S. Apollonius Martyr. 8 mart.
PLOON f. S. Apollonia Vir. et Mart. 9 febr.
POL m. S. Apollinaris Episc. et M. 23 jul. S. Policarpus et M. 26 jan.
POOLTIS m. S. Hippolitus Mart. 13 aug.
POONKE f. S. Potamiena Virg. et Mart. 28 jun.
POOT f. S. Pudentiana V. 19 may.
POPPE m. S. Poppo Abbas 25 jan.
POPCK f. Potamia 5 dec.
PLETSE m. S. Plechelmus Conf. 15 jul.

R.

RAINOUT m. S. Rainuldus Episc. 18 aug.
RAINU f. S. Regina Conjug. 1 jul.
REYER m. S. Reatrius M. 27 jan.
REITSE f. S. Rais M. 28 jun.
REILIF m. S. Radulphus 30 april.
REINER, OF REINERT, REIN, REINKE m. S. Reinerus Conf. 17 jun.
REINSCK f. S. Reinildis V. et Mart. 16 jul.
RINTSE m. et f. S. Relindis Vir. et Abbatissa 6 febr.

RINTS f. S. Irene Vir. et Martyr. 20 oct.
RIEMER m. RIEME f. S. Remigius Episc. 1 oct.
RIMMERT, REMPKE, REMPT m. S. Rembertus Episc. 4 febr.
REINCK m. S. Rainerus Conf. 17 jun.
RINSIN f.
RIJCK m. S. Richarus Presb. 26 april.

RICHEL m. S. Richardus Rex Angliae 7 febr.
RIJPKE m. S. Respicius Martyr. 10 nov.
RIPPERT m. S. Rupertus Episc. 27 mart.
RITSKE m. et f. S. Priscus M. 1 sept. et S. Prisca V. 18 jan.
RIDSAERT m. S. Richardus 7 feb.
RUIRT m. S. Rudericus 13 mart.
RICHT f. S. Rictrudis Vidua 12 may.
ROBIJN m. S. Ruffinus Confess. 19 aug.
ROBBERT m. S. Robertus Abbas 24 april.
ROIMER, RODMAER m. S. Romualdus Abbas 19 jun.
ROELIF m. S. Rodulphus Episc. 26 jun.
ROELIF f. S. Roelendis V. 13 may.
ROMKE m. ROMPT. S. Romanus M. 9 aug.
ROMK f. S. Romana V. 23 feb.
ROMMIRT m. S. Rumoldus Episc. et M. 1 jul.
ROUKE m. S. Revocatus Martyr. 9 jan.
RUTGER m. Rutgerus.
RUTH f. Ruth S. Rotrudis Vir. 22 jun.
ROCHUS m. S. Rochus Confess. 16 aug.

S.

SABBE m. S. Sabbas Abbas 5 dec.
SAEP m. S. Sabinus Episc. 17 feb.
SAEP f. S. Sabina V. 29 aug.
SAECK, SAKLE, SOECKLE m. S. Zacharias Episc. et Martyr. et S. Zachaeus.
SAECK f. S. Secunda Vir. et Mart. 10 jul.
SAEF m. S. Sabinus Confess. 11 jul.
SAET m. SAETKE f. S. Saturninus M. 29 nov.
SALVUS m. S. Salvius Episc. et M. 26 jun.
SANNE m. S. Sancius M. 5 jun.
SAS m. et f. S. Cassius Episc. 29 jun. S. Cassia M. 20 jul.
SANDER m. S. Alexander Martyr. 3 may.
SASKER m. S. Satirus Mart. 12 jan.
SERIP m. et f. S. Seraphion Ep. 30 oct. S. Seraphia V. 29 aug.
SCHELTE m. S. Schetselo 6 aug.
SCHOLTE f. S. Scholastica Vir. 10 febr.
SELI f. S. Caecilia V. et M.
SELIS m. S. Marcellus Pap. et M. 16 jan.
SELKE m. S. Seleucus Mart. 16 febr.
SEINE m. S. Zenon M. 20 dec.
SENT m. S. Vincentius Mart. 22 jan.
SEEPH m. S. Sebastianus Martyr. 20 jan.
SEPK f. S. Serapia Vir. et Mart. 29 aug.

SIBE m. S. Sabas. 6 aug.
SIBBOUT m. S. Sebaldus Confess. 29 aug.
SIBBEL f. S. Sibillina V. 19 mart.
SIBRIN m. Sibrandus.
SIBBLE m. S. Sobel M. 5 aug.

SIBRIGH f. S. Sebastia Virg. et M. 4 jul.
SIJCK m. SIJKE. S. Sicus Martyr. 30 may.
SIJE m. S. Siagrius Episc. et Conf. 27 aug.
SIJ, SIJKE f. SIJDS. S. Lucia Virg. et M. 13 dec.
SIJDS m. S. Sidonius Episc. 23 aug.
SIEL, SIELKE m. S. Silas Confess. 13 jul. S. Sylvester Papa 31 dec.
SIEL f. S. Cilinia Conf. 21 oct. M.S. Remigii.
SIERD m. S. Sirus Episc. 9 dec.
SIGER m. S. Modestus Martyr. 15 junii.
SINE m. SIJNKE f. S. Sinesius M. 12 dec.
SICKE m. S. Sixtus Papa et Mart. 6 aug.
S'IOLLE m. S. Zoëllus Martyr. 24 may.
SIOUCKE m. S. Soticus Episc. et Mart. 21 jul.
SIOU f. S. Susanna Virg. et Mart. 11 aug.
SIOUCKE m. S. Siardus Abbas 13 nov.
SYRE m. et f. S. Sirus Episc. 9 dec. et S. Sura Virg. et Mart. 10 febr.
SIPPE, SIJPT, SIPKE m. S. Cyprianus Episc. et mart. 14 sept.
SIMME, SIMPKE m. S. Simon Ap. 28 oct.
SIMPCK f. S. Simphorosa Martyr. 18 jul.
SINNE m. S. Zenobius Episc. 25 may.
SINSIS m. S. Vincentius Martyr. 22 jan.
SYRICK m. S. Ciriacus Mart. 8 aug.
SYRICKJEN f. S. Siriaca Vidua et Mart. 21 aug.
SIURT, SIUERT m. S. Severinus Episc. Colon.
SIURTGE f. S. Seraphina 28 jul.
SIUCK m. S. Severus Episc. 22 oct.
SIUW f. S. Susanna Virg. et M. 11 aug.
SIUIR f. S. Severa Virg. 20 jul.
SOLKE m. SOETJE f. S. Soa vel Zoe Virg. et Mart. 5 jul.
STASIS m. S. Anastasius Martyr. 22 jan.
STIJN, STIJNKE f. S. Christina Virg. et Mart. 24 jul.
STEIN m. S. Stanislaus Episc. et M. 7 may.
STOFFEL m. S. Christoforus Mart. 25 jul.
STEFEN m. STEFANY f. S. Stephanus Mart. 26 dec.
SWAEN f. Susanna 11 aug.
SWOB f.
SUSTER f. S. Germana Martyr. 19 jan.

T.

TABBE m. S. Tobias Martyr. 2 nov.
TADE, TAEDE m. S. Thadaeus Ap. 28 oct.
TADINGH m. TAKE, OF TAECKE. S. Tation M. 24 aug.

TAETKE f. S. Thea M. 19 dec.
TAETS, TEETS f. S. Tatiana Mart. 12 jan.
TAMME m. S. Tammarus Confess. 1 sept.
TEYE m. S. Eustichius Presb. et Conf. 28 dec.
TET f. S. Tatta Conjugata 25 sept.
TAAL f. S. Tarbula Virg. et Mart. 22 april.
TEUIS m. S. Matthaeus Apost. 21 sept.
TIEDE m. S. Dorotheus 9 sept. M.
TIED f. S. Dorothea Vir. et M. 6 febr.
THIJS m. S. Matthias Apost. 24 febr.
TIBBE m. S. Tiburtius Martyr. 14 april.
TIBBOLT m. S. Theobaldus Conf. 30 jun.
TIJL m. S. Tillo Conf. 7 jan.
TITE m. S. Titus Episc. 4 jan.
TIMEN m. S. Timon Mart. 19 apr. Timotheus 24 jan.
TIEBBE m. S. Tiburtius Mart. 14 april.
TIALKE m. S. Thalus M. 11 mart.
TIAL, TIALCK f. S. Tharsilla 5 jan.
TIALINGH m. S. Calixtus Papa et Mart. 14 oct.
TIAM, TIAMCK, TIEMCK f. S. Thomais Mart. 14 april.
T'IAMME m. S. Timolaus M. 24 mart.
T'IEMME m. S. Timotheus Episc. 24 jan. S. Thiemo Episc. et Mart. 28 sept.
TIEPKE m. S. Theotimus M. 18 dec.
TIEPK f. S. Theopistis Conjugata 20 sept.
TIESSE m. S. Thespesius M. 20 nov.
T'IESCK f. S. Theusetes M. 13 mart.
T'IAERT m. S. Theodardus Episc. 10 sept.
T'IERDKE f. S. Theodora poenitens 11 sept.
T'IERNE m. S. Ternanus M. 8 jul.
T'IETSE m. S. Titianus Episc. et Conf. 16 jan.
T'IETS f. S. Thecla Virg. et Mart. 23 sept.
T'IERCK m. S. Theodorus Mart. 9 nov.
TRUKE f. S. Theonilla M. 23 aug.
T'SETTEL f. S. Thessalonica Mart. 7 nov.
TEUNIS m. S. Antonius Abb. 17 jan.
TEUNTJE f. S. Antonia M. 4 may.
TRAM m. S. Tranquillinus M. 6 jul.
TRIP m. S. Triphon Mart. 10 nov.
TRUY m. S. Trudo Conf. 33 nov.
TRIJN m. S. Catharina Virg. et Mart. 25 nov.
TRUIKE f. S. Gertrudis Virg. 17 Mart.
T'YEL m. S. Theophilus Confess. 10 oct.
TZOMME m. S. Thomas Apost. 21 dec.
TYCHE m. S. Tycho Episc. 16 jun.

TAERE m. S. Tarasius Episc. 25 feb.

V. W.

WABBE, WABLE m. S. Fabius M. 11 may.
WAB, WABBIL f. S. Walburgis Virg. 1 may, 4 aug.
WAETE, WALTE m. S. Walterus Abb. 23 jul.
WALLE, WAELINGH m. S. Walericus Abb. 1 april.
WAAL f. S. Valeria V. et M. 8 oct.
WARNER, WARMOLT m. S. Werenfridus Presb. et Conf. 14 aug.
WALKE m. S. Valerius Ep. 29 jan.
WATSE, WATKE, WALKE m. S. Valerius Episc. 29 jan.
WALBERT, WOLBERT m. S. Walbertus Conf. 2 may.
WAES m. S. Servatius Ep. 13 may.
UBLE m. S. Ubaldus Ep. 16 may.
UCKE m. S. Ursus 30 jul.
UGE m. S. Hugo Abbas 29 april.
VELTEN m. S. Valentinus Episc. et Mart. 14 febr.
WESSEL m. S. Wenceslaus M. 28 sept.
WENDEL f. S. Benildis M. 15 jun.
WEMCKE f. S. Vinciana V. 11 sept.
WELMOET f. S. Wilhelma.
WIB f. S. Phebe. 3 sept.
WIGBERD m. S. Wigbertus Presb. et Conf. 13 aug.
WICKE m. S. Victor M. 10 oct.
WICK f. S. Victoria V. et M. 23 dec.
WIGLE m. WIGGEL. S. Vigilius Ep. 26 sept.
WIERT m. S. Wiro Ep. 8 may.
WIJBE m. S. Suitbertus Ep. 1 mart.
WYBRIN m. S. Guibertus Confess. 23 may.
WYBRICH f. S. Vigor Episc. 1 nov.
WIGER, WIGGER m. S. Vigor Ep. 1 nov.
WILBERT m. S. Willibrordus Ep. et Conf. 7 nov.
WILKE m. S. Willeicus Presb. et Conf. 2 mart.
WILSIRT m. S. Wilfridus Episc. 12 oct.
WILSCK f. S. Wilgefortis Virg. et Mart. 20 jul.
WILLEM m. WILLEMKE f. S. Wilhelmus Eremita 10 febr.
WIJTSE, WIJTS m. S. Vitus M. 15 jun.
WINOLT m. S. Winotus Abb. 6 nov.
WIJNERT m. S. Winwalocus Abb. 3 mart.
WINTJEN m. S. Vincentius Mart. 22 jan.
WIJPKE m. WIJPCK f. S. Vivianus Episc. 28 aug.
VIDDE m. S. Vedastus Ep. 6 febr.
WIDMER m. S. Vindemialis Episc. et Mart. 2 may.

WIN f. S. Wivina Virg. et Abb. 17 dec.
WISSE m. S. Wafnuphus 1 oct.
WISCK f. S. Wissia Virg. et M. 12 apr.
WIJMER m. S. Wistremundis Conf. 7 jun.
ULBE m. ULP m. S. Fulbertus 2 jun.
ULKE m. S. Ulricus Episc. 4 jul.

ULCK f. S. Eulalia Virgo et Mart. 10 dec.
WILKE m. S. Wilgisus Episc. et Abbas 4 febr.
ULRICK m. S. Ulricus Episc. 4 jul.
UNSE, OENSE m. S. Onesiphorus M. et Conf. 6 sept.
WOBBE, WOBBEL, WOLBRUGH. S. Wolbodo 21 april.
WOLF m. S. Wolfangus Episc. 31 oct.
WOLSIRT m. S. Wulfrannus Ep. 20 mart.
WOLBRANT m. S. Valabonsus Conf. 7 jun.
WOLBRUGH f. S. Walburgis V. 1 may.
WOLTER, WATER m. S. Walterus Abb. 5 jun.
WOL f. S. Valentina Virgo et M. 25 jun.
WOPKE m. S. Volusianus Ep. 18 jan.
WORP, WERP m. S. Verulus M. 21 febr. S. Projectus Episc. 23 sept.
UPKE m. S. Optatus Mart. 16 apr.
UPT m. S. Eruperius Ep. 28 sept.
URBE m. S. Urbanus Papa 25 may.
VRIDSAERT m. S. Werenfridus Pr. et Conf. 14 aug.
WAELE f. S. Waltrudis Abbatissa. 9 apr.
VAU f. S. Flavia Mart. 12 may.
WOLMER m. S. Wulmarus Abbas 17 jun.
VOSKE f. S. Fusca Virgo et Mart.
VISCK f. S. Wissia Virgo et Mart. 12 april.

VIDIT ET APPROBAVIT

ANTONIUS A NESSEI,
Emdensis S.T.L. Lib. Censor

(Na het afdrukken van een groot gedeelte dezer twee lysten bemerken wy dat de namen, onder elke letter staende, niet juist alphabetisch gerangschikt zyn. Dit dient, by het zoeken naer eenen naem, te worden in het oog gehouden).

Oud record wegens een leengoed, gelegen by Borne, in de provincie Limburg.

De heer Ecrivisse, vrederegter te Eecloo, lid van den provincialen raed van Oostvlaenderen, heeft de goedheid gehad my eene oude kopy van het navolgende, voor de kennis onzer vaderlandsche regten zeer merkwaerdig stuk toe te zenden. Die kopy heeft, geleden eenige jaren, nog gediend by de regtbank van Maestricht, alwaer zy eene zekere authenticiteit verkregen heeft, welke in de provincie Limburg nimmer schynt betwyfeld te zyn geworden. Al de bepalingen, in dit Record vervat, bestonden ten jare 1790 nog in volle kracht en werking, zoodat het bestuer der domeinen, onder het voormalig gouvernement, geen regt heeft kunnen doen gelden om de *Graetheide,* als domeingoed, aen te slaen.

Voor het overige ontvangt de lezer in dit stuk een staeltje van het Limburgsch geschrevene dialect, dat zeer sterk naer het hoogduitsch overhelt, en reeds *platduitsch* mag genoemd worden. Myne aenmerkingen op den tekst dragen een cyffer aen het hoofd; die van den heer Ecrivisse eene kapitaelletter. Zie hier den inhoud.

HET was een heer tu[1] Born, der[2] was gebohren uit Overlant[3], uit Hungarien: coninc *Sanderbout*[A] was he[4] genaemt, ende lach by sijne vrouwe ende sliep, ende Godt sant hem in sinen sin, dat he sich met haer vereent[5], dat he woide[6] geven den armen luden een gave om Godt, want he hadse dicwils gebracht in grooter noot; ende sijn huisvrou beliefdet hem[7] dat he hun gaef den bosch, geheten *de Graet,* metter heiden ende weiden[B], om dat he voor tijden dese landen metter luiden deck[8] gebracht hadde in groot lijden, met rouwen ende branden, soo dat he aen hen sijn siele wederom woude quijten. Ende des selven morgens, doen he op was, bracht[9] he sinen heren, die by hem waren, wat hem Godt hadde gesant in sinen sin, die dy[10] saecke gerne holpen vermeeren, ende ginck [met hen ter kercke]. Dou[11] dy mess uit was dede he eenen man op sinen perde sitten. Gelijc dat de heren water genomen hadden, voer

1 *Tu,* toe, te.
2 *Der,* die.
3 *Overlant,* Duitschland *over* Rhyn.
A Is dezelfde als Zwyndebold, Suindebold of Zwentibold. Hy hield zyn hof veelal te Born op een oud, thans nog bestaende, kasteel, *Grasbroek* genaemd. Te Born, op dit kasteel, wordt den troonzetel nog bewaerd [nu nog??], op welken de koning zat onder het middagmael, toen hy de Graetheide ten geschenke gaf.
4 *He,* hy; gelyk doorgaens in het platduitsch.
5 Dewyl hy zich met haer vereend had.
6 *Woide,* woude.
7 *Beliefdet hem,* stond hem met liefde toe.
B Wordt hedendaegs genoemd *Graetheide*, beslaet eene oppervlakte van 6666 bunders Valkenburger maet, en ligt midden in de 14 gemeenten; in 1820, 1821 en 1822 is dezelve voor goed verdeeld, naer een langdurig proces, terwyl de minder volkryke gemeenten ieder voor 1/4^{e} wilden bedeeld zyn, daer Sittard, Geleen en Beek staende hielden dat het getal huishoudens tot grondslag der verdeeling moest dienen. Dit laetste stelsel is aengenomen door de regtbank van Maestricht, en by die gelegenheid is de authenticiteit der charte erkend geworden.
8 *Deck,* dik, dikwyls.
9 *Bracht,* berichtte.
10 *Dy,* die.
11 *Dou,* doe, toen.

den eten, reidt he van der bruggen; ende coninck Sanderbout hadde hem geseit: so wy veel[1] kerspelen dorperen[2] dat he omrijden konde, binnen der maeltijt, dy[3] souden den bosch, de weiden, ende heiden gehoren. So reit he eerst aen tot Born, van Born tot Guttekoven, van Guttekoven tot Leimborg[C], van Leimborg op Sittart, van Sittart op Munstergelehn, van Munster-

1 *So wy veel,* duitsch: *so wie viel,* zooveel.
2 *Kerspelen dorpen,* prochien, dorpen die een kerk hebben.
3 *Dy,* voor *dyn* of *dien*.
C Het tegenwoordige dorp *Limbrecht* ontleende zynen naem van een oud versterkt kasteel, meest met leemsteenen, in de zon gedroogd, gebouwd. Aldaer bestaet nog eene soort van kasteel of feodael huis, hetgeen tot aen de fransche omwenteling behoorde aen de magtige familie *van Bentinck,* wier leden stem hadden in het duitsch verbond.
Men diene te weten dat de oudste titels, van Leimborch gewag makende, hetzelve *Limbricht* noemen, en niet *Leimborch*. Deze titels echter, welke zich bevinden in het bezit der doorluchtige familie *von Bentinck und Lerodt zu Lerodt*, klimmen op tot veertiende en vyftiende eeuwen.
Ook staet er verder, dat de bode reed van Berg op Papenhoven: tusschen Berg en Papenhoven echter ligt een dorp Obbicht genaemd, waervan Papenhoven nu slechts eene sectie is. Waeruit men kan afleiden dat, toen deze gifte plaets had, Obbicht nog niet bestond, en echter weet men met zekerheid dat het bestaen van dit dorp ten minste tot de dertiende eeuw opklimt. Meerdere bewyzen aenhalen ware overtollig, daer nooit iemand in het Limburgsche de authenticiteit der charte heeft in twyfel getrokken. Het is tevens niet geheel aen deze stof vreemd te melden dat twee zusters van dien zelfden koning Zwyndebold of Zanderboudt, een myl afstands van Born, te Susteren namelyk, een klooster gesticht hebben, in hetwelk zy beide, de eene na de andere, Abdissen geweest en begraven zyn. Nog over weinige jaren vond men er derzelver grafsteenen; doch deze ook waren eene splinter in het oog der Vandalen van 1789, en dus begrypt men wat er van is geworden.

gelehn tot op Geleen, van op Geleen tot Beeck, van Beeck tot Eesloo, van Eesloo tot Stein, van Stein quam he aen die Heuserlinden, ende daer stont een witt ros gesadelt; ende sijn perd was moe, ende he stond [op] van sinen perde, ende saet op dat witt ros, ende liet het sijne op de straet staen, ende reidt doen voert, van dan[1] tot Ormont[D], van Ormont tot Berg, van Berg tot Biecht, van Biecht tot Papenhoven, van Papenhoven tot Buchten, ende reit so tot Houtumb, ende vant daer een alde[2] wijff by den valderen[3] staen, ende badt haer dat sy hem het valderen op dede, des sy niet doen en woude. Ende doen wart hem een teicken gedaen dat dy heeren geten hadden. So reit he omme Houtumb, ende was noch tot Born ter goeder tijt dat coninc Sanderbout met sine heren wederom water namen vander maeltijt. Ende doen vertoech[4] he den heren wo[5] he all gewest was, ende wy[6] het hem all gegangen[7] was. Doen ginc coninc Sanderbout sitten, ende ordineerde die rechten ende breucken[8], die voortaen, hy ende alle toekomende heren van Born, weder souden hebben, dat die[9] overheeren bliven souden aen dy vorscreven gemeinten, ende, omme des gemeenen orbers wille, dat den bosch niet vergankelick en worde.

1 *Dan,* danen, daen, van daer.
D Stadje aen de Maes, vier uren gaens ten noorden van Maestricht; was vroeger eene vesting, is thans tot den stand van dorp overgegaen en wordt Urmond genaemd, van eene beek, genaemd de *Or,* of *Ur*, aen wier mond het zich bevindt.
2 *Alde,* oude.
3 *Valderen,* valdeure? De heer Ecrivisse merkt aen dat men hedendaegsch in den Limburgschen tongval nog zegt *vauren* of *vauderen,* om een soort van bareel aen te duiden, zynde een sluitboom, die op een pael draeit, en den weg afsluit.
4 *Vertoech,* vertelde; 't zelfde als *vertrok* voor *vertelde*.
5 *Wo,* waer.
6 *Wy,* anders *wie*, hoe.
7 *Gegangen,* gegaen.
8 *Breucken,* breukboeten.
9 *Dat die,* opdat die, ten einde zy.

In den eersten, sprac he tegen den dienaer, so[1] die vrouwe van Houtumb den dienaer niet doorlaten en woude, so sint[2] de gemeenten van Houtumb toten ewigen daghen quijt der heide.

Voert sal een heer van Born, [die] nu is ofte namaels wesen sal, ein overheer bliven, ende sal den vorscreven bosch doen heuden[3] met twee fürsteren[4]; der[5] sal he einen setten, ende dy gantse gemeente van den xiiij kirspelen den anderen. Sy sullen beide geeidt sijn ende gesworen sijn den here van Born ende auch[6] der gemeinten beide hunne rechten te bewaren; ende daeromme [dat] ein heer van Born diesen vorscreven bosch heuden sal, als vorscreven, so sal ein heer van Born dat hoge recht hebben vander vors. gemeinten, ende auch dat wilt, dat daer op sijn sall, ende auch die keuren[7] dy op den vors. bosch vallen sullen, als hier naer bescreven staet, ende auch haet[8] die heer van Born ein einde uit den vors. bosch gespleten[9], vor sinen kamerbrant, dat geheten is den *Freebosch*[E]. Ende niet meer rechten en sal ein heer van Born in den vors. bosch meer hebben, te bosschen noch te howen[10].

Item dit sijn de rechten, die die gemeenten op den bosch hebben:

In den eersten sal ein iegelijc priester, [die in] enich

1 *So,* alzoo.
2 *Sint,* zyn.
3 *Heuden,* hoeden, bewaren.
4 *Fürsteren,* vorsters, houtvesters.
5 *Der,* van dezelve.
6 *Auch,* ook.
7 *Keuren,* bekeuringen, keurgelden, boetgelden.
8 *Haet,* heeft, bezit.
9 *Gespleten,* afzonderlyk.
E Thans een veld, genaemd *Vreebosch,* op 10 minuten afstand van Born. Zoolang de heeren van Born gezag uitoefenden over de Graetheide hebben zy den Freebosch als leen bezeten, doch, na de fransche omwenteling, verviel dit regt: de Freebosch viel aen de 14 gemeenten, en werd in 1824, zoo ik vermeen, verkocht; dezelve is groot ontrent 70 hectaren.
10 *Te bosschen noch te howen,* om te bosschen (hout te zamelen) of af te houwen (te kappen).

van die vors. keirspels woent, ende bedient die kirch, hebben des jaers vier wagen grun hout, in den vors. bosch, dat is te weten, tot elcker hochtijt (Kersmis, Paeschen, Pinxten ende Allerheiligen) ein foeder, ende daer für sal ein ieder priester vors. alle sondagh in sine kirspels kercke bidden, ende dan bidden vor conninc Sanderbout, ende sijner huisvrouwen sielen; ende vort so mach een iegelick minsch, der wont in eenich [van der] vors. xiiij kirspelen, boschen, wanneer dat he wilt, op alsulcke keur als hiernaer bescreven steit.

Item ist saecke dat imant in desen vors. bosch fiert[1] mit wagen, als he hout[2] soe roept he, als he laet[3] soe bitt[4] he, als he vaert so vleut[5] he. Kan he dan also sere gevaren, dat he met sinen vorsten perd op sinen hoff can comen, daer he woont, [ende] dat dy vorster[6] hem naer comen, so sal dan dergene, dy den wagen drijft, sijn roed achterwarts schoten[7], ende daer mit sal he quijt sijn op den tijt[8].

Maer ist sake datten dan dy vorster achtervolgen konnen, eer he op sijnen hoff can komen, ende dat he geladen heeft eenig van dryer keuren hout[9], dat is te weten eycken, beucken oft linden, so sal de fürster dat

1 *Fiert,* vuert, vaert.
2 *Hout,* hout kapt of zamelt.
3 *Laet,* oplaedt.
4 *Bidt,* bidt.
5 *Vleut,* fluit.
6 *Vorster,* voor *vorsters;* op zyn duitsch.
7 *Syn roed achterwaerts schoten*. Door deze woorden versta ik dat de wagendryver, indien hy slechts het voorste paerd van zynen wagen op den grond van zyn hoeve kon brengen, de geheele lading, welke nog achterwaerts (dat is buiten dien grond) ware gebleven schutten (bevryden) konde. *Roed* schynt my toe het *gerode,* het *aengeredene,* het *aengevoerde* te zyn; van het verbum *ryden*. Men vindt wel eens *geroden* voor *gereden. Roed* staet tegen *ryden,* gelyk *voer* (*voeder*) tegen *voeren*.
8 *Op den tijt,* op dien tyd, voor dien keer.
9 *Van dryer keurenhout,* een van de drie keurhouten.

fürste[1] perd uitspannen ende pinden[2] fur dry rins gulden, sonder enech wederseggen des jenes der[3] dat perd is, ofte dat hout; ende dier vors. dry rincs gulden sal twee sijn den here van Born vors., ende den vorster ein.

Ist sake die fürster imand vinden konnen [die] keur hout[4], der niet en vuert mit wagen, den[5] sullen die fürsters penden dat wapen, ofte dat bijl, daer he mit hout, ende en laten hem dat niet losen, sy en willent doen[6]. Vort so mag men tacken van den keurhout houwen, ende alle ander hout van der erden [oprapen], sonder der dryer keurhout, eycken, beucken, linden vors., op die keuren[7]. Ende waert saken dat emand keurhout afgehouwen hedde, ende blief daer liggen over den derden dach, ende enich minsch van de xiiij kirspelen vindet, ende kost bewijsen dat so lang afgewest is, so ist verlegen hout, ende mag enich minsch van die xiiij kirspelen wechführen, sonder misdoen.

Item ist sake dat jemand voert in den bosch met wagen, ende dat he wederom op sinen hof comen kan, dan so is he fry, als vors. is, maer vindenne die voerster, so mogen sie dan het vorste perd penden voor een raet evene[8], ofte vijf scillinge daer voor te geven; ende ein karfuhr twee en half scillinge; ende einen krouwagen voor vijf penningen; ein bussel, die ein minsch dreecht für ein alt meurtjen[9], ende des daghs niet als eins, ende die klein keuren sijn den furster[10], ende daer en laet[11]

1 *Fürste,* voorste.
2 *Pinden,* penden, panden, aenslaen.
3 *Der,* die, aen wie.
4 *Hout,* houwt, kapt.
5 *Den,* dien.
6 Ten ware met der vorsters toestemming.
7 *Op die keuren,* op pene van de gestelde keurboeten.
8 *Een raet evene,* een gelte of stoop even.
9 *Ein alt meurtjen,* een oud moorken; zekere penning.
10 *Sijn den furster,* behooren den vorster.
11 *Laet,* voor *leidt,* ligt.

den heer niet aen. Ende waert sake dat jemand enich keurhout afsnede mit segen[1], dat ware gestolen, ende [in] den heren wille, sonder lijf ende lit te benemen[2].

Ende want[3] ein heer van Born siet oft vernimpt[4] dat dat bosch vors. so seer vernielt, ofte te scande geit, so mach he den bosch doen te vreden leggen[5] mit rade der xiiij kirspelen dorpen vors., op einen dag als he wilt; maer so moet he dan des naesten sondags daer bevorens doen gebieden[6] in de xiiij kirspelen kercken, dat sy komen op eenen genomden dag in die naestgenoemde weke, aen den selven bosch, tegen Berg, op den Reursack[F]; ende blief einiger man van die xiiij kerspelen dorpen buiten, ende en ware den heer van Born ende des bosch rechts niet gehorsam, op den vors. dag, der[7] in de kircken geboet weer[8], soo mag der here van Born, met rade der anderen, die daer weeren, soe verre als jemand uit den kirspelen op de vors. holtgeding[9] weren, wael afsluiten[10]; maer weer daer enich ander kirspel van de xiiij kirspelen sterc van luiden, die mogen hun wael leenen, mar van hunne luiden, ende daermet sullen sy hunner gerechticheit bliven, dy sy tot den vors. bosch hebben, ende dan sal met rade van de xiiij kirspelen van

1 *Mit segen,* met de zaeg.
2 De straf daervan zou in s'heeren wil staen, zonder echter lyf of lid van den dader te mogen nemen.
3 *Want,* wanneer.
4 *Vernimpt,* verneemt.
5 *Te vreden leggen,* in staet van vrede (fr. *treve*) leggen, zoo dat het voor zekeren tyd onaengeroerd blyve.
6 *Gebieden,* aenzeggen.
F Tegenwoordig genaemd de *Welschenheuvel*, waerschynelyk uit hoofde eener neerlaeg welke de Franschen aldaer leden, zoo myn geheugen goed is, in 1546, tegen de beide vereenigde legers van de hertogen van Gelder en Gulick.
7 *Der,* die.
8 *Geboet weer,* geboden ware, afgekondigd ware.
9 *Holtgeding,* Houtgeding, dag van beraedslaging wegens het bosch.
10 *Wael afsluiten,* wel afsluiten, wel tot een besluit komen.

den gemeinten den vors. bosch te vreden leggen ses jaer, ofte dry jaer, daernaer, dat den heere mitder gemeinten orbar dunct te sijn, in aller maten ofte sake. Were dat emand, binnen den tijde dat he te vreden leeg, boschde, het waer grün hout ofte takken van vors. dryer keurhout, mit wagen, mit karren, ofte met busselen, den[1] die fürster finden, eer he op sinen hoff comen konde, als vors. es, den sullen die vors. fürster penden für den hogen keur. Ende waert sake dat desen vors. bosch alsins te vrede lege, ende dat een here van Borne imand geeft hout in den vors. bosch, des weer luttel ofte veel, soo müchten alle die vors. gemeinten wederom boschen, als si eerst deden, eer he te vreden gelacht was[2]. Ende het waer auch sake dat emand, door ofte neven den bosch, voer met kar ofte met wagen, ende dat hem iet breect aen sijn getouwe, een ront[3], ofte een tonge[4], ofte ein witz[5], so mag he ein ander in den bosch houwen, ende leggen dat alde[6] op de plaetz, ofte tbosch te vreden legge ofte niet, sonder eenich misdoen.

Voort, waert sake dat dy fürsters imand finden, der geboscht hette[7] in den vors. bosch, mit nacht ofte mit dag, ofte op geboden vierdag, den mogen sy boertochten[8] ofte vangen tot des heren will, sonder hem lijf ofte leet[9] af te nemen.

Item ofte emand, die woonde in die xiiij kirspelen, hout inden bosch gehaelt hadde, vry sijnen goede, ende die buiten dy xiiij voerden, dy fürsten, ofte emand der

1 *Den,* dien.
2 *Gelacht was,* gelegd was.
3 *Ront,* rondse, reep, rad.
4 *Tonge,* by KIL. Examen: lingua sive lingula qua in ansa huc atque illuc nutat, dum lancibus aequatis respondeat summo puncto.
5 *Witz,* wisse.
6 *Alde,* oude; het gebrokene of versletene stuk.
7 *Hette,* hadde.
8 *Boertochten,* borgtochten, doen borg stellen.
9 *Leet,* lid.

in die xiiij kirspelen woonde, mogen dy luiden dan aenbrengen ende boertochten. Die dat gedaen hebben sullen aen den here sijn vervallen, tot sinen wille, sonder lijf ofte leet te nemen.

Ende dergelijcx ofte een huis vanden hout uit den bosch getimmert were [dat] en mag [men] niet afbreken ende buiten den kirspelen verkoupen, ende weer[1] dat eerste werf aenbrengt sal sijn gerechticheit daeraf hebben, oft die vorster gedaen hedden. Ende waert sake dat emand boschde in den vors. bosch, der niet en woonde in die xiiij kerspelen, het ware met wagen ofte sonder wagen, ende dattet emand vonde, der woonde in die xiiij kerspelen vors., die mochtenne penden[2] voor den hogsten keur, gelijc ofte emand van den fürster hem vonden hedde; ende wanneer een heer van Born enich hout weg gaf so is dengene, der dat hout gegeven is, als he it aef houdt, den fürsteren sculdich, van jeder hout, een alden groot; ende waert auch sake dat emand vanden fürsteren gebortocht wierde, ende seggen woide[3] he en ware niet te recht gebortocht, so sal de here van Born tot sijn genogen[4] een holtgeding doen maken, wie[5] dat vors., ende wat hem dan die xiiij kirspele wijsen, naer der konden[6] van den fürsteren ofte goede luiden, dat mag he nemen.

Ende waert sake dat emand gewesen wort op den hogen keur, ende man ofte wijf en stelden den keur niet af, so sael ende mag de heer van Born die voerster senden in den kirspel daer he woent, ende doen des menschen gesinnen[7] dat sy te hem senden te Borne, voor

1 *Weer,* wer (hoogduitsch) wie.
2 *Mochtenne penden,* mochten hem (den dader) panden.
3 *Woide,* woude.
4 Naer zyn beliefte.
5 *Wie,* als.
6 *Konden,* getuigenissen; ook wel *oorkonden* geheeten.
7 *Gesinnen,* als in gebreke blyvende bekend maken.

sinen keur, ende en doen sie des niet, soo sullen sy alle van denen[1] kirspel der gemeenten met sinen toebehor quite sijn, alsoo verre als sy hen krygen connen[2].

Ende als he den tot Born heeft[3] soo mag [hine] halden[4] toter tijt tou dat he de keuren ofte keur betaldt, so wy[5] dat gelegen is.

Ende wolde een heer van Born hyvan[6] voerder besceit sien oft horen, van den vors. xiiij kirspelen, so sullen sy het bewisen met hunne boschen ende houwen[7], driven, ende vlieten, ende varen, tot de vors. gemeinten, uit ende in, als sy dat over menige jaren herbracht hebben, ende met hunne gemeine veestraten[8], die uit elken kirspel comen weer op de vors. gemeenten, ende dat sijn hunne sigels ende brief, die van gantzer werden sullen sn, ten ewigen dagen, so gelic sy hiertoe gehalden ende gegeven sijn.

Item de fürsters sullen alle sondagen te Born ter messe comen, ende, als die misse uit is ouch met[9] op den berg gaen, ende dan sal men hun die sop geven, ende sy sullen by hunnen eyd, den[10] sie gedaen hebben, die rechte waerheit seggen, [vander] keuren ende breuken [die] den heer bennen der vors. weken gevallen sijn, ende dan is die heer [sculdich] elken füster alle jahre einen grauwen winters tabbert.

Item int jaer ons heren duisent vier hondert ende ses

1 *Denen,* dien.
2 Zy alle, die deel maken van dit kerspel, zullen hun regt van gemeenschap verliezen, by zoo verre het aen hen gestaen heeft den dader te vatten.
3 En als (de heer van Born) dien (dader) te Born heeft.
4 *Halden,* houden.
5 *So wy,* zoo als.
6 *Hyvan,* hiervan.
7 Zoo zullen zy daervan bewys doen door het constateren van hunne gebruiken en herkomsten ten aenzien van het bosschen, houwen, enz.
8 *Veestraten,* straten langs waer het vee heen en weêr trekt.
9 *Ouch met,* ook mede.
10 *Den,* dien.

en tachentich waert gantz verdragen allen den genen die in de xiiij kirspelen wonen, die opgaende bruggen hebben, dat dy opden vors. bosch geen gerechticheit en hebben, want sie huns selfs heerlicheit hebben; ende willen[si], man sal sie bortochten, ofte sie[1] daerop doen boschen ofte houwen.

Item enich halfwenner[2], der in die xiiij kirspelen wont, ende met hunne naburen gein herscappie hebben en wolden, sullen afgesloten worden, toter tijt tou dat sy gemoet sijn[3] met die naburen lief ende leet te lijden. Doen sijt daerenboven, men sal si bortochten. Ende alle dese vors. puncten staen alle weeg[4] tot erkentenis der xxviij man[5].

Aldus onderteekent[6]:

Dat vors. gecollationneert uten principale, dat ich vonden hebbe int ampt van Born, opten diesdage in juny, genaempt hoymaent, anno xv^{c} xxxiij.

Renovatum per me Johannem Jacobum Salden.

Sittardt den 19^{den} january, 1766.

Deze kopy is door geen handteeken of zegel bekrachtigd. Waer er gapingen in den tekst schenen te bestaen heb ik het ontbrekende tusschen [] aengevuld.

J.F. WILLEMS.

1 *Ofte sie,* indien zy.
2 *Halfwenner,* halfwinner, zeker soort van pachters.
3 *Gemoet syn,* gezind zyn.
4 *Alle weeg,* allerwege, allezins.
5 XXVIIJ *man;* vermoedelyk scheidsmannen. Men ziet dat deze § betrekking heeft tot een ander stuk, en slechts by aenteekening hier toegevoegd is.
6 *Aldus onderteekent*. Dit beduidt zooveel als: *lager stond nog aengeteekend*.

Zegezang op Lodewyk III, verwinnaer der Noordmannen ten jare 883.

Ik ken een dienaer des Alhoogen,
Een waren koning: Lodewyk.
Vroeg werd zyn vader hem onttogen;
Gods vleuglen overdekten 't ryk.
Hy schonk hem trouwe strydgezellen,
Wier boezems voor de glorie zwellen;
Hy schonk hem Frankenlands gebied,
Dat, onder vrye krygsbaniere,
Er Loodwyk lang den scepter zwiere!
En God onttrek zyn arm ons niet!

Nauw was hem 't aendeel aengewezen
In 't vorstlyk erf, of God wou zien
Of hy den storm, op eens gerezen,
Heldhaftig jongling, 't hoofd kon biên.
De heiden dorst de zoute golven
Trotsch overvliegen: diep bedolven
In zonden lag het Frankenvolk,
Dat de Eeuwige tot beter banen
Door heilge monden liet vermanen,
Voor 't donderde uit de zwarte wolk.

Deez' zonk, verloren in zyn boosheid,
Die keerde op 't reine hemelpad,
En boette streng zyn goddeloosheid,
En werd een uitverkoren vat.

Schaers echter zag men 't heilpad volgen.
De Zaligmaker was verbolgen
Om dit vertrappen van zyn wet.
De vyand daegt: en geen versparring
Beschutte; al 't ryk was één verwarring,
De dappre Vorst stond zelf ontzet.

Er rezen duizend smeekende armen
Ten hemel: aeklig klom de nood;
Tot God, vol vaderlyk erbarmen,
Een blik op hunne ellende schoot.
Zyn woord daelde uit de starrenwoning:
'Ryd heen, ontzagbre Frankenkoning!
Voer mynen lieden bystand aen.
Ten scherm, ter redding toegesprongen!
Te lang reeds werden zy bedwongen
Door volk, vernielziek opgestaen.'

- 'Uw hoog bevel zal ik volbrengen,
O Heere, tot den zegeprael,
Blyft gy my d'adem slechts verlengen.'
Toen rees hy op, in 't blikkrend stael.
Toen deed hy 's ryks baniere wapperen,
Toen reed hy schichtig naer zyn dapperen,
Ten uitroei van dit vreemd gebroed;
Toen deden zy de wapens klateren,
En barstten uit in moedig schateren:
'Het heir wachtte op u: wees gegroet!'

- 'Jehova zendt my, legerknechten:
Een stem daelde uit het stargewelf.
Spreekt! denkt gy raedzaem hier te vechten,
Opdat men 's vyands graf er delv'?
Gy knikt!... welaen, 'k zal my niet sparen.
Tot ik den kluister dier barbaren
Verbreke, en dien de Noordman till'.
Op, Godgetrouwen! volgt myn stappen.
Wy zullen vry deez' grond betrappen,
Zoo lang de Almagtige het wil.

‘Ten stryde, als stoutontgloeide zonen
Van Gods bevel! Wie dit volbragt,
Verwint hy, ik zal 't hem beloonen,
En valt hy, 'k loon het zyn geslacht.’
Hy zegt, en ryst, in vuer ontsteken,
En rent om 't vaderland te wreken.
Een stond... en 't heir der Franken trof
Den vyand aen, naer wien zy smachtten,
En tot den Heer der legermagten
Vloog Loodwyks dankzucht: ‘Gode lof!’

Hy snelt ten vaderlandschen stryde,
En jubelt in een heilig lied,
En al de helden zingen blyde.
't Kyrie eleison schalt en schiet
Ontvlamd omhoog; 't lied is volzongen,
De stryd begonnen, losgesprongen
't Geweld, der Franken dappre kaek
Met levend purper overtogen,
En 't heir, met bliksemschietende oogen,
Gezweept ter bloedige oorlogswraek.

Maer geen die feller slagting baerde
Dan Loodwyk, de onnavolgbre held.
Zyn vuist grypt aen, en bonst ter aerde;
Zyn stael doorboort, doorvliegt en velt.
Hy schonk, als bovenmenschlyk wreker,
Den vyanden een bittren beker,
In hun verhitten plonderdorst.
Vernieler van die aertsvermetelen,
Deed God ten zegethroon hem zetelen,
Den glorieryken Held en Vorst.

Stort uit dan de overkropte borsten;
Zingt Godes uitgestoken arm,
En bidt den Oppervorst der vorsten
Dat hy steeds Lodewyk bescherm'!
Zoo steunen we op zyn heldenwapen,
Mogt weêr 't gevaer ons tegengapen,

En, even koen ten kamp bereid,
Lacht hem weêr de overwinning tegen!
God, overstroom hem met uw zegen,
En vest hem in zyn heerlykheid!

Naer 't oudduitsch der IX^{c} eeuw. Zie *Belgisch Museum*, I, bl. 384.

PR. VAN DUYSE.

Oorsprong van den spotnaem: Audenaerdsche Kiekefreeters.

'VAN over oude tyden was het de gewoonte by de Gentenaers van, door koopmans van tafelwild, te doen opkoopen alle de jonge kiekens, en ander wild, komende op de markten van andere steden, bezonderlyk te Audenaerde.

Het is gebeurd, op den 23 van lauwe 1438, dat er eene groote vergaderinge byeen geroepen was te Gend van alle de gedeputeerde der steden, casselryen, enz., van Vlaenderen, welke vergaderinge onvoorziens werdt bygewoond door den graef *Philips den Goeden,* met een groot getal edele ridders.

De Gentenaers, willende den graef luysterlyk onthalen, zonden hunne koopmans naer Audenaerde, om aldaer alle de kiekens en cappoenen ter markt op te koopen, welke alsdan door de strengheyd van het jaergetyde niet overvloedig waren. Deze mannen, komende op de Kiekemerkt, begonnen alles ten diersten op te koopen dat aldaer bevonden werdt. De audenaerdsche borgers, dit gewaer wordende, wilden hun hetzelve beletten, des te meer om dat de steden Audenaerde en Gend sedert het beleg van Calais twistig waren gebleven. Zy zeyden aen de Gentenaers: *Wy konnen zeer wel zelve onze kiekens opfreeten*, enz. Deze, hierover vergramd wordende, wilden zich daer tegen verzetten, zoodanig dat er eenen oploop ont-

stont, en dat men handgemeen wierd, met zoo eene woede van wederzyden, dat eenen Gentenare dood bleef en eenige andere gekwetst; de reste uyt de stad vlugtende, zonder hunne kiekens en kapoenen te kunnen mede voeren, de welke geplonderd wierden door het kleyn volk, en die van Audenaerde niet anders roepende als *slaet dood! slaet dood! wy zullen voortaen onze kiekens zelve freeten!* Waeruyt het woord opgekomen is van audenaerdsche *kiekens* of *kiekefreeters*.

De Gentenaers, thuys komende zonder kiekens, moesten dezelve aen de tafel van den grave gansch ontbreken; waerover de gentsche schepenen zich aen den vorst bitterlyk beklaegden, verzoekende recht, en doende aenhouden jonkr *Wouter van der Meere* en *Beernaert van Maerke,* beyde alsdan gedeputeerden van Audenaerde, en ter vergaderinge nog te Gend zynde.

Den grave, uyt Gend vertrekkende, kwam afgereysd al Audenaerde, alwaer men hem verslag deed van den voorval, hem wel onthalende met zyn gevolg op eene kostelyke maeltyd, alwaer geene kiekens ontbraken gelyk te Gend.

Den graef deed alsdan eenen brief schryven aen het magistraet van Gend, om de twee heeren van Audenaerde te ontslaen van hun gevang, hetwelk spoedig gedaen wierd.'

Getrokken uit eene handschriftelyke kronyk van B. DE RANTERE, en medegedeeld door Dr VAN DER MEERSCH.

Berigten wegens oude nederduitsche dichters.

I. Dirk van Munster.

Op het voorbeeld van den heer Van Wyn[1] heb ik, in myne *Verhandeling over de nederduytsche tael- en letterkunde*, deel I, bl. 203, den *Kersten Spyeghel* van Dirk van Munster als een dichtwerk opgegeven[2]. Sedert is het

1 *Avondstonden,* 1, bl. 362.

2 Er bestaen drie uitgaven van dezen Spiegel. Zie hier derzelver titels en onderschriften: I *Hier beghint een schoon Spieghel der goeder kerstenen menschen welken si altoos by hem draghen sullen voor een handboexken... te samen gheset by eenen eerwerdighen ende seer devoten broeder ende predicant geheeten broeder Dieric van Munster*. In fine:

> Dit boexken is te Loven gheprint
> By meester Jan van Westfalen.
> Broeder Dieric van Munster hem bekent.
> God wil haer beider siele halen.

Klein octavo, gotische letter.
II. *Dits een scoon Spieghel der simpelre menschen daer hem een goet kersten in spieghelen ende bescouwen sal. Als hier nae volcht*. Op bladz. 42 verso: *Broeder Dyerick van Munster die dese simpele leer den devoten borgheren te Loeven gaf begheert hier niet meer dan een ynnich Pater noster ende Ave Maria te loene*. Kl. 8° van 48 bladen, gotische letter, zonder naem van drukker.
III. *Der kerstenen spieghel ghemaect ende wt gegheven biden eerwaerdighen ende seer devoten broeder Dierick van Munster van sint Augustijns oorden tot heyl ende salicheit alre kersten menschen*. kl. 8°, gotische letter. De opgave van deze titels ben ik verschuldigd aen den heer F. Vergauwen, te Gent. Misschien moet men hier byvoegen den *Spyeghel,* vermeld by Lambinet, *Recherches sur l'origine de l'imprimerie,* p. 407.

my gebleken dat die in proza geschreven is. Desniettegenstaende mag men toch den schryver, te Munster in Westphalen geboren, onder de nederduitsche dichters rekenen. De heer advokaet Van der Meersch, te Gent, kocht onlangs een liederboekje, formaet 12°, waerin men een lied van hem aentreft, hetwelk ik afgeschreven heb, en den lezer hieronder mededeele. Dit boekje draegt voor titel: *Dit is een suyverlijck boecxken. Int welcke staen veel schoone leysenen ende ghestelijcke* [sic] *liedekens. Item daer is noch toegedaen een liedeken van devocien ghemaect bi broeder Dierick van Munster. Met die xlj. leysenen ende het nieuwe jaer*. Aen het einde bl. 40, recto, leest men: *Hier eyndet een seer ghenuechlic boecxken voor die gaerne schoon leysenen oft geestelijcke liedekens te singhen plaghen. Gheprint Tantwerpen Bi mi Willem Vorsterman. Int jaer MCCCCC, XL*. Op bladzyde 28 recto staet het lied van Dirk van Munster, aldus luidende:

Een suyverlijc liedeken vol devocien, dwelck alle devote herten moghen singhen
Op die wijse: *Met vreuchden willen wi singhen ende loven die triniteyt.*

Die bruydegom seyt:
Och, edel siele, wilt mercken
Ende hertelijc bekinnen
Dijns soeten bruydegoms wercken,
Sijn onghemeten minnen,
Hoe veel hi heeft gheleden
Al om die minne dijn;
Dit soude u wel bi reden
Doen den wille mijn:

Hemel, lucht ende aerde
Heb ic ghemaect om dy;
Des hemels borghers waerde
Sijn alle dijn dienaers vry;
Die beesten op aertrijcke,
Die voghelen inder lucht,
Die bloemkens des ghelijcke,
Die boomen ende alle vrucht.

Die middelaer seyt:
O siele, o uutvercoren!
Nu keert u herte tot hem,
Ontsluyt uws herten ooren,
Ende hoort uws bruydegoms stem;
Hi spreect tot u van binnen,
O uuytvercoren bruyt!
Die werelt laet nu te minnen,
Ende gaet u selven uut.

Die bruydegom seyt:
Ic wil dat ghi sult laten
Alle blijschap ende gemack,
Der creaturen aflaten,[Vs 27]
Ende vlien der werelt wrack,
Ende hebt mi lief alleene.
Ick wil u bruydegom zijn;
Der menschen trou is cleene,
Int laetste niet dan pijn.

Therte tot mi waert draghet!
Ic ben van formen schoon;
Mijn moeder is een reyn maghet,
Ik ben eens conincx soon.
Dan moechdi eewelick leven,
Al in u brudegoms rijck,
Met gode zijn verheven,
Den schoonen enghelen ghelijck.

Vs 27 *Der creaturen aflaten,* aflaten het schepsel aen te hangen.

Wildi der werelt volghen
Ende soecken aertsch jolijt?
So maect ghi mi verbolghen,
Ende verliest dat schoone paradys.
Den wech is seer enghe
Die totten leven leyt.
Strijt in deuchden strenghe;
Die croone is u bereyt.

Door u, mijn uutvercoren,[Vs 49]
Heb ic scerpe weghen ghegaen.
Door distelen ende door doornen
Moet ghi mi volghen aen.
Wilt ghi u niet vermeyden
Wellust, in deser tijt,
So siet des bruydegoms lijden,
Oft ghi hem ghelijck zijt.

Om u ben ick ghedaelt
Uut mijnder moghentheyt,
Ende hebbe u schult betaelt
Met grooter bitterheyt.
Sijt mi ghetrouwe alleyne,
Ende gaet u selven uut;
Ghi hebt mijn herte reyne
Ghewondt, mijn suster ende bruyt.

Ik ben uut grooter eeren
Ghecomen in schande groot.
Om u vruecht te vermeeren
Gaf ick mijn leven ter doot.
Ick was der coninghen coninck,
Ende wert der menschen knecht.
Al duyster ic aent cruce hinck,
Al was ic des homels licht.

Ic ben pelgrim gheworden,
Ghecomen uut mijn rijck:
Si wouden mi vermoorden,
O lief, seer nijdelijck.

Vs 49 *Door u,* om u.

Hoe veel heb ic gheleden,
Hoe bitter ooc, hoe swaer!
Om u heb ic ghestreden,
O bruyt, driendertich jaer.

Ick was so seer onblijde,
Doe ic den strijt bestoet,
Doen ic, te dien tijde,
Sweete water ende bloet.
Ooc alleen was ic die man,
Doen ic ten strijde waert ghinck;
Minne dede mi die wapen an,
Daer ic mede aent cruyce hinck.

O siel, o seer gheminde,
Mijn bruyt, mijn uutvercoren,
Nu volcht mi tot int eynde
Als ic gae te voren;
Ende laet u duncken niet
Dat ghi te weechlijc zijt:
Mijnen kelck, uut minnen ghedroncken,
En is so bitter niet.

En staet na gheender rusten,
Ten is gheens rustens tijt;
Mi mocht oock rustens lusten,
Doen ick ghinck in den strijt
Om u allendicheden:
Daer toe was ic bereit;
Die persse heb ic ghetreden[Vs 103]
Met arbeyt swaer ende wreet.

Uwen staf laet zijn mijn lijden[105]
Als ghi vermoeyt zijt.
Merct toch, tot allen tijden,
Mijn pijn, diep ende wijt.
Ick heb, om dine minne,
So swaren cruys ontfaen,
Als een lammeke soet van sinne
Ben ick ter doot ghegaen.

Vs 103 *Die persse,* hetzelfde als *druk.* - *Ghetreden,* ingetreden.
105 Laet myn lyden uwen staf (steun) zyn.

Om u ben ic gheclommen
Al op den cruycen boom.
Waer toe ben ick ghecomen,
O siele, o suyver bloem?
Om u te gheven te drincken,
Ende enghelsche spijse daer by.
Mijn passie wilt ghedincken;
Sedt alle uwen troost op my.[Vs 120]

Die middelaer seyt totter bruyt:
O bruyt, wilt met hem trueren;
Met hem te lijden kiest,
Alst doet, tot allen uren,
Die zijn liefste lief verliest.
Vliecht op dat cruyce met sinnen,
Daer hi leet in grooter noot,
O bruyt, om uwe minne
Is nu u bruydegom doot.

Die minnende siele seyt totten brudegom:
Ick wil met ganser herten,
Al metten armen mijn,
Omvanghen met groter smerten,
O Jesu, bruydegom fijn,
Mijn herteken ick u gheve,
O Jesu, u liefste aenschijn!
Oft ick sterve oft leve,
Laet nemmermeer scheyden sijn!

Die middelaer seyt totter sielen:
Nu vliecht opt cruyce ootmoedich,
Daer ick aen sterf die doot:
Daer bloyen die bloemkens bloedich,
Als vijf schoon roosen root.

Vs 120 *Troost*, vertrouwen.

Ende doet ghi ghelijck die bien zijn,
Die suyghen der bloemen saet,
Daer si uut treckende zijn
Dat aldersoetste honich raet.

Hi heeft u meer beminnet
Dan eenich moeder haer kint;
Sijn bloet is uut gherinnet,[Vs 147]
Daer met ghi u suyver vint.
Als ghi zijt vol misdaden
Hi en wil u niet versmaen;[150]
Als ghi begheert ghenaden
Hi wil u gaerne ontfaen.

Die bruydegom seyt:
Ick ben van u vergheten,
O lacen, gheheel bi na,
Voor uws herten dore gheseten,[155]
Daer ic dicke cloppende slae,
Ende mi wordt gheweyghert dat,
O alre liefste siele mijn,
Te rusten in uwer herten stadt;[159]
Want al dat mijn weelden zijn.

O edel siele, nu hoort mijn kermen!
Waerom so vlietstu van mi?
Laet u doch mijns ontfermen,
Want ic u schepper si.
Mijn armen zijn ontploken,[165]
Mijn hooft gheneycht tot u;
Mijn leden zijn om u ghebroken.
Comt hier, mijn bruyt, ende cust mi nu!

Vs 147 *Uutgherinnet,* uitgeronnen.
150 *Versmaen*. In den tekst staet *versmaden*.
155 *Dore,* deur.
159 *Stadt,* plaets, stede.
165 *Ontploken,* open.

De godvruchtige schryver stierf in zyn klooster te Leuven, den 11 december 1515. RAISSIUS heeft zyn leven beschreven in een boekje, gedrukt te Douay, 1631. Men vindt het ook by P.F.J. DE BOECK, *Heylig leven van Pr. Josephus van Cupertino en van den eerweerdigen pater Th. Van Munster*. Brussel 1768, in-8°[1*].

II. Taelman.

Van dezen dichter, die waerschynlyk in de XIVe eeuw leefde, bevindt zich het volgende stuk in het meermaels aengehaelde handschrift van den heer VAN HULTHEM (*Cat. MM.* N° 192), bladz. 180, recto:

Dat beter beleet.

Sonder verdiente heeft si mi ghelogen,[Vs 1]
Die scoene, daer ic mi op verliet:
Haer selven heeft si bedroghen,
Ende si es bleven int verdriet.
En es gheen wonder, na mijn bediet,
Die minne, die van mi te haerwaert geet;
Al waest dat ic haer dbeste riet
Si wiste altoes een beter beleet.

Si maecte mi toernich ende gram,
Ende selden was si wel ghemoet;
Dbeleet was cranc doen icker anquam;
Nochtan wilt si sijn alles vroet.
Ghelijc der ebben ende der vloet,
Die nimmermeer stille en steet,
Alsoe wanckel soe es haer die moet,
Ende emmer wisse een beter beleet.[16]

1* Zie ook FOPPENS, *Bibl. Belgica,* II, p. 1117.
Vs 1 *Verdiente,* verdienste, hier oorzaek. - *ghelogen* voor *belogen*.
16 *Wisse* voor *Wistse*.

Hoe verre si quam, in vremden landen,
Voer niement en was si verveert;
Si en ontsach vriende noch viande;
Si droech ene munte, si was gelts weert,
Daer hem die meneghe mede gheneert,
Ic wane si daer op was soe wreet.
Si spranc soe lichtelike op haer peert,
Ende emmer wisse een beter beleet.

Doen haer twifelde ane minen dienst,
Ende ics niet langer herderen en mochte,[Vs 26]
Doen was dat scheiden ons beiden sienst;[27]
Doen vielen wi beide in een ghedochte.
Biden here, die ons ghewrochte,
Ic peise dat haer nu jegen geet,
Dat si tspel van Troyen sochte,[31]
Ende emmer wisse een beter beleet.

Daensien van vrouwen es soe soete,
Een werlijc man anscouse gherne:
Si gheven hem soe vriendeliken groete.
Qualijc steets hen dan tonberne:[36]
Al quame een ander van Zalerne[37]
Si boeden hem haren dienst ghereet,
Ende driven haren dienstman tscherne,[39]
Ende emmer wisse een beter beleet.

Elc man, in dueghden soe hi best can,
Sal alle goede reine wive minnen:
Dat seet die dichtere TAELMAN
Teren der hemelscher coninghinnen:
Soe machi dat eweghe rijc ghewinnen!
Dat es een salich ommecleet.
God die sende ons sine gracie binnen,
Ende elc wachte hem van quaet beleet

Vs 26 *Herderen,* uitharden.
27 *Sienst,* raedzaemst, het besten uitzicht.
31 *Tspel van Troyen,* zeker gezelschapsspel, onder den naem van *Dardana pugna* vermeld by DU CANGE VI. Col, 1731, verbo *Vulpes,* 2.
36 Het staet dus kwalyk zonder haer te wezen.
37 *Zalerne,* van de geneeskundige school van Salerna.
39 *Tscherne,* tot scherts, tot spot.

III. Jonker Jan van Hulst.

Waerschynlyk de opsteller van eenige coupletten, afgeschreven in een Codex der XVe eeuw, berustende ter Bourgondische Bibliotheek, binnen Brussel, N° 837-845 van het Inventaris, en waerin men leest, bladz. 131, verso:

Hier naer volcht een exemple, ghesonden bi eenen eerweerdighen Joncheere, geheeten Jan Van Hulst, an her Perchevalen van den Nocquerstocque, priester te Gheeroudsberghe.

Perchevael broeder, lieve gheselle,
Bi sinte Jacop van Compestelle
Ic vinde de weerelt sulc van ghequelle,
Soe maect mi varinc al in ghescille.[Vs 4]

Die van vrienden begheert verlaet[5]
Claghe dat hem nauwe staet.
Soe dat si dergelike sien
Si sullen stappans van di vlien.[8]

En rade niet dat liede claghen:[9]
Men macher vriende met verjaghen.
Vraecht eenighe die in liden si:[11]
Secht hijt oec niet, verwitet mi.

Als de wagene effene gaet,
Sit up, dat es der weerelt raet;[14]
Maer helti teenigher sijden iet,
Sprinct af, ende steectene in de vliet.[16]

Vs 4 *Soe,* zy. - *Varinc,* spoedig
5 *Verlaet,* lastbevryding, 't geen wy *solaes* noemen.
8 *Stappans,* aenstonds.
9 *En,* ik en.
11 *Si,* in den tekst *syn*.
14 *Raet,* in het HS. *staet of raet*.
16 *Steectene,* steek hem, werp hem.

Sint dat elc peinde binnen mijn[Vs 17]
Soe moesten[t] dinne vrienden sijn.[18]
Hets al ‘ghesellikin, sich voor di![19]
Mescomt u iet, so vliet van mi.’

Ic sach eens in een bispel[21]
(Mi ghedinckes noch harde wel)
Eenen man hebben eenen hont:
Die versolaestene tsomenegher stont.[24]

Eenen vriend haddi oec, tier tijt,[25]
Die dicwile liet sijns selfs profijt[26]
Om te verblidene den selven man:
Nu hort, lieve, wat gheviel hem hier van.

De hont wart eens onmate siec,
Die men van rouwen daer omme wiec.[30]
‘Ey lacen, sprac hi, mijn lieve beeste,
Nu en mochstu mi nemmermee maken feeste.’

Hi claechde den hont, ende sochte raet;[33]
Hi brochtene in eenen ghesonden staet.
De hont wiepsteerte weder, als honden souden.
Doe waren sine costen al behouden.[36]

Die vrient, die desen man oec plach
Te versolasene, up meneghen dach,
Wart oec van herten onghesont,
Ende claechdet den man, ende niet den hont.

Die man die wart van deser claghe[41]
Dien goeden vrient van daghe te daghe
Scuwende, ende lietene in de noot;
Maer waert een hont, hi gave hem broot.

Vs 17 Zoolang *elk in de myn pandde* (naer dezelfde zaek streefde). *Peinde* zal wel *pende* of *pande,* dat is *aensloeg,* moeten zyn. Afgeleid uit het *mynen* in de vischmyn.
18 *Dinne,* dunne, kleine.
19 *Hets al,* 't is al, altyd zegt men. - *Sich voor di,* zie voor u.
21 *Bispel,* gelykenisrede, fabel.
24 Die vermaekte hem te zoo meniger stond.
25 *Haddi,* had hy. - *Tier,* te dier.
26 Die dikwyls zyn eigen baet verwaerloosde.
30 *Van rouwen,* uit verdriet. - *Wiek,* ontweek.
33 *Claechde,* beklaegde.
36 *Sine*. In het HS. staet *onse*.
41 *Van,* om, wegens.

Svriens versolaessen van te voren
Dat was vergheten ende al verloren;
Maer tversolaessen van den hont
Dat dedene weder sijn ghesont.[Vs 48]

Die hont es oec vroet: hi mint de lieden
Die hem goet doen ende vrienscap bieden.
Die tsonts vrient wilde beraden thoren[51]
Hi souder de tande bieden voren.

Waren de lieden oec also,
So waric nu van herten vro:
Moet ic oec beiden tot si sulc sijn,[55]
So duchtic te truerene lanc termijn.[56]

Vs 48 *Dedene,* deed hem, namelyk den hond.
51 Wie zyn meester zou willen kwaed doen, dien zou de hond, enz. *Thoren,* leed, verdriet.
55 *Beiden,* wachten.
56 *Duchtic,* vrees ik.

Nalezingen.

I. Spreuken aen geestelyke zaken ontleend.

Crescit eundo.
VIRG.

SEDERT de uitgave van ons eerst artikel op dit onderwerp (*Belgisch Museum,* 1841, bl. 192), hebben wy weder eenige andere spreuken van den zelfden aerd ontdekt. Zy zyn meestal voor ons uit eene levende bron, den mond des volks, gevloeid.

Zeker zyn wy er nog verre van af, alles in dit soort opgespoord te hebben. Ook hierin bestaen er plaetselyke spreuken, die, als sommige menschen, zelfs by 't bestaen der yzeren wegen, hunne geboorteplaets, ten minste hunne provincie, nooit overschryden.

Ziet hier dan de vrucht onzer laetste ontdekkingen, waerin de zwarte geest weder eene groote rol speelt.

't Zyn Evaes dochteren.

Van nieuwsgierige meiskens of vrouwen.

Wie was de vader van de kinderen van Zebedeus?

Eene vraeg die haer eigen antwoord medebrengt.

Hy spreekt de tale Kanaäns.

Bybelsch mystiek.

't Is gelyk de verwoesting van Jeruzalem.

Van een verwarde boêl.

Hy kent het van buiten als zynen Catechismus.
Alle dagen die God verleent.
God weet er de vreugd van.
Daer is maer een Christus geweest, en 't was God zelf.
Noem my nog een man, gelyk Onze Lieve Heer.
Daer is geen lievenheeren aen.

Daer helpt geen verbidding aen, al smeeke men by O.L.H.

Ons Heer moet zyn getal hebben.
De kerk in 't midden laten staen.

Namelyk in 't midden van 't dorp; dit is iets onaengeroerd laten.

Hy is den duivel ontvochten, of: den duivel te slim.
Is hy den duivel te slim, 't is dat hy oud is.
Hy en vreest duivel, noch hel.
Wat tot den duivel loopen wil, kan men niet ophouden.

't Wordt als een gemeen spreekwoord opgegeven in 't volksboek *Doctor Faustus,* I^{e} kap.

't Is verward als duivels naeigaren.
De duivel heeft er een speld in gestoken.
De duivel heeft hem den armen judaszang geleerd.

Hy weet, waertoe hem zyne misdaed zal brengen.

De duivel is zoo zwart niet als men hem afschildert.
Een duivel voor zyn nieuwjaer krygen.

Ergens slecht van afkomen.

De duivel heeft ook onder de menschen zyne martelaren.
Hy vlugt hem, gelyk de duivel het kruis.
De duivel komt wel ongeroepen.
De duivel is arm: hy heeft geen ziel.

Een arm mensch geeft dit wel eens tot antwoord, als men hem over zynen nooddruft spreekt.

De duivel trekke er u uit.
Zyne ziel aen den duivel verkoopen.
Over 's duivels ziel koopen.

Gedwongen koopen, uit vreeze van niets anders van zyn schuldenaer te bekomen.

Hy was als had hy den duivel in 't lyf. - Hy was als een bezetene.
Een ryk mensch en de duivel is 't zelfde.
Hy kwam af gelyk de duivel op zyn zokken.

Van die iemand tot eene onaengename tyding voorbereidt.

De droes moog' hem halen.
De hardnekkigen zyn in de hel begraven.
Gy zit daer als in den hemel.

Wanneer men zonder eten of drinken zit.

't Is een engelken in den hemel.

Van een jonggestorven kindeken: volkspoëzy!

Dat weet de hemel.
Ik meende, dat het 't vagevuer was.

Van een hevigen brand.

Hy is op een vrydag getrouwd.

Van een mislukt huwelyk: zou dit ter oorzaek van den goeden vrydag zyn? Onze heidensche ouders zullen er anders over gedacht hebben: Freida was immers hunne Venus.

De vasten is kort voor die te Paesschen moet betalen.
Men zou hem Ons Heer geven zonder biechten.

Van een fymelaer.

Hy heeft geen verstand genoeg om een pui (kikvorsch) te biechten.
Met kruisen en vanen inhalen.

Gelyk men doet voor den geestelyke, die bezit komt nemen van eene pastory.

Hebt gy *semi-duplex, duplex festum*. - 't Was er *duplex festum*. - 't Was er slechts *semi-duplex,* maer toch wel.

Gastronomische spreuken, van den misritueel ontleend.

't Staet geschreven.

Wil zeggen: 't staet in den Bybel.

't Is al geen evangelie wat er geprent of geschreven staet.
Hy en doet niet gelyk St-Marten, die aen den duivel zelv' gaf.

De legende verhaelt, dat de H. Man zyn mantel verdeelde, om er een stuk aen den arme of armen duivel van te geven. De spreuk ziet op hem, die nauwkeurig toeziet aen wien hy schenkt, voor hy schenke.

't Is gelyk de mantel van Ste Coleta.

Geheel en al gelapt, gelyk deze mantel berustende is in St-Baefs kerk te Gent.

Zy zou geerne gaen ‘In 't klooster van St Ariaen’ daer twee paer schoenen voor 't bedde staen.

Een rymke op manzieke meiskens. Waerom juist St-Adriaen in 't spel gebragt? Kamacho lost ons 't raedseltje op: *'t komt zoo in 't rym te pas*.

Met de peerden van St Franciscus.

Te voet. *Pedibus Apostolorum*.

Hy heeft een hals als een Augustyn.
Hy staet te parlesanten.

Te tieren. 't Stamt af van 't spaensche *por los santos,* dat de Kastilianen by ons duchtig hebben doen klinken. Zy gebruiken in hunne spreuken veel de heiligen; de Franschen, God; wy, den duivel.

Op 't schip van St Reinuit moeten.

Wy zagen reeds in ons eerst artikel: *Hy moet naer St-Reinuit,* voor: hy doet slechte zaken, hy moet stad of land uit;

hier wordt zulks nu door een schip aengeduid, dat slechte waren naer elders overvoert. Men herinnere zich 't werk *Narrenschip,* enz., raer en curieus, en door de liefhebbers sterk gezocht.

Hy is gelyk de hond van Alva, die in den vasten vleesch at.

In onbruik, ten minste by ons, schynt deze spreuk geraekt, die men in TUINMAN ter aenduiding van een slechten roomschen aentreft.

Wat het vroeger aengehaelde *Magnificat* betreft, 't stamt af van *magnum,* en duidt iets groot aen, als in: Het was *magnificat*. Het schynt, dat het *magnificat* is, als hy binnenkomt. Welke laetste spreuk, wanneer men by iemands aenkomst is opgestaen, slechts in het bespottende aenwendt.

Wy twyfelen niet, of wy zullen na jaer en dag deze verzameling van spreuken, als een eiland door alluvien, zien aenwassen. Aken en Keulen zyn niet op éénen dag gebouwd.

N.B. In 't eerste artikel der spreuken, onder de rubriek GOD staet de uitlegging:
Te onregt: beter zegt Thomas tot den tyd, enz., welke woorden slaen op den aldaer uitgevallen regel:

De tyd is voor God en de menschen gemaekt.

PR. VAN DUYSE.

II. Teregtwyzing wegens de wapendichten[1] en het artikel Cornelis de Bie[2].

IN het *Belgisch Museum,* 1841, leest men bladz. 108, regel 5: *Die Here van Walvicort* en in de noot 2, *my onbekend*. Het komt my voor dat de naam zal moeten zijn *Walincourt*, waarvan in de *Histoire de Cambray et du Cambresis par* LE CARPENTIER, vol. II, pag. 1064, wordt gezegd, dat *Wallincour* of *Wallincourt porte d'argent au Lion de gueulle,* hetgeen overeenkomt met het wapen in het vers beschreven; *Carpentier* noemt het *une très-illustre famille originaire de Cambresis*. Een ander geslacht, *Wallecourt* of *Walcourt* genaamd, is uit de provincie Namen, voerende een geheel ander wapen. Nog komt voor de familie *Warlincourt* in Artois.

Bladz. 109, regel 12: *Her Geraerd mitten Bairde*. Het schijnt dat ook een geslacht *La Barbe* heeft bestaen: zie *Le Carpentier,* bladz. 189.

Bladz. 109: *Her Wouter van Manni,* by *Le Carpentier,* bladz. 54, *Manny, Mauny, Maugny, portoit d'or à trois chevrons de sable,* en alzoo hetzelfde wapen als in het vers wordt opgegeven. *Cette famille fut une des plus célèbres du pais de Hainaut;* Wautier stierf te Londen 1372, na in Engeland in de hoogste militaire betrekkingen geplaatst te zijn geweest, en onderscheiden overwinningen op de Franschen behaald te hebben.

Bladz. 110: *Her Diederic van Waelcourt*. Deze be-

1 Zie hierboven bl. 103.

2 *Belgisch Museum,* IV, bl. 268 en volgende.

hoorde tot het reeds genoemde geslacht van *Wallecourt* of *Walcourt du Namurois, portoit d'or à l'aigle de gueules membré d'azur. Thierry de Walcourt fut gouverneur du Quesnoy, mareschal de Hainaut* 1340.

In het *Belgisch Museum* 1840, bl. 268 en vervolgens, over *Cornelis de Bie* en zyne schriften, valt aan te merken dat zijn werk *Het Gulden Cabinet* enz. reeds in 1759 in de catalogus van G^{s} van Loon, N° 598 in-4° als *raar* te zijn, wordt vermeld; thans wordt het *zeldzaam* voorkomende genoemd; in 1740 werd het uit de Bibliotheek van Vossius in s' Hage, fl. 12 1/2 verkocht.

Bij mij is voorhanden een band met onderscheiden van zyne kluchtspelen, hebbende eenen algemeenen titel of titelplaat, waarop *C. de Bie, tooneelpoëzy,* uitgevoerd in 1747 door S. Fokke. De tooneelen zyn:

1° *Den Verloren Sone Osias oft Bekeerde Sondaer, comedie, enz. Te Lier verthoont* 1678. Antwerpen 1689.

2° *Het Lichtveerdigh Pleuntjen en Gijs Snuffeleer; oft d'occasie maeckt den Dief, kluchtspel*. Antwerpen.

3° *Verlichte Duysterheyt in 't leven van de heylige martelaeren Epictetus en Astion, blyeyndigh treurspel*.

4° *Beschermde Suyverheyd in de HH. Didymus en Theodora om 't roomsch geloof onthoofd*. Antwerpen.

5° *Kluchtwyse comedie van den rampsaligen Minnaer. Den tweeden druck op nieuw oversien en op vele plaetsen vermeerdert en verbetert*. Antwerpen.

6° *Kluchtwyze comedie van de Ontmaskerde Liefde in schyn en weerschyn van Bedroch*. Antwerpen.

7° *Vermakelycke kluchte van Hans Holblock den geusen predicant, bestaende in een waenwyse sottigheyt ende laetdunckende wysheyt*. Antwerpen.

8° *Jan Goedthals en Griet syn wyf, kluchtspel. Den tweeden druk, door den autheur op nieuw oversien en op vele plaetsen vermeerdert en verbetert*. Antwerpen.

Achter sommigen van deze stukjes vindt men een *Tafel van alle de spelen ende kluchten die door Corn. de Bie tot Lier gemaekt en in vele steden ende dorpen op de theaters verthoont zyn*.

Namen van de spelen.

1 Van S. Gomarius.
2 Van de Helsche Furie.
3 Van Thebasile en Felicia.
4 Van den Grave Florellus.
5 Van Boris en Demetrius.
6 Van den Verloren Sone.
7 Van de H. Cecilia.
8 De Vraecklustige Nympha.
9 Van 't Vlaemsch Masker.
10 De Beroerte van Napels.
11 De Verkrachte Kuysheyt.
12 Van Jesus, Maria, Joseph.
13 Van 't Lijden Christi.
14 Van Crispijn en Crispiaen.
15 Van Epictetus en Astion.
16 Van de H. Theodora.
17 De Kettersche Verradery.
18 Van Theocrina en Amurat.
19 Van de H. Eugenia.
20 Van den H. Propheet Job.
21 Van Apollonius en Hildebertus.

Namen van de kluchten.

1 Van Jan Goedthals.
2 Van den Bedrogen Soldaet.
3 Van twee Borsesnyders en den Verdraeyden Advocaet.
4 Van Madam Sacatrap.
5 Van het Mislukt Overspel.
6 Van 't lichtveerdigh Pleuntjen of Gys den Snuffeleer.
7 Van den subtielen Smit.
8 Van den rampzaligen Minnaer.
9 Van den Stouten Boer, den Geveynsden Auditeur.
10 Van Scheeven Neel.
11 Van d'Ontmaskerde Liefde.
12 Van Hans Holblock.
13 Van Willem Fockaert.

14 Van de Mahometaensche slavinne Sultana.
15 Van Roelant den Klapper.
16 Van Quinten Quack.
17 Van den Bedrogen Duyvel der onkuysheyt en den Dweepmakenden Geuzen predicant.
18 Van Theunis Teirbroeck, Hans Frultom, Claes Bultom, en van Lyn Petemoy, Maeykal, en Lijs Loterbol hun satte Wijven, enz.

Onder deze hiervoren opgenoemde spelen komen eenigen voor, naer ik meen, die in het *Belgisch Museum* op de lijst derzelven ter aengehaalde plaats niet zijn vermeld.

Rotterdam, april 1841.
V.D., DE V.

III. Oplossing van eenige raedsels hierboven bl. 99 en volg.

In raedsel I beduidt het cyfer *XVII wijve,* vermits de W, de IJ en de V van dit woord te samen XVII uitmaken. Wanneer men by dit getal een F en een S voegt dan heeft men *wijfvs*.

Raedsel III ziet op *Caïn,* wiens vader en moeder niet gewonnen of geboren waren. Hy was de eerste ontginner van zyne grootmoeder de aerde, en versloeg zyn broeder Abel, een der vier eerste menschen.

Het woord van raedsel V is *pap*.

Naemlyst der schryvers in dit deel vermeld.

AVONTROODT (G.J.). Zyn berigt wegens opdelvingen in de Kempen, bl. 60.
BEYEREN. Zyne wereldkronyk, 104.
BIE (Corn. De), nadere berigten over zyne tooneelspelen, 460.
BORMANS (prof. J.H.). Brief aen hem wegens de IJ in UU, 234.
BROECK (Gisbert van den). Berigt wegens dezen schryver, 174.
DARINGS (J.H.), over de strengste winters in de Nederlanden, 31; - Het Knechtjenshuis te Antwerpen 175; - Iets over de straetverlichtingen hier te lande 328; - Historisch berigt wegens eenige reuzen, 363.
DINTER (Edm. De). Een oud HS. van dezen historieschryver, 103.
DUYSE (Pr. Van). Zyn berigt en vertaling van Ragnar Lodbrog 14; - Spreekwoorden aen geestelyke zaken ontleend 192 en 454; - Over de gedichten van M. Van Rysingen, 316; - Vertaling vanhet zegelied op Lodewyk III, 438.
ECRIVISSE (P.). Zyne mededeeling van een oud Record 424.
HULST (Jonker Jan Van). Berigt wegens dezen dichter, 451.
JONGHE (J. De). Zyn gedicht De Leeuw van Waterloo, 326.
L. (E.), over de Gielerstael of Haeltael, 71.
MARNIX de St. Aldegonde. Brieven van dezen staetsman, 278, 281; zyne verklaring aen die van Gent, 285.
MUNSTER (Dirk Van). Berigt wegens dezen ouden dichter, 442.
OOSTENRIJCK (L. Van). Berigt wegens dezen geleerden, 172.
RANTERE (B. De), over de kiekenfreeters van Audenaerde, 440.
REYD (E. Van). Verhael der dood van Philips II, door dezen historieschryver, 354.
RENS (F.), over de fabel van *Reinaert De Vos,* naer het hoogduitsch van GERVINUS, 115.
RYSINGEN (M. Van) berigt wegens zyne gedichten, 316.
SOMERHAUSEN (H.), de Nederlanden onder Philips den Schoonen, naer het hoogduitsch, 3.
TAELMAN. Berigt wegens dezen ouden dichter, 449.
VISSCHERS (P.). Hulde aen geleerde mannen geboren te Heist-op-den Berg, 168.

VOERDEN (Nicolaes Van). Berigt wegens dezen schryver, 169.
WARCK (Jan Van der). Brieven van dezen staetsman, 259.
WILLEMS (J.F.), aenteekeningen op stadsbrieven van Brussel uit de XIVe eeuw, wegens kleederen, enz., 82; - Mededeeling van Wapengedichten der XIVe eeuw 103; - Levensbericht en brieven van Jan Van der Warck 259; - Vertaling van een spaensch lied op den dood van Philips II, 340; - Op een oud record van een leengoed in het Limburgsche, afgestaen door koning Zwentibold 424; - Berigten wegens de oude nederduitsche dichters *Dirck van Munster, Taelman*, jonker *Jan Van Hulst*, 442; - Aenteekeningen op oude gedichten 103, 359, 449, enz.

Lyst der in dit deel opgehelderde woorden.
(Wegens de *Voornamen* zie bl. 394-423.)

A.
Aer, *arend,* bl. 360.
An, *jonde,* 256.
Anschijn, *blyk,* 76.
Arn, *arend,* 110.

B.
Barensteel, fr. *lambel,* 110.
Bedruchede, *bedrog,* 94.
Bende, *band,* 105.
Berechten, *onderrigten,* 76.
Bispel, *gelykenisrede, fabel,* 452.
Boschen, *houtrapen,* 428.
Boude, *stout,* 106.
Bracht, *berigtte,* 425.

C en K.
Keel, *rood,* 104.
Konden, *getuigenissen,* 433.
Costwert, *kostwaerde,* 88.

D.
Diet, *volk,* 77.
Dinne, *klein,* 452.
Dy, *die,* 425.
Dogen, *gedoogen,* 113.
Dou, *doe, toen,* 425.
Dwelm, *bedwelmdheid,* 257.

E.
Eerscip, *zaek van eer,* 102.
Effenmenich, *evenveel,* 111.
En, *ik en,* 451.
Engiene, *vinding,* 99.

F.
Faes, *balk,* 107.
Fautsoen, *kracht,* 78.
Fiert, *voert,* 429.

G.
Gedaen, *van gedaente,* 360.
Gemackelike lieden, *ryke lieden,* 94.

Gemoet sijn, *gezind zyn,* 435.
Gesinnen, *nalatig verklaren,* 433.
Ghesonde, *gezondheid,* 77.
Gieler, *bedrieger,* 72.
Gien, *belyden,* 78.

H.

Halden, *houden,* 434.
Herderen, *uitharden, uitstaen,* 450.
Heuden, *hoeden,* 428.

I.

L.
Lac, *vlek, smet,* 78.
Lanc eer, *voorlang,* 78.
Liden, *belyden,* 80, 359.
Liden, *overgaen,* 85.
Lien. Zie Liden.
Lijftocht, *levensonderhoud,* 83.
Live, *leven,* 109.
Lucht, *licht,* 113.
Luchter, *linker,* 113.

M.
Messe, *feestdag,* 93.
Meurtjen, *moortje* (geldmunt), 430.

N.
Namels, *namaels,* 89.
Niegerinc, *nergens,* 83.

O.
Oersaemheid, *gehoorzaemheid, gelatenheid,* 361.
Oetmoet, *genade,* 359.
Oetmoet, *ootmoedigheid,* 362.
Onnare, *niet naby,* 101.
Onnen, *gunnen,* 96.
Ontlixemen, *veranderen van gedaente,* 80.
Ontploken, *open,* 448.
Orconscap, *getuigenis,* 97.
Overlant, *Duitschland,* 425.

P.
Paneel, *rugkleed,* 228.
Penden, *panden,* 430.
Persse, *druk,* 446.
Pinden, *panden,* 430.
Porren, *voortgaen,* 94.

Q.

R.
Roed, *wagenvracht,* 429.
Roke, *reuk,* 361.
Ront, *rad, reep,* 432.

S.
Sabel, *zwart,* 107.

Schoten, *schutten,* 429.
Scoepen, *schoeven, overkleederen,* 93.
Scoeven. Zie *Scoepen*.
Sege, *zaeg,* 431.
Sekeren, *bezweeren,* 90.
Sich, *zie!* 452.
Sienst, *verkieslykst,* 450.
Slecht, *geslacht,* 106.
Spel van Troyen, *zeker gezelschapspel,* 450.
Spien, *spande,* 109.
Stappans, *aenstonds,* 451.
Surgine, *chirurgyns,* 114.
Swike, *bezwyking,* 99.

T.
Taelwerdige lieden, *wel befaemde lieden,* 96.
Tafelronde, *tournoi,* 256.
Tasse [in], *by taekbesteding*, 85.
Thoren, *verdriet, leed,* 453.
Troest, *vertrouwen*, 361, 447.
Tu, *toe, te,* 425.

U.
Uutgescheden, *uitgezonderd*. 96.

V.
Valdere, *barreel,* 427.
Varinc, *spoedig,* 451.

Veestraet, *zekere baen voor het vee,* 434.
Verdiente, *verdienste,* 449.
Verfroyen, *vermaken, baten,* 79.
Verlaet, *ontlasting,* 451.
Vesticheit, *schriftelyk bescheed,* 86
Vleut, *fluit,* 429.
Volgen, *bystemmen,* 112.
Vorst, *spits,* 257.
Vrame, *baet,* 79.
Vroude, *vreugd,* 77.
Vullewine, *zeker oud regt,* 87.

W.

Wagheren, *wegers,* 87.
Warnen, *waerschuwen*, 97.
Wars [te], *afkeerig,* 86.
Weer, *wie,* 433.
Witz, *wisse,* 432.
Wyveel, *hoe veel,* 426.
Wo, *waer,* 427.
Woide, *woude,* 425.